HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO RAŠTAI XX t.
REDAG. PROF. L. KARSAVINAS

DOC. RUDZINSKAITĖ-ARCIMAVIČIENĖ

SENOVĖS RYTŲ ISTORIJA

I

AIGIPTAS

3/48 - 200

V. D. UNIVERSITETO HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS
KAUNAS 1937

HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO RAŠTAI XX t.
REDAG. PROF. L. KARSAVINAS

DOC. RUDZINSKAITĖ-ARCIMAVIČIENĖ

SENOVĖS RYTŲ ISTORIJA

I

AIGIPTAS

V. D. UNIVERSITETO HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS
KAUNAS 1936

I

Įvadas

1

Senovės Rytų kultūros įtaka Europos kultūrai

Senovės Rytų istorija šiandien, istorikų pažiūromis, neapima visų rytinių tautų, kurios turi net didelę ir garsią senovę, kaip antai, Indija ir Kinai. Pati Rytų sąvoka ilgainiui keitėsi. Ankstyvosios epochos romėnai vadino Rytais viską, kas buvo už Ilirijos. O jau imperijos pabaigoje, viešpataujant Diokletijonui ir Konstantinui, prefektūra vardo „Oriens" teapėmė tiktai Aigiptą ir pryšakines Azijos provincijas. Mūsų laikais Rytų sąvoka gerokai praplito, nes prie jų priskiriami ir Tolimieji Rytai.

Šių laikų istorikui „Senovės Rytų istorija" tėra tiktai istorija tų kraštų, kurie yra buvę europiečių kultūros lopšys ir kultūriniu atžvilgiu sudarę vieną kompleksą. Čia įeina Aigiptas, Asirija, Babilonija ir taip pat tos tautos, kurios daugiau ar mažiau jų priklausė. Pastarosios tautos galima suskirstyti į šitokias grupes:

I. Sirijos, Arabijos ir Finikijos semitai. Jie Rytų kultūrą perkėlė į vakarus.

II. Mažosios Azijos hetai, mitanai — Tigro ir Eufrato aukštupy, chaldai — Kaukazo srityje. Šių tautų rasės dar iki šiol ne visiškai išaiškintos.

III. Negro - Nubijos Meroe karalystės gyventojai.

IV. Elamas, šiandieninių Suzų (Persijoj) srityje, — tauta ne semitų ir ne arijų kilmės. Ir pagaliau

V. Midai ir persai — seniausieji arijų rasės atstovai. Jie sujungė senovinį Rytų pasaulį.

„Tuo būdu „senovės Rytų" sienos eina nuo Kaukazo kalnų ir Vidurinės Azijos iki Persų įlankos, pietinės Arabijos. Abisi-

nijos-Nubijos ir nuo Irano ir Indijos iki Vidužemių jūros ir Afrikos pajūriu iki Gibraltaro sąsiaurio".

Mes čia tyrinėsime ne visas minėtąsias tautas, o tiktai tas, kurios sudarė senovės kultūros centrą, t. y. aigiptiečius ir asiriečius-babiloniečius. Neliesime ir tų epochų, kada jau paskutiniais minėtųjų tautų gyvenimo laikais svetimšalių jungas pakeitė ir jų kultūros charakterį.

Yra įprasta skirti senoji, krikščioniškoji ir musulmoniškoji Rytų istorija. Mūsų objektas bus tiktai „senieji, klasiškieji Rytai".

„Senovės Rytų istorija — tai pirmutinis civilizacijos ir apskritai žmonijos istorijos skyrius prieš helenizmą ir krikščionybę", sako garsusis aigiptologas *Turajevas*[1]. Kaip kiekviena knyga be pradžios yra neaiški ir nesuprantama, taip lygiai ir visuotinė istorija, ypač „senovės" Graikijos ir Romos praeitis, nežinančiam Rytų istorijos sukelia daugybę tamsių klausimų tų kraštų filosofijos, religijos, meno ir net politinės santvarkos srityse.

Senovės Rytų istorija istorikui yra įdomi ir tuo, kad ji turi savo pabaigą. Joje galima susekti visos tos senosios tautos plitimo stadijos iki pat jų išnykimo nuo istorinės scenos. Tai itin retas atsitikimas istorijoje, kad tos tautos, sudariusios tokią didelę kultūrą, nieko daugiau, be milžiniškų griuvėsių ir paminklų, nepaliko. Su politiniu gyvenimu žuvo ir jų religija, kalba, kultūra, kurią iš dalies suėmė savin kitos tautos. Senosios Rytų tautos ir pačios neilgai teišsilaikė — žuvo, o dabartiniai jų palikuonys net ir nebeatmena garsiosios savo praeities. Pasitaiko, kad, pav., aigiptietis, felachas arba koptas, rodydamas šiandien keleiviui Memfiso griuvėsius, pasakoja pasakas apie Romos sugriovimą ir čia jos likusias liekanas. Tačiau mokslininkai iš daugybės puikiai išlikusių griuvėsių ir paminklų, galėjo smulkiai atstatyti tą gilią ir didingą praeitį.

Tos senosios kultūros įtaka kaimyninėms tautoms prasideda dar už kelių tūkstančių metų prieš Kr. Klajoklių giminės kartais užkariauja visą Aigiptą, kaip tai atsitiko už pusantro tūkstančio metų prieš Kr., kada hiksai užėmė šį kraštą ir jų karaliai viešpatavo čia ištisą šimtmetį. Bet užkariau-

[1] *Turajev,* Istorija drevniavo Vostoka, I t. 1 pusl.

tojai pasidavė pavergtosios tautos kultūrai, priėmė Aigipto dievus ir tradicijas. Net kultūringi graikai neišvengė nepatekę Aigipto įtakai. Dar Herodoto laikais Aigipto paminklų didingumo nustebinti keleiviai pasakodavo nebūtus stebuklus apie tą šalį. Pagaliau Graikija pasisavino Rytų kultūrą su jų medicinos, matematikos, astronomijos ir meno žiniomis, baigiant magiškais užkeikimais.

Ypač tos paskutinės žinios graikų buvo anksti pasisavintos. Stebuklingieji tekstai, žadą žmogui galios visam pasauliui, visoms piktosioms gamtos jėgoms valdyti, iš pradžios buvo perrašomi arba graikiškomis raidėmis tik aigiptietiška kalba, arba vėliau buvo verčiami graikiškai. Aigiptiečių pasakos irgi anksti buvo graikiškai išverstos, o Aigipto meno įtaka labai žymi archaiškose graikų statulose ir doriškojo stiliaus kolonose. Graikų filosofija, ypač Platono idėjų mokslas, ryškiai primena Aigipto žynių įsivaizdavimus apie Kâ[2]. Dar aiškiau ta Aigipto ir apskritai Rytų įtaka iškyla religijos srityje. Aigipto dievas Oziris Graikijoje sukuria sudėtingas misterijas, deivė Izis prilygsta visoms graikų deivėms, demoniškasis dievas Sethas virsta dievu Tifonu, o išminties dievas Tothas graikuose yra Hermas, turįs magiškos galios ligoniams gydyti ir žinąs visas dievų ir žmonių paslaptis. Senovės Rytų įtaka aiškiai matyti orfikų moksle apie sielos išganymą, kuris pasiekiamas nusivalant sielą įvairiomis slėpiningomis apeigomis.

Ir Romai senovės Rytai padarė labai daug įtakos. Aigipto dievai persikrausto į „amžinąjį miestą“, ir čia ypač išplinta „Ozirio misterija“, kuri galima sutikti net Justinijono laikais; Aigipte dar ir V-me amž. Kr. g. buvo senovės kultų žymių. Tai pat galima pasakyti apie Astartos, Kibelos ir Adoniso kultą Romoje. Jau krikščionybės laikais Romoje buvo išplitęs ir Irano dievybės Mitros kultas.

Tuo būdu senovės Rytų dievai ne iš karto nusileido Kristui, bet II ir III amž. dar stipriai kovojo su juo; dėl tos priežasties tarp pačių krikščionių kyla įvairių sektų, kaip antai, gnostikai, kurie išpažino Kristų tik kaip Dievą, bet ne žmogų, ir jo kūną laikė tiktai „šmėklišku“. Paslaptims pažinti gnostikai ieškojo kelių misterijose ir sielos pakilime į dangaus erdves per septynis laiptus, — tiek pomirtinio pasaulio sferų buvo

[2] Eterinis žmogaus antrininkas.

aigiptiečiams. Jie pasisavino visą Rytų magiją ir užkeikimus su stabmeldžių dievų vardais. Jie kalbėjo stabmeldiškus užkeikimus, darydavo kažkokius slėpinius, nes tikėjo, kad juodosios dvasios ypačiai kenkiančios žmogui, norinčiam pakilti į šviesiojo pradmenį; šia gnostikų pažiūra reiškiasi Irano religijos dualizmas: amžina kova tarp baltųjų ir juodųjų pasaulio galybių, tarp dievų Ormuzdo ir Arimano.

Rytų religijos įtaka reiškiasi ir III amžiuje Persijoj atsiradusia manichėjų erezija ir parodo aiškius persų dualizmo pėdsakus — tikėjimą baltojo ir juodojo pasaulio pradmenimis.

Bizantijos viešpatavimo laikais senoviniai aigiptiečių palikuonys koptai dar stengiasi atgaivinti senovines Aigipto tradicijas, bet Aigiptą užkariavę arabai atplėšė jį nuo Bizantijos, visiškai sunaikindami senovės dievus. Dar X amž., jau musulmonams valdant Aigiptą, eina paskutinė koptų kova dėl tautinio pradmens.

„Tyrinėjant iki šiol atrastų lapelių, fragmentų pavidalo bibliotekose ir muziejuose saugojamus, kadaise turtingos koptų literatūros likučius, — sako *Turajevas* — negalima nepadaryti išvados, kad kartu su galinga graikų bažnyčios ir rašto įtaka aiškiai žymi nacionalinė, į klasikinį Aigiptą einanti srovė. Turtinga bažnytinė poezija, pritapusi prie bizantiškosios poezijos, nėra josios kopija: joje yra savas ritmas, savas nusistatymas, sava nuotaika[3].

Koptų rašytuose šventųjų gyvenimuose jaučiamas dar Aigipto stabmeldystės dvelkimas. Dar VIII a. Kr. g. koptas negalėjo užmiršti senųjų savo dievų: dviejuose magiškuose VIII amžiaus papirusuose, Berlyno muziejuje, skaitome Aigipto dievų — Izies ir Horo vardus; bet čia ypač yra charakteringas kopto autoriaus prierašas, kur jis, lyg staiga atsiminęs esąs krikščionis, nusigąsta savo ištartųjų užkeikimų ir kreipiasi į ligonį šiais žodžiais: „Aš esu tas, kurs ištaria, o Jėzus yra tas, kurs tave pagydo".

Tačiau arabų kultūra pasirodė pragaištinga Aigiptui, ir nuo XVIII amžiaus, po sunkios kovos, išnyksta koptų kalba, kuri toliau lieka tiktai bažnytinė, kaip šiandien bažnytinė slavų arba lotynų kalbos. Bet ir šiandien krikščioniškoje koptų bažnyčioje pats tikybinių apeigų charakteris kartais aiškiai pri-

[3] *Turajev,* Egipetskaja literatura, 25 pusl.

mena magiškus senovės Aigipto užkeikimus. Bažnytiniuose rūbuose, papuošimuose, apeigose dar tebeglūdi tolimosios praeities liekanos.

Vidurinių amžių asketizmas ir vienuolynų idėja taip pat yra kilusi Rytuose. Tai liudija daugybė šiandieninių, pirmųjų krikščionybės amžių atsiskyrėlių gyvenamose vietose įkurtų krikščionių vienuolynų. Tie atsiskyrėliai gyveno Aigipte — tyrų pakraščiuose, sugriuvusiose karalių kapinėse. Taip gyveno šv. Antanas, šv. Aleksandras, šv. Povilas Tebietis ir kt. „Vienuolystė kilo Rytuose III amž. viduryje. Pirmieji atsiskyrėliai dažniausiai įsikurdavo nuošaliose vietose — tyruose, vidurinio Aigipto griuvėsiuose ir apie Luksorą, senovinėj Tebaidoj. Tuo būdu garsiųjų senovės Aigipto šventovių vietos tapo šventomis krikščionių atsiskyrėlių vietomis[4].

Dai reikia pažymėti Aigipto įtaka ir žydų religijai. Beveik pačiuose pirmutiniuose Biblijos puslapiuose mes ne sykį randame minint Aigiptą. Aigipte ieškojo pagalbos nuo bado Abraomas, į Aigiptą savo brolių parduotas Juozapas tampa pirmutiniu faraono padėjėju, į Aigiptą kraustosi daugybė žydų ir čia gyvena ilgus metus; tos derlingosios šalys visuomet traukė į save klajoklius ir gyvulių augintojus. Aigipto faraono duktė išgelbėjo didįjį žydų tautos vadą ir reformatorių Mozę ir faraono rūmuose užaugino jį. Bene dėl to jo įstatymai yra tokie panašūs į aigiptiečių moralės įsakymus, o Mozės sveikatos patarimus kai kurie aigiptologai, pav. *Breastedas*[5], laiko kopija Aigipto papirusų, kuriuose yra surašyti ir žynių bei faraonų higieniško gyvenimo dėsniai. Ir monoteizmo idėja yra gimusi Aigipte, II-me tūkstantyje metų prieš Kr., Breastedo nuomone, žydai tą idėją pasisavinę.

Dar didesnė rados Babilonijos religijos įtaka žydų religijai. Biblijos pasakojimas apie tvaną neabejojamai yra kilęs iš Babilono[6].

Iš religinės srities perėję į mokslinę, pamatysime, jog senovės Rytų matematika ir medicina atgijo tarp graikų ir Aleksandrijos mokslininkų, o arabai išplatino jas vidurinių amžių Europoje. Babiloniečių saiko ir svorio sistema viešpatavo vi-

[4] *Seignobos,* L'histoire de la civilisation, 125 pusl.
[5] ***Breasted,*** A. History of Egypt, II tomas, 59 pusl. (rusų vertimas).
[6] *Rudzinskaitė-Arcimavičienė,* Babilono epas apie Gilgamešą, „Vaga", 1931 m. N. 4.

same pasaulyje ligi pat įvedant metrinę. Mūsų abėcėlė irgi atėjo iš Rytų, o taip toli pažengusio chemijos mokslo lopšys buvo Aigiptas. Tai rodo ir patsai pavadinimas, kuris kilęs iš žodžio „kem"—„kemet", — taip vadinosi senasis Aigiptas. Čia buvo ir pirmųjų technikos išradimų ir astronomijos gimtinė. O Rytų valstybiškumo ir biurokratizmo įtaka buvo labai žymi helenistiškajai monarchijai, Romai ir Bizantijai.

Ir dabar mūsų bažnyčioje dar daug senovės Aigipto pėdsakų: aureolės apie šventųjų galvas — tai aigiptiškųjų dievų galvos saulės diskas; Apvaizdos akis — tai aigiptiškas šviesos simbolis; mūsų vyskupų mitra ir skeptras primena dievo Ozirio lazdą. Šią senovės Rytų įtaką paskesniųjų laikų kultūrai labai gerai vaizduoja viena senovinė patarlė: „Ex oriente lux". Rytų senovės kultūros įtaka mūsų kultūrą veikia šiandien betarpiškai. Nauji iškasimai šiandien sudarė naują erą — aigiptiškojo meno renesansą, kaip kad anuomet buvo graikų ir Romos meno renesansas.

2

Senovės Rytų istorijos šaltiniai

Yra didelis skirtumas tarp senovės Graikijos ir Romos istoriko ir senovės Rytų istoriko. Graikijos ir Romos istorikas šiandien gali atvaizduoti maždaug visapusišką šitų senovės tautų augimo vaizdą, žinoma, tik be legendinių laikų. O Rytų istorikui trūksta medžiagos ne tik seniausiajai, pirminei epochai nušviesti, bet ir vėlesniems laikams pažinti; dėl to pasidaro daug spragų, ir apie senovės Rytų istoriją negalima kalbėti kaip apie kažką vieningą ir pabaigtą. Todėl *Breastedas* ir sako, kad iš to, ką mes dabar žinome apie senovės Rytus, galima gauti tik tos šalies istorijos nuotrupų, tik trumpas jos civilizacijos raidos aprašymas, ir kažin ar kada galėsime nors tiek nušviesti jos praeitį, kad gautume visą senovės Rytų istoriją. Nors ne visi orientalistai žiūri į šį klausimą taip pesimistiškai, tačiau, arčiau pažinus Rytų istorijos šaltinius, iš tikrųjų galima matyti, kaip daug dalykų dar tebėra neišaiškinta. Tik šiandien jau vis naujų ir naujų archeologinių iškasenų dėka istorinė medžiaga sparčiai daugėja ir nušviečia ne vieną lig šiol dar istorikams nežinomą laiko tarpą, įvykį, faktą. Gal, greit dėl to geriausi Rytų istorijos veikalai teks perdirbti.

Pirmiausia pažvelkime į vietinius dokumentus, kuriuose atsispindi tarptautiniai senovės Rytų santykiai. Čia pirmoji vieta priklauso Biblijai. Biblija buvo dar visai neseniai beveik vienintelis senovės Rytų istorijai pažinti šaltinis. Jau pirmuose jos puslapiuose minimas Aigiptas, kalbama apie Abraomo gyvenimą Aigipte, apie Juozapą faraono rūmuose, apie Jokūbo kelionę, apie ilgametį jo ir jo palikuonių gyvenimą Aigipte, apie Dievo įsakymą išvesti Jo išrinktąją tautą iš šalies, kur ji buvo nelaisvėj, kentė priespaudą ir buvo pažeminta, ir pagaliau apie tai, kaip faraonas neleido izraelitams išeiti iš Aigipto. o už tai Dievas Aigiptą nubaudė baisiomis bausmėmis ir tuo privertė užsispyrusį faraoną nusilenkti.

Nors Biblija pasakoja vien tiktai žydų tautos likimą, tačiau joje minimos ir visos kitos to meto Rytų tautos. Čia mes dažnai sutinkame aprašymų ir charakteringų Rytų gyvenimo ir apeigų vaizdų; čia pat ne tik religinio, bet ir pasaulinio turinio veikalų pavyzdžiai, Saliamono knygos. Bet ypačiai svarbu tai, jog žmonės, kurie rašė apie Aigiptą ir Babiloniją, buvo tas šalis gerai pažinę, — tai patvirtina atitinkamų paminklų tyrinėjimai.

Taigi svarbiausia Biblijos, istorinio senovės Rytams šaltinio, ypatybė yra ta, kad ji yra vienintelis tų laikų vietinis šaltinis, kuris mini visas tų laikų Rytų tautas ir kalba apie jų savitarpio santykius. Visiems, kurie domisi Aigipto istorija, galima patarti paskaityti tie skyriai, kur kalbama apie Aigiptą. Paskaitę kiek pažinsime ir senovinę Rytų kalbą, ryškius, savotiškus, vaizdingus jos posakius.

Bet Biblija, būdama labai vertinga, turi ir daug trūkumų. Svarbiausias Biblijos, kaip istorijos šaltinio, trūkumas yra tas, kad šį veikalą rašė ne istorikas, pasiryžęs bešališkai nušviesti įvykių eigą ir duoti neiškraipytus faktus, bet autorius, kurio tikslas buvo padaryti tam tikros įtakos savo skaitytojams. Biblija yra greičiau didaktinis veikalas. Be to, jos originalas mūsų laikų nepasiekė, ir daug istorijos atžvilgiu įdomių dalykų galėjo būti perrašinėtojo arba aiškintojo iškraipyta ir netikrai ar neaiškiai atpasakota arba net praleista, jei kas tautiniu ir religiniu atžvilgiu neturėjo didelės reikšmės. Pirmutinis Biblijos tekstas buvo parašytas pergamente senovės semitų šriftu, be balsių ir be žodžių padalijimo. Toks tekstas

lengvai duodasi iškraipomas ir galėjo būti suprantamas tik tol, kol jo kalba buvo gyva. Bet jau paskutiniais prieš Kr. amžiais žydai nebekalbėjo savo senovine kalba, ėmė kalbėti arameiškai ir įvedė kvadratinį šriftą. Tuo šriftu buvo perrašytos šventosios knygos, ir, kad jos būtų suprantamesnės, buvo gerinama jų ortografija: iš pradžių, tik retais atvejais, artimiausiomis savo kilme priebalsėmis imta žymėti balsiai, vėliau jau imta skirti žodžiai. Pabaigoje pirmojo amžiaus Kristui gimus buvo sudarytas kanonas iš 22 ar 24 knygų, o antrajame amž. nustatytas balsių skaitymas; patys ženklai balsiams žymėti pasirodė ne anksčiau kaip septintame amž. Kristui gimus, vadinamajame masoretiniame tekste[7]. Tačiau yra ir senesnis, priešmasoretinis tekstas iš IV a. prieš Kr.

Turime taip pat ir Biblijos vertimo tekstą graikų kalba. Tas vertimas III a. pr. Kr. buvo padarytas Aigipte, Ptolemajui reikalaujant. Reikia pažymėti, jog senovės istorijoje tai vienintelis ištisas literatūros į visai svetimą ir negiminišką kalbą vertimo pavyzdys. Bet ir šitie vertimai nepasiekė mūsų laikų; ilgainiui jie buvo ne kartą perdirbami ir taisomi. Todėl iš to, kas pasakyta, gali būti aišku, kad Biblija negali mums duoti pakankamo kiekio faktų, iš kurių būtų galima sudaryti tikras bet kurios epochos ar įvykio vaizdas.

Iš kitų istorinių šaltinių vertingiausi Tel-Amarnos 358 raštai (dokumentai)[8]. Tie raštai dabar yra Britų ir Berlyno muziejuose. Jie parašyti vietinėmis ir babiloniečių kalbomis. Šitie dokumentai, lygiai kaip ir Biblija, duoda mums žinių beveik apie visas tų laikų senovės Rytų tautas. Čia mes randame karalių laiškus iš mitanų, hetų kraštų, Kipro salos, iš Babilonijos ir Sirijos, Finikijos ir Palestinos kunigaikščių rašytus pranešimus Aigipto faraonams. Didesnė Tel-Amarnos dokumentų dalis priklauso karaliaus Amenhotepo IV, kuris buvo įkūręs čia savo būstinę, ir jo tėvo Amenhotepo III archyvui; tie raštai

[7] *Turajev,* Istorija drevniavo Vostoka, I tomas, 11 pusl. Masoretinis tekstas yra kilęs septintajame a. Kristui gimus. Tiberiadinės mokyklos mokytojai, Palestinoje, norėdami Biblijos tekstą apsaugoti nuo visokių pakeitimų ir iškraipymų, suskaitę visus jos žodžius ir raides, o kad tekstas būtų galima lengviau suprasti, įvedė balsių vartojimą ir pridėjo paaiškinimų. Visas tas ištaisymas vadinosi „Massora“, todėl ir pati draugija, kuri rūpinosi išlaikyti Biblijos grynumą, buvo pavadinta „Massoret“. Likęs masoretinis tekstas yra kilęs 916 m. Kr. g.

[8] Tel-Amarna — šiandien arabų kaimas vidurinio Aigipto apylinkėj; čia 1887 m. vietos gyventojai rado tą archyvą.

skiriami XIV amžiui prieš Kr. Jie liudija buvus plačią anų laikų Aigipto prekybą ir rodo buvusius santykius su visomis senovės Rytų šalimis. Anksčiau buvo neginčijamas faktas, kad Aigiptas neturėjo ir nemėgo santykių su kitomis tautomis, bet Tel-Amarnos dokumentai visai kitaip nušvietė šį klausimą. O tai, kad jie daugiausia buvo rašyti babiloniečių kalba, aiškiai rodo, kad Babilonija tuo laiku vaidino didelį vaidmenį Rytuose ir babiloniečių kalba buvo tarptautinė kalba.

Panašių dokumentų rasta taip pat ir pačioj Palestinoj, hetų karalių archyve, kurį neseniai atrado Winckleris. Tai yra tų karalių susirašinėjimas su savo vasalais ir kitų valstybių karaliais. Ypač įdomus dokumentas yra hetų karaliaus Hattušilo ir Ramzeso II-jo sąjungos sudarymo sutarties raštas. Ši sutartis buvo padaryta pasibaigus gana ilgai užtrukusiam karui dėl Sirijos valdymo. Joje remiamasi anksčiau, dar šių valdovų pirmatakų laikais, padarytomis sutartimis, ir tai yra itin brangi istorijos medžiaga.

Vadinamoji „sinchronistinė“ Asirijos ir Babilonijos istorija vaizduoja politinius tų dviejų valstybių santykius nuo XV iki IX amž. To istorinio šaltinio kilimo priežastis buvo sutartis, padaryta karaliaus Adadnirari III laikais. Kadangi to dokumento autoriai buvo asiriečiai, tai jie nutylėjo apie visus jų tautiniam jausmui nemalonius faktus. Šitokį reiškinį mes dažnai sutinkame, nagrinėdami senovės Rytų istorijos šaltinius. Tai labai trukdo istoriko darbą, padaro gana žymių spragų ir aptemdo kartais net ištisas epochas.

Yra ir metraščių (analų), kurie apima kai kuriuos laikotarpius ir viešpatavimus. Aigiptas nuo seniausių laikų iki V dinastijos turi „tvirtą“ metraštį, — tai yra vadinamasis Palermos akmuo; tą vardą jis gavo nuo Palermos muziejaus, kuriame jis yra. Ta akmens skeveldra turi apie vieną sieksnį ilgio ir dvi pėdas pločio. Šis akmuo, tur būt, stovėjo kada nors viešoje vietoje, gal net Iliopolio šventovėje, žinioms patikrinti. Visą tekstą abiejose akmens pusėse sudaro visų pirmųjų penkių dinastijų karalių metų pažymėjimai. Priešdinastiniai karaliai išvardyti pačioje pradžioje. Iš jų pasilikę tiktai septyni žemutinio Aigipto karalių vardai. Šešiose išilginėse juostose pryšakinėje pusėje ir penkiose užpakalinėse buvo atskirta kiekvieniems metams vieta, kur pažymėti svarbesnieji

tų metų įvykiai, ypač tie, kurie duodavo metams oficialų vardą, taip pat pažymėtas Nilo vandens aukštis. Juo labiau autorius prisiartina prie savo gyvenamojo laiko, juo apsčiau turi medžiagos, juo smulkiau pasakoja apie artimesnius laikus. Tarpais autorius labai gyvai pasakoja apie jam artimus įvykius. Daug kalbama apie V dinastiją. Atskiriems tos dinastijos faraonams vietos paskirta tame akmenyj dešimt kartų daugiau, negu kitų dinastijų. Palermos akmens atradimas (1799 m.) aigiptologams, kurie dar neseniai tvirtino, jog negali būti nė kalbos apie kurį nors metraštį Aigipte, buvo staigus ir nelauktas įvykis.

Bet Palermos akmuo buvo ne vienintelis tos rūšies paminklas. Turino papiruse yra faraonų sąrašas nuo pasakiškųjų laikų iki XVI-tosios dinastijos, su tikrais jų viešpatavimo metų, mėnesių ir dienų pažymėjimais. Kai kurių jų viešpatavimo laikas visai trumpas — dveji metai, o kai kurių net tik trys dienos. Čia mes randame vardus 118 faraonų, kurie tačiau nėra suskirstyti dinastijomis. Viename fragmente kartais yra keletas vardų. Ta medžiaga labai sunki suprasti, tuo labiau, kad šis didelis ir brangus papirusas pervežant į Europą subyrėjo į 164-rias dalis ir paskui buvo ne visai gerai sustatytas.

Pagaliau mus pasiekė taip pat ir daugybė įvairių smulkių pasakojimų apie karalių karo žygius. Mat, Aigipto karaliai turėjo tam tikrų rašytojų, kurių svarbiausia pareiga buvo aprašyti ir išgarsinti valdovų karo žygiai. Su šios rūšies užrašais reikia būti labai atsargiems, kadangi tai yra pagyrimo himnai mirusiam karaliui, ir čia jam priskiriami dažnai ir jo pirmatakų darbai. Viena tokia odė, faraono Tutmozio III-jo garbei, parašyta garsiosios Karnako šventovės sienose. Čia, be ko kita, pats dievas Amonas kalba Tutmoziui III-jam:

„Tu atėjai į mane; tu, mano sūnau, išvydęs mano grožį, džiaugsmingai krykštauji. Aš dėl tavęs surišau nubijiečių dešimtis tūkstančių, o Azijos žmonių šimtus tūkstančių ir tavo priešus mečiau po tavo papėdėmis. Žemė išilgai ir skersai, vakaruose ir rytuose, yra tau klusni".

Brangi istorikui medžiaga yra taip pat ir „nomarchų"[9]

[9] Nomarchai tai buvo atskirų Aigipto sričių — nomų valdovai.

tekstai. Ypačiai daug medžiagos liko Benichasano nomarchų kapuose. Kai kurie tų užrašų padeda suprasti ir etines aigiptiečių pažiūras, kadangi juose randame vadinamąją „negatyvią išpažinti", kur miręs teisinasi, jog jis nieko nepadaręs, kas būtų buvę priešinga Dievo valiai. Daug Elefantinos nomarchų archyvo liekanų yra Berlyno muziejuje.

Daugybė senovės Aigipto istorijos medžiagos, atrastos kapuose, tai papirusai. Jie buvo skiriami mirusiajam skaityti, kaip pramogėlė. Savo turiniu jie yra labai įvairūs: čia randame apysakų, pasakų, keliauninkų pasakojimų, legendų, tikybinio pobūdžio kūrinių, magiškų užbūrimų ir pagaliau moksliškų traktatų. Daugumą papirusų ir kapų bei šventovių sienose iškaltų tekstų puošia atitinkamos iliustracijos.

Babilonijoje, reikia manyti, buvo nuolat rašomas metraštis, bet jo iki mūsų dienų teatėjo tik nuotrupos. Kadangi šis metraštis buvo rašomas greitomis, pagal karalių įsakymus, tai kažin ar juo galima visiškai pasitikėti. Kai kurie Babilonijos metraščiai yra tik karalių sąrašas su jų viešpatavimo laiko pažymėjimais; bet juose užrašyta ir smulkmenų apie karaliaus mirtį, palaidojimo vietą, pažymėti ir dar kai kurie įvykiai; įvykiams pažymimi ne tiktai metai ir mėnesiai, bet ir dienos.

Asiriečių karalių rūmų griuvėsiuose Ninevijoj ant sienos dar šiandien tebėra išlikusi vadinamoji „akmeninė kronika" su atitinkamomis iliustracijomis. Ji pasakoja apie atskirų Asirijos karalių veikimą. Šie metraščiai, ypač Sargonidų ir Asurbanipalo metraščiai, dažnai labai vertingi ir literatūriniu atžvilgiu. Be to, Asirijoje yra dar atrasti „Eponimai" — tai sąrašai aukštesniųjų valdininkų, „limmų", kurių vardais, kaip kad Romoje konsulų vardais, buvo pažymimi metai. Šiuose sąrašuose randame taip pat trumpų žinių apie karalius ir jų darbus.

Būta Rytuose ir vietinių istorikų. Iš vėlesniais laikais apie Aigiptą rašiusių aigiptiečių reikia pažymėti *Manetonas*, gyvenęs apie 280 metus prieš Kristų. Pats vardas Manetonas kilęs, gali būti, iš žodžio Merne-Tchuti, t. y. dievo Toto pamiltasis. Jis buvo vyriausias šventovės žynys ir, arti Aigipto tradicijų stovėdamas, gerai pažino visa, kas liečia Aigipto ti-

kybą. Jis daug padėjo „Graikų ir Aigipto tikyboms sujungti į Serapiso kultą“. Ypač svarbu, kad šis aigiptietis drauge su graikų mokslu galėjo pasinaudoti savo krašto šaltiniais savo kūriniams. Didelio jo Aigipto istorijos darbo, į kurį įtraukta apysakų ir anekdotų elementų, mus pasiekė tik nuotrupos. Čia mes randame tik Aigipto dinastijų lentelę nuo priešistorinių laikų iki antrąkart persams nukariaujant Aigiptą. Iš viso paminėta 30 dinastijų, kurios skirstomos ne pagal giminystę, bet pagal kilimo vietą. Visą Aigipto istoriją Manetonas skirsto į 3 periodus — dekadas, po 10 dinastijų kiekviename. Nors šis paskirstymas yra dirbtinis ir vėlesnių laikų istorikų atmestas, vis dėlto tai davė istorikams mintį Aigipto istoriją skirti į senovės, vidurinį ir naująjį periodus. Tačiau nepaisant to, kad jo metraščiuose ir dinastijų suskirstyme aiškiai matyti netikslumų ir taip pat atskirų viešpatavimų perdaug ilgas laikas, vis dėlto jo dinastijų lentelė pasiliko beveik iki pat šio laiko pradedamasis punktas Aigipto chronologijai. Šiandien pripažįstamas trumpesnis Aigipto eros laikas, kuris pagal Turino papirusą, palyginus jį su Manetono apskaitymu, skiriasi pusantro tūkstančio metų, ir todėl Manetono chronologija nustojo savo tvirto pagrindo; be to, dinastijų lentele negalima pasitikėti ir dėl to, kad ji atrodo esanti žuvusio, iš pavadinimų ir skaitmenų susidedančio kūrinio kopija, kurią perrašant lengvai buvo galima padaryti klaidų; pagaliau čia yra ir labai daug pasakiškų elementų; bet vis dėlto tenka gailėtis, kad tasai kūrinys neatėjo iki mūsų laikų visas, nes jis būtų buvęs atspindis tų laikų aigiptiečių pažiūrų į praeitį.

Turėjo taip pat savo vietinių istorikų ir Babilonija. Toks buvo Berosas, Aleksandro Makedoniečio amžininkas. Jo darbai ne visi atėjo iki mūsų laikų. Žydų istorikas buvo Juozapas Flavijus, o finikiečių Filonas.

Visi minėtieji šaltiniai turi labai daug reikšmės, kadangi jie yra to paties krašto kilimo, bet dėl to jie turi ir bendrą visiems tų laikų vietiniams šaltiniams trūkumą: jie neturi objektyvumo, kartais daug kas nutylima, kartais per ištisas epochas nėra jokių žinių. Matyti, jog visa, apie ką patriotui stebėtojui buvo nemalonu kalbėti, buvo praleidžiama.

Paminėję vietinius senovės Rytų pažinimo šaltinius, dabar pažvelgsime į graikiškus. Iš tų žinių apie senovės Aigiptą,

kurios mus pasiekė per graikų rašytojus, daug mums davė Herodotas. Jis neilgai tebuvo Aigipte, ne ilgiau kaip keturis mėnesius, ir beveik visas žinias apie Aigipto praeitį gavo iš svetimšalių vadovų, kurie nemokėjo net aigiptietiškai skaityti. Kai ką apie senovės aigiptiečių tikybą jis sakosi sužinojęs iš žynių, bet reikia manyti, jog tai buvę netikri žyniai, nes tikrieji laikėsi toli nuo svetimšalių; tie gi, iš kurių jis gavo žinių, buvę tik šventovių tarnai. Be to, ir patys aigiptiečiai savo istorijos nežinojo. Be to, dar reikia pažymėti, jog tuo metu pačių graikų tarpe viešpatavo religinis sinkretizmas, ir jie patys buvo taip supainioję savus dievus su Rytų, jog vargiai ir patys tame mišinyje ką nors besuprato; o būdami vis dėlto graikai, jie ir į Aigiptą žiūrėjo pro graikiškus akinius. Todėl tenka labai abejoti, ar ir pats Herodotas suprato tikrąją Rytų kultūrą ir jos dvasią; ypač jis mažai tegalėjo sužinoti apie Asiriją ir Babiloniją. Tačiau, nors Herodotas vietoj Rytų istorijos duoda mums tiktai pasakų bei legendų, jo darbo vertė yra nemaža: jis, būdamas šviesus žmogus, pats savo akimis viską matęs, duoda mums įdomų ir tikrą tų laikų, t. y. penktojo amžiaus prieš Kr., kultūrinį istorinį paveikslą. Be to, keliaudamas jis turėjo progos pasinaudoti ir gerais Kserkso istoriją liečiančiais šaltiniais; jis savo užrašuose apie tai ir kalba.

Geriausias Herodoto leidinys su plačiais aigiptologų komentarais yra Wiedeman'o[10]. Vertas dėmesio ir Klingero straipsnis „Pasakų motyvai Herodoto istorijoje".

Praslinkus keturiems amžiams po Herodoto, kitas graikų rašytojas istorikas Diodoras helenizuoja Aigiptą ir, laikydamasis stoikų idėjų, jo tikyboje ieško racionalizmo elementų, o valstybinėje santvarkoje pastebi šviesiojo absoliutizmo. Jis Aigiptui naudojasi Hekatėjo, Manetono laikų, kūriniu ir daug kuo jį papildo. Daugeliu atžvilgių įdomus yra ir Plutarcho kūrinys, kur kalbama apie Aigipto tikybą. Jis parašytas Delfuose, 120—130 metais Kr. g., antrašte „Ozir ir Izis". Šis didžiausias mūsų laikus pasiekęs dievo Ozirio kulto tyrinėjimas yra ypatingos vertės ir dėl to, kad šaltiniai, kuriais jis remiasi jau yra žuvę, ir tebėra likusių tik jų liekanų. Be to, jų palygini-

[10] *Wiedemann,* Herodot, II tom. 1892 m.

mas su kitais paminklais aiškiai patvirtina teikiamųjų žinių tikrumą. Pagaliau yra reikšminga ir ta aplinkybė, kad Plutarchas buvo vyriausiuoju Delfų šventovės žyniu, o savo kūrinį net skiria tos šventovės vaidilutei Klejai; tai rodo, jog jis buvo arti aprašomojo dalyko; lieka tik atviras klausimas: ar viską, kaip religijos paslaptį, jis galėjo atidengti savo skaitytojams.

3

Senovės Rytų praeities tyrinėjimo istorija

Senovės Rytų praeities mokslas turi ilgą savo istoriją. Kalbant apie Aigipto istoriją, reikia pastebėti, jog patys aigiptiečiai ja visiškai nesidomėjo ir nesirūpino palikti apie save jokių žinių. Iš svetimšalių, tyrinėjusių Aigipto praeitį, daugiausia pasidarbavo graikai. Jie pirmutiniai iš svetimšalių susidomėjo Aigipto istorija ir pradėjo ją moksliškai rašyti, palikdami tuo būdu, kaip jau sakyta, gana žymių veikalų apie savo ir net ankstybesnių laikų Aigiptą. Iš graikų susidomėjimas senovės Aigiptu perėjo į romėnus, ir čia kaip tik pirmučiausia buvo mėginta rasti raktas nuostabiesiems Aigipto ženklams ir raštams skaityti. Pabaigoje IV-jo amžiaus Kr. g. *Horapolonas* parašė apie ieroglifus didelį traktatą, kuriuo, tiesą sakant, tik pakenkė tolesniam aigiptologijos plitimui, nes po Horapolono visi ieškojo tik ideografinės ieroglifų reikšmės.

Susidomėjimą Aigiptu visuomet palaikydavo Biblija, kurios pradžioj jau kalbama apie šį kraštą; humanizmo ir renesanso, ir reformacijos laikais tas susidomėjimas dar labiau padidėjo, nes tuomet humanistų mokslininkų žvilgsnis buvo nukreiptas į senovę ir jos praeitį, kurioj ieškota pavyzdžių ateities gyvenimui, mokslui ir menui kurti, o reformatų vadai stengėsi rasti tame krašte pirmutinių Biblijos šaltinių.

Bet senovės Rytų kraštas Europai tada buvo uždaryta knyga, nes tuomet dar niekas nemokėjo skaityti jo paslaptingojo rašto. Betgi ilgainiui mokslininkai ėmė mokytis koptų kalbos, kuri savo senumu patraukė tų laikų mokslininkų dėmesį: buvo jaučiama, jog ji yra giminiška aigiptiečių kalbai. Ieroglifus jie laikė ideografiniais ženklais ir ėmė versti ištisus parašus atvežtuose iš Romos obeliskuose ir paminkluose, ieškodami juose kokios slaptos išminties, apie kurią buvo gana daug prisiklausę iš graikų; ir rasdavo juose ar didžių moralinių

kia žinių tik apie senovinio ir vidurinio Aigipto istorijos įvykius. Mokslininkai iki šio laiko Biblijos nurodymais tegalėjo naudotis tik ankstyvesniajai epochai, o vėlesniajai — nuo XXVI-tosios dinastijos pradedant — graikų rašytojais.

Dėl senovės Rytų chronologijos netikslumų Rytų tyrinėtojų pažiūros tuo klausimu iki šio laiko labai skyrėsi, net iki tūkstančio ir daugiau metų. Pavyzdžiui, Champollionas Aigipto valstybės pradžią skiria 5869 metams, o Lepsius — 3892 metams.

Ši Aigipto chronologijos painiava darėsi dar sudėtingesnė dėl pačių aigiptiečių metų suvokimo painiavos. Aigipto saulės metai buvo skirstomi į dvyliką mėnesių, kiekvienas po trisdešimt dienų; prie to dar metų pabaigoje buvo pridedamos penkios dienos. Metų pradžia turėjo sutapti su rytiniu Sirijaus pasirodymu dangaus erdvėje ir vasaros saulėgrąža. Bet kadangi Sirijus per kiekvienus ketverius metus užteka viena diena vėliau, tai ilgainiui tikrieji saulės metai pradėjo skirtis nuo teorijoj nustatytų metų. Aigiptiečiai, turėdami nemaža astronomijos žinių, negalėjo nesuprasti savo kalendoriaus klaidingumo priežasčių, bet reforma, tur būt, gąsdino jų protą, pratusį gerbti tradicijas. Berlyno muziejuje yra senovės Aigipto „žvaigždžių lentelė“ ir „astronomijos prietaisai“, kurių vartojimą yra aprašę graikų rašytojai (Aleksandrijos Klimentas): „vienas horoskopas, atsitūpęs ant šventovės stogo, viena akimi žiūrėjo pro palmos prietaiso skylelę į priešais tame pat meridiane sėdintį draugą ir ypatingais instrumentais, atsižvelgdamas į jo kūno padėjimą, stengėsi nustatyti žvaigždžių padėjimą. Tai aigiptiečiams pavaduodavo laikrodį, pav.: „penkta valanda bus tuomet, kai paukščių galvos žvaigždynas stovės ties stebėtojo kairiąja akimi“[22].

Dabartiniu laiku Ed. Mejeris, naudodamasis šiandienine matematika ir astronomija, o taip pat kombinuodamas Manetono datų lentelę ir Turino papirusą, apytikriai nustatė Aigipto datų pradžią, kuri, jo manymu, turinti sutapti su Sirijaus pasirodymu. Tuo būdu jis pirmąją dinastiją skiria 3400—3200 m. pr. Kr., o pradžią Aigipto kalendoriaus — 4241 m. Taigi, Aigipto kalendorius — seniausias pasaulyje kalendorius. Ne visi Rytų tyrinėtojai sutinka su Mejerio nuomone ir kai kurie

[22] *Turajev.* Istorija Drevniago Vostoka, I tomas, 56 pusl.

dar tebesilaiko vadinamosios „ilgosios chronologijos“, pagal kurią Aigipto valstybės pradžia reikia skirti penktam ar šeštam tūkstančiui metų.

Daug aiškesnė yra Asirijos-Babilonijos chronologija, kadangi čia nuo 911 m. pr. Kr. yra tikslūs karalių sąrašai, o ankstyvesnei epochai — „eponimų[23] sąrašai“ (limmu), kurie lengva patikrinti, kadangi juose paminėti saulės užtemimai. Toliau eina dinastijų sąrašai su metų pažymėjimais, o kartais tekstuose randama ir sinchroniškų nurodymų. Iškasenos taip pat davė brangios medžiagos laikui nustatyti: iš įvairių sugretintų klodų, vardų, šrifto ir stiliaus kartais galima nustatyti jų laikas.

Pagal paskutinius duomenis Babilonijos kultūros pradžia dabar laikomi 3500 metai. Vadinasi, Aigipto ir Asirijos-Babilonijos kultūra yra to pat laiko tarpo. O mokslininkai taip ilgai ginčijosi šiuo klausimu, gi panbabilonistai stengėsi įrodyti, jog Babilono istorija daug senesnė už Aigipto istoriją. Tie du kraštai, vienas Nilo, kitas Tigro ir Eufrato drėkinamas, išugdė dvi skirtingas kultūras, kurių atbalsis dar ir po daugelio tūkstančių metų atsiliepia dabartinio civilizuoto pasaulio kultūroje.

5

Senovės Aigipto raštai

Aigipto ieroglifai aigiptiškai vadinosi Nutr-medžu, t. y. dievo žodžiais. Visi tie ženklai paimti iš gyvenimo, ir kiekvienas jų yra kurio nors daikto atvaizdas, — ar žmogaus paveikslas, ar žvėries, paukščio, vabzdžio, šliužo, augalo vaizdelis, ar kokio įrankio, indo arba bet kurio namų apystatos daikto paveikslėlis. Tuo būdu tuose ženkluose atsispindi visas aigiptiečių gyvenimas, jų gamta, religija, papročiai, namų apystata ir kita. Aigiptiečiai buvo realistai, ką liudija visa jų kultūra, o daugiausia jų raštų ženklai.

Tie ieroglifai galima paskirstyti keliomis grupėmis[24]. I-je grupėje matome eilę žmonių paveikslų; kai kurių tų paveikslų pozės tokios gyvos, tokios realios, jog jų reikšmė suprantama be paaiškinimų. Charakteringa poza, reiškianti sąvoką gar-

[23] Tai sąrašai aukštesniųjų valdininkų, kurie metams davė savo vardą.

[24] *Rudzinskaitė-Arcimavičienė,* Aigipto ieroglifai, 3—4 pusl.

binti: žmogus į priekį pakeltomis rankomis; sąvoka šokti — žmogus pakelta viena koja ir ranka, — taip iš tikrųjų šokama; žymus žmogus, valdininkas — su lazda. Lazda Aigipte buvo valdžios ženklas, kaip ir skeptras faraono rankose. Ta lazda ir šiandien yra Aigipte kiekvieno viršininko, darbininkų prižiūrėtojo rankose. Dėl to ir kilo posakis: „lazda sukūrė Aigipto kultūrą“. Senatvės sąvoką taip pat vaizduoja figūra su lazda, bet ši figūra žymiai skiriasi: valdininkas stovi *tiesiai* su lazda, o senukas susilenkęs ir pasirėmęs ja. Sąvoka mušti — taip pat žmogus su lazda, bet jis ją laiko horizontaliai, abiem rankom, aišku, jis rengiasi smogti. Taip pat charakteringa figūra, reiškianti sąvoką statyti ką nors. Kareiviai, priešai — ginkluoti; vaikas — su pirštu, įkištu į burną; belaisvis — su surištomis užpakaly rankomis; nuvargęs — sėdi išskėstomis nuleistomis rankomis; irklininkas — su irklais; faraonas — su karūna ir valdžios ženklais — skeptru ir botagu.

Vyro ir moters atvaizdas — abidvi figūros atvaizduotos sėdimomis rytų pozomis, tik vyras yra visai nuogas (karštam klimate darbininkai sodžiuj ir šiandien nevartoja jokių drabužių, tik juostą), o moteris apsirengusi, jos galva papuošta, ir tie puošiniai krinta ant pečių. Štai žmogus laiko ant galvos dėžę: ; tas ieroglifas reiškia nešti, dirbti. Mat, visi ir mieste, ir sodžiuje visa ką neša ant galvos, — ar tai būtų sunki našta, ar indai, ar tik vienas butelis. Kiekvieną vakarą Nilo krantais galima matyti iškilminga eisena moterų, nešančių ant galvų indus su vandeniu.

Taip pat įdomi figūra žmogaus, sėdinčio po indu, iš kurio krinta vanduo jam ant rankų: ; to ieroglifo reikšmė — valyti, švarus, taip pat ir žynys, kadangi senovės Aigipte žyniai turėjo ypač rūpintis kūno švarumu ir praustis ne tik kelis kartus per dieną, bet ir nakčia. Tarp ieroglifų, vaizduojančių moterų figūras, pažymėtini šiurkščiai nayvūs, natūrališki paveikslėliai, kurie reiškia sąvokas gimdyti ir penėti.

Yra čia ir visų dievų panteonas: daugiausia žmonių figūros su gyvulių galvomis. Tarp paukščių mus stebina kuprota gandro figūra, kuri čia reiškia sąvoką rasti. Sakalas buvo dievo arba karaliaus simbolis. Įdomu, kad žvirblis reiškė visa

ką bloga, tur būt, dėl to, kad jis naikino javus, ir dėl to katė Aigipte buvo gerbiama kaip šventa, nes ji naikino žvirblius. Įdomi paukščio figūra su žmogaus galva. Ištariama ji ba, ir jos reikšmė — siela, bet dažniau — vėlė, ir dėl to tų paveikslų tiek daug visur Aigipto sarkofaguose.

Tarp vabzdžių paveikslėlių mums, lietuviams, įdomus ieroglifas, kuris vaizduoja bitę: Tas ieroglifas buvo ištariamas biti ir reiškia svarbiausiąjį Aigipto asmenį—patį faraoną. Vabalas cheper, lotyniškai scarabeus, buvo labai svarbus Aigipto religijoje; tai šventas vabalas, pašvęstas saulės dievui Râ. Dėl to šio šventojo vabalo paveikslų, kaip ir bitės paveikslų, dažnai sutinkame Aigipto raštuose. Cheper buvo talismanas, duodąs ilgą gyvenimą ir saugojąs nuo visokių blogybių. Jo figūrų, padarytų iš įvairių akmenų, Aigipte randama daugybė, nes tas figūras vartodavo ir kaip antspaudus. Kitoje jų pusėje būdavo išrėžiamas savininko vardas ir titulai.

Tarp augalų reikia paminėti šventasis lotoso žiedas, kurio paveikslų taip dažnai randame Aigipto ornamente. Jis buvo mėgstamas Aigipto moterų papuošalas, jis rasdavo vietą ir ant aukuro, kaip auka dievams. Tarp ieroglifų yra ir figų vaisių, ir papirusų lapų, ir kviečių bei miežių varpų paveikslų. Lotoso lapelis reiškė tūkstantį; ta sąvoka lyg žymėjo, kad gausingi buvo lotoso vaisiai.

Dangų ieroglifai vaizduoja dviem horizontalinėm linijom, su antgaliais abiejuose galuose; naktis — po tom linijom pakabinta žvaigždė; lietus — iš to pat dangaus lyja eilė banguojančių linijų. Saulė — ratas su taškeliu viduryje (aigiptiečiai sugebėjo pastebėti, jog saulėje yra centrinis šviesiausias taškas). Banguojančios linijos reiškė vandenį.

Tarp įvairios statybos paveikslų čia tik pažymėsime, kaip buvo vaizduojama mokykla. Ieroglifas reiškė namą; bet jei to namo viduryje nupiešime ženklą , kuris reiškė gyvybę, tai gautasis paveikslas jau vaizduos mokyklą, — tai bus „gyvybės namai", *per anch.* Tas pavadinimas rodo, kaip aukštai buvo gerbiama mokykla.

Yra visa eilė ieroglifų laivų paveikslų. Sąvoką plaukti prieš vandenį, t. y. į pietų kraštą, vaizduoja laivelis su įtempta bure, o pavandeniui plaukti — laivelis su nuleista bure. Tarp ženklų, vaizduojančių šventovių reikmenes, pažymėtinas ženklas , panašus į kryžių. Dievą vaizdavo kirvelis. Įdomu, kad kirvelis turėjo religinės reikšmės ir aigiejiškosios kultūros tautoms ir hetams. Tarp ieroglifų įvairių lauko darbų įrankių yra ir arklo paveikslas.

Ieroglifas, kuris vaizduoja knygą, raštus, yra papiruso rutuliukas, surištas virve. Tas pats ženklas buvo taip pat ir visokių abstraktinių idėjų simbolis.

Iš tų aprašymų kai kurių aigiptiečių ieroglifų aišku, kad jie daug mums duoda žinių apie aigiptiečių gyvenimą, papročius, religiją, kultūrą. Jais pasireiškė taip pat ir pirmykštis galvojimo būdas — vieni ženklai duoda tam tikro, čia atvaizduoto daikto sąvoką, o kiti jau yra kitų sąvokų simboliai, kaip, pavyzdžiui, indas buvo širdies simbolis, o papiruso rutuliukas ne tik knygos vaizdas, bet ir visokių abstraktinių sąvokų simbolis, arba kaip kad žvirblis reiškė visokios blogybės sąvoką.

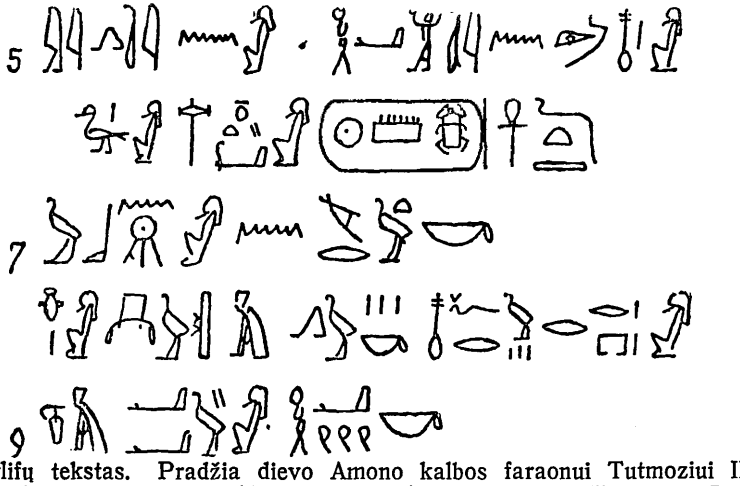

Ieroglifų tekstas. Pradžia dievo Amono kalbos faraonui Tutmoziui III: „Tu atėjai pas mane, tu džiūgauji, matydamas mano grožį, mano sūnau, mano keršytojau, Menchepera[25], amžinai gyvenąs. Aš žėriu dėl meilės tau, mano širdis džiaugiasi dėl tavo dailaus atkeliavimo į mano šventovę. Mano rankos tave apgaubia".

Tie visi paveikslėliai — raidės tekste — buvo rašomi taip,

[25] Faraono titulas.

kad kiekvienas žodis sudarytų kvadrato formą. Aigipto raštininkas, scriba, aigiptiškai šeš, stengėsi ne tik rašyti taip, kad kiekvieno daikto, ar žvėries, ar žmogaus figūra turėtų savo proporciją, savo charakteringus bruožus, bet dar kad raidės tekste būtų ir gražiai sugrupuotos į kvadratą. Tas Aigipto rašymo gražumas labai apsunkina teksto skaitymą; mat, jeigu žodyje turėjo būti koks nors ženklas, kuris galėjo kenkti žodžio kvadratinei formai, tai jis būdavo išmetamas; arba galėjo būti pridedamas ir visai nereikalingas ieroglifas, kad tik žodis gautų atitinkamą kvadrato formą.

Žinomas daiktas, kad rašyti gražius ieroglifus galėjo tik menininkas, — dėl to tas raštas ir laikomas gražiausiu pasaulyje. Ieroglifai dažnai buvo vartojami kaip ornamentai; ir labai dažnai ant šventovių, kapų sienų, sarkofagų, kolonų, statulų, dėžučių daugybė tų ieroglifų prirašyta be jokios prasmės arba tie patys žodžiai, vardai ir sakiniai kartojami įvairiomis spalvomis, tik kaip papuošalai.

Nenuostabu, kad šios gražiosios raidės per ištisus amžius buvo laikomos tik piešiniais, turinčiais kažkokią slėpiningą prasmę. Ta kitąkart dekoratyvinė Aigipto ieroglifų reikšmė taip pat apsunkina jų skaitymą, lygiai kaip ir mums nesuprantamas būdas kai kuriuos žodžius tekste kartoti po kelis kartus, kiekvieną kartą tą patį žodį rašant įvairiais ženklais; dažniausiai tai atsitikdavo su žodžiais, reiškiančiais kurį nors aigiptiečių mėgstamą daiktą, pavyzdžiui, kada buvo kalbama apie malonius kvepalus, kurių aigiptiečiai buvo nepaprasti mėgėjai.

Vieni raštai buvo rašomi vertikalinėmis linijomis, kiti horizontalinėmis. Kaip reikia pradėti jie skaityti, ar iš kairės pusės, ar iš dešinės, kaip semitų kalbos raštai? Čia nebuvo vienodos sistemos, buvo rašoma įvairiai; bet rašto linkmė lengvai galima spėti pagal žmonių ir žvėrių galvų pakreipimą: kur nukreiptos jų galvos, iš tos pusės ir reikia pradėti skaityti.

Rašomoji medžiaga buvo daroma iš ištiestų, išlygintų ir suklijuotų papirusų stiebelių, ir buvo gaunama plonų įvairaus didumo lapų. Kartais pasitaiko labai didelių lapų, pavyzdžiui, Turino papirusas. Parengtus papirusus suvyniodavo ir surišdavo. Tokiu pavidalu jie pasiekė ir mūsų laikus. Buvo rašoma medinėmis lazdelėmis, dažniausiai iš pradžių raudonais dažais, o

po jų kartais juodais, kad būtų stipriau. Papirusai puikiai išsilaikė dėka sauso Aigipto klimato. Rašomųjų įrankių galima matyti šiandien įvairiuose muziejuose. Taip pat yra visa eilė paveikslų ir statulų, rodančių patį rašymo procesą. Čia charakteringa ir pati rytietiška sėdimoji raštininko poza; jo veidas protingas, juodų, kaip anglis, akių žvilgsnis drąsus, o lūpos ironiškai šypsosi. Ant savo kelių jis laiko visas rašomąsias priemones, pasirengęs užrašyti žodžius, kuriuos jam padiktuos, gal būt, pats faraonas. Tokia Aigipto raštininko statula, stebinanti žinovą savo realizmu, gyvenimiškumu, yra Louvre.

Tačiau buvo rašoma ne tik ant papirusų, bet ir ant akmens. Turime labai daug ilgų istorinio turinio užrašų, — tai yra vadinamoji akmeninė Aigipto chronika. Pavyzdžiui, Karnako šventovės sienose aprašyti Tutmozio III-jo ir Ramzeso II-jo karai. Ieroglifiškų užrašų pasitaiko visur kapų sienose, uolose, karstuose, ant milžiniškų statulų, viduryje piramidžių[26], ant obeliskų, ant skarabėjų, ant ostrakų[27] ir t. t.

Turistą, patekusį šiandien į Aigiptą, ypač į pietų Aigiptą, kur puikiausiai išsilaikę griuvėsiai, stebina tie, kartais toki milžiniški, viso metro didumo (pavyzdžiui, ieroglifai ant Heliopolio obelisko, netoli Kairo), o kartais tokie mikroskopiški ženklai. Pavyzdžiui, ant mažų skarabėjų jie tegalima išskaityti tik pro padidinamąjį stiklą. Bet ar jie dideli, ar maži, visada jie teisingi, grakštūs ir tiksliai vaizduoja atitinkamo daikto formą.

Tenka stebėtis, kaip aigiptiečiai mokėjo teisingai, tiksliai vaizduoti daiktus, — tai tartum fotografinės jų nuotraukos. Aišku savaime, ne visi ieroglifai likę sveiki: daug jų pasitaiko visiškai žuvusių tekste, kiti pusiau išnykę, ir dėl to tie tekstai šiandien labai sunku skaityti. Ir ne visur vienodai ieroglifai paišomi, — nors tekste vieno tipo ženklai, bet jie visai kitaip atrodo čia, negu atspausdinti. Juose pasireiškia tam tikras raštininko individualizmas, savotiškumas, kaip ir šiandien atskirų žmonių rašysena skiriasi. Pasitaiko ir spalvotų ieroglifų, ypač ten, kur jie yra kaip papuošimas, ornamentai.

Nelengvas buvo raštininko darbas, sunku buvo išmokti sudėtinga rašto sistema. Dėl to Aigipte yra daug tekstų, kur

[26] Pepi II-jo piramidė.
[27] Indų šukės; ant ostrakų parašyta ir visa apysaka „Sinuhet“.

kalbama apie didelę naudą mokėti rašyti, ir kiekvienas valdininkas savo karjerą pradėdavo nuo raštininko.

Aigiptiečių legenda pasakoja, kad ieroglifų išradėjas buvęs pats išmintingiausiasis magijos dievas Tot. Berlyno muziejuje yra įdomi grupė, iškalta iš juodojo akmens. Prieš dievą Totą, paviano pavidalo, atsiklaupęs mokinys su papirusu nusižeminęs prašo, kad tas proto dievas padėtų jam išmokti be klaidų rašyti.

Į klausimą, kada Aigipte atsirado raštas, mokslininkai įvairiai atsako. Betgi iškasenos mums rodo, kad dar archainiame, priešistoriniame Aigipte buvusi ieroglifų užuomazga. Tai ant dailių plokštelių matomi paveikslai, kuriais vaizduojamas Aigipto susijungimo procesas. Čia nomai, simboliškai atvaizduoti jų herbais sakalais, kovoja su kitais nomais, kurie vaizduojami vanagais.

Aigipto rašto ženklų turime tris grupes. Pirmoji — paveiksliniai ženklai, kur yra arklių, jaučių, kviečių, vynuogių arba žmonių paveikslai; tie paveikslai vaizduoja tuos pačius dalykus, — tai ideogramos ženklai.

Jie dažnai sudaro vadinamąją determinuotinę grupę; tie determinatyvai visada stovi užpakalyje žodžio; jie mums rodo žodžio reikšmę. Pavyzdžiui, ieroglifais parašytas žodis *remet;* jo reikšmė „žmonės", ir tą reikšmę dar sustiprina dvi žmonių — vyro ir moters figūros. Determinuotiniai ieroglifai buvo daugiau vartojami naujesniais laikais, negu senesniais.

Antroji Aigipto ieroglifų grupė — silabiniai ženklai. Šių ieroglifų kilmė tokia. Pradžioje jie reiškė kurį nors dalyką: arfa, namas, vabalas. Arfa vadinosi *nufr,* namas *per,* vabalas *cheper.* Ilgainiui tie silabiniai ženklai imta rašyti žodyje ten, kur turėjo būti atitinkami garsai. Pavyzdžiui: per — peri —užeiti, išlipti ir t. t.

Šalia ideografinės ieroglifų reikšmės atsiranda taip pat ir garsinė, o nuo to jau tik vienas žingsnis iki mūsų raidžių. Kai kurių ieroglifų silabinė reikšmė buvo taip sutrumpinta, jog iš kelių garsų liko tik vienas. Nors aigiptiečių ieroglifų yra ir labai daug, betgi garsinėje jų abėcėlėje trūksta kai kurių mūsų raidžių, pavyzdžiui, nėra l, z, v, c, taip pat nėra, kaip ir visuose semitų raidynuose, balsių. Yra tik balsiai a ir j, bet jie tariami kitaip, negu mūsų a arba j, i.

galvojimų, ar Dovydo psalmių. Tokiu vertėjo talentu XVII amž. pasižymėjo jezuitas *Atanazas Kircheris,* kuris vis dėlto tuo gera padarė, kad aiškiai parodė ryšį tarp aigiptiečių ieroglifų ir koptų kalbos. Tačiau ieroglifų skaitymu nueita iki absurdo. Tik Napoleono ekspedicija 1798 mt. suteikė mokslininkams brangios medžiagos: 24 tomus tekstų, 12 „Description de l'Egypte" paveikslų atlasų ir garsųjį Rozetos akmenį[11], kuris davė *Champollionui* raktą skaityti ieroglifams. Šitame bazaltiniame akmenyje buvo *Ptolemajaus V* garbei užrašas trimis kalbomis: graikų, koptų ir ieroglifų. Mokėdamas graikų ir koptų kalbas, *Champollionas* pastebėjo, kad tie du tekstai vienodo turinio, vadinasi, ir ieroglifų tekstas turėjo būti tokio pat turinio. O kadangi dviejuose pažįstamuose tekstuose buvo Aigipto valdovų vardų, tai tie patys vardai turėjo būti ir ieroglifų tekste. Tų vardų vietas ieroglifuose *Champollionas* lengvai nustatė dėka kartušų (dar prieš Champollioną danų mokslininkas *Coega* spėjo, kad kartušuose aigiptiečių žymimi faraonų vardai). Tuo būdu Champollionas pirmutinis susiprato ieškoti ieroglifuose garsinės abėcėlės, panašios į mūsų.

Champollionas, išskaitęs vieno iš Tebų obelisko užraše Ptolemajaus ir Kleopatros vardus ir studijuodamas kitus aigiptiečių užrašus su karalių vardais, nustatė nemaža ieroglifų — garsinių ženklų; paskum jam pavyko perskaityti visas Rozetos akmens[12] tekstas, ir jis galutinai nustatė būdą ieroglifams skaityti. 1812 metais *Champollionas,* naudodamasis koptų kalba, pradėjo versti tekstus, o vėliau sudarė pirmutinę ieroglifų gramatiką ir žodyną. 1828—29 metais keliaudamas po Aigiptą, jis savo kelionės rezultatus išdėstė keturiuose didžiuliuose atlasuose „Monuments de l'Egypte et de la Nubie", kurie buvo išleisti jau jam mirus. Apie patį Champollioną yra gera dviejų tomų Hartlebeno knyga[13].

Champolliono darbai nebuvo savo laiku įvertinti: juo kaip mokslininku netikėjo, ir tik prieš pat mirtį jam tebuvo suteikta katedra, iš kurios jis tesuspėjo paskaityti savo įvedamąją

[11] Jį rado vienas Napoleono kareivis Rozetos mieste, Nilo deltoje.

[12] Garsusis Rozetos akmuo, davęs raktą skaityti ieroglifams, dabar yra ne Paryžiuje, bet Londone, Britisch Museum, kur jį, kaip didelę brangenybę, nuvežė anglai, nugalėję Napoleoną.

[13] *Hartleben,* Champollion, sein Leben und sein Werk, 1906, Berlin.

lekciją. Mirdamas jis atidavė savo draugams viso savo gyvenimo darbą — pirmutinę aigiptietiškų ieroglifų gramatiką, prašydamas juos perduoti tą jo vizitinę kortelę mokslininkams — jo palikuonims.

Nuo Champolliono laikų mokslininkai pradėjo skaityti Aigipto papirusus ir išskaitė pačių aigiptiečių parašytą istoriją — susipažino su jų literatūra, mokslu, religijos ir filosofijos pažiūromis.

Champollionui mirus, mokslininkai dar ilgai ginčijosi dėl jo parinktojo kelio teisingumo, kol pagaliau, viešpataujant Fridrichui Vilhelmui IV, iš Prūsijos buvo nusiųsta į Aigiptą archeologinė komisija, kuriai vadovavo vėliau pagarsėjęs profesorius Lepsius. Jis aprašė daug paminklų. Didelis jo veikalas paskiau buvo išleistas 12 foliantų[14]. Skaitydamas tolimesnius tekstus, jis galutinai sustiprino Champolliono teoriją. Prancūzijoje atsirado visa eilė įžymių aigiptologų, kaip antai, pačiam Aigipte tyrinėjęs Mariette, Maspero, daug dirbę skaitydami tekstus Rouget ir Chabas, ir pagaliau vokiečių mokslininkas Brugschas paliko daug parašų, rinkinių, žodynų. Aigiptologija pradėjo domėtis visų kraštų mokslininkai, visur steigiami specialūs muziejai, katedros ir leidžiami specialūs periodiniai leidiniai. Paminklams saugoti ir iš žemės kasinėti Aigipte įsteigta valdžios draugija „Service des antiquités" — nuolatinė prancūzų misija, anglų draugija — „Egypt Exploration Fund", vokiečių — „Orient-Gesellschaft", Amerikos draugijos. Archeologiniai ieškojimai daromi ir gretimose su Aigiptu šalyse: Nubijoj, oazėse, Sinajaus pusiasaly.

Kalbant apie dantiraščius, reikia pasakyti, jog pirmieji bandymai toje srityje priklauso italui Pietro della Valle 1621 m. Po jo eina Chardin, kuris, suvažinėjęs į Persiją, parvežė iš ten visą eilę dantiraščiais išrašytų plytų. 1765 mt. danų mokslininkas Niburas atskyrė dantiraščiuose tris įvairias sistemas ir paprasčiausioje jų sudaro 42 abėcėlės ženklus. Paskui Grotefendas, tyrinėdamas tikrinius vardus, 1802 m. surado raktą dantiraščiams skaityti. 1851 metais anglas Raulinsonas, nieko nežinodamas apie Grotefendo tyrinėjimus, savarankiškai žiūrinėdamas kitus tekstus, gavo tą patį rezultatą. Raulinsonas

[14] *Lepsius,* Denkmaeler aus Aegypten und Aethiopien.

aptiko Bechistuno uoloje Darijaus I-jo parašą, kuriame buvo pasakojama apie daugybės sukilimų numalšinimą. Tame paraše yra apie 100 vardų, ir jie suteikė gausingos medžiagos patikrinti naujam skaitymo būdui. Teko dirbti nepaisant pavojaus savo gyvybei, nes parašas uoloje buvo per 100 m nuo žemės. Raulinsonas atidengė 246 dantiraščių ženklus ir tuo davė pradžią asiriologijai[15].

Draugija „Royal Asiatic Society" 1857 m. tam jaunam mokslui padarė įdomų mėginimą: asiriologams — Raulinsonui, Talbotui, Oppertui ir Chinksui buvo nusiųstas tas pats asiriškas parašas. Ir jie visi, atskirai ir savarankiškai jį skaitydami, beveik vienodai išvertė. Dantiraščius perskaičius, prasidėjo senovės Asirijos ir Babilonijos miestų griuvėsių kasinėjimai. Tą vietą, kur buvo senovės Babilonas, XVIII a. pabaigoj pirmas nurodė popiežiaus vietininkas Babilonijoje arkivyskupas Beauchamp. Tuojau čia ėmusi veikti Ost-Indijos kompanija su mokslininku Richu pryšakyj surinko įžymią Babilonijos kolekciją, kuri buvo turtingiausio šiandien tuo atžvilgiu Britiškojo muziejaus pradžia.

Domėjimasis garsiaisiais bibliniais Babilonijos ir Ninevijos miestais ėmė augti visuose Europos kraštuose. Netrukus po to prancūzų vicekonsulas Mossulo mieste Botta 1842 m. ėmė kasinėti kalvas šalia senovės Ninevijos. Kasinėjimas pirmosios Kujundžuko kalvos baigėsi be ypatingų vaisių. Tuomet Botta perėjo į antrą Chorsabado kalvą, ir čia jo darbą vainikavo didžiausias laimėjimas: jis surado karaliaus Sargono rūmus; sienos pasirodė papuoštos puikiausiais bareljefais, kuriuos tuoj tik atkasus nukopijavo menininkas Flandin. Ketveriems metams praslinkus, rezultatai buvo parvežti į Paryžių (Louvre), kur buvo valdžios lėšomis išleistas puikus penkiatomis leidinys „Monuments de Ninive".

Anglas Layardas iškasė ties Mossulu, Tigro versmių pusėj, senovės Kalacho miesto vietą, kur rado įdomios skulptūros ir Asurbanipalo rūmus; toliau kasinėdamas prancūzų paliktą Ninevijos kalvą Kujundžuką, rado Ninevijos rūmų likučius ir Asurbanipalo rūmų biblioteką. Tuomet buvo surasta

[15] Tas parašas parašytas trimis kalbomis: persų, elamų ir babiloniečių.

įdomių bareljefų ir tekstų. Po Layardo toliau dirbo Rassamas ir Loftus.

Asurbanipalo bibliotekoje G. Smitas rado vieną dalį pasakojimo apie tvaną, panašaus į aprašymą tvano Biblijoje. Tai sukėlė tokią sensaciją, jog „Daily Telegraph" redakcija paaukojo Smitui žymią pinigų sumą surasti trūkstamosioms epo dalims. Smitas 1873 metais nuvyko į Nineviją, ir jam tikrai pavyko surasti tos dalys. Po to jis dar keletą kartų darė archeologinių kasinėjimų ir suteikė gausybę įdomios medžiagos; tai ypač sukėlė Anglijos susidomėjimą Rytų praeitimi.

Paskutiniu laiku vokiečių „Orient-Gesellschaft kasinėjo senovės Asuro griuvėsius, šiandieninio Kalat-Sergato vietoje. Babilonijoje po Richo ilgai niekas nebekasinėjo. Taip truko iki pat 1852 metų. 1852—4 metais prancūzų vyriausybė surengė moksliską, Frenelio ir Opperto vadovaujamą, ekspediciją į senovės Babilono vietą; bet mažai ko buvo rasta, ir jų darbų vaisiai nuskendo Tigre. O 1854 metais anglai Tayloras ir Loftus atidengė Erecho ir Uro[16] miestų griuvėsius. Paskiau, 1876 metais, Raulinsonas ir Rossamas tyrinėjo kalvą, vadinamą Abu-Chabba, kuri pasirodė buvusi senovės Siparo vieta. Čia rado garsiąją saulės dievo Šamašo šventovę, kuri susidėjo iš 300 salių ir butų žyniams, archyvams; čia, tuose archyvuose, surasta daugybė įvairaus turinio dantiraštinių lentelių, ypač teisinio pobūdžio; iš to matyti, jog šventove naudotasi taip pat įvairioms sutartims rašyti.

1877 metais prancūzas De-Sarzec iškasė Tello kalvą, kur rado daugybę garsių dioritinių karaliaus Gudėjo statulų, bronzos, indų ir daug dantiraštinių lentelių. Visa tai buvo dar senesniosios epochos, dar prieš Babilono įsikūrimą. 1887 metais amerikiečių ekspedicija atrado senovės Nipuro miesto griuvėsius. Ten rasta dievo Enlilio šventovė, kuri buvo įkurta anksčiau negu surastoji ant Tello kalvos; ji buvo gerbiama ir gausingai lankoma tų laikų maldininkų. Be to, rastos senovės kapinės, kurios labai įdomios ypač dėl to, kad babiloniečių laidotuvių kultas mums labai mažai tėra žinomas. 1898 m.

---

[16] Miestas Ur, Mesopotamijos pietuose, pagal Bibliją — Abraomo tėviškė. 1928 m. padaryti įdomūs kasinėjimai vokiečių mokslininko Jordano. Rasta šventovės liekanų — 2300 m. kapų liekanų, įdomių meno kūrinių, seniausios Mesopotamijos kultūros liekanų.

Babilone pradėjo savo darbą „Orient-Gesellschaft“ ekspedicija. Jai vadovavo archeologas Koldevey[17]. Toji ekspedicija atkasė Nabuchodonosoro rūmus ir didžiąją Marduko šventovę. Ji atidengė šventąjį kelią, kuriuo įvairių švenčių metu eidavo babiloniečių procesijos iš Babilono į prieš jį esantį Borsippą, ir rekonstruavo viso Babilono planą. Vaizdingai pasakoja Koldevey savo veikale[18] apie kasinėjimus Asirijoje ir Babilonijoje.

Persijoje archeologijos kasinėjimo darbus daugiausia dirba prancūzai, kurie tenai nuo 1894 metų buvo gavę iš persų šacho leidimą kasinėti, tik kad pusę radinio atiduotų persų valdžiai, o vėliau nuo 1900 metų įsigiję net monopolinę teisę tyrinėti. Čia dirbo (1897—1912 m.) mokslininkas de Morganas ir tarp senųjų Suzų griuvėsių rado garsųjį seniausiąjį juridinį paminklą, vardu „Hamurabi įstatymai“. Tų didelių darbų rezultatai dabar yra Louvre'o muziejuje. Daug istorinės medžiagos iš hetų kultūros 1906 m. atkasė profesorius Winkleris.

Dabar pradėta skaityti ir hetų parašai, kurie paaiškino jų istoriją. Hetų kultūros paminklų turime Berlyno muziejuje Altes-Museum. Ten pat yra ir Asirijos ir Babilonijos skyrius.

Kalbant apie Siriją ir Palestiną, reikia atsiminti, jog čia rasta palyginti visiškai nedaug senovės istorijos paminklų; kadangi šie kraštai visuomet buvo tankiai gyvenami, todėl ir senovės paminklai dažnai eidavo naujiems statiniams statyti ir papuošti. Be to, ir patsai kasinėjimo darbas čia nepalyginti sunkesnis, nes griuvėsių ieškoti reikia labai giliai, ir, be to, kraštui esant nuolat gyvenamam, jo senesni ir naujesni žemės sluoksniai būva sumaišyti. Bet nepaisant to, Sirijoj ir ypač Palestinoj, senovinių miestų vietose, visą laiką eina kasinėjimų darbai. 1924 metais Palestinoje man teko matyti kasinėjimų tiktai apie Jeruzalę, kur vadovavo žydų mokslininkas prof. Sluščas. Jis atkasė čia Absalomo kapą.

Visų tų kasinėjimų šviesoje, ypač suradus Tel-Amarnos archyvą ir Asurbanipalo biblioteką, ir kada mokslininkai išskaitė dantiraščius ir aptiko tvano istoriją, kuri visiškai buvo panaši į biblinę Nojaus istoriją, net ir rimtesni mokslininkai

---

[17] Jis ten ir per visą pasaulinį karą kasinėjo ir dabar tebedirba savo darbą.

[18] *Koldevey*, The excavations of Babylon, 1914 m.

istorikai, ypač kai dar patsai senovės Rytų istorijos mokslas tebebuvo visiškai jaunas ir nesusistematizuotas, pasidarė greitomis įvairių hipotezių. Svarbiausioji tų istorinių hipotezių yra panbabilonizmas. Pasirodė daug veikalų, iškeliančių čia vieną, čia kitą nuomonę, bet kadangi jie buvo greitomis parašyti ir juose duota daug nepatikrintų išvadų ir hipotezių, tai daugumas jų šiandien jau visiškai nustojo savo vertės.

Panbabilonizmo teorijos šalininkai, panbabilonistai, manė, kad visa dabartinė mūsų kultūra ir religija yra kilusi iš Babilonijos. Iš Babilonijos religiją perėmę žydai, o žydų religija remiantisi krikščionių. Visa Biblija ir krikščioniškoji dogmatika, pagal panbabilonistų nuomonę, paimta iš Babilonijos. Panbabilonizmo laikėsi žymūs mokslininkai, kaip antai: Winckleris, Stuckenas, Messerschmitas, Zimmermannas ir kiti. Patį panbabilonizmą išplatino lengvos populiariškos brošiūros, pav., Deličo „Bibel und Babel". Šitokios literatūros atbalsių yra ir Viperio brošiūra „Šviesa iš Rytų".[18a] Tokia senovės Rytų kultūros populiarizacija savo laiku buvo labai naudinga, nes jos dėka platesni visuomenės sluoksniai pradėjo domėtis senovės Rytų praeitimi, kultūra, menu, religija, įvairiomis kasmet didėjančiomis iškasenomis ir augančiu tuo klausimu mokslinės literatūros lobiu.

Dabartinis senovės Rytų istorijos momentas — rimto darbo periodas. Dabar jau susidaro naujas griežtai mokslinio pobūdžio tyrinėjamasis metodas. Susikuria ištisos mokslininkų mokyklos, kaip antai: asiriologijos — Schraderio, aigiptologijos — Ermano, kurios daugiausia dėmesio kreipė į tų tautų kalbų mokymąsi. Šiandien senovės Rytų istorijos tyrinėtojai mokslininkai, tam tikrų padedamųjų mokslų, pav., matematikos, astronomijos, antropologijos, paleontologijos, lingvistikos ir kt., padedami, stengiasi išspręsti iki šiol dar neišspręstus senovės Rytų chronologijos ir tuomet gyvenusių tautų kilmės klausimus.

Ir patys kasinėjimai eina dabar visai kitokiu metodu. Jie yra daromi prityrusių žmonių, laikantis tam tikros sistemos, pirma gerai ištiriant pačią kasinėjimų vietą. Dabartinis Tut-

[18a] Į lietuvių kalbą išvertė *Karvauskas* „Šviesa iš Rytų" Kultūra N 4—5. *Rudzinskaitė-Arcimavičienė* „Babilono pasakojimas apie tvaną" „Vaga" N 3. 1931 m.

Anch-Amono kapo atradimas atrodo lyg ir atsitiktinis reiškinys. Lygiai taip pat rašė ir laikraščiai. Bet, kaip ir pati, būdama Aigipte, tų kasinėjimų vietoje, supratau, to kapo atradimas nėra toks jau atsitiktinis, bet ilgo, sistemingo darbo vaisius[19]. Pirmiau vadinamajame „Karalių slėnyje" rasti kapai buvo iš tikrųjų atsitiktinis dalykas. Tačiau nuo didžiojo prancūzų aigiptologo Maspero laikų (1846—1916) profesorius Davisas čia pradėjo sistemingą darbą. Jis tyrinėdamas nepraleidžia jokios vietelės, neištyręs moksliniu metodu.

Senovės Rytų istorijos studijavimas šiandien, galima sakyti, eina intensyviai. Nors pasaulinis karas laikinai ir sulaikė to naujojo mokslo ūgį, sutrukdęs archeologinių tyrinėjimų darbus ir mokslo veikalų leidimą, tačiau domėjimasis juo veržiasi nauja, kaskart vis didėjančia ir didėjančia jėga. 1922 metais, kada visas kultūrinis pasaulis šventė Champolliono jubiliejų, visur viešuose Champollionui atminti skirtuose posėdžiuose ir susirinkimuose kalbėta apie šiandieninę senovės Rytų istorijos būklę įvairiuose pasaulio kraštuose. Visur pas obeliskus, kurie šiandien puošia kai kurių Europos miestų aikštes, vėliavomis nešini miniomis skubėjo įvairių mokyklų mokiniai. Čia jiems buvo aiškinama ieroglifinių ženklų prasmė. O tų pačių metų pabaigoje buvo atrastas Tut-Anch-Amono kapas, kuriuo susidomėjo visas kultūrinis pasaulis. Visuose laikraščiuose pasirodė to kapo iliustracijų ir buvo rašoma apie jį ir jo atradimą. Pačiame Aigipte mokslininkai su nauju įkarščiu kibo į naują archeologinių kasinėjimų darbą.

Dabar ypač intensyvūs kasinėjimai eina Aigipte apie piramides Gize. Čia vykdo kasinėjimus Kairo muziejus (prof. Lacau), Kairo universitetas (Aigipto mokslininkas Selim Hassanas), Vienos universitetas (prof. Junkeris)[20]. 1934 metais man pavyko aplankyti visi tie kasinėjimai. Ypač įspūdingi Bostono universiteto kasinėjimai. Tai ištisas didžiulis IV dinastijos giminių ir aukštųjų valdininkų kapynas. Čia darbams jau 30 metų vadovauja įžymusis aigiptologas Reizneris, kuris dabar nuolat čia gyvena dykumos pakraštyje. Jis buvo toks malonus, jog man buvo parodyti dar niekur neaprašyti

[19] *Rudzinskaitės-Arcimavičienės* Tut-Anch-Amono kapas.

[20] *Junker,* Bericht ueber die 6 Grabung der Akademie der Wissenschaften in Wien bei den Pyramiden von Gizeh (Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien 1926—32).

kapai, kuriuose ant sienų išsilaikė neapgedę nuostabiomis švelniomis spalvomis piešti paveikslai ir ieroglifai, daugybė didelių ir mažų statulėlių — tų kapų savininkų paveikslų[21].

Gausingiausių Aigipto senienų rinkinių dabar yra Kairo muziejuje, Londone (Britisch Museum), Paryžiuje (Louvre), Berlyne (Altes Museum), Leidene, New Yorke. Asirijos ir Babilonijos rinkinių daugiau Londone, Paryžiuje, Berlyne.

4

Senovės rytų istorijos chronologija

Senovės Rytų istorijos chronologija istorikui yra pats sunkiausias ir painiausias klausimas. Čia iš pradžių metai buvo žymimi pagal svarbiuosius įvykius, pavyzdžiui: kurio nors faraono į sostą įžengimo metai, kurių nors kautynių metai, laimėjimo, miesto įkūrimo metai, badmetis ir t. t. Tuo būdu metai gaudavo to įvykio vardą ir būdavo tartum „mažutėlė era". Aigipte, kaip tai matyti iš Palermos akmens, toki užrašinėjimai buvo daromi iki pat II-os dinastijos, o paskui datų užrašai daromi pagal cenzus, t. y. pagal mokesčių rinkimo datą. Mokesčiai buvo renkami per dvejus metus, ir tie mokesčių rinkimo metai jau vadinosi skaičiavimo metais. Bet paskui mokesčius pradėjo rinkti kasmet, ir tuo būdu prasidėjo metiniai užrašai. O apytikriai nuo XVIII-tosios dinastijos pradėta žymėti metai nuo kiekvieno naujo faraono įžengimo į sostą. Bet kadangi naujo viešpatavimo pradžia beveik niekuomet nesutapdavo su naujaisiais metais, t. y. su aigiptiečių metų pradžia, tai šį nepatogumą pašalindavo, priskirdami mėnesius nuo metų pradžios naujajam viešpatavimui.

Babilonijoj buvo daroma atvirkščiai: naujojo viešpatavimo mėnesius iki kitų metų pradžios priskirdavo praėjusiam viešpatavimui.

Toliau metų žymėjimas Aigipte darosi painesnis tuo, kad ten datos buvo žymimos ne pagal amžius, kaip mūsų laikais, bet pagal dinastijas, apie kurias mes taip pat neturime tikrų žinių, be Palermos akmens ir Turino papiruso, kurie tetei-

[21] *Reizner, Mycerenus,* The Temples of third Pyramid at Giza 1931. The Egyptian University Excavation at Giza 1929—1930—1932. *Rudzinskaitė-Arcimavičienė* „Prie piramidžių Gize kasinėjimų", Naujoji Romuva Nr. 7, 8, 9 — 1935 m.

Kaip aigiptiečiai ištardavo be balsių žodžius, pavyzdžiui, *ršrš* — džiaugtis, nežinoma, bet šiandien mokslininkai, aiškindami tų žodžių tarimą, tarp priebalsių įterpia dažniausiai balsį e, pavyzdžiui, ršrš jie skaito *rešereš*. Žinodami, kad balsių Aigipto abėcėlėje nebuvo ir kad juos šiandien mokslininkai

Paveikslinė ir fonetinė ieroglifų reikšmė.

Paveikslų reikšmė	Ženklai	garsai	Semitiškai	Paveikslų reikšmė	Ženklai	garsai	Semitiškai
Erelis		ꜣ	ꜥ	pynimas		ḥ	ח, ح
ápas		j	י	skritulys		ḫ	ח, ح
ranka		c	ע	kuoka, buožė		ẖ	ח, ح
viščiukas		w	ו	skląstis		s	ו
kojai		b	ב	lininė juostelė		ś	ש
dėžė		p	פ	kūdra		š	ש
straigė		f	פ	trikampis		ḳ	ק
peledai		m	מ	krepšis su ąsa		k	כ
vandaio		n	נ	staklės, rėmai		g	ג
burna		r	ר	mūro pabaiga		t	ת
plyšys		h	ה, ח	replės		ṯ	ט
				ranka		d	ד
				gyvatė		ḏ	צ

vartoja tik norėdami lengviau ištarti aigiptietiškus žodžius, mes nenustebsime, kad tą patį kokio nors Aigipto faraono vardą mūsų raidėmis nevienodai rašo patys mokslininkai. Pavyzdžiui, žinomos karalienės *Nfrtiti* vardą *Turajevas*[28] skaito

[28] Istorija Drevniago Vostoka, t. I, 305 psl.

Nofertiti, *Breastedas*[29] — Nefretiti, *Ermanas*[30] — Nefretête.

Tad trečioji Aigipto ieroglifų grupė — garsinė grupė. Nuostabu, kad aigiptiečiai, išradę garsinius ženklus, neatmetė viso nereikalingo kitų ženklų balasto ir per tūkstančius metų vartojo tą sudėtingą raštų sistemą. Čia aiškiai pasireiškė aigiptiečių konservatizmas, — suprastindami rašomuosius ženklus ir dėl to išrasdami naujus, jie nieko neatmesdavo iš senųjų. Taip buvo ir Aigipto religijoje, ir visoje kultūroje, ir gyvenime. Visa, kas sena, buvo ir šventa. Tas Aigipto konservatizmas be galo apsunkina jų tekstų skaitymą. Ir nors jų raštų sistema visą laiką buvo tokia pat, betgi ženklai nuolat keitėsi, ir pagal tų rašomųjų ženklų įvairumą mokslininkai ir skiria įvairių gadynių tekstus.

Rašto sistemai pasiliekant tai pačiai, ženklai ne tik keitėsi, bet ir buvo prastinami. Pirmas tokio suprastinimo laipsnis tai buvo hieratika; paskiau dar pasirodo ieroglifų sutrumpinimai—demotinis raštas, savotiška stenografija. Senasis ieroglifų raštas teliko tik šventovėse; senesnieji šventieji tekstai beveik visada buvo rašomi šventomis raidėmis — nutr medžu (dievo žodis), o pasaulinio turinio raštai buvo rašomi hieratika; demotika buvo greitaraštis.

Gryniausias ir taisyklingiausias yra klasinės gadynės, senosios karalystės gadynės raštas. Kai kurie naujosios karalystės gadynės tekstai labai sunku nagrinėti dėl įvairių rašto susikomplikavimų, netaisyklingumų ir barbarizmų, daugiausia paimtų iš babiloniečių kalbos. Betgi didžiausias to rašto sunkumas pareina nuo atsiradimo naujų ženklų ir nuo vartojimo atskirų ženklų įvairiomis prasmėmis.

Demotika buvo vartojama šiaip kasdieniniams raštams, — šiuo raštu buvo rašomos sąskaitos, sutartys, teismų raštai[31]. Apskritai ieroglifų skaitymą pasunkina ir ta aplinkybė, kad ne visi tekstai taisyklingai parašyti ir, ypač vėlesniųjų

---

[29] A history of Egypt, t. II, 35 psl.

[30] Aegypten und aegyptisches Leben, t. I, 80 psl., 8—9 pav.

[31] Kaune mes turime demotinį papirusą su „Sutuoktuvių sutartim" ir kelis gabalus hieratinių papirusų iš „Mirusiųjų Knygų". Tie papirusai 1924 m. mano nupirkti Kaire iš prof. Lukjanovo kolekcijos. Turime taip pat ir ieroglifus, parašytus ant mumijos sarkofago.

laikų tekstuose, yra daug klaidų; be to, ne visų tekstų ženklai aiškūs, kiti visiškai išsitrynę.

Ieroglifai laikėsi dar ilgai po to, kai Aigiptas nustojo savo politinės nepriklausomybės; bet IV amž. pr. Kr., Ptolemajaus laikais, Aigipte pradėta rašyti aigiptiški žodžiai graikiškomis raidėmis; bet ne visi aigiptiečių garsai buvo galima pažymėti 24 graikų abėcėlės raidėmis; tad buvo pridėti dar 7 demotiniai ženklai. Tuo būdu buvo sudarytas koptų raidynas. Tada taip pat pakitėjo ir senovės aigiptiečių kalba. Ta nauja koptų kalba laikėsi Aigipte ligi XVI amž. ir buvo vartojama bažnyčioje, kaip kad Vakaruose lotynų kalba. Šia koptų kalba rašyti tekstai yra mokslininkams labai svarbi priemonė rekonstruojant senąją aigiptiečių kalbą; jie padėjo Champollionui pirmą kartą iššifruoti ieroglifų tekstus.

Ermann, Ägyptische Grammatik, IV leidimas, 1928. Kurzer Abriss d. ägypt. Grammatik, 1930. Ägyptisches Glossar. Ägyptische Chrestomatie. *Ermann* und *Grapow,* Ägyptisches Handwörterbuch.
J. Steindorf, Koptische Grammatik.
Röder, Ägyptische praktische Einführung in die Hieroglyphen.
Spiegelberg, Die Schrift und Sprache der alten Ägypter, 1925. Demotische Grammatik.
E. Driotion, Introduction à l'étude des Hieroglyphes, 1922.
G. Möller, Hieratische Paläographie, I—III, 1900—1912. Hieratische Lesestücke, 1909.
Golenischeff, Quelques remarques sur la syntaxe égyptienne, 1922.

Tarp daugelio šiandien aigiptiškų tekstų leidinių tenka pažymėti:

Bibliotheca Ägyptiaca, Alon H. Gardiner; išeina atskirais sąsiuviniais, nuo 1931 m.
Urkunden des ägyptischen Altertums, Steindorf. Angliškai išeina „Egyptian texts".
Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde.
Rudzinskaitė-Arcimavičienė, Egipto ieroglifai, 1932 m.

II

Aigipto istorijos užuomazga

1

Geografinės Aigipto sąlygos

Aigipto vardas kilęs iš žodžio „Chi-Ku-Pta“[1]. Taip pūnai vadino Memfiso miestą. Aigiptas tęsiasi siaura 20 kilometrų juosta nuo šiaurės į pietus ir užima 30.000 kvadratinių kilometrų ploto. Iš abiejų pusių jį supa dykumos (Arabijos ir Libijos). Tarp tų dviejų dykumų jis atrodo lyg žaliuojanti oazė. Geografiniu padėjimu Aigiptas yra lyg dėžutėje uždarytas, — šiaurinę jo dalį skalauja Vidužemio jūra, pietuose jį skiria Nubijos slenksčiai, o iš rytų ir vakarų pusės jį laiko apglėbusios dvi didelės minėtosios dykumos.

Toks šalies padėjimas turi savo gerumų ir blogumų. Nuo kitų kraštų atskirtas, Aigiptas buvo apsaugotas nuo karinių savo kaimynų užpuolimų, bet užtat jam buvo sunku susisiekti su kitomis tautomis ir prekiauti su jomis.

Pati Aigipto gamta dalijo jį į dvi dalis: į šiaurinį žemutinį ir pietinį aukštutinį Aigiptą. Visas gi Aigipto gyvenimas pareina tiktai nuo Nilo. Dėl to Herodotas pasakė, kad Aigiptas yra Nilo dovana. Toji viso pasaulio ilgiausia upė patvinsta kasmet, mūsų vasaros gale. Tada atsiranda daugybė varlių, o iš mūsų kraštų išlekia gandrai. Šitais kasmet pasikartojančiais savo potvyniais Nilas karštus ir smėlėtus tyrus paverčia derlingiausia pasauly dirva. Todėl nuo senų senovės aigiptiečiai daug dirbo ir rūpinosi, kad Nilas neišeitų į jūrą, nesudrėkinęs viso krašto. Tam tikslui reikėdavo kasti kanalai ir įvairiais būdais dirbti nuo ryto iki pat vakaro, kad tiktai Ni-

---

[1] „Chi--Ku-Pta“ — aigiptiškai reiškė Dievo Pta šventovę. Senoviškas Aigipto vardas „Kemet“ reiškė „juoda žemė“.

las išsiliejęs sudrėkintų visus laukus su pasėtu pasėliu ir javais. Tai buvo ir tebėra amžina Aigipto kova su smaugiančia dykuma ir lakiuoju tyrumų smėliu. Šiandien, nors anglų inžinieriai padarė keliose vietose užtvankas, kurios sulaiko Nilo vandenį ir neišleidžia jo viso ištekėti į jūrą, derlingos žemės plotas pasidarė daug siauresnis, negu senovės laikais. Tai pasidarė dėl to, kad dabar Nilo potvynių aukštumas aiškiai sumažėjo. Nilas kaip senovėje, taip ir dabar duoda kraštui visą gyvenimą. Ir faraonų laikais nuo jo potvynių aukštumo parėjo visas krašto derlius.

Nilas Totho mėnesį (t. y. mūsų birželio mėnesio pabaigoje ir liepos m. pradžioje) nusenka ir jo vanduo susidrumsčia. Tada Aigiptas atrodo lyg geltonas žaltys, išraižytas žydriomis kanalų gyslomis ir kur-ne-kur žaliuojančiais augmenimis. Paoti mėnuo (mūsų liepos mėnesio antrojoj pusėj) suteikia Nilui vandens, kuris čia atplaukia iš toli — iš vidurinės Afrikos kraštų, kur lyja zenito lietus ir nuo saulės kaitros tirpstančių ledinių Abisinijos kalnų viršūnių nuteka smarkiais ūžiančiais upeliais. Tada jo spalva nuo daugybės iš Sudano miškų sutekėjusio dumblo pasidaro žalsva. O Abisinijos kalnų upokšniai atsineša su savim nuo įvairių rūšių uolų rausvo molio, — tuomet Nilas parausta. Tada jis gražus ir drauge baisus, tarytum krauju pasruvęs. Jis tuomet primena tuos Biblijos pasakojimus apie dešimtį izraelitų vado Mozės Aigiptui atsiųstų bausmių: štai jo vanduo virsta krauju, kraštą apdengia tamsus tirštų vandens garų rūkas. Pagaliau sukilusios jo bangos susikerta ir, į visas puses beriedėdamos, paverčia visą kraštą pasakinga marių žydryne, kuri tarp gelsvo beribių dykumų smėlio žiba lyg šafiras auksiniame tyrumų fone. O kai mūsų padangėje saulutė tik vos vos truputį pakyla nuo horizonto ir dažnos sniego pugos kamuoja žmones ir gyvulius, Aigiptas tuomet .žaliuoja ir žėri savo gyvenimo laime. Kiekvienas žolynėlis tuomet stebuklinga jėga auga ir klesti. Tada cukrinės nendrės kupinos saldumo, o kviečių dirvos siūbuoja nuo svarių, derlingų varpų. Tas nepaprastas javų derlius, kur vienas grūdas pagal Herodotą duoda tris šimtus, turėjo pagimdyti to krašto gyvenimo trykštančios jėgos rūpintoją globėją dievą Ozirį, bet drauge turėjo būti garbinamas ir Nilas. Nilas, senąja aigiptiečių kalba Hapi, — tai

dievas, kuriam būdavo giedami himnai. „Garbė Tau, o Nile. Tu, kuris atsiradai žemėje, kad teiktumei Aigiptui gyvybę. Kai jis patvinsta, žemė tuomet kupina laimės: kiekvienas skilvys džiaugiasi ir kiekvienas dantis kramto, ir visos būtybės gauna sau maisto. Jis teikia puikių vaisių, gamina įvairių, gerų daiktų ir skatina augti žolę, kad žvėrys turėtų kuo misti“...[2] Legenda mums pasakoja, kad deivė Izis kasmet verkia danguje dėl savo vyro Ozirio mirties, ir viena ašara krinta į Nilą, ir jis tada išsilieja. O kita legenda mums pasakoja, kad Nilo bangose kasmet skandindavo gražiausią, baltais rūbais papuoštą ir žaliais žolynais apkaišytą mergaitę, kad tik jis būtų geras ir teiktų Aigiptui gyvenimą. Bet sykį atsiradęs labai protingas, Nilo potvynių slėpinius žinąs faraonas. Jis, norėdamas toms baisioms aukoms padaryti galą, liepęs iškalti akmenyje šiuos žodžius: „Nile, jeigu tu iš dangaus (iš dievo), tai teiksi mums vandens ir be tų baisiųjų aukų. Bet jeigu ne, tai tu mums nereikalingas“. Žmonės, siaubo apimti, laukė dievo Hapio kerštо, bet jis nesusirūstinęs, ir nuo to laiko nebeaukoję jam mergaitės.

Dievas Hapi (Nilas). Jo rankose 2 indai — tai Nilo intakai — Baltasis ir Mėlynasis Nilas; ant jo galvos auga papirusai.

Nile buvo šventas ne tik vanduo, bet ir jame gyvenę gyviai ir augalai. Ties juo budėjo susimąstę lotosai su nuostabiu ir slėpiningu baltai mėlynų taurių žvilgsniu; prie jo krantų tyliai šlamėjo papiruso krūmai, į kuriuos nusižiūrėję aigiptiečiai statė niekur daugiau nematytas savo šventovių kolonas; papiruse rašė šventąsias Mirusiųjų Knygas.

Charakteringas Aigipto klimato bruožas jo ypatingas sausumas. Kai kuriose geografijose parašyta, kad Aigiptas nežino lietaus; bet to nereikia suprasti paraidžiui; lietaus beveik visai nėra tik pietų Aigipte (apie Luksorą per 50 metų tepasirodo lietus), o šiaurėje, kad ir labai retai, bet lyja: vieną ar du kartus per metus, bet žmonės vis dėlto žino, kas tai yra lietus. Ir štai šitas sausas oras padėjo kraštui išlaikyti savo

[2] *Maspero,* Histoire ancienne des peuples de l'Orient, 14 pusl.

senovinės kultūros liekanas. Čia drauge su mumijomis randame daugybę įdomių papirusų, molinių indų, medinių milžiniškų laivų kelionei po aną pasaulį ir t. t. Pilni Europos muziejai tų liekanų, o kiek jų dar nežinomų guli giliai paslėptų smiltynuose, ir jie atkasti suteiks naujos medžiagos praeičiai pažinti.

Sausas Aigipto oras pagydo net jau visiškai vilties nustojusius džiovininkus. Nesveikas esti tiktai Nilo potvynio laikas. Tada nuo didelės kaitros ir išsiliejusios upės oras pilnas garų ir ypač yra pavojingas svetimšaliams. Apskritai imant, Aigiptas šiltas kraštas, tik reikia skirti įvairūs metų laikai. Geriausios metų dalys — nuo rugsėjo iki gegužės mėnesio. Tuomet daug svečių suvažiuoja į Aigiptą iš Europos, ir ta metų dalis galima palyginti su mūsų gegužės birželio mėnesiais.

Birželio pabaigoje, ypač liepos ir rugpiūčio mėnesiais visas Aigiptas atrodo lyg mirte apmiręs. Kaitra tada siekia vietomis iki 50C (80C saulėje). Tuomet dažnai atlekia iš dykumų karštas, lyg krosnies įkaitintas, vėjas ir kai kada atneša tiek daug smėlio, jog net saulės nematyti, ir visas pasaulis atrodo raudonas; ir šiurpas pakrato žmogų — atrodo, kad ši amžina Aigipto kova su dykuma pasibaigs jo žuvimu[3].

Trečia metų dalis Aigipte — tai potvynio laikas, kuris prasideda nuo rugpiūčio vidurio ir baigiasi rugsėjo pabaigoje. Po to laiko Nilo dumblu įtręšta žemė yra tokia derlinga, jog ir blogiausiai išdirbta duoda labai gerą derlių. Iš javų visur sėjama: tabako, medvilnės, ryžių, cukrinių nendrių, kukurūzų, kviečių, durro, miežių, kanapių. Bet daugiausia Aigipte šiandien sėjama svogūnų, kurių ištisi traukiniai eina į užsienius. Laukinių augalų, miškų ir pievų Aigipte nėra. Čia visa nepaprastai derlinga žemė skiriama javams. Žiūrint į Aigipto lauko darbus, negalima pasakyti, kuris čia metų laikas: čia sėja, čia paiuna, čia veža.

Aigipto flora, kaip ir kitų atogrąžų kraštų, labai gausinga. Maži mūsų medžiai ten išauga didžiuliai, pav., akacijos, o

---

[3] Kad to neįvyksta, tai Aigiptas turi būti dėkingas ir nuo Viduržemio jūros pučiantiems vėjams.

bambukų krūmai kaip didžiausi miškai. Čia auga oleandros, cukrašvendrės, įvairių rūšių palmės. Tikri aigiptietiški augalai, tai vandeniniai augalai: balti, rausvi, mėlyni lotosai — pietų Aigipto simbolis — ir papirusas — šiaurės Aigipto simbolis. Dabar jau nebeauga tie augalai. Jie turėjo reikšmės menui. Jų pavidalo buvo daromos įvairios kolonos ir jų kapiteliai. Lotoso žiedas, pasak legendos, buvęs šventas. Ant jo pumpuro gimęs saulės dievas.

Kalbant apie fauną, reikia pastebėti, jog vieni gyvuliai, vietiniai, čia jau žinomi nuo pat senų senovės, o kiti yra atėję iš įvairių kaimyninių šalių, ypač iš Azijos. Iš tikrųjų Aigipto gyvulių reikia paminėti asilai, beždžionės, tyruose šakalai, hienos, liūtai ir tigrai. Paukščiai — ibisai, sakalai, kregždės, pelėdos, ir ypač daug laukinių paukščių Deltoje. Visur tarp Aigipto dievų figūruoja Nilo gyventojas krokodilas; daug augalų ir gyvulių buvo šventų. Kai kurie mokslininkai mano, kad avinai, ožkos atėję į Aigiptą iš Azijos. Tikrai žinoma, jog arklys Aigipto paminkluose pasirodė tiktai vėliau — po hiksų laikų ir yra čia taip pat atvykęs iš Azijos.

Breasted'as sako, jog šitas siauras ir gilus, iš dviejų pusių tuščių dykumų apsiaustas, gyvybės pilnas slėnys neturi tolygios šalies visame pasaulyj. Tiesa, jis yra labai savotiškas. Ar plauki laiveliu išilgai Nilą tarp žaliuojančių oleandrų girių ir dirbamųjų laukų ir girdi, kaip čia monotoniškai girgžda primityvios šulinių svirtys, kurioms pritaria liūdnos arabų melodijos; ar stovi prie aukštų, lieknų, amžinai į saulę įsižiūrėjusių palmių arba prie pilkų, didingų ir slėpiningų piramidžių,— visuomet ir visur jauti kažkokią neatspėjamą paslaptį ir kankiniesi ja. Visa čia padeda sukaupti mintis, įsigilinti. Visur čia viešpatauja rūsti, rimta ir paslaptinga nuotaika. Toks kraštas tikrai turėjo pagimdyti nepaprastą protą, nekasdienišką kultūrą ir religiją.

2

Senovės Aigipto gyventojai ir jų kilmė

Turime pasakyti, jog senovės aigiptiečių kilimo klausimas aigiptologams davė daug įtempto darbo ir sukėlė jų tarpe

daug karštų ginčų ir polemikos. Šituo klausimu susidomėjo ne tik aigiptologai, bet ir apskritai orientalistai ir net antropologai. Pats tyrinėjimo darbas buvo sunkus ypačiai todėl, kad trūko moksliškų davinių ir kad visiškai nebuvo rašytų ar bent kokių medžiaginių dokumentų, kurie nors apytikriai būtų padėję nurodyti tą vietą, iš kurios yra atvykę senovės Aigipto gyventojai.

Visų seniausią tautų klasifikaciją randame Biblijoje, „Būties knygose" („Genezis"), kur visa žmonija sutraukta į vieną genealoginę lentelę ir kildinama iš trijų Nojaus sūnų: Semo, Chamo ir Jafeto. Bet kuriuo atžvilgiu Biblijos žmonija skirstoma į grupes, to tenai nepasakyta. Čia pats dalijimo principas yra visai kitoks, negu mūsų laikais. Čia kokios nors tautos kalba nevaidina jokio vaidmens. Tai patvirtina kad ir tas faktas, jog Biblija kalbos atžvilgiu visai svetimas tautas, kaip antai, babiloniečius, chanaaniečius, skiria prie Chamo palikuonių, o nieko bendra su semitų kalba neturinčius elamiečius laiko Semo palikuonimis. Čia greičiausia tebuvo atsižiūrima į politines tų laikų sąlygas. Mūsų laikų mokslininkai, skirstydami žmones į rases, daugiausia atsižvelgia į jų tautines kalbas. Tačiau tasai kriterijus ne visiškai esti neklaidingas, nes pasitaiko ir tokių tautų, kurios kalba joms visai svetimos rasės kalbomis. Pavyzdžiui, senovės aigiptiečių palikuonys koptai šiandien kalba arabiškai, o didžioji Mažosios Azijos graikų dalis kalba turkiškai[4].

Bandymai, kuriuos yra padaręs Renanas, dalydamas žmoniją į tam tikras grupes pareinamai nuo panašių jų charakterio bruožų, nėra tvirtai pagrįsti, kadangi tautų psichologija tebėra dar visiškai neištirtas ir neišplėstas mokslas, o tuo tarpu yra žinoma, jog bendros istorinės ir geografinės gyvenimo sąlygos išugdo vienodus charakterius.

Kiek daugiau medžiagos nebegyvenančioms tautoms ir rasėms apibūdinti duoda antropologiniai tyrinėjimai, bet ir jie dar nedavė kokių nors tikresnių rezultatų. Priešistorinių laikų skeletų tyrinėjimas, užuot padėjęs tą ar kitą klausimą aiškinti, nepabaigiamais pačių antropologų ginčais ir polemika tiktai dar labiau tą klausimą supainiojo.

---

[4] *Turajev,* Istorija Drevniago Vostoka, I tom., 65 pusl.

Ir šiandien, skirstant tautas rasėmis, tvirčiausias pamatas vis dėlto yra kalba.

Tas kriterijus mažiausiai klystamas senovės laikams, kadangi vienodo kilimo rasės neabejojamai kalbėjo vienoda kalba ir tiktai per ilgus amžius pateko kuriai nors kitai įtakai. Lingvistiniai senovės aigiptiečių ir giminiškos koptų kalbos tyrinėjimai parodė jų panašumą į semitų kalbas. Šventuosiuose koptų raštuose, jų religinėje literatūroje, maldose ir senoviškose, dar koptiškai rašytose[5] giesmėse yra likę daug panašumų į senovės aigiptiečių kalbą. Toji koptų kalba, kuri ilgainiui, sunkių aplinkybių spaudžiama, pradėjo nykti, pasidarė žmonėms nebesuprantama ir pagaliau, visiškai išnykusi iš gyvųjų žmonių lūpų, virto tik pačių koptų dvasininkų mažai besuprantama bažnytine kalba, — yra tokia artima senovės aigiptiečių kalbai, jog jos dėka Champollionui pavyko išskaityti aigiptiečių parašai ir rasti aigiptiečių ieroglifų raktas. Ir šių dienų aigiptologai, skaitydami senovės Aigipto papirusus, taip pat nuolat ja remiasi.

Tuo būdu senovės aigiptiečių ir koptų kalbos giminiškumas buvo jau seniai žinomas faktas. Paskutiniais laikais kai kurie mokslininkai dar iškėlė jų panašumą į semitų kalbą. To panašumo buvo pastebėta šaknyse, įvardžiuose, sufiksuose ir antraeilių balsių reikšmėje. *Maspero* dėl to panašumo pastebi: „Didesniąją gramatinio aigiptiečių kalbos mechanizmo dalį randame semitų kalboje. Tiktai ten jis turi labiau išplėstų formų“[6]. Tas senovės aigiptiečių ir koptų kalbos panašumas ir, kita vertus, abiejų tų kalbų panašumas į semitų kalbas seniai kėlė mokslininkams mintį, kad Aigiptas turi būti ir etnografiškai giminiškas su Azija.

Bet kaip sutaikyti tų kraštų kalbų giminiškumas su dideliu jų tautų tipo skirtumu, kitaip tariant, kaip išaiškinti tų tautų kalbų panašumas ir jų veido išorės skirtumas. Šis skirtumas labai aiškus ir šių dienų felachų, gryniausių senovės aigiptiečių palikuonių veiduose. Jeigu šiandien felachas, ilgai drauge su arabais gyvenęs, sumišęs su jais šiek tiek ir savo krauju, vis dėlto liko visiškai nepanašus į semitą, tai kas ir besakyti

---

[5] Demotinių aigiptiečių šriftu, kuris buvo vartojamas prieš įvedant graikiškąjį alfabetą.

[6] *Maspero,* Histoire ancienne des peuples de l'Orient, 20 pusl.

apie tuos gilios senovės laikus, kada tos tautos turėjo visiškai atskiras valstybes. Yra likę iš tų senovės laikų paveikslų, kurie vaizduoja du visiškai skirtingus etnografinių rasių tipus. Čia šalia aigiptiečiams artimo tipo mes matome ir charakteringą semito tipą.

Kokių dabar iš čia galime padaryti išvadų apie senovės aigiptiečių kilimą? Aigiptiečiai, — pagal *Maspero,* — turi ypatybių baltosios rasės, kurios žmonės nuo seniausių laikų buvo sėsliai ir gyveno Libijos žemėje ties Vidužemio jūra. Tie gyventojai kilimo yra afrikiečiai, atėję į Aigiptą ar iš vakarų, ar iš šiaurės vakarų. Klausimas, ar daug afrikietiško kraujo aigiptiečiai yra gavę, buvo jau ne kartą keliamas, ir jam išspręsti buvo skirta storiausių tomų. Dabar tik, naujausiais tyrinėjimais pasiremdami, galime tvirtinti, jog kadaise labai populiari teorija, kad aigiptiečiai esą kilę iš Afrikos negrų, jau yra visiškai nustojusi savo aktualumo ir atmesta. Atvirkščiai, sako *Breastedas*[7], yra įrodyta, jog aigiptiečiai nėra kilę iš Afrikos negrų, jie tegali būti tik šiek tiek dažyti negrų krauju ir turėti kitų Afrikos tautų, sakysim, šiaurinėj jos dalyj gyvenančių libiečių ir rytų Afrikoj gyvenančių Galų, Somalio, Begų gyventojų ypatybių. Tos tautos, būdamos žemos kultūros ir neturėdamos savos literatūros, negalėjo padaryti daug įtakos nei aigiptiečių kalbai, kuri yra semitiškos ir kiek Afrikos aplinkos dažytos struktūros, nei jų gyvenimui, nei religijai.

Azijos įtakos Aigiptui *Breastedas* neneigia, tik jis ją ne labai aiškiai vaizduoja. Visai kitaip žiūri į aigiptiečių kilimą sumerinė teorija, kuri kalba apie bendrą aigiptiečių ir semitų protėvynę. Pagal ją aigiptiečių ir semitų kalbų panašumas turįs priežasčių tolimoje praeityje, kada tos dvi tautos, lygiai kaip ir indoeuropiečių tautų grupė, turėjusios bendrą protėvynę. Tyrinėjimai rodo, jog ta protėvynė galėjusi būti Arabija, kur ir šiandien yra išlikęs gryniausias semito tipas, o bendroji jų dviejų kalba turėjusi būti sumeriečių kalba, kuri jau istoriniais laikais tiek tesiskyrusi nuo asiriečių ir babiloniečių kalbų, kiek šiandien italų kalba skiriasi nuo lotynų. Toji nesemitiška ir istoriniais Asirijos-Babilonijos laikais jau mirusi kalba tik šventovėse tebuvo vartojama, lygiai kaip šiandien lotynų kal-

[7] *Breasted,* A History of Egypt, I tom. 85 pusl.

ba ar senoji slavų kalba. Pabrėždami jos skirtumą nuo gyvosios kalbos, patys babiloniečiai ją vadina „Sumiro kalba“, kuria burtininkai būrė ir žyniai šventovėse meldėsi dievams. Tikslus tos kalbos paminklų tyrinėjimas parodė, jog babiloniečių dantiraščiai ir aigiptiečių ieroglifai yra kilę iš bendro šaltinio, būtent, iš sumeriečių kalbos[8]. Ši išvada davė pradžią sumeriškai teorijai[9], pagal kurią semitai tikriausiai ilgai gyvenę Arabijoje, semitizmo lopšyj. Tik kai ilgainiui gyventojų tiek padaugėję, jog kraštas nebegalėjęs jų išmaitinti, daugybė jų ėmę keltis į šiaurę ir vakarus.

Aigiptiečiai, būdami atžala Afrikos chamitų, kurie visų arčiausiai susidūrė su semitais, turėjo turėti su jais daug bendrumų ir kalboj, ir religijoj. Tuo būdu šiokio tokio aigiptiškosios ir asiro-babiloniškosios kultūros panašumo nereikia aiškinti savitarpišku tų kultūrų veikimu, bet bendru jų senovės gyvenimu.

Daugumas šių dienų aigiptologų laikosi tos nuomonės, jog semitai į Aigiptą atsikėlę daugiausia iš šiaurės, per Deltą. *Turajevas,* atvirkščiai, įrodo, jog tie persikėlimai vyko vien tik pietuose iš Arabijos, per Somalijos pakraščius, tada vadinamą Punt, nes Delta, kaip liudija ir geologiniai tyrinėjimai, yra daug vėliau atsiradusi. *Ermanas* mano, jog kėlimasis ėjo nuolat, pamažu, taip iš šiaurės, taip lygiai ir iš pietų. Negados[10] kapinėse randama Raudonosios jūros kriauklių ir rytinių kalnų akmens amuletų, kurie rodo, jog čia gyvenančios tautos yra atsikėlusios iš Rytų. Semitai kilnojosi ne visi iš karto ir nedidelėmis grupėmis, kadangi jų keliai nebuvo tam tikslui patogūs: plati lyguma, bet ėjo siauru perėjimu per jūrą ir kalnuotus tyrus. Tos priežastys tuomet tikriausiai veikė semitų tautų susiskirstymą į grupes — rytinę ir vakarinę. Pirmoji įsikūrė Tigro ir Eufrato krantuose ir sudarė grynai semitines Asirijos ir Babilonijos valstybes. Antroji — vakarinė vyko į Afriką ir čia, paglemžusi vietinį elementą, sudarė paliai

---

[8] Sumeri — pietinė Babilonijos dalis; iš čia kilo seniausių Babilono karalių „Sumiro ir Akado karaliaus“ titulas.

[9] Šią teoriją patvirtina ir Babilonijos paminklai, kuriuose matyti dviejų skirtingų etnografinių tipų atvaizdai: charakteringas sumerinis ir kitas bebarzdis, ilga, plona nosimi — semitų tipas.

[10] Kaimelis aukštutiniame Aigipte, pietuose, kur yra rasta daug kapinių.

Nilo krantus visiškai naują rasę. *Vinckleris* mano, jog tokių visų didžiųjų kelionių buvusios keturios; pirmosios jų dalyviai prieš 4000 metų prieš Kristų sudarę Asirijos ir Babilonijos valstybes; antrosios, apie 3000 mt. pr. Kr., dalyviai vykę į Siriją, t. y. chanaaniečiai amoriečiai; trečioji, aramėjų-chaldėjų, prasidėjusi apie 2000 mt., ir paskutinis, didysis, semitų persikėlimas buvo jau prie Islamo vėliavos; tai yra vadinamasis arabų judėjimas.

Reikia manyti, jog ir Afrikos chamitai, prie kurių priskiriami senovės aigiptiečiai, yra čia atvykę iš rytų, iš Azijos. Jie, tur būt, tuo tautų kilnojimosi metu atsiskyrė nuo bendros semitų tautos Azijoj ir nuolat, pamažu, nedidelėmis grupėmis vyko į Afriką. Tokiu pat būdu VI amž. pradžioje pr. Kr. atėjo iš pietinės Arabijos ir šiandieninės Abisinijos gyventojai. Čia ta proga tenka konstatuoti be galo įdomus faktas, kad Afrikos aplinkumoj grynai semitiškas tipas nuolat kitėjo taip savo išorės pavidalu, taip ir kalbos ir kultūros atžvilgiu. Senovės aigiptiečiai, laikydami Afrikos chamitus pirmutiniais Aigipto gyventojais, praminė juos „Onu", tai rodo ir vėliau švenčiama tos šalies atėjūnų laimėjimui paminėti „Onu" šventė. Navillis ir Caparis nurodo seną Heliopolio pavadinimą „Onu" ir Denderio — *„Onet"* ir kitų senovės Aigipto vietų vardus, kurie tenka laikyti anų „Onu" pėdsakais. Dėl pačios aigiptiečių rasės kilmės, Pietre tyrinėjimais remiantis, reikia pasakyti, jog ji yra labai sudėtinga, kadangi į ją įeina šeši skirtingi etnografiniai tipai; o Oetterlingo kraniologiniai kaukolių tyrinėjimai Aigipto kapinėse rodo, jog aigiptiečių tipe esama bušmenų, libiečių, negrų ir chamitų-semitų bruožų. Ilgiems amžiams praslinkus, iš tokios daugybės įvairių rasių elementų sąmyšio susidarė nauja aigiptiečių rasė, kurios žymiausias bruožas yra šiurkštaus afrikietiško chamitiško tipo požymių suderinimas su aukštai kultūriško semito tipo ypatybėmis. Tad dėl aigiptiečių kilmės, archeologiniais daviniais pasiremdami, galime pasakyti, jog jie yra arba vietiniai, t. y. libiečių šakos chamitai, dėl Azijos artumo patyrę daug semitų įtakos, arba apskritai visi dabartinėj šiaurės Afrikoj gyveną chamitai yra kadaise čia atėję iš bendros su semitais protėvynės — Arabijos ir Irano ir atsinešę iš ten bendros su jais kultūros pradmenų.

Baigiant šį klausimą, dar tenka pastebėti, jog Azijos ir Aigipto panašumas nesireiškia tiktai jų kalbos ir tikėjimo artumu, — jų flora ir fauna taip pat turi daug panašumų. Schweinfurtas įrodė, jog šventasis Aigipto medis sikomora yra arabiškos kilmės, taip pat javai, vynuogės, lygiai kaip ir gyvuliai — avys, ožkos — čia atsirado iš Azijos.

Palikdama galutinius aigiptiečių kilimo klausimus išspręsti mokslininkams specialistams, pabrėžiu tik tai, jog tos sudėtinės tautos ypatybės pareina nuo jos įvairių tautybių elementų kombinacijos ir nuo dviejų vyriausių jos sudaromųjų — chamitų ir semitų tipų kontrasto.

Tą elementų kontrastą ypač pabrėžia Turajevas, kalbėdamas apie rasės įtaką aigiptiečių religijai. „Jeigu mes dar atsiminsime, — sako jis, — jog pati aigiptiečių aplinkos gamta buvo kontrastų kupina ir vis dėlto pasižymėjo paprastumo grandioziškumu ir visų reiškinių darnumu, tai mums bus suprantamas ir tos tautos charakteris, kuriame šiurkštus ir antipatiškas afrikietiškas fetišizmas sugyveno su nuostabia, grynai semitiška tikybine šilima ir teologiniu gilumu; visos išviršinio ir vidujinio gyvenimo struktūros konservatizmas buvo suderintas ne tiktai su evoliucija, bet ir su mokėjimu daryti kraštutiniausių išvadų, nors jos kai kada ir kažin kaip būtų tuščios ir nesąmoningos; kartais laukinė, palaida fantazija suderinta su blaivia, praktiška arba ir prozišką protavimo linkme. Visi šitie ir kiti nuostabiosios tautos bruožai atsispaudė ir jos literatūroje, jie paaiškina ir daugelį tos literatūros bendrumų su semitiškąja, pav., su bibline; paaiškina mums nuostabią utilitarišką ir oportunistišką daugelio kūrinių dvasią drauge su ligūstos, mūsų akimis žiūrint, vaizduotės padariniais arba iki paskutinio laipsnio pasireiškusiu magišku prietaringumu, naiviškumu ir nesąmonėmis“[11].

3

Priešistorinių laikų Aigiptas

Apie priešistorinį Aigiptą mes iki šiol labai mažai težinojome. Tačiau paskutiniais laikais mūsų šaltiniai tai epochai

[11] *Turajev,* Istorija Drevniago Vostoka, I tomas, 71 pusl.

pažinti žymiai padidėjo. Netoli nuo Kairo, į pietus, Meadi vietoje darė kasinėjimus Aigipto universiteto mokslininkas Bovier-Lapier. Ten rasta seniausio, dar akmens gadynės sodžiaus liekanų, daug nedegtos keramikos daiktų, akmeninių įnagių, indų. Mokslininkai Amelinau, Flinders Petrie ir Reizneris kasinėjo pietų Aigipte, arti Abidoso, o šiaurėje Quibellis Jerokompolyje rado seniausiųjų dinastijų faraonų statulas ir istoriniu atžvilgiu labai įdomias plokšteles, kurios buvo vartojamos veido dažymo reikalams. Paskutiniais metais (1933 ir 1934) intensyviai dirbo Austrijos mokslininkų ekspedicija apie Merimdę, Benislame (Deltos rytuose) ir Aigipto universiteto geografijos sekcija Meadi. Ypač svarbūs kasinėjimų vaisiai Meadi, — pasirodo, kad čia buvo neolitinės Aigipto gadynės centras.

Rastieji patys senieji kapai yra apvalios arba stačiakampės duobės plokščiu dugnu. Lavonai čia guli vadinamuoju embriologiniu padėjimu: susirietusios, po savim patrauktomis kojomis figūros primena pritūpus sėdimą Rytų pozą. Jie guli šonais, galvos dažniausiai nugręžtos į pietus. Kai kurie lavonai įvynioti į odą[12], kai kurie uždengti pusiau apvaliu indu, po kai kuriais patiestas rytų kilimas — plaušinis. Ant kiekvieno numirėlio krūtinės arba rankos būdavo padedama skalyno plokštelė tepalui trinti ir čia pat ir maišelis su malachitu, įeinančiu į tepalo sudėtį. Mat, aigiptiečiai mėgo savo veidą gražinti įvairiais kosmetikos būdais, pav., akių vokus ir antakius nutepdavo žaliais dažais. Šių dažų pėdsakai puikiai išsilaikė ant daugelio senovinių statulų veidų. Be šių kosmetikos reikmenų, senovės kapuose kartais randama ir titnago ginklų medžioklei aname pasaulyj, molinių laivų modelių ir indų su liekanomis valgio, gėrimų ir kvėpalų kūnui tepti. Tuo būdu dar tais tolimais gilios senovės laikais, kada aigiptiečiai dar nemokėjo balzamuoti, jau matome ypatingą jų rūpestį, kad numirėlis pasiimtų į aną pasaulį visko, ko tik galėtų reikėti jo gyvenimui.

Kapai, kuriuos arti Abidoso rado *Petrie,* yra jau truputį vėlesnių laikų, — tai jau tikras rūsys, išmūrytas plytomis, o

---

[12] Numirėlio įvyniojimas į odą tai Azijos tautų paprotys, apie kurį vėlesniųjų laikų aigiptiečiai atsiliepdavo niekinamai.

kartais ir medžiais iš vidaus išklotas. Visų svarbiausia ta vieta, kur buvo medinis karstas: aplink ją iš visų pusių buvo daugybė kambarių, kuriuose būdavo sudėti indai su valgiu ir kitais dalykais. Toks pat pirmosios dinastijos faraono Usefajo plytų kapas ir antrosios dinastijos faraono Chasechemujo iš kalkakmenių padarytas kapas. Čia išsilaikė ir šio kapo granito grindys. Tas kapas svarbus ir tuo, kad tai yra aukščiausia pasauly akmens statyba. Kapas iš viršaus buvo apkrautas sunkiais stuobriais ir sijomis, ant kurių, tur būt, buvo pilama žvyro. Iš rytų šono buvo pastatytos dvi aukštos ir siauros akmeninės lentos su faraono vardu. Iš vieno šono į vidurinį kambarį ėjo plytų laiptai.

Iš surastų tuose kapuose daiktų ypatingo dėmesio vertos Ierokompolyje atrastos faraono Chasechemujo statulos, kurios įdomios tuo, kad čia jau pasireiškia tam tikras aigiptiškas stilius, kurio tradicijos paskui per ištisus tūkstančius metų pasiliko nė kiek nepakitėjusios. Ir čia, kaip ir vėlesniais Aigipto laikais, menininkas atvaizdavo faraoną, iškilminga poza sėdintį soste. Taip pat reiškiasi ir grynai aigiptiškas realizmas: menininkas mokėjo gyvai atvaizduoti ne tiktai pačią faraono figūrą, bet ir jo galvą ir veido bruožus.

Nepaprastai brangios istorikui yra jau minėtos skalyno tepalui trinti plokštelės, kurių yra gana daug rasta. Ant kai kurių iš jų matome ištisas istorines scenas. Pavyzdžiui, vienoje tokioje plokštelėje matome visą eilę Aigipto sričių, graikiškai vadinamų nomais. Jos čia išreikštos simboliškai — atskirais savo herbais: sakalas, liūtas ir skorpionas ardo septynias tvirtoves, kurios vaizduojamos septyniais krumpliuotais skrituliais. Tai priešingų nomų tvirtovės. Kitoje plokštelėje vaizduojama visa belaisvių žygiuotė: penki herbai (kilmės ženklai) traukia virve kitus penkis herbus: pirmųjų nomų valdovai pavergė kitų nomų karius.

Šiais originaliais rebusais pasiremdamas, šių dienų istorikas gali įsivaizduoti tų laikų Aigipto politinį būvį, apie kurį mes jokių kitų žinių neturime. Iš tų plytelių mes matome, jog šalis buvo padalyta į atskirus nomus, kurie nesudarė vieno vieneto. Kiek iš tų laikų rebusų-piešinių galima vaizduotis politinis senojo Aigipto veidas, matyti, jog pradžioje Aigiptas dalijosi į daug sričių, nomų. Nors ir ne tuo pačiu skaičiumi,

jos vis dėlto išliko per visas Aigipto istorijos epochas; ir kai Aigiptas jau nebeteko savo nepriklausomybės, jos tebebuvo mokesčių rinkimo sritys. Jų skaičius tam tikrais laikotarpiais svyruoja tarp 33 ir 42. Be to, iš jų mes dar matome, jog aigiptiečiai jau tais laikais rodė separatiškų siekimų: kiekvieno nomo valdovas, tur būt, buvo koks nors mažas karaliukas; iš skalyno plokštelių matyti ir atskirų nomų noras susijungti. Jie susijungia po kelis (tai matome nomų herbų atvaizduose: sakalas, liūtas ir skorpionas ardo senovės nomų tvirtoves) ir drauge kovoja. Reikia manyti, jog šis susijungimas nebuvo atsitiktinis. Tai liudija ir pati Aigipto gamta. Juk tarp šiaurės ir pietų Aigipto gamtos vis dėlto yra labai daug skirtumo, kuris, tur būt, skiria ir pačius žmones. Antra vertus, iš istorinių davinių žinoma, kad ilgas politinis Aigipto sujungimo procesas šiaurėj ir pietuose vyko pirmiausia atskirai, ir šiaurės bei pietų nomai sudarė dvi atskiras valstybes.

Šios dvi valstybės kiekviena turėjo savo ypatybių ir viena nuo kitos skyrėsi. Senovės šiaurės Aigipto sostinės Buto globėja buvo šventoji gyvatė — Uodit-Buto, o pietuose, kur centras buvo miestas Necheb, vanago pavidalo dangaus deivė Nechbet. Šiaurės faraono simbolis buvo bitė. Jis dėvėjo raudonu vainiku, o jo rūmai buvo vadinami „raudonaisiais namais“. Pietų faraono simbolis buvo balta lelija. Jis dėvėjo baltu vainiku, ir jo rūmai buvo vadinami „baltaisiais namais“. Pagaliau Aigiptas susijungė į vieną vienetą — vis dėlto iki paskutinių jo istorinio gyvenimo dienų faraono tituluose pasiliko Aigipto dviejų dalių pėdsakai: „Abiejų žemių faraonas“. Pats faraonas irgi visuomet dėvėjo dviem karūnom: raudona ir balta; taip pat ir vyriausioji valstybės įstaiga — grūdų klėtis visuomet buvo skiriama į dvi dalis: baltųjų ir raudonųjų namų grūdų klėtis.

Kaip padavimai pasakoja, pirmasis sujungęs šiaurės ir pietų Aigipto valstybes buvo faraonas Mena. Jisai, kaip tvirtina *Herodotas, Diodoras ir Manetonas,* yra kilęs iš pietų Aigipto. Jis, pradėjęs valdyti abi Aigipto valstybes, perkėlė savo rezidenciją į naujai pastatytą Memfiso miestą. Kaip *Manetonas* pasakoja, jisai nugalėjęs Libiją, kasęs kanalus,

renges hipopotamų medžiokles, kol tie žvėrys suėdę ir jį patį. Jo kapas atrastas arti Abidoso. Yra plokštelė su to faraono vardu, o kitoje plokštelėje matome visą eilę vaizdų. Čia yra ir paties faraono herbas — sakalas, ir už užtvaros šventovė, ir faraono atvaizdas. Nilas atvaizduotas su plaukiančiais laivais, su salomis ir arti jo esančių miestų herbais. Tos plokštelės buvo faraono paaukotos Ierokonpolio šventovei. Čia visi vaizdai išreikšti labai puikiai, meniškai, ir jie galima skaityti kaip rebusai. Viename jų faraonas Narmera laiko už plaukų priklaupusį priešą ir rengiasi jam duoti mirtingą smūgį. Prieš faraoną jo herbas — sakalas ant virvės laiko galvą su barzda, o jos užpakalyje šeši lotoso lapeliai, kurių kiekvienas reiškia tūkstantį. To rebuso reikšmė: faraonas paėmė į nelaisvę 6000 azijiečių. Kitoje tos plokštelės pusėje mes matome iš visų mirtingųjų išsiskiriančią didelę faraono figūrą; faraonas eina paskui savo tarnus, nešančius keturias vėliavas, ir apžiūri nukautųjų priešų lavonais nusėtus laukus.

Pastebėsiu, jog nepaprastai brangūs istorikui yra ir indai su vynu, užkimšti molio kamščiais, kuriuose yra faraonų vardai. Alebastriniai, moliniai ir įvairūs akmeniniai tų laikų indai buvo papuošti įvairiais piešiniais, o kartais atvaizduotos ir ištisos scenos. Moliniai indai yra papuošti juoda arba raudona spalva su baltais ornamentais. O tų laikų titnago peiliai įtaisyti į aukso rankenas ir papuošti žvėrių, gėlių ir kitokiais piešiniais.

Šiandien Kairo muziejuje yra ant moters rankos rastos keturios apyrankės. Ranką su apyrankėmis *Petrie* rado įspraustą tarp akmenų vienuose kapuose[13]. Tos apyrankės papuoštos auksu. Vienoje jų yra išraižytos rožės. Tai yra faraono Džero žmonos apyrankės. Jau ir iš tų, kad ir negausingų, čia minėtų Aigipto priešdinastinės epochos liekanų galima padaryti šiokių tokių išvadų. Rastieji tų laikų kapai, o taip pat ir šventovių atvaizdai su simboliškais dievais leidžia suprasti, kad archaiškasis Aigiptas buvo jau pasiekęs tam tikrą kultūros laipsnį. Tie patys dievai, tas pats įsivaizdavimas pomirtinio gyvenimo, tas pats gilus grožio supratimas lieka visose Aigipto epochose.

[13] Tą ranką ten buvo paslėpęs vagis, pagautas čia pat, nusikaltimo vietoje.

Senų senovės faraonų kapai rodo jų turtingumą ir prabangą. Ypačiai įdomu, kad tame seniausiame Aigipte jau nuo 4241 m. turėta kalendorius ir raštas. Anais laikais Aigipte sudarytu kalendoriumi visas pasaulis naudojosi net iki pat 1852 metų. Mus tas kalendorius pasiekė per romėnus ir buvo žinomas Julijaus kalendoriaus vardu. Tiktai 1852 metais jis buvo pakeistas reformuotu Grigaliaus kalendorium.

III

Senoji karalystė

1

Visuomeninė ir politinė santvarka

Senoji karalystė (III — VI dinastija, 2980 — 2475) — tai absoliutizmo ir centralizacijos gadynė, kada viso valstybinio ir visuomeninio gyvenimo centras buvo sukauptas seniausioje Aigipto sostinėje Memfise. Čia buvo paties gyvojo dievo, vyriausiojo dievo Rą sūnaus rezidencija[1]. Paprastam mirtingajam nebuvo galima pažvelgti į jo veidą, o jam pasirodžius, jo valdininkai puldavo ant pilvo. Į jį, kaip ir į dievą, kreipdavosi į himnus panašia kalba. Jis gi, tik rodydamas ypatingą savo malonę, teleisdavo nomarchui pabučiuoti sau kojų. Nomarchas tatai laikė tokia aukšta pagarba, jog įsakydavo tą įvykį įrašyti ant savo kapo. Jo švento vardo nebuvo galima net ištarti, todėl jis būdavo vadinamas gyvenimu, gerove ir sveikata arba dažniausiai „aukštuoju namu", aigiptiškai „per aa", iš ko žydai jį ir pavadino faraonu. Faraonui įsakius, iškildavo piramidė, išsiliedavo Nilas ir pražysdavo šalis. Jam egzistavo Aigipto žemė, jam jo tėvas Rą nukariaudavo kraštus, įkvėpdavo priešų širdyse baimę. Visagalis, jis nemirdavo; po dievo Ozirio pirmutinis iš visų mirtingųjų tikrai nugalėjo mirtį. Kaip saulė už horizonto nusileisdavo, slėpdavosi jis į piramidę, kuri turėjo jam suteikti amžinąjį gyvenimą. Mirusiajam faraonui buvo meldžiamasi, kaip Aigipto saugotojui dievui. Todėl tūkstančiams metų praslinkus po kai kurių faraonų mirties, žmonės aukodavo jiems, kaip jau minėta, maldaujamąsias aukas. Kiekvienas karaliaus gyvenimo žingsnis buvo lydimas ypatinga ceremonija.

---

[1] Nuo V din. pradedant, faraonai buvo vadinami dievo Rą sūnumis.

Bet iš tikrųjų Aigipto faraonas nebuvo toks visagalis. Jis turėdavo, ypač vėlesniais laikais, klausytis krašte viešpataujančių galingų žynių, didikų, kurie dar neseniai buvo nepriklausomais atskirų nomų karaliukais, generolų — karo vadų, kurie buvo priklausomi savo kareivių, ir pagaliau turėjo paisyti šalyje nuo senų laikų tvirtai įsigyvenusių tradicijų. Tos tradicijos vertė jį laikyti save geru karalium-dievu[2], kuris rūpinasi savo valdiniais. Gal būt, dėl šitų priežasčių Aigipto faraonas ir nebuvo žiaurus ir užsispyręs despotas. Jis dažniausiai yra veiklus ir apsišvietęs, kartais pats rašo savo aukštiesiems valdininkams laiškus, svarsto valstybės reikalus, žiūri valstybinių trobesių, ypatingai rūpinasi kanalais, kur jis, kaip viso Aigipto valdytojas, yra už viską atsakingas.

Faraonas turėjo penkis oficialius titulus; tarp kurių „Aukštutinio ir Žemutinio Aigipto karaliaus“ titulas, būdamas tolimųjų, priešistorinių laikų atgarsiu, išliko per visą Aigipto viešpatavimą. Faraono visuomet nešiota dvi karūnos: aukšta balta, seniausia pietų Aigipto karūna, ir žemesnė raudonos spalvos, šiaurės Aigipto karūna. Taip pat faraono dvaras turėjo dvejus vartus ir dvejus gyvenamuosius namus — Baltuosius ir Raudonuosius Rūmus. Šiaurės faraono simbolis buvo bitė (aigiptiškai — biti), o pietų baltoji lelija. Šiais simboliais faraonas ir buvo vaizduojamas ieroglifų tekstuose. Šitie simboliai primena tuos laikus, kada Aigiptas dar tebebuvo padalytas tarp šiaurės ir pietų Aigipto faraonų. Tačiau tai tebuvo labai senais priešistoriniais laikais. Senovės karalystės metu mes randame Aigiptą jau sujungtą, ir jo pryšaky stovi galingas „Aukštutinio ir Žemutinio Aigipto“ faraonas[3].

---

[2] Juk ir Oziris, taip pat kadaise buvęs karalium-faraonu, buvęs geras žmonėms, išmokęs juos visokių darbų ir visur skleidęs šviesą ir kultūrą.

[3] Chronologinė senosios karalystės Aigipto faraonų lentelė *(Breastead,* Ancient Records of Egypt, I, 38). —
Kalendoriaus įvedimas — 4241 pr. Kr.
Įžengimas į sostą faraono Mino ir dinastijos pradžia — 3400 pr. Kr.
Pirmoji ir antroji dinastija — 3400—2980 pr. Kr.
Trečioji dinastija — 2980—2900 pr. Kr. [Nuo Džosero iki Inodru].
Sahura — 12
Ketvirtoji dinastija — 2900—2750 pr. Kr.
Chufu (Cheopsas) 23 mt.
Džedefra — 8 mt.

Apie valstybinę senovės karalystės santvarką ir jos karalius yra daug mažiau žinių, negu apie to paties meto religiją ir gyvenimą. Bet vis dėlto parašai karalių ir didikų kapuose teikia žinių, pagal kurias apytikriai galima nupiešti to laikmečio valdymo vaizdas. Politinę ir visuomeninę senovės karalystės santvarką galime įsivaizduoti pavidalu piramidės, kurios viršūnėje su botagu rankose stovi vyriausybės simbolis, dievas ir abiejų Aigipto žemių valdovas — faraonas. Jį palaiko žyniai ir didelis skaičius aukštesniųjų valdininkų, kurie per raštininkų ir lazdomis ginkluotų valdininkų armiją skelbia faraono valią. Žemiau eina kariai, kurie tačiau senovės karalystės metu nesudarydavo gausingo ir nuolatinio luomo. Tuomet visagalis Aigipto valdovas neturėjo savo kariuomenės ir todėl priklausė nomų kariuomenės. Nomuose gi nebuvo nuolatinės kariuomenės, o buvo surenkama tik karui ištikus. Todėl kariai ir negalėjo to meto valstybėje vaidinti kokio nors žymaus vaidmens. Po karių eina amatininkai ir pagaliau baudžiauninkai valstiečiai.

Chafra — ? mt.
Menkura — ? mt.
— 18 mt.
Šepseskaf — 4 mt.
— 2 mt.
Penktoji dinastija — 2750—2625 pr. Kr.
Userkaf — 7 mt.
Sahura — 12 mt.
Neferirkara — ? mt.
Šepseskara — 7 mt.
Chanefera — ? mt.
Niusera — 30 (+?)
Menkuchor — 8
Dedkara-Asesa — 28
Unas — 30
Šeštoji dinastija 2625—2475
Atoti II — ?
Userkara — ?
Piopi I — 21 mt.
Mernera I — 4
Piopi II — 90 (+?)
Mernera II — 1.
Septintoji ir aštuntoji dinastija — 2475—2445 pr. Kr.
Devintoji ir dešimtoji dinastija — 2445—2160 pr. Kr.

Iš šitos lentelės matome, kaip nežinomi ir tiksliai nenustatyti senosios karalystės karalių valdymo metai. Ypač mažai žinomas vadinamasis pereinamasis laikmetis (VII—X din.), kuris jungia senąją karalystę su vidurine. To laikmečio karaliai beveik nežinomi. Žinomesni senosios karalystės III-sios ir IV-sios dinastijos karaliai. Jiems viešpataujant, valstybinė santvarka ir pasižymėjo savo centralizacija.

Aigipto valstiečių likimas buvo labai sunkus. Jie turėjo kasti kanalus, dirbti savo žemės sklypus (gal būt, tie sklypai nebuvo valstiečių nuosavybė, bet buvo jiems laikinai, ypatingomis sąlygomis duoti) ir ponų žemę, mokėti mokesčius ir statyti piramides. Apie šio pavergto luomo būvį kalba vienas akmeny iškaltas parašas. Jis užrašytas daug vėlesniais laikais, ir jį užrašęs, tur būt, užjautė vargstantį valstietį. Patsai tekstas skamba šitaip: „Ar kadą nors tu pagalvojai apie žemę dirbančių valstiečių būvį? Mokesčių rinkėjai ateina prie Nilo— jie turi palmių lazdomis ginkluotus žmones negrus. Visi rėkia: duok duonos. O jei valstietis nieko neturi duoti, jį guldo ant žemės, muša, tempia prie griovio ir kiša galvą į vandenį"[4]. Tiesa, ne tiktai su netvarkingais mokėtojais valstiečiais ar su akmenų laužyklų darbininkais buvo taip žiauriai elgiamasi. Tokio elgimosi galima nurodyti dar vienas pavyzdys. Štai viename senovės karalystės paveiksle vaizduojama valstybės raštinė. Eilė raštininkų daro užrašus, o prieš juos klūpo mokėtojai. Jų galvas laiko lazdomis ginkluoti antstoliai. Viršuje parašyta: „Miestų viršininkų grumtynės sąskaitoms suvesti". Jei prie šito pavyzdžio pridėsime dar keletą paveikslų, vaizduojančių valstybinę kanceliariją[5] su gausingais valdininkų ir raštininkų etatais, tai galėsime aiškiai suprasti biurokratizmą, kuris viešpatavo visoje senovės karalystės Aigipto žemėje arba jos atskirose provincijose — nomuose.

Pirmieji nepriklausomi nomai nors ir nebeteko, jungiant Aigiptą į vieną valstybę, savo politinės nepriklausomybės, bet vis dėlto liko tarytum atskiri organizmo narveliai. Šis Aigipto dalijimas nomais likęs ir iki pat šių laikų. Nomas ir dabar yra administracinė apygarda. Šiaurės Aigipte, apie kurį dabar daugiau žinoma, negu apie pietų Aigiptą, buvo 20 nomų, o iš viso tokių nomų buvo 42. Nomo valdininkų pryšaky stovėjo vietinis gubernatorius, vadinamas nomarchu. Tikriau sakant, valstybinės funkcijos jau seniai prieš senovės karalystės epochą buvo išplitusios į vietinio valdymo sistemą, ir valstybė senovės karalystės laikų pradžioje buvo lyg padidinta nomo kopija. Tik vėliau, III ir IV dinastijos laikais, įsigalėjus fara-

[4] *Kees,* Aegypten, 1933 m. psl. 47.
[5] *Breasted,* ibid, I tom. 83 psl.

onams, nyko toji decentralizacija, ir visa valdžia buvo sutraukta vieno valdovo-faraono rankose.

Vyriausias po karaliaus valdininkas buvo faraono viziris, pirmutinis po karaliaus asmuo, dažniausiai jo vyriausiasis sūnus. Viziris prižiūri visus karališkuosius darbus, raštininkus, jis ir pats vyriausias architektorius. Jis kartais yra išminčius, kuris teikia faraonui patarimų ir palieka būsimoms kartoms įvairių pamokymų. Toksai, pav., buvo trečiosios dinastijos faraono Džosero viziris Imhotepas. Paskiau jis tapo ir vyriausiuoju iždininku, kuris prižiūrėjo vyriausios administracinės apygardos, didžiojo nomo, turtus. Imhotepas pasižymėjo kaip architektorius; prižiūrėjo taip pat akmenų skaldymą ir pervežimą šventovėms, vadovavo ekspedicijoms į Sinajų ieškoti vario. Iždininko titulai buvo: „Dievo iždininkas", arba „Prižiūrėtojas viso to, ką duoda dangus, ką išaugina žemė, ką atneša Nilas", arba, dar tiksliau aptarus, „Prižiūrėtojas viso to, kas yra ir ko nėra". Teismas, kaip ir vykdomoji valdžia, buvo sukoncentruotas vyriausiojo teisėjo rankose. Skundai teismui buvo paduodami tik raštu. Berlyno muziejuje yra dokumentas, kuris liečia ginčus tarp faraono įpėdinių ir žynio. Tai yra seniausias iš mums žinomų bylų dokumentas. Tačiau ir aukštas valstybines pareigas einąs valdininkas yra drauge minimas su paprastais karaliaus dvariškiais, pav.: „Kosmetikos dėžutės prižiūrėtojas", „Kosmetinio pieštuko prižiūrėtojas", „Karališkųjų papėdžių nešiotojas", „Karaliaus haremų prižiūrėtojas". Čia mes matome svarbių valstybių pareigų sumaišymą su smulkiomis, tiktai faraoną arba jo namus liečiančiomis pareigomis. Mat, visai valstybei tiek svarbaus faraono asmens tarnautojai buvo lygiai taip pat gerbiami, kaip ir aukštas valstybines pareigas ėję valdininkai.

Svarbiausi valstybės uždaviniai — Nilo potvynių reguliavimo darbai ir apsaugojimas valstybės sienų. Lėšos valdymui buvo sudaromos iš surenkamųjų mokesčių. Jau iš V-sios dinastijos laikų parašų, užrašytų ant Palermo akmens, mes matome, jog kas dveji metai būdavo surašomi gyventojai, o tai, žinoma, buvo daroma mokesčių reikalams.

Statyti šventovėms ir kapams karaliai rūpinosi prigabenti į Aigiptą statomosios medžiagos. Tam tikslui ištisos dar-

bininkų armijos dirbo tyrų pasienyje esančiose akmens skaldyklose ir rūdynuose. Šitie rūdynai ir akmens skaldyklos nuo tyruose besibastančių giminių reikėdavo apsaugoti kariška apsauga. III dinastijos faraonas Džoseras dėl naujų akmens skaldyklų valstybės sieną nukelia toli į pietus ir apstato ją karo apsauga. Šis valdovas pradeda eilę faraonų — piramidžių statytojų. Džosero piramidė išliko dar ir iki šių laikų. Ji yra 60 metrų aukščio ir labai įdomi tuo atžvilgiu, kad sudaro tartum pereinamąjį laipsnį nuo mastabų prie piramidės. 1931 m. Sacharoje atkasta faraono Džosero šventovė su nuostabiai gražiomis kolonomis, panašiomis į graikiškąsias dorėnų stiliaus kolonas. Tą šventovę pastatydino architektas Imhotepas. Čia visur randame jo vardą — tų laikų Aigipte be galo retas faktas, nes tuomet autoriaus vardas jo veikaluose beveik niekur nebuvo žymimas. Šis įžymus menininkas, savo laiku pagarsėjęs kaip išminčius, vėlesniojoje gadynėje, ypač paskutinės Saiso dinastijos laikais, buvo gerbiamas kaip dievybė, daugiausia kaip medicinos globėjas.

III-čios dinastijos faraonas Snofru įkuria Nilo laivyną ir apdirbinėja Sinajaus rūdynus. IV-tosios dinastijos faraonai[6] paliko mums pačias didžiausias piramides; tai liudija karalių įsigalėjus, kuris piramidėms pastatyti prarydavo milžiniškus kapitalus. Faraono Cheopso, arba Chufu, milžiniška piramidė turi 481 pd. Faraonas Chefrenas taip pat stato didelę piramidę; bet jau kitų vėlyvesnių faraonų, pav., faraono Menkuros piramidė žymiai mažesnė ir pastatyta iš daug blogesnės medžiagos. Reikia manyti, jog nepaprastai didelės Menkuros pirmatakų išlaidos statant piramides išeikvojo valstybinį iždą ir susilpnino karališkąją valdžią.

Apie tai, kuriuo būdu žlugo IV dinastijos galybė, legenda pasakoja taip. Vieną sykį didysis faraonas Cheopsas kalbėjęs su savo sūnumis. Vienas jų papasakojęs karaliui, jog Aigipte esąs burtininkas, kuris pasakąs ateitį. Karalius jį pasišaukęs, ir jis išpranašavęs, jog vieno dievo Râ žynio žmona, paties dievo Râ apvaisinta, pagimdysianti tris sūnus, ir jie valdysią Aigiptą. Kada faraonas nuliūdo dėl jo pranašavimo, tai burtininkas jį suraminęs, jog tasai laikas dar gana toli ir jog

[6] Papirusas Westcar.

pirma dar valdysią jo sūnūs ir palikuonys. Šitoje legendoje atsispindi tikri istoriniai faktai. — Nuo IV dinastijos iškyla dievo Râ žyniai (gal jie ir pagrobė karaliaus valdžią), ir karalių varduose, pradedant jau nuo Menku-Râ, mes sutinkame dievo Râ vardą: Sahu-Râ, Neferrka-Râ, Šepseska-Râ, Hanefer-Râ ir t. t. Yra dokumentų, kurie liudija, kokias dideles dovanas V dinastijos faraonai skyrė žyniams. Jų piramidės žymiai mažesnės, ir jie daugiausia stato didingas šventoves dievui Râ. Apie Abu miestą iki šiol dar tebėra likusių iš tų laikų dievo Râ šventovės liekanų.

Nuo V dinastijos prasideda taip pat ir didžiūnų kilimas. Tai liudija tas faktas, jog vyriausioji ministerio vizirio pareiga iš karaliaus šeimos pereina į žymesnių didikų rankas ir tarpais kai kuriose žymiose šeimose pasidaro net paveldima. Vietiniai nomų valdytojai pasidaro savarankiškesni, ką sako jų titulų pakeitimas. Pirmiau vadinęsis „Nomo valdytojas“ dabar „Vyriausiasis nomo viešpats“, „Vyriausiasis vadas“. Anksčiau didžiūnai stengėsi savo kapus pasistatyti netoli nuo karališkųjų piramidžių, o nuo V dinastijos jie jau savo nomuose statosi didžiulęs mastabas. Karaliaus valdininkų vardai metraščiuose jau figūruoja šalia karaliaus vardo. Pirmiau visas valstybinis veikimas buvo priskiriamas vienam karaliui, dabar jau pradeda būti minimi ir jo bendradarbiai.

Visi šitie faktai sako, kaip nusilpsta karališkoji valdžia ir stiprėja didžiūnai, kurie jau kitoje epochoje — vidurinės karalystės laikais — sukuria feodalinę valstybę. Iš V dinastijos karalių reikia paminėti faraoną Sahurą, kurio laikais buvo surengta ekspedicija į tolimą Punto[7] (Somalijos krantas, Raudonosios jūros pietų vakarų krašte) šalį gauti šventovėms kvepalų ir kvepiančių smilkalų. Neseniai mokslininkai sužinojo, jog šitas karalius stengėsi praplėsti valstybės sienas ir rengė žygių į Libiją ir net ekspediciją jūromis į Siriją. O VI dinastijos faraonas Pepi (Piopi) ir jo ministeris Una nuvijo beduinus, kurie savo nuolatiniais užpuolimais vargino Aigiptą, ir, saugodami nuo jų Sinajaus rūdynus, nuėjo iki pat Palestinos. Pepi I-jo įpėdiniai Mernera I ir Pepi II jau rengia ekspedicijas pavergti Nubijai, kurioje, kaip jau minėta, buvo daug

[7] Šiandieninio Abisinijos—Italų karo šiaurinis frontas.

aukso ir dramblio kaulų. Vėliau šitie kraštai, kurie aigiptiečių parašuose buvo vadinami „Kuš“, Aigiptui davė vergų, kareivių ir aukso. Paminėtina, kad Aigiptas dar senovės laikais pasidarė jūros valstybė ir siųsdavo dažnai savo laivyną į Finikiją ir Puntą. O 3-čios dinastijos laikais pradeda jis savo amžiną kovą su Nubija, kuri buvo pirmoji Aigipto kolonizacijos sritis sudarydama natūralų Aigipto žemės tęsinį. Nuo to laiko vis toliau į pietus ėjo Aigipto kolonizacija Nubijoje. Per Nubiją Aigiptas pradeda prekiauti su Punto žeme. Tad senovės laikais Aigiptas nebuvo, kaip iki šiol mano kai kurie mokslininkai, uždaryta valstybė, bet turėjo susisiekimą su tolimuoju kraštu (Rudzinskaitė-Arcimavičienė „Dievų ir Kvepalų žemė“ 1936 m.).

Nepaisant išviršinio politinio šalies augimo, valstybės valdžia silpnėjo. Po galingos senovės karalystės epochos Aigiptas pergyveno blogus laikus. Tiktai vidurinės karalystės laikais XII din. faraonų valdžia vėl iškyla ir suima į savo rankas visą valstybinį ir kultūrinį gyvenimą.

2

Religija

Priešistorinėje Aigipto epochoje buvo susidarę ypatingi jo kultūros pradmens: valstybiškumas, religija, menas, statyba, raštas, ir jau toje ankstyvoje epochoje turime visą tolimesniųjų laikų Aigipto užuomazgą. Nors priešistorinis Aigiptas, senovės, vidurinių amžių ir naujosios karalystės Aigiptas ir skiriasi vienas nuo kito, tačiau tas skirtumas tepaliečia tik tautos kūrybos formas, o esmė per ištisus tūkstančius metų pasilieka vis ta pati. Senovės Aigipto karalystės kultūros bruožai parodo mums didžiausią jaunų tautos jėgų išaugimą ir jų aukščiausio iškilimo epochą, kuri pagimdė didinguosius, dar ir ligi šiol tebedunksančius sfinksus ir milžiniškas piramides. Vėlesniųjų laikų Aigiptas tegyveno senovės karalystės tradicijomis. Nuostabus religinis *semitų* genijus sukūrė pirmuosius aigiptiečių religijos pradmenis, kuriuos jų vaizduotė apipynė legendiniais mitais ir pasakomis, o konservatyviška ir prietaringa *chamito* dvasia, stipriai visa tai atmiešusi magijos prietarais, stengėsi išlaikyti juos tokius pat nepakitėjusius iki pat paskutinių gyvenimo dienų.

Visa senovės Aigipto kultūra glaudžiai susijusi su jo religija. Pasak *Turajevo,* „dievybė lygiai taip pat valdė ir rašytojo lazdelę, ir matininko virvę, ir gydytojo įrankį, ir skulptoriaus kaltelį“[8]. Toji religija susiformavo dar priešistoriniais laikais, ir jau senovės karalystės epochoje mes randame visus Aigipto dievus, su tipiškosiomis jų ypatybėmis, ir aiškų pomirtinio gyvenimo vaizdą. Taip rašto, taip lygiai ir religijos srityje aigiptiečiai pasižymėjo ypatingu konservatyviškumu. Dėl to *Ermanas* pastebi, kad „aigiptiečius slėgė amžinas prakeikimas: jie nieko nemokėjo užmiršti“[9]. Ilgainiui bekylant jų kultūrai ir mokslui, greta su pirmykščiais vaizdais ir samprotavimais ėmė formuotis ir sudėtingesnės religinės sąvokos, bet jų religija neišaugo į griežtą sistemą ir pasidarė gausi prieštaravimų, neaiškumų.

Šitos Aigipto religijos ypatybės žymiai apsunkina jos tyrinėjimą. Be to, čia prisideda ir duomenų stoka. Nors iki mūsų laikų ir yra likę daug himnų, magiškų formulių, skiriamų pomirtinio kulto apeigoms, ir net ištisų teologinių traktatų, religinių mitų, bet vis dėlto trūksta mums žinių nušviesti pačioms ankstyvosioms religijos kūrimosi epochoms ir išspręsti daugybei, ypač su religiniu kultu susijusių, klausimų. Seniausius tekstus skaitydami, mes gauname tam tikro išsilavinimo laipsnio religijos doktrinas. Tai jau nebegyvoji liaudies religija, bet dirbtinė, kartais tomis ar kitomis tendencijomis pasižyminti tikybinė sistema. Likusiųjų religinių raštų autoriai kartais tuos gyvuosius liaudies pasakojimus savaip keitė ir tvarkė; kartais, dėl savo pažiūrų arba dėl susidėjusių politinių aplinkybių, išaukštindavo vieną arba kitą dievą, pripažindami jam pirmaeilės tikybinės reikšmės. Tai jau yra daugiausia valstybinė religija, oficiali, paminkluose užrašyta karaliaus įsakymu. Tos tikybinės pirminio pavidalo aigiptiečių sąvokos, kurios susidarė pačioje Aigipto istorijos pradžioje, gausingu savo formų įvairumu mūsų nepasiekė. Tik pati jų esmė teišsilaikė teologų tekstuose. Tesiremiant tik įvairiomis iš prieistorinių Aigipto laikų likusiomis ir įvairiuose šaltiniuose išsklaidytomis nuotrupomis nieko tikra negalima spręsti apie

[8] *Turajev,* ibid. I tom. 179 psl.
[9] *Erman,* Die ägyptische Religion, 28 pusl.

tų laikų religiją. Bet čia mums padeda kita svarbi aplinkybė; būtent: atskiri nomai, kurie jau seniai buvo sudarę vieną galingą senovės karalystę, dar ilgai laikėsi vietinių savo papročių ir religinių formų[10]. Tuo būdu mes juose sutinkame ir garbinamus vietinius dievus gyvulių pavidalais, vadinamąją zoomorfizmo religijos stadiją, dievinimą gyvulių, gamtos. Taip antai, Ierokonpolyje buvo garbinamas dievas Hor, kuris buvo vaizduojamas sakalu, Denderoje — Hator, karvė, Elefantinėj ir Tebuose — Amon, avinas, Bubaste — deivė Bast, katė, Hermopolyj — Tot, ibis arba beždžionė, Buziryj — Oziris, jautis ir t. t. Ilgainiui, kada zoomorfizmas pradėjo užleisti vietą antropomorfizmui, atsirado dievų ir žmogaus pavidalo, bet gyvulių galvomis. Vėliau dievai buvo jungiami su augalais ar fetišais, kurie tuo būdu likdavo tų dievų simboliai. Kiekviename nome vienas svarbiųjų dievų buvo laikomas pasaulio kūrėju. Be tų vietinių dievų, beveik visur buvo garbinami kosmoso dievai: saulė, mėnuo, Nilas. Kartais kuris nors šitų dievų susiliedavo su vietiniu dievu. Politinis šalies sujungimas sujungdavo taip pat ir dievus. Taip antai, dievas Hor, sujungto žemutinio ir aukštutinio Aigipto dievas, susiliejo su Pta, Memfiso miesto dievu, ir Oziriu — Buzirio miesto dievu. Atsirado dievų dvejetai ir trejybės.

Įsigalint antropomorfizmui, dievai įgyja visas žmogiškas ypatybes ir net pradeda gyventi žmogiškai. Štai jie tarp savęs giminiuojasi: Oziris daros Izies vyru ir broliu, Horas—Hatorės; gimsta jų vaikai. Tuo būdu kyla ištisos religinės sistemos, kurios sugrupuoja dievus į vieną dievų šeimą. Susidaro ištisos dievų istorijos, epai, mitai ar legendos; nepaprastai populiarus rados didysis Heliopolio panteonas, žynių sukurta sistema, pagal kurią Aigipte buvo devyni svarbieji dievai: Râ—Saulės dievas, Šu—oro dievas, jo žmona—Tefnut ir jų vaikai — Oziris, Izis, Sethas ir Neftis, Ozirio ir Izies sūnus Horas ir Anubis. Kai kurie nomai, pasisavinę Heliopolio sistemą, betgi pirmoje vietoje laikė ne dievą Râ, o svarbiausiąjį vietinį savo nomo dievą.

Saulės dievas buvo vaizduojamas įvairiai: ieroglifuose — saulės skritulį reiškiančio ratelio pavidalu; aukščiau švento-

[10] Apie tą atskirų nomų religiją kalba *Sethe* „Urgeschichte und älteste Religion des Ägypten", 1930 m.

vės durų jį piešdavo sparnuoto, šventųjų gyvačių apsiausto skritulio pavidalu; ant mumijų krūtinės mes randame Râ sparnuoto, žydrais, dangiškos spalvos rūbais apsirengusio žmogaus pavidalu. Bet daugiausia jis buvo vaizduojamas šventame auksiniame laivelyje, kuriuo jis atlikdavo savo paprastą kasdieninę kelionę dangaus erdvėse iš Rytų į Vakarus. Jo galvą puošia arba karališkas vainikas, arba saulės skritulys. Jam buvo paskirtas ir kartais vartojamas kaip jo simbolis vabalas skarabėjus, aigiptiškai „cheper", kuris, aigiptiečių manymu, mokėjęs amžinai laikyti savo kiaušinėlius, įvyniodamas juos į mėšlo rutulėlius. Galimas daiktas, kad tie rutuliukai primindavo aigiptiečiams apskritąją saulę, ir todėl skarabėjus tapo šventuoju saulės, be to ir amžinojo gyvenimo, simboliu. Saulei buvo skiriamas ir sakalas ir dar avinas, kurio kultas buvo išplitęs Tebuose. Dievo Râ simboliu buvo ir liekni obeliskai, kurie, iškilę aukštai į padanges, puošdavo šventovių angas.

Yra likęs mitas, kuris vaizduoja dievo Râ gyvenimą nuo gimimo dienos iki jam žengiant į dangų. Dievų karalius gimė iš Chaoso ir saulės skrituliu pakilo viršum lotoso žiedų. Tuo būdu jis pagimdė save, ir atsirado šviesa,. o jam liepiant gimė dievai ir žmonės. Jis viešpatavo Heliopolyje, kur nužudė didžiulę gyvatę, ir po daugelio tūkstančių metų pagaliau paseno: jo kaulai virto sidabru, mėsa — auksu, o plaukai — lapis-lazuriu. Dievas paseno, jo burna pradėjo seilėtis, ir tada jo pagimdytieji dievai ir žmonės pradėjo kilti prieš jį. Pirmoji jam pasipriešino deivė Izis, kuri buvo gudresnė už milijonus žmonių, už milijonus dvasių, už dievą... Ji leido nuodingą gyvatę, kuri įgėlė dievą karalių. Ir nuodai apėmė jo kūną, „kaip Nilas kad apsemia žemę". Râ pradėjo šauktis dangaus. Subėgo pas jį visi dievai, bet nė vienas nežinojo, kuo jam padėti. Tada Izis jam paaiškino, jog jį įkandusi gyvatė, bet jei jis pasakysiąs jai savo slaptąjį vardą, kuriame glūdįs burtas prieš jo ligą, tai gyvensiąs. Râ atsakė: „Aš tasai, kuris įkūrė žemę ir sutvirtino kalnus. Aš tasai, kuris sukūrė dangų ir akiračio slėpinius, kuris tenai leido dievų sielas. Aš tasai, kurio akims prasiveriant darosi šviesu, o užsimerkiant — tamsu. Kai aš liepiu, teka Nilo vanduo, bet niekas nežino mano vardo. Aš tasai, kuris gamina valandas ir dienas

ir kuris pradeda metus ir sukelia potvynius, kuris leido gyvąją ugnį. Aš Chepra iš ryto, Râ vidudienį ir Atum vakare". Tuo atsakymu nepatenkinta, Izis sako: „Nėra vardo tame, ką tu ištarei". Nebeiškęsdamas Râ pagaliau sutinka ištarti savo magiškąjį vardą. Jis sako Iziai: „Paskolink man savo ausį, mano dukra, kad mano vardas galėtų iš mano kūno pereiti į tavo kūną". Po to Râ pasveiksta, bet nebetenka savo galios ir žmonės sukyla prieš jį. Šaukia tad jis dievų tarybą: „Jo didybė tarė savo palydovams: „Pakvieskite prie manęs mano akį, deivę Hator, Šu, Tefnut, Hebą ir Nut drauge su dieviškaisiais protėviais ir pramotėmis, kurios buvo pas mane, kai aš dar tebebuvau Chaose, o taip pat ir patį Nuną; tegu atsiveda jis ir savo palydovus drauge su savim, slaptai, kad žmonės nepajustu ir neišbėgiotų; tegu jis eina su jais prie mano rūmų, kad galėtų duoti man gerų savo patarimų". Atvedė tada jam tuos dievus. Ir krito dievai prieš jį ir nusilenkę laukė, ką tasai, kuris sukūrė dangų ir žemę, ir žmones, ir dievus, jiems pasakys, ir tarė jam: „Mes laukiam". Tuomet Râ tarė dievui Nunui: „Seniausiasis dieve, kuris esi mane leidęs, ir jūs dievai senoliai! Žmonės, kilę iš mano akies, sugalvojo piktybę prieš mane. Pasakykite, kaip man pasielgti šituo atveju: aš nenoriu jų bausti, neišklausęs jūsų nuomonės". Dievų seniausiasis Nun ramina savo sūnų: „Mano sūnau Râ, didesnis už tą, kuris tave sukūrė ir leido. Lik savo soste, nes labai jie bijo tavęs". Râ atsakė: „Jie pabėgo į kalnus, jų širdys apimtos baimės". Dievai gi tarė: „Nusiųsk savo akį (deivę Hatorę); tegu ji nubaudžia neklusniuosius. Tegu nužengia Hatorė ir tegu nubaudžia žmones kalnuose". Râ siunčia kraugerę dangaus deivę Hatorę bausti žmonių; ji, nuvykusi į žmones, skandina juos jų pačių kraujuje, iki pagaliau Râ, pasigailįs pačių žmonijos likučių, kurie beliko nuo Hatorės rūstybės, jiems atleido. Kraugerę deivę vos tik gudrumu atitraukė nuo baisios žmonių skerdynės. Jam įsakius, buvo padaryta 700 alaus taurių, kurios buvo nudažytos raudonai ir išpiltos lauke, kur deivė Hator ateidavo kiekvieną rytą kruvino žmonių žudymo darbo dirbti. Atvykusi ji ėmė gerti alų, kol apsvaigo ir, nepastebėjusi žmonių, išnyko. Tuo būdu Râ išgelbėjo žmones nuo galutinės pražūties. Bet po to jo širdis pavargo, būdama su jais, ir jis, atidavęs žemę viešpatauti iš-

minties dievui Totui, pats ant karvės (tai buvo deivė Hator) nugaros nuvyko į dangų[11].

Mitai apie dievą Râ sako, kaip aigiptiečiai vaizdavosi pasaulio įkūrimą. Pagal tuos mitus buvę taip. Prieš Râ buvęs tik jo tėvas Chaosas, senis Nun, o jame visi „tėvai ir motinos" (pasķesnieji Aigipto dievai) ir visos gamtos jėgos. Râ gimęs iš lotoso žiedo, pakilęs ties juo saulės pavidalu, ir pasidarę šviesu. Tada jis leidęs Šu (oro dievą) drauge su jo žmona Tefnut. Iš jų gimę dvyniai Heb ir Nut. Jie buvo sujungti, bet Šu juos išskyręs, pakeldamas Nut savo rankomis į viršų, o Heb likęs vienas, iš sielvarto apalpęs, begulįs apačioje. Jis virtęs žeme, kuri apsidengusi visokiais augalais, o Nut pavirtusi dangumi, kuriame laivuose plauko saulės mėnulis ir planetos savo laivuose. Visa tai aigiptiečiai pagerbė puikiu himnu, kurį ne labai seniai aigiptologas *Ermanas* išskaitė iš ant piramidžių nuotrupų išlikusių parašų: „Nut, tu įgijai sielą ir tu pasidarei galinga dar prieš gimdama, savo motinos Tefnut įsčiuje. Tu buvai galinga duktė savo motinoj, kuri spindi kaip dievas. Didi, garbinga dangumi, tu kiekvieną vietą apimi savo grožiu. Visa glūdi po tavim: tu ją nugalėjai, tu apglobei savo rankomis žemę ir visus daiktus (visą pasaulį). Heb sujungė tau žemę kiekvienoje vietoje. Tu toli nuo žemės, tau priklauso galva tavo tėvo Šu, už kurį tu esi galingesnė. Jis myli tave ir jis pats įsikūrė po tavim ir po visais daiktais. Tu pasiėmei su savim visus dievus su jų laivais, tu sustatei juos lyg šviesas, kad jie, būdami žvaigždėmis, nesitolintų nuo tavęs. Nut, dvi akys (saulė ir mėnuo) patekėjo iš tavo galvos. Tu pasiėmei sau Horą ir jo burtininkę, tu pasiėmei Sethą ir jo burtininkę. Nut, tu spindi, kaip Aigipto faraonas, ir valdai dievus ir jų sielą, jų turtą, jų aukas, jų dovanas[12].

Saulės dievas Râ gimsta ant lotoso gėlės [pirštas įkištas į burną — taip aigiptiečiai vaizdavo vaikus].

---

[11] *Erman,* Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum, 1923 m. II tom., pusl. 301—305.

[12] *Turajev,* ibid. I tom. 197.

Mitai apie dievą Ozirį yra labai glaudžiai susiję su pačia Aigipto gamta ir jos reiškiniais. Štai karštomis birželio ir liepos dienomis miršta šventieji lotosai, vysta saulės sudeginti medžių ir kviečių laukai, nes didysis gyvybės valdovas dievas Oziris išvyksta į tolimąją Vakarų šalį. Prie negyvo Ozirio kūno sukniubusi Izis šnabžda burtus ir šaukia jį sugrįžti į savo namus. Šita deivės rauda skamba išilgai Nilo, nuo Deltos iki Nubijos slenksčių. To karšto ir graudingo šauksmo šaukiama, sugrįžta Ozirio vėlė iš Vakarų šalies. Iziai taip beverkiant prie Ozirio kūno, viena jos ašara įkrinta netyčia į Nilą, kuris tuojau išsilieja saldaus gaivinamo vandens jūra. Laimės kupina žemė džiūgauja, sveikindama gerojo dievo sugrįžimą.

„Anuo metu viešpatavo Aigipte gerasis dievas Oziris. Jis rūpinosi žemės ūkiu, amatais, menu. Jo ištikimoji žmona ir drauge sesuo Izis padėdavo vykdyti visus jo sumanymus, išrado muzikos įrankį kem-kem. Sutvarkę taip Aigiptą, jog visa šalis džiaugėsi laime ir ramybe, Oziris su Izimi išvyko į svetimus kraštus, (taip pat) teikti laimės (ten) laukiantiems žmonėms, jų išmokyti žemės ūkio darbų, amatų ir namų statybos. Jie visur buvo sutinkami džiaugsmingai, nes jie nevartojo prievartos ir visiems teikė gera. Nėsant Ozirio, Aigiptą valdė jo brolis Sethas. Bet jis buvo negeras ir (todėl) nemylimas šalyj. Staiga sugrįžta Oziris. Sethas nusigando ir sugalvojo nužudyti brolį. Jis iškėlė puikią puotą Oziriui pagerbti. Puotai besibaigiant, Sethas liepė atnešti iš anksto parengtą brangų sarkofagą ir pasiūlė visiems savo svečiams iš eilės gulti į jį. Kam jis savo didumu tiksiąs, tam būsiąs dovanotas. Žinoma, jis tiko Oziriui. Tada svečiai, kurie visi buvo susitarę su šeimininku, skubiai uždengė sarkofago dangtį, nunešė karstą prie Nilo ir įmetė į vandenį. Nesulaukdama vyro, Izis pradėjo ieškoti jo. Septynių skorpionų lydima, išvyko ji į Deltą. Beklajodama norėjo ji kartą užeiti į vienus „moterų namus“ pasiprašyti nakvynės, bet tų namų šeimininkė, pamačiusi Izį lydinčius skorpionus, taip išsigando, jog užsklendė prieš ją duris. Bet (greit) Izis išgirdo tos moteriškės verksmą, nes vienas (ją lydėjęs) skorpionas įsiskverbė pro duris ir įkando tos moteriškės kūdikį. Išgirdusi moteriškės

verksmą, Izis pasigailėjo jos ir išgydė kūdikį. Atvykus į Deltą, Iziai gimė sūnus Horas. Ir jį kartą buvo įkandęs skorpionas, bet Izis šaukėsi saulės dievo Râ; ir jis sustabdė savo danguje plaukiantį laivą ir nusiuntė pas Izį išminties dievą Totą, kuris ir pagydė jos kudikį. Horui išaugus, Izis išsirengė kartu su juo Ozirio kūno ieškoti ir rado jį beveik prie žiočių, pajūryje, įaugusį į kedrą. Savo ašaromis ir savo magiškais burtais ji atšaukė jį (prikėlė iš numirusių) kuriam laikui gyventi; bet nenorėjo žemėje gyventi Oziris — jis vėl mirė. Tada išminties dievui Totui patarus ir dievui Anubui padedant, buvo padaryta Ozirio mumija. Paslėpusi karstą su mumija nendryne, Izis nuvyko į šventąjį Buto miestą, kuriame buvo palikusi savo sūnų Horą. O tuo tarpu Sethas bemedžiodamas atrado paslėptąjį karstą ir, išvydęs jame Ozirio mumiją, baisiai įnirto ir sukapojo jo kūną į 14 dalių. Tuo jis sukliudė Oziriui kada nors grįžti į žemę. Jo kūno dalys buvo išmėtytos Nilo pakrantėje. Sugrįžusi ir išvydusi tuščią karstą, Izis ėmė ieškoti Ozirio kūno, atrado visą ir kiekvieną dalį pakasė radimo vietoje, nustatydama Ozirio kultą. Žymiausiomis kulto vietomis buvo paskirtas Abidosas, kur buvo palaidota dievo galva, ir Buziris, kur buvo laikomas jo nugarkaulis. Suaugęs Horas laiko savo pareiga atkeršyti Sethui už tėvo mirtį. Ilgai trukusi šita dievų kova, betgi išminties dievui Totui Aigiptą tarp jų padalijus, baigėsi susitaikymu. Horui buvo pavestos šiaurės (Aigipto) šalys, o Sethui — pietų".

Piktasis Sethas triumfuoja. Šviesioji deivė Izis, kuri pagelbėjo Oziriui skleisti kultūrą, išrado dievams ir žmonėms linksminti muzikos įrankį sistrum, dabar kenčia ir verkia. Jos ašaras akylai seka visas Aigiptas: visur statomos šventovės gerajam kenčiančiam dievui Oziriui. Bet Setho viešpatavimui ateina galas. Atkeršyti už savo tėvo mirtį stoja jo sūnus Horas, kuris dažnai vaizduojamas jaunąja saule ir laikomas sujungtojo Aigipto globėju. Horo kova su Sethu įvyksta šalia Heliopolio, t. y., saulės miesto, kuriame labiausiai buvo išplitęs saulės dievo Râ kultas. Iš viso šitame pasakojime Ozirio mitas sujungiamas su saulės dievo Râ mitų ciklu. Sethas, kovodamas su Horu, išduria jam akį. Šia akimi grąžinama gyvybė Oziriui, kuris (būdamas negyvas!) praryja tą akį. Šitoj ilgai trukusioj šviesos ir tamsos pradmenų ko-

voj priešų jėgos lygios, ir pati kova ne ginklu išspręsta, bet įsikišus visų dievų išmintingiausiam ir magiškuosius užkeikimo žodžius žinančiam dievui Totui. Kaip jau esame matę, Aigiptas buvęs padalytas tarp Horo ir Setho, kurių pirmasis gavęs šiaurinę jo dalį, o antrasis — pietinę. Vadinasi, gera ir bloga yra vienodai galingi. Horo laimėjimas nėsąs galutinis: pietų Aigipto dievas, kurio šalyje kepinanti saulės kaitra išdžiovina žemę, viešpataująs lygiomis su Horu ir siunčiąs į jo šalį karštus ir pražūtingus vėjus.

Horui su Sethu susitaikius, Oziris vėl prisikeliąs iš numirusių, bet jau nebenorįs pasilikti žemėje ir, kaip dievas Râ į dangų, jis galutinai žengiąs į požeminį kraštą, į Vakarų šalį, ir liekąs tenai mirusiųjų karaliumi. Čia jis lygiai taip pat rūpinąsis mirusiaisiais, kaip dar gyvendamas žemėj rūpinęsis gyvaisiais. Čia jis teisingai skirstąs mirusiems gyvųjų aukas ir teisiąs palikusius šį pasaulį.

Šitas motyvas kenčiančiojo gerojo dievo, kurs miręs ir vėl prisikėlęs, kartojasi daugelyje religijų, nuo kurių neatsilieka nė krikščionių. Babilono Adonis, Finikijos Famus, graikų Dionizas — visi jie turi tų pačių bruožų, kurių mes matėme turint aigiptiečių Ozirį. Be to, šituose motyvuose, ypač Ozirio mite, galime pastebėti jau nužengtą žingsnį prie etinio dualizmo. Čia gero pradmuo yra Oziris, apie kurį grupuojasi visa, kas tik yra gera, gražu, malonu. Susituokusiųjų meilė ir jų gyvenimo santykiai to meto aigiptiečiams buvo šventi. Oziris, Izis, Horas, tai jų idealai. Štai mirusį savo gerąjį vyrą ir brolį Ozirį mylinti žmona ir sesuo[13] graudžiai apverkia, arba jų sūnus Horas eina keršyti už savo tėvo nužudymą ir jo mumijos sunaikinimą. Ypačiai graži ir jaudinanti yra Izies rauda, kurią žyniai giedodavo per misterijas: „Ateik, Oziri, į savo namus... Ateiki į savo namus, nebėr tavųjų priešų. O gražiausiasis jaunikaiti, ateik pažiūrėti manęs; juk aš tavo sesuo, kurią tu myli; neatsitolink nuo manęs. Onufri, sugrįžki į savuosius namus tuojau. Nematau aš tavęs, ir sielojasi mano širdis, ir ieško tavęs mano akis. Aš trokštu regėti tave. Ar galiu aš pavargti, žiūrėdama į tave... Saldu

[13] Senovės aigiptiečių papročiais, aukštojo luomo žmonių brolis turėdavo vesti savo seserį. Ypač dažnai tai sutinkama faraonų šeimose, — kad būtų apsaugotas faraonų kraujo grynumas.

matyti tave... Ateik prie savo sesers, ateik prie savo žmonos, ateik prie savosios. Aš tavo vienos motinos sesuo, — neatsiskirk nuo manęs. Į tave žiūri dievai ir žmonės ir verkia tavęs. Aš šaukiuosi į tave ir verkiu į dangaus aukštybes, bet tu negirdi mano balso, nors aš tavo sesuo, kurią tu ant žemės mylėjai ir be kurios tu daugiau nebemylėjai nė vienos, o mano broli...[14]

Izis po savo mirties virtusi žvaigždynu, kuris dar iki šiol tebevadinamas jos vardu. O jos sūnus Hor tapęs Oriono žvaigždynu. Izis dažniausiai buvo vaizduojama mažą kūdikį žindančia moterimi su karvės galva arba ragais. O kartais ji, lygiai kaip ir Hator, buvo vaizduojama karvės pavidalu.

Isis su savo kūdikiu Horu.

Isis su karvės galva; dešiniojoje rankoje turi skeptrą, o kairiojoje gyvybės ženklą. Taip pat buvo vaizduojama ir dangaus deivė Hator.

Ozirio kultas vėliau ypač išplito viduramžių ir naujosios karalystės epochoje. Charakteringa buvo ta Ozirio ypatybė, kad tik jis vienas iš visų dievų tarpo visuomet buvo vaizduojamas tik žmogaus pavidalu. Mitas apie saulėtąjį Rą nors ir piešia jį gyvenantį ant žemės, bet susirūpinusį vien savo darbais: kova su dievais, kova su žmonėmis dėl valdžios. Tuo tarpu Oziris kaip tik vaizduojamas žmonių draugu: jis rūpi-

[14] *Junker*, Die Osirislegende, 1917 m.

nasi ne tik aigiptiečiais; ne tiktai savųjų tarpe, bet ir tarp svetimųjų, keliaudamas po jų šalis, sėja meilę, ramybę, palaimą ir džiaugsmą. Visur jis skleidžia kultūrą ir laimingus padaro visus žmones. Jis visais pasitiki, ir todėl žūva nuo tamsios savo priešų klastos.

Aigipto dievų sudėtis nebuvo visais laikais vienoda; ji nuolat keitėsi, mainėsi: dievų skaičius čia padidėdavo, čia senieji dievai užleisdavo savo vietas naujesniems ar naujausiems, įvairiose vietose — nomuose ar miestuose — iškilusiems dievams. Todėl ir jų skaičius, atitinkamos ierarchinės vietos ir pagaliau jų funkcijos negalėjo likti tos pačios, nepasikeitusios. Pagaliau buvo momentų, kada Aigipte pražydo ir monoteistinės idėjos. Bet vis dėlto, ypač dėl aigiptiečių konservatizmo, žymu jų panteone tam tikra tvarka, pastovumas ir charakterio vieningumas. Pavyzdžiui, Aigipte visada buvo garbinamas vyriausiasis Aigipto dievas Râ, taip pat Oziris ir Totas.

Labai svarbi vieta tenka dievui Totui. Iš pradžių jis tebuvo tik mėnulio dievas ir buvo vaizduojamas su mėnulio skrituliu viršum galvos. Ilgainiui jis tapo mokslo globėju, tiesos dievu, dievų žodžiu, t. y., magijos žodžių dievu ir pagaliau mirusiųjų užtarėju. Vėliau, kada iškilo dievo Râ reikšmė ir kultas ir kada Aigipte išplito valstybiškumas ir biurokratizmas, dievas Totas gavo naujų funkcijų: jis tapo dievo Râ viziriu ir globojo rašytojus ir valdininkus. Įdomus yra šiuo atžvilgiu vienas paminklas, kuris dabar yra Berlyno muziejuje. Tai yra grupė, kuri vaizduoja beždžionės paviano pavidalu dievą Totą ir prieš jį klūpantį raštininką, kuris meldėsi, kad dievas apsaugotų jį nuo rašybos klaidų. Netenka stebėtis ta malda. — Aigiptiečiai turėjo apie 1000 ieroglifų — rašto ženklų, kurių painiavoje tikrai greit galėjo suklysti, o kultūros kūrėjas Totas buvo laikomas ir ieroglifių bei rašto išradėju. Visos senovinės knygos, pasak aigiptiečių, buvusios jo parašytos. Todėl ir rašomasis prietaisas, su kuriuo jis dažnai buvo vaizduojamas, buvo jam paaukotas; šitas prietaisas buvo laikomas šventovėse ir visų aigiptiečių nepaprastai gerbiamas. Taip pat gerbiami buvo ir tie žmonės, kurie tuo prietaisu naudojosi, t. y. raštininkai. Jie buvo vadinami išminties ir kultūros kūrėjo dievo Toto mokiniais.

Be to, Totas ir teisybės dievas. Jis yra teisingas, bet ir išmintingas, pav., dievo Setho byloje su Horu. Pagaliau jis yra vėlių užtarėjas pomirtiniame pasaulyje. Jis Ozirio akivaizdoje skaito mirusiųjų gyvenimo protokolą ir, kaip magijos dievas, moko vėles pomirtinio pasaulio būtybių vardų, slaptų, magiškų žodžių ir burtų. Iš to mes galime spręsti, jog jis magijos atžvilgiu buvo laikomas galingiausiu dievu. Jis kadaise teikė Iziai išmintingų patarimų, padėjo prikelti iš numirusių Ozirį ir nurodė, kaip padaryti jo mumiją. Kaip teisingumo dievas, jis globojo visokeriopus matus, saikus, svarus. Jam buvo paskirtas paukštis ibis, kuris savo atvykimu į Aigiptą skelbiąs Nilo išsiliejimą. Todėl dažnai jį vaizduodavo šito paukščio galva. Aigiptiečių kalba Totas buvo vadinamas Džehuti, ir į jį buvo kreipiamasi: „Minčių, žodžių ir rašto viešpatie". Jo vardu buvo pavadintas ir jam paskirtas rugpiūčio mėnuo. Devyniolikta to mėnesio dieną buvo rengiamos iškilmės pagerbti. Tada aigiptiečiai valgydavo medų ir tardavo: „Saldžioji teisybė"[15].

Dievas Tot su ibiso galva. Kairėje jis laiko lentelę rašymui, o dešinėje — nilometrą, tam tikrą įrankį Nilo vandens matavimui potvinio metu.

Specialų vaidmenį pomirtiniame pasaulyje vaidino šakalagalvis dievas Anubis. Jis parengdavęs mumiją, sergėdavęs ją nuo visų jos priešų, įvesdavęs velionį į Ozirio teismą ir buvęs jo geruoju palydovu akivaizdoje jam gresiančių iš visų pusių pavojų. Anubio kulte atsispindi pirmykščių religijų psichologija. Baisiausio savo kapų priešo baimės verčiamas aigiptietis ima jam aukoti ir maldauti pasigailėjimo. Tad šakalas tapo ir dievu, sutikusiu sergėti karstus, užlaikyti mirusiųjų kūnus. Panašiais sumetimais aigiptiečiai dievino kroko-

[15] *Turajev,* Bog Tot. Ta didelė knyga duoda tikrą vaizdą, koki dideli vaidmenį vaidino dievas Totas Aigipto panteone.

dilą, baisiąją Nilo baidyklę. Ilgainiui krokodilas, aukomis ir maldomis palenktas, pasireiškia jau geruoju dievu Sobeku, kurio gyvenamoji vieta būdavo šalia šventovių, kur ir buvo laikomi šventieji krokodilai. Jie būdavo toki prijaukinti ir išdresuoti, jog žynių šaukiami išeidavo iš vandens prie maldingų lankytojų ir priimdavo iš jų įvairių saldumynų aukas. Dievas Sobekas buvo vaizduojamas žmogumi su krokodilo galva.

Paminėsime čia dar vieninteli blogą dievą Sethą, pietų kraštų dievą. Jis buvo vaizduojamas kažkokio fantastiško, aukštyn pastatytomis ausimis ir stačia uodega, sėdinčio gyvulio pavidalu. Jo simboliu kartais būdavo laikomas akmuo: tur būt, todėl, kad jis primindavo dykumą. Pradžioje jis nebuvo blogu dievu, tik ilgainiui, kai išplito pomirtinio pasaulio idėja, jis tapo Ozirio priešu ir tuo pačiu jau kiekvieno mirusio priešininku.

Piramidžių statytojui Aigiptui labai charakteringas garbinimas ypatingo dievo statytojo ir didžiojo architektoriaus, kuris savo žodžiu įkūręs ir patį pasaulį. Tasai dievas yra Memfiso dievas Pta. Vėliau, kada V-tosios dinastijos laikais iškilo dievas Râ, dievas Pta atidavė jam pirmąją vietą ir pats liko jo viziriu. Be to, prie Aigipto dievų reikia priskirti ir mirę faraonai, kurių buvo ir atskiras kultas. Faraonai buvo dievinami ir garbinami dar ir gyvi tebebūdami. Šitas faraonų kultas, vėliau kiek sumažėjęs ir jau ne toks ryškus, perėjo į romėnus, kurių cezariai irgi save dievino ir versdavo valdinius juos garbinti.

Suskirstę Aigipto dievus pagal jų ypatybes, gautume maždaug šitokias grupes: kosmoso dievai — *Râ, Tot, Oziris, Izis, Heb, Nut, Šu, Num, Hator*[16]; pomirtinio pasaulio dievai — *Oziris, Anubis, Tot;* dievai pasaulio civilizuotojai — *Oziris, Izis, Tot;* dievai kariautojai — *Seth* ir deivė *Sechmet* su liūto galva, dievas *Minas.* Kai kurie dievai, pav. *Oziris, Tot,* drauge yra ir kosmoso dievai, ir pomirtinio pasaulio dievai, ir pagaliau dievai civilizuotojai. Arba, pavyzdžiui, *Oziris,* taip pat ir Nilas pirmiau buvo augmenijos ir derliaus dievai. Ilgainiui religinėms sąvokoms pakitėjus, *Oziris* liko pomirtinio pasaulio ir kultūros dievu. Todėl *Oziris,* kaip pomirtinio pasaulio

[16] Tai žymi Heliopolyje garbinama „enneada" — 9 dievai.

viešpats, dažniausiai būdavo vaizduojamas laidojamaisiais raiščiais suvystyta ir karališku vainiku ant galvos papuošta mumija.

Aigiptiečių religijoje vyravo pirma zoomorfizmas, paskui antropomorfizmas. Pačioje pradžioje buvo garbinami jaučiai, karvės, avinai, šakalai, krokodilai, katės, beždžionės, žuvys, gyvatės, vabalai ir t. t. Tasai gyvulių garbinimas aigiptiečių konservatizmo dėka išsilaikė beveik per visą jų istoriją. Tik, žinoma, tobulėjant pačiai religijai, ir gyvulių garbinimas, ir tikėjimas jais pasikeitė. Kai kurie tų šventųjų gyvulių, pav., jautis Apis ir šventosios karvės, ypač vėliau, buvo laikomi prie šventovių, kaip gyvas dievybės įsikūnijimas. Yra surasti arti Memfiso erdvūs Apio, netoli Tebų beždžionių ir ibisų kapai, kuriuose buvo laidojamos tų gyvulių mumijos. Wiedemannas[17] aprašo vieną tokį Apio kapą, kuriame visa išsilaikė visiškai nepalytėta. Čia kapų ramybėje gulėjo dievo jaučio mumija, kuri, kaip ir žmonių mumijos, buvo suvyniota raiščiais. Ant jos gulėjo amuletai ir įvairūs auksiniai papuošalai. Ant grindų dar tebebuvo matyti ir pėdsakai kojų paskutinio šį dievą atlankiusio aigiptiečio, kuris, labai galimas daiktas, tuoj Apio mumiją palaidojus, ją atlankė, atnešdamas dovanų: amuletų ir dievų statulėlių. Žinoma, ne visi jaučiai ir karvės buvo garbinami. Garbinti parinkti jaučiai turėjo turėti 24-ias žymes; jie, aigiptiečių manymu, gimdavę iš mėnulio spindulių apvaisintos karvės.

Gyvulių garbinimas yra bendras visoms pirmykštėms religijoms. Jos beveik visos pergyveno animizmo ir fetišizmo stadijas. Bet tikėti tuo, jog tam tikrame gyvulyje, pav., jautyje, galinti laikas po laiko apsigyventi Ozirio, avine — Amono, karvėje — deivės Hatorės siela, tai jau grynai aigiptiška. Pagaliau, kai aigiptiečių religija pasiekė aukščiausią savo raidos laipsnį, šitie šventieji jaučiai ir karvės dėl aigiptiečių konservatizmo buvo ir toliau šventovėse garbinami, tebūdami šviesuomenės akyse, gal būt, tik gyvais dievų simboliais, kaip krikščionybės laikais žuvis, balandis, avinėlis ir t. t. Bet Aigipto liaudis visada dievino gyvulius, ir šiandien gausingos jų mumijos, surinktos įvairiuose muziejuose, liudija apie tą gyvulių kultą Aigipte.

[17] *Wiedemann* Die Religion der alten Aegypten 101 pusl.

Kairo muziejuje yra gyvulių mumijų skyrius. Ten yra didelių jaučių, beždžionių, krokodilų ir kačių mumijų. Į šitas mumijas žiūrėdamas, savaime pajunti vaizduotėj iškylant vaizdus įvairių senovės aigiptiečių procesijų, kurios buvo rengiamos kuriame nors gyvulio paveiksle įsikūnijusiam dievui pagerbti. Štai, pav., į Memfisą paauksuotu laivu atveža neseniai kur nors surastą, turintį visas dieviškumo žymes jautį Apį. Arba vėl ištisa žynių procesija, su visokiomis paslaptingiausiomis apeigomis, maldomis ir himnais, lydimais šventosios muzikos garsų, peni prie šventovių laikomus krokodilus... Ir drauge tartum prisimeni tą didžią žmogaus dvasios raidą, jos išsivystymą, išaugimą. Iš pradžių žmogus lenkiasi gamtos jėgoms, augalams, gyviams. Paskiau tuose reiškiniuose jau mato kokių nors aukštesnių jėgų įsikūnijimą; vėliau aukštesniosios jėgos visiškai atskiriamos nuo savo vaizdinių, pav., gyvulių, medžių ir t. t., ir tie vaizdiniai daros vien tiktai tas jėgas arba dievybes primeną simboliai. Kitų tautų religijose tai matom vykstant palaipsniui, vienai dievybės sąvokai atitinkamai išstumiant senesniąją, jau atgyvenusią sąvoką. Aigiptiečiuose to beveik negalima pastebėti. Čia jeigu ir skyrėsi toks ar kitoks dievų įsivaizdavimas ir supratimas, tai tatai nuo laiko mažiausiai teparėjo. Daugiausia šį skirtumą pastebime tarp įvairių luomų pažiūrų; pav., faraonai, didikai ir žyniai visiškai kitaip į tai žiūrėjo, negu paprasta liaudis ir vergai. Be to, nuomonėms pereiti iš vieno luomo, žinoma, iš aukštesniojo, į kitą, žemesnįjį, kliudė ir labai didelis tų luomų skirtumas. Faraonai, patys save laikydami dievais, mažai tesirūpino liaudimi. Didikams rūpėjo kuo daugiau surinkti iš liaudies mokesčių, o žyniams buvo patogus tas liaudies prisirišimas prie tų dievų — gyvulių, kurį jie pareikšdavo įvairiausiomis aukomis ir dovanomis; o tų aukų didžiausioji dalis tekdavo patiems tų dievų tarnams. Tad nevienoda buvo religija Aigipte, ypač vėlesniais laikais: vieni žyniai, dalis didžiūnų ir kai kurie faraonai lenkėsi vienai dievybei — pasaulio kūrėjai ir laikytojai, kiti garbino daugelį kitų savo aplinkos dievų. Aigipto dievai nors ir gyvenę nepasiekiamose aukštybėse — danguje ir tik kada-ne-kada nužengdavę į žmonių tarpą, bet vis dėlto tebeturėję tokių pat silpnybių, kaip žmonės. Jie gimę, mirę, tuokęsi, gerdavę, valgydavę, pavyduliaudavę, kovodavę, kerštaudavę, lygiai kaip

kad ir jų leistieji aigiptiečiai ir jų kaimynai. Ir ne tik tiems panašiems į save meldėsi aigiptietis, bet lenkėsi jis visokiems gyviems gyvuliams, žvėrims ir paukščiams, reikšdamas jiems dievišką pagarbą ir melsdamas jų pagalbos šiame ir aname pomirtiniame gyvenime.

Apžvelgę aigiptiečių tikėjimą gyvuliais dievais, prieiname ir prie tikėjimo visokiais amuletais, talismanais ir pagaliau prie įvairios aigiptiečių magijos, kerėjimų ir kitų įvairiausių burtų. Gausingi įvairiausių amuletų ir talismanų rinkiniai šiandien galima matyti daugybėje muziejų. Šitais amuletais kaip tik labai ryškiai pasireiškia aigiptiečių fetišizmas. Čia mes sutinkame visokeriopos laimės teikiančių „akių“ (Râ akimis buvo laikomi saulė ir mėnuo)[18]. Šis amuletas gynęs nuo visų tamsiųjų jėgų ir kartais buvo laikomas Horo akimi, kurią jam Sethas išdūręs. Kitas papiruso kolonos pavidalo amuletas suteikdavęs galios likti amžinai jaunam ir gražiam. Ozirio nugarkaulį vaizduojąs žalias stulpelis su skersine teikdavęs atsparumo ir pastovumo. Špiga saugojo nuo blogos akies. Ypačiai reikia pabrėžti vabalų skarabėjų (aigiptiškai cheper) reikšmė. Šitas šventasis vabalas Cheper buvo simbolis mirusiųjų kėlimosi amžinybėj, ir todėl tų vabalų amuletai visuomet būdavo dedami kartu su mumijomis. Juos kartais dėdavo į mumiją vietoj išimtos širdies su parašu: „O mano motinos man duotoji širdie, neliudyk prieš mane“. Kartais šalia mumijos randamas mažo indo pavidalo širdies amuletas. Šitokį širdies vaizdavimą matome ir ieroglifuose. Tai pareina nuo aigiptiečių papročio ruošiant mumiją išimti širdį, kaip gyvybės šaltinį, ir laikyti ją atskiruose induose. Kada velionis persiskyrė su savo gyvybės šaltiniu — širdimi, tai širdis toliau tebegyvenusi savaimingai ir sugrįždavusi į velionį tik po Ozirio teismo. Tuo būdu širdies amuletai, lygiai kaip ir šventojo vabalo amuletai, buvo gyvybės simboliai, ir juos nešiodavo pasirišę grandinėle ir užsikabinę ant kaklo, o mumijoms jie būdavo dedami ant krūtinės. Kojų, sparnų amuletai reikšdavę „būti toli“ ir teikdavę mirusiajam galios atsitolinti nuo savo karsto ir vaikščioti, kur tik jis panorėsiąs. Buvo dar ir

[18] Šito aig. tikėjimo įtaka matyti ir šiandieninėje krikščionių religijoje: trikampyje žvelgia į mus dieviškosios Apvaizdos akis, visa lyg saulės spindulių gaubiama.

daugiau įvairių įvairiausių amuletų, kurie arba turėję galios gydyti ligas arba saugoję nuo nelaimių, arba pagaliau teikę ypatingos laimės ir sėkmingumo.

Taigi, apskritai paėmus, pagal aigiptiečių tikėjimą jau šituose pačiuose amuletuose glūdėjusi ta stebuklingoji gydomoji ir pagelbimoji galia. Ji nebuvusi kieno nors suteikiama, bet glūdėjusi jame pačiame ir veikusi savaime. Todėl klaidinga būtų manyti, jog ji buvusi dievų tam arba kitam amuletui suteikiama. Štai Oziris, prarijęs Horo akį, atgyja. Jis atgyja ne todėl, kad Horas savo išdurtai akiai būtų suteikęs kokios nors slėpiningos galios, bet todėl, kad toji galia jau be Horo įsikišimo buvusi jo akyj. Arba dievai liepia siųsti dievui Râ savo akį (deivę Hatorę), kuri nubausianti žmones. Čia pasirodo, jog toki amuletai daugeliu atvejų yra galingesni net už pačius dievus, ir ko nepajėgia patsai dievas Râ, lengvai padaro jo akis. Todėl ir amuletai, reiškę Horo akį arba dievo Râ akis, ypatingai buvo vertinami ir gerbiami. Gausingi amuletų rinkiniai lydėdavo aigiptietį nuo jo užgimimo dienos iki pat karsto. Bet ir miręs aigiptietis neapsieidavo be amuletų. Juk jeigu jam reikią visa to, ką jis turėjo čia, žemėje, — namų, laivų, vergų, gyvulių, valgių, gėrimų, poilsio ir daugelio kitų dalykų, tai juo labiau jam reikią tų padėjėjų, be kurių, aigiptiečių manymu, nei laukas nebūtų užderėjęs, nei nelaimė nebūtų aplenkusi arba laimė sutikusi ir be kurių jis jokiu būdu nebūtų išdrįsęs palikti šį pasaulį ir stoti prieš Ozirio veidą.

Senovės aigiptiečių tikėjimu, visa daiktų esmė glūdėjusi jų varde[19]. Dievai, leisdami pasaulį, tik ištardavę bet kurio daikto vardą, ir tasai daiktas tuoj susikurdavęs. Taigi leisti pasaulį galėjęs tik daiktų vardus žinąs dievas. Tą ypatybę aigiptiečiai dažnai pripažindavo dievui Totui, bet buvę ir kitų dievų, žinančių magiškuosius daiktų vardus ir galėjusių kurti pasaulį. Tie, kurie žinoję magiškus, arba slaptus, daiktų vardus, turėję ir visišką galią tiems daiktams. Tas daikto vardas vadinosi slaptas, arba magiškas, todėl, kad ne bet kuris vardas galėjęs duoti tą galybę, bet tik tam tikras, ypatingas, magiškas. Jis buvęs slaptas, ir ne kiekvienas jį galėjęs žinoti, bet tik išrinktasis. Magiškus vardus turėję ir dievai, dvasios,

[19] *Rudzinskaitė-Arcimavičienė,* Vardo reikšmė senovės Aigipte, 1934 m.

gamtos stichijos, ligos ir t. t. Kas žinojęs slaptus magiškus jų vardus, tas galėjęs ir veikti tuos dalykus; galėjęs priversti dievus ir dvasias jam tarnauti, sustabdyti gamtos stichijos siautimus, išvaryti ligas. Nedaug tokių buvę, kurie žinoję tuos slaptuosius vardus, bet jie buvę galingi, nes to ar kito daikto jėga pereidavusi į juos.

Tie vardai, kad nebūtų užmirštami, dažnai būdavo užrašomi ant kapų paminklų, piramidžių arba šventovių sienų. Ilgainiui pasikeisdavo kalbos žodžiai, pakitėdavo rašmens arba rašomieji ženklai, ir tų vardų reikšmė būdavo užmirštama. Likdavo tik vienas paslaptingas skambesys, kuris labai dažnai ir sudarydavo visokias beprasmes buriamąsias ir kerėjamąsias formules ir žodžius. Tie vardai būdavę paslaptingesni, kurie buvo nesuprantamesni. Tikėjimas vardų galybe kaip tik ir padėjo tvirtus pamatus visokioms formulėms, burtams ir įvairiausiems vardijimams bei kerėjimams. Nesuprasdami pačios žodžių prasmės, žavėtojai, burtininkai kartodavo išmoktąją žodžių eilę, tikėdami, jog tuose žodžiuose glūdinti ir magiška jėga. Ta žodžių eilė sudarydavo lyg kokią formulę, kurią užrašydavo ant papiruso lapų, amuletų, sienų, ir tuo būdu tos formulės pasiekė ir mūsų laikus. O pats žodžių tarimas ir atskirų veiksmų darymas sudarydavo būrimo ir kerėjimo esmę, nes burti tai reiškė tikrais žodžiais ir formulėmis padaryti kokį nors gamtos jėgoms neįveikiamą darbą.

Įvairūs kerėjimai ir burtai padėdavę ne tiktai šiame, bet ir pomirtiniame pasaulyj. Todėl visokios užrašytos formulės buvo dedamos drauge su mumijomis į kapus, rašomos ant kapo sienos, ant daiktų, ant sarkofago arba pagaliau ant atskirų amuletų, kurie buvo duodami mirusiajam į rankas arba padedami kur nors šalia. Numirėlis, aigiptiečių religijos mokymu, tebereikalavęs visko, ko tik jam reikdavo gyvam: valgyti, gerti, linksmintis, plaukioti Nilu, džiaugtis gražiosios literatūros kūriniais, vaikščioti. Norint į rojų patekti, jų manymu, reikėję ir eiti, ir plaukti, ir lėkti ant dievų sparnų, ir pačiam skristi, ir pagaliau lipti aukštyn kopėčiomis. Visa to pasiekti aigiptiečiui padėdavusi magija. Parašydavo ant kapo sienos žodį „šimtas žąsų“, ir velionis jau beturįs tą šimtą žąsų. Arba tam tikros formulės padedamas, jis maitindavęsis tuo, kas tiktai buvo žmonėms prieinama. Arba užrašyta kur nors ant sienos arba

karsto: „Linksminkis, Vakarų dukterie, aukščiausioji dangų reginčiųjų ir Toto dovana, dviejų stulpų aukščiausioji, kopėčios! Atverk kelią, vardą[20], nuvesk jį“... ir velionis gali naudotis dievo Toto dovana — kopėčiomis. Arba kitas parašas: „... Nenusigręžia dievas nuo savo pažadėjimo: jis duoda tau 1000 duonų, 1000 alaus, 1000 jaučių, 1000 žąsų, 1000 visokių malonių, gerų daiktų, kuriais gyvena dievas“; arba: „... jis gyvena iš visokių dievų esmės, jis ryja jų vidurius“... ir velionis jau gaunąs visas tas dovanas, kurios tik pažymėtos formulėse. Čia pacituotosios formulės turi savo prasmę, bet buvo jų ir beprasmiškų, kaip mes kad šiandien suprantame, pasikartojančių žodžių rinkinių, kurių reikšmė arba buvo paslėpta tarp įvairių žodžių, arba pagaliau jos ir neturėjo būti: galia glūdėjusi žodžių skambėjime. Tų žodžių prasmė galėjo būti, bet ilgainiui galėjo išnykti: kas aigiptiečiams buvo visiškai aišku, mums šiandien nesuprantama.

Šitokių amuletų ir buriamųjų formulių rinkiniai daug padėjo nustatyti senovės aigiptiečių papročius, tikėjimą, pomirtinį kultą ir pomirtinio gyvenimo tikėjimo ypatybes. Bet visa tai dar daugiau padeda suprasti ir įsivaizduoti tą slėpiningą jų religijos atmosferą, kurioje per tiek šimtų ir tūkstančių metų augo žmonijos kultūra ir kurios bendravimo atgarsiai net ir dabar atsiliepia senovinio pasaulio kultūros palikuonių sielose ir jau kitokiais rūbais vėl iškyla į realųjį žmonijos gyvenimą.[21]

Pačiais seniausiais priešistoriniais laikais, kada dar religinis kultas nebuvo toks sudėtingas, aukas dievams aukodavo pasauliečiai žmonės. Žinoma, tik aukštesniojo luomo žmonės tegalėjo tarnauti dievams. Bet kada išaugo religinis kultas, prie šventovių susidarė lyg tam tikras žemesnis žynių luomas; tie žyniai padėdavo aukštiesiems asmenims, ateidavusiems į šventovę tik tam tikru laiku, atlikti religines apeigas, kurių reikalavo sudėtingas aukojimo kultas. Jie pareigas būdavo susiskirstę valandomis. Ilgainiui šis žynių luomas visiš-

[20] t. y. — „Vardą (Ozirio ar kitų dievų, arba slaptąjį daiktų vardą) tariu“.

[21] *Wiedemann,* Die Amulette der alter Aegypter, 1910, *Erman,* Die Aegyptische Religion, 1934. *Wiedemann,* Die Aegyptische Religion. *Rudzinskaitė-Arcimavičienė,* Vardo reikšmė sen. Aigipte, 1934, *Lexa,* La Magie dans l'Égypte antique, 1925.

kai išstūmė pasauliečius iš religinio kulto apeigų. Vidurinės karalystės metu tituluotieji asmens dar vadinami šventovių žyniais, bet tas vardas tėra tik tuščias pavadinimas, nesusijęs su jokiomis religinio kulto pareigomis. Toliau ir pats vardas pamažu išnyko, ir žynių luomas monopolizavo sau teises visoms religinio kulto apeigoms. Jau ketvirtosios dinastijos metu žyniai įsigijo daug reikšmės, o penktoji dinastija, kaip pasakoja liaudies legenda, esanti kilusi iš dievo Râ ir žynio žmonos. Tuo būdu žyniai susigiminiavo ir su faraonu, ir su vyriausiuoju dievu Râ. Toliau jų įtaka didėjo, kol pagaliau net visa pasaulinė valdžia naujosios karalystės metu (XXI din.) perėjo į jų rankas (Herhoro asmeny, 1090—1085).

Be to, reikia pažymėti, jog ir šviesuomenę tesudarė tik nedidelis raštininkų ir žynių skaičius. Šiaip diduomenė, tur būt, nemokėjo skaityti. Ši aplinkybė labai lengvai gali išaiškinti, kodėl žyniai įsigijo tiek reikšmės visuomeniniam gyvenime. Tai buvo mokslingiausieji žmonės tais laikais. Greta to juk reikia atsiminti, kad ir didelė turtų dalis, suplaukusi per amžius į šventoves, labai padėjo žyniams įsigalėti ir įsigyti reikšmės visuomenėje ir nemaža įtakos faraonams. Be to, ir patys faraonai, matydami didelę moralinę ir materialinę jų galią, turėjo labai dažnai nusileisti ir pasielgti pagal žynių valią. Yra hipotezė, kad ir pirmieji faraonai buvę žyniai.

Reikia pasakyti, jog buvo nusistojęs ir tam tikras žynių tipas. Senovės karalystės žynių paveikslai mums rodo susikaupusius energingus veidus. Toks yra veidas Ranefero, vyriausiojo dievo Ptah žynio, IV dinast. Tokius pat matome ir senovės aigiptiečių raštininkų veidų atvaizdus. Tas panašumas lyg ir pabrėžia tam tikrą, iš žynių ir raštininkų susidariusią inteligentų klasę. Ieroglifas, kuris turėjo reikšti žynį, buvo figūra sėdinčio žmogaus, ant kurio rankų teka vandens srovė. Aigiptiškas žynio vardas „ab“ reiškia — tyras. Ir tikrai, Aigipto žyniai gyveno labai higieniškai: nepaprastai žiūrėjo švaros, prausdami savo kūną po kelis sykius per dieną. Be to, jie skuto galvą, barzdą, ūsus. Dėvėjo baltais lininiais drabužiais. Kai kur paveiksluose mes matome juos su brangiais karoliais ant krūtinės ir su panterų kailiais, permestais per petį.

Mokslo, kaip jis buvo tais laikais suprantamas, centras taip pat visuomet būdavo prie kokių nors šventovių ir tik daug re-

čiau faraonų rūmuose. Astronominis metų padalijimas, t. y. kalendorius, reikalavęs daug patyrimo ir žinių, taip pat buvo sudarytas prie šventovių. Čia gimė vadinamoji „Mirusiųjų knyga“ ir daugybės įvairių, kartais ir labai gražių ir poetiškų himnų dievams ir legendų apie juos. Pagaliau ir mumijų balzamavimo menas taip pat buvo žynių rankose. Žodžiu, visas tų laikų mokslo žinynas buvo sukauptas prie įvairių šventovių, ir mokslo saugotojai neabejojamai buvo žyniai.

Senovės aigiptiečių moterys nebuvo šalinamos nuo dievų tarnybos. Vėliau mes matome jas einančias tam tikras vaidilučių ar šokėjų pareigas. Vyriausiose deivės Izies ir Hatorės apeigose arba Ozirio garbei rengiamose misterijose paprastai minimos vaidilutės, kurios čia vaidino verkiančių Ozirio seserų ir žmonų — Izies ir Neftidės — roles, o kitur net pačiais jau vėliausiais laikais atlikdavo jos šokėjų, verkėjų, griežėjų, dainininkių ir kitokias įvairiausias roles. Naujosios karalystės laikais vyriausiasis žynys Tebuose buvo moteris.

Senovės aigiptiečių religinių apeigų pagrindas buvo religiniai padavimai ir legendos. Svarbiausiosios religinės apeigos buvo Ozirio ir Izies misterijos, kurioms turėjo įtakos legenda apie gerus šių dievų darbus, kančias, vargus, mirtį, atsikėlimą ir pikto nugalėjimą. Lygiai kaip senovės graikų dievo Dionizo tragedijose, Aigipto Ozirio misterijose būdavo įscenizuojamos jo kančios, vargai, kovos; jose buvo vaizduojamas Ozirio laimėjimas ir atsikėlimas. Tos visos misterijos būdavo lydimos įvairių religinių himnų, raudų, giesmių, muzikos ir šokių. Reikia pažymėti, jog, kaip matyti iš išsilikusių užrašų, aprašymų, iš pačių himnų turinio, tie himnai, muzikai pritariant, buvo giedami per kiekvienas didesnes iškilmes, kiekvienos didesnės šventės metu. Kai kurie tų himnų labai poetiški, iškilmingi ir dailūs. Jie būdavo arba recituojami, arba giedami, įvairiais muzikos instrumentais pritariant.

Labai įdomios Aigipto misterijos, bet apie jas iki šiol mažai težinome. Misterijos Ozirio garbei daugiausia buvo vaidinamos Abidose. Štai vyriausi tų vaidinimų momentai. I. Pasirodymas Vepuato (šakalo). Iš šventovės buvo išnešama šakalo statula. Šakalas rodė Oziriui kelią ir buvo pirmasis jo gynėjas. II. Oziris išplaukia savo laivu, mušdamas savo priešus. Laivą užpuola priešai, žynys ir jo palydovai

muša juos. III. Didi eisena, kurios metu Sethas nužudo Ozirį. Pradedamos raudos. IV. Dievas Totas laivu perveža Ozirio kūną. V. Žyniai parengia Ozirio kūną palaidoti ir laivu perveža į Pekerą, kur jis laidojamas. VI. Vietovėje, kuri vadinosi Nedit, kur buvo nužudytas Oziris, naikinami jo priešai. VII. Džiūgavimas ir atgijusio Ozirio statulos pervežimas į jo šventovę Abidose.[22]

Po misterijų Aigipto šventovių apeigose antroje vietoje eina įvairios procesijos. Jos būdavo atliekamos kuo iškilmingiausiai. Per procesijas buvo giedami himnai, kuriems pritardavo įvairiais muzikos instrumentais, nešdavo dievų statulas, fetišus ir t. t. Kiekvienos šventės metu būdavo įvairių procesijų, misterijų ir gausių aukų.

Kaip kitų tikybų, taip lygiai ir aigiptiečių religinėse apeigose bene pats centrinis dalykas buvo aukos. Aukomis buvo arba maldaujama dievų malonės, arba prašoma kokių nors gėrybių, arba dėkojama už gautąsias gėrybes, arba pagaliau dievai garbinami be aiškaus tikslo. Dievams aukodavo dažniausiai vaisius, bet būdavo ir kruvinų aukų. Ieroglifuose ir piešiniuose prieš Ozirio sostą visuomet matome lotoso gėlės vaisiais ir žvėrių kepsniais apkrautą aukų stalą. Iš kruvinųjų būdavo jaučių, avių, ožkų aukų. Paaukotasis gyvulys būdavo piaunamas ir deginamas ant dievams pašvęstų aukurų. Tas aukas aukojant, irgi būdavo giedami įvairūs himnai, giesmės, maldos.

Kas malonu žmogui, tai turi būti miela ir dievui, — ta mintis ryškiai pasireiškia visuose tikybiniuose kultuose. Aigiptiečiai, kvepiančiųjų smilkalų mėgėjai, atveždavo tų smilkalų savo dievams iš tolimo Punto krašto ir manė, kad jų kvapais dievai lengviausia atvilioti į žemę ir palenkti, kad jie išklausytų žmonių prašymų. Jų kvapas džiugindavęs ir viliodavęs dievus, ir jie, kaip ieroglifų tekstuose pasakyta, subėgdavę, lyg bitės prie medaus. Be to, taip visose visų laikų tikybose, taip ir aigiptiečių

---

[22] Stela Ichernofreta Berlyno muziejuje. *Schäfer,* Die Mysterien des Oziris in Abydos unter König Sezostris III, 1904 m. *Sethe,* Dramatische Texten zu altägyptischen Mysterien, 1928. *Moret,* Mysterie Aegyptienne, 1913. *Kociejovski,* Prizvanije Izis i Neftidy, 1913 m. *Junker,* Die Studenvachen i. d. Ozirismysterien, 1910 m. *Rusch,* Die Stellung des Oziris im theologischen System von Heliopolis, 1924 m. *Gressmann,* Tod und Auferstehung des Oziris, 1923 m.

tikyboje stengiamasi suteikti dievams estetinio pasigėrėjimo ir pasitenkinimo. Todėl aigiptiečiai stengdavosi linksminti jų širdis muzika, dainomis, šokiais, iškilmingomis procesijomis, gėlėmis ir t. t. Iš išlikusių vėlesnių laikų aigiptiečių muzikos instrumentų galima šiek tiek spręsti ir apie tos muzikos būdą; tik gaila, kad mums nežinomos aigiptiečių gaidos. Iš Aigipto instrumentų daugiausia minimas „sistrum", arba „kem-kem", kurio išradimas skiriamas pačiai deivei Iziai. Toliau eina lyra, liutnia, arfa, fleitos, skambučiai. Yra išlikusių ir tais instrumentais griežusių artistų, taip pat ir šokėjų atvaizdų. Šokėjų atvaizduose labai žymų vaidmenį vaidina plastikos judesiai[23].

Religinėse senovės aigiptiečių apeigose labai svarbus buvo mirusiųjų kultas. Numirėlio lavono balzamavimas, mumijos laidojimas, jos garbinimas, jai aukojimas, — visa tai buvo daroma su įvairiausiomis apeigomis.

Jeigu mes dar kartą prisiminsime mitus apie dievą Ozirį, tai pamatysime, kad tasai dievas turėjęs taip pat mirti, kaip ir visi žmonės. Tik išminties dievas Totas išmokęs Izį nugalėti mirtį ir apsaugoti Ozirį nuo gedimo, t. y. išbalzamuoti jį ir padaryti iš jo kūno mumiją. Taigi išlaikydamas pirmykštę savo išvaizdą pirmas iš mirusiųjų, dievas Oziris, nugalėjęs pačią mirtį ir pasidaręs amžinas. Bet Oziris nenorėjęs likti žemėje, nors jo mumija ir čia likusi, — jis pats tapęs pomirtinio pasaulio valdovu. Dievų išmokyti žmonės irgi balzamavo mirusiųjų kūnus, tuo išlaikydami mirusiojo pavidalą, ir tuo būdu patekdavę į tą patį mirusiųjų pasaulį, kuriame viešpatavęs dievas Oziris. Tad matome, kad pagal legendą pats dievas Oziris savo pavyzdžiu išmokęs žmones pasidaryti nemirtingais. Mat, aigiptiečių mintys buvo nukreiptos į pomirtinį gyvenimą, kuris žmogui mirus turįs būti amžinas. Tik tam reikėję tam tikrų apeigų, išlaikyti tam tikros taisyklės, žinoti keletas pomirtinio gyvenimo paslapčių.

Apie visa tai mums pasakoja vadinamoji *Mirusiųjų knyga*, kurios kūrybos pradžia sutampa su senosios Aigipto karalystės pradžia ir eina iki naujosios karalystės galo. „Mirusiųjų knyga" gavo savo vardą nuo to, kad ji buvo skiriama tik mirusiems. Čia yra magiški užkerėjimai, kaip aprūpinti miru-

[23] *Borozdina*, Drevne-egypetskij taniec, 1919 m.

sius maistu, vandeniu ir oru, „kad šilta būtų galvai“, kad nesiskirtų su savo artimais žmonėmis, su savo šeima. Be to, su aigiptiečių pirminiais dievų ir pomirtinio pasaulio supratimais susipažįstame ir skaitydami „piramidžių tekstus“[24]. Pagal juos kiekvienas faraonas numiręs tapdavęs dievu Oziriu ir susiliedavęs su kitais dievais. „Jis prisiartina prie dievo Rą, sėdasi prie jo pečių, ir Rą neleidžia jam kristi žemėn, nes jis žino, jog jis nepajudinamas labiau už visus kitus nepajudinamuosius; jis kaip dievų karalius įsiviešpatavo abiejose žemėse“. Ši iš VI dinastijos faraono Pepi piramidės teksto ištrauka yra charakteringa tuo atžvilgiu, kad joje kalbama apie mirusiojo ir dievų artimumą. Tuomet numirusis įsigijęs dievų galią prieš visas tamsias jėgas, kurios jam grąsinančios pomirtiniame gyvenime, ir „žiba, kaip lotoso žiedas ties dievo Rą nosimi“.

Piramidžių tekstuose skaitome taip pat magiškuosius burtų žodžius, kurie numirusius kape aprūpiną maistu, nes trūkstant maisto gresiąs pavojus misti visokiais nešvarumais ir šlykštybėmis. Vienoje vietoje štai kaip kalbama apie dievų ir žmonių valgymą: „Jis gyvena iš kiekvieno dievo esmės, jis ryja jų vidurius, jis valgo žmones ir gyvena dievais... Jųjų didieji tenka jo rytiniam stalui, jųjų mažieji eina jo naktiniam stalui. Jųjų seniai ir senės — malkoms. Didysis šiaurinio dangaus dievas pakuria ugnį po katilais su jųjų pirmagimių kumpiais... Prikrauti jau katilai jųjų žmonų kumpių... Jis stveria dievų širdis, jis ėda raudoną, jis ryja žalią...“

Pomirtinio pasaulio ir jo gyventojų vaizduojamuosiuose paveiksluose matome, jog senovės karalystės epochoje aigiptietis pomirtiniame pasaulyje matė šio gyvenimo kopiją; trūkstant maisto, pagal senuosius tekstus, žmonės po mirties darąsi žmogėdromis. Kaip galima aukštą aigiptiečių dievybės sąvoką suderinti su tokiu šiurkščiu pomirtinio gyvenimo supratimu? Tai gali paaiškinti aigiptiečių konservatizmas, stiprus laikymasis senovės tradicijų: šie piramidžių tekstai parašyti ankstyviausiais aigiptiečių religijos kūrimosi laikais. Tenai, anam pasaulyj, taip pat tekėjęs Nilas ir klestėjusi žemdirbystė. Jalų laukuose augą kviečiai iki 7 metrų aukštumo. Daugelyje kapuose randamų paveikslų, vaizduojančių pomir-

[24] Jie parašyti vidurinėse VI dinastijos piramidžių sienose

tinį gyvenimą, randame nupieštą didelę mirusiojo figūrą. Jis sėdi aukštoj savo palapinėj ir prižiūri namie ir laukuose dirbančių tarnų darbus.

Tų gausingų pomirtinio pasaulio vaizdų dėka mes galime stebėti visą realų aigiptiečių gyvenimą, su visomis jo smulkmenomis. Čia nieko nėra niūru, niekas neprimena mirties. Toki yra visi senovės karalystės kapuose likę paveikslai. Kur aigiptiečiai vaizdavosi esant savo rojaus Jalu, mums ligi šiol neaišku. Piramidžių tekstai nurodo įvairių priemonių ir būdų tam rojui pasiekti. Dažnai velionis prašąs dievą arba paukštį, kad jį paimtų savo sparnais ir perkeltų į tą palaimintąją šalį. Kalnuotame pietų Aigipte randame kapuose modelių mažučių kopėčių, kuriomis mirusieji turėję lipti į pomirtinio gyvenimo kalną su atitinkama magiška formule: „Pastatytos kopėčios dievo Râ prieš Ozirį, pastatytos kopėčios dievo Horo prieš Ozirį, kad jis nueitų prie savo dvasios...“ Kapuose randame ir mirusiajam skirtų laivų, kad jis galėtų vykti per tuos vandenis, kurie yra aplink Jalu. Iš to, kas pasakyta, aišku, kad magija neabejojamai vaidino žymų vaidmenį aigiptiečių religijoje. Turajevas sako[25]: „Magiškosios formulės pakreipdavusios vėlę į tikrąjį kelią ir duodavusios jai ginklų nuo demonų, pareikšdamos jų vardus ir padarydamos juos bejėgius, o mirusiajam tos formulės vaizdavusios galimumą „vaikščioti gražiais keliais, kuriais vaikšto vertingieji“. Jos darydavusios dar daugiau: jomis velionis galėjęs atskirus savo kūno narius suvienodinti su atitinkamais įvairių dievų kūno nariais, laikyti save dievu. Tuo būdu etinio elemento, kuris taip gražiai būdino babiloniečių religiją, šituose (magiškuose) tekstuose dar neapčiuopiama. Mirusįjį globoją ne geri darbai, bet magiškos formulės, kurias jis turėjo mokėti atmintinai ir kurios buvo rašomos arba ant karsto sienų, arba knyginių ryšulėlių pavidalu buvo įduodamos“.

Į šią, pagal piramidžių tekstus labai vykusią aigiptiečių religijos charakteristiką Turajevui tenka atsakyti, kad, atidžiai įsižiūrėję į kitus religinius aigiptiečių tekstus, rasime ten ir aukšto etinio ir estetinio elemento. Aukštai etiškas yra Ozirio dievo vaizdas. Oziris, ypač vidurinių amžių Aigipte, žinomas

[25] Istorija drevniago vostoka, I, 188 pusl.

kaip teisingas teisėjas aname pasaulyje; jam blogosios vėlės negalėdavusios išsiteisinti ir turėdavusios eiti į pražūtį; o mituose ir dievų himnuose, kaip antai, Ozirio gyvenimo, kančių ir kėlimosi mite, pasaulio įkūrimo mituose, himnuose Nilo dievui ir deivei Nut, Izies raudoje, matome daug poetiškų vaizdų ir posakių. Greta dievų, panašių į gyvulius, greta primityviško pomirtinio pasaulio vaizdavimo mes matome šviesius paveikslus dievo Râ, plaukiančio danguje savo aukso laivu ir teikiančio pasauliui džiaugsmą; matome žmoniją mylinčio ir švelniai mylinčios žmonos ir sesers ir motinos deivės Izies jausmų apgaubto Ozirio kentėtojo vaizdą. Aigiptui neliko svetima ir aukšta monoteizmo sąvoka. Jo pėdsakų randame pradedant nuo seniausių laikų; pav., jau žinomam mite apie dievą Râ pats Râ sako apie save: „aš Cheper iš ryto, Râ — dieną, Atum — vakare“. Tai reiškia, kad jis vienas, vienintelis, nors jo vardų daug.

Aigiptiečių pažiūrose į pomirtinį gyvenimą pirmiausia krinta į akį visų vaizdų paprastumas ir realumas. Aigiptiečio manymu, pomirtinis gyvenimas nieku nesiskyręs nuo žemės gyvenimo. Ir čia, ir tenai žmogus turįs tų pačių reikalų, tų pačių norų ir troškimų. Ir čia, ir tenai jis klausąs tų pačių įstatymų ir dėsnių. Todėl aigiptietis tikėjo, jog ir aname pasaulyj jį galinti ištikti liga ar nelaimė. Pagaliau ir pats amžinasis gyvenimas jam buvo susijęs su jo lavono - mumijos likimu. Esant tokiems įsitikinimams, išaugo ir ypatingas mirusiųjų kultas, ir buvo surasta ypatingų priemonių balzamuoti lavonams, kad jie, kaip dvasios buvimo vieta, paskui galėtų būti amžių amžius nesugedę.

Aigiptiečių manymu, žmogaus esmė susidedanti iš šių dalių: 1) fizinio kūno, 2) antrininko — Kâ, 3) sielos — Ba, 4) žemesnių sielos dalių, 5) jėgos, 6) šešėlio, 7) vardo, 8) širdies.

„Žmogui mirus, tos visos dalys išsiskirstančios, ir kiekviena jų ieškanti savo kelio į laimingą Jalų šalį“. Iš fizinio kūno ir būdavo daroma mumija — sagu. Kâ — tai gyvojo žmogaus kopija, antrininkas, jo gyvybės jėga, jo eteriniu apsiaustu apsigaubusi dvasia[26]. Ka ieroglifuose vaizduojamas

[26] Yra likęs įdomus paveikslas, kuriame matome, kaip dievas dirba figūrą žmogaus, to, kuris turi gimti, o greta tokia pat figūra vaizduoja jo Ką.

iškeltų aukštyn žmogaus rankų pavidalu. Ir dievai ir žmonės turį Ka. Karaliai jų turi iki penkiolikos. Žmogui mirus, vyksta į dangų ir Ka, ir siela Ba, kuri paprastai buvo vaizduojama sakalo pavidalu su žmogaus galva. Ba realesnė, negu Ka, ir taip pat eteriniu apsiaustu. Žemesniosios sielos dalys, žmogui mirus, pasiliekančios su jo fiziniu kūnu. Jos paprastai kiekviename žmoguje esanti tik užuomazga, ir ji mirštanti drauge su kūnu. Tik nepaprastai energingų žmonių jėga ir jiems mirus gyvenanti kaip savaiminga būtybė. Šešėlis, kuris vaizduojamas vėduoklės pavidalu, žmogui mirus vykstąs kažkur į šešėlių šalį. Vardas, Ren, taip čia begyvenant, taip ir numirus — neatskiriama žmogaus dalis. Mirusys negalįs Ozirio šalyje pasirodyti be vardo. Jo niekas tenai nepriimtų. Kaip mūsų laikais niekas neturi teisės kur nors apsigyventi be paso, taip lygiai mirusiajam buvo reikalingas jo „pasas", visada įdedamas su juo į karstą. Todėl aigiptiečiai taip rūpinosi, kad jų vardas išsilaikytų amžinai. Jie užrašydavo jį ant savo karsto, ant laidojamojo raiščio, ant amuletų. Buvo laikoma didžiausiu nusikaltimu, jeigu kas panaikindavo mirusiojo paminkle jo vardą, o mirusiems buvusi didžiausia laimė, jei gyvieji jų vardą minėję. Gyvybės šaltinis širdis, jo savininkui mirus, nuvykdavusi į dangų ir būdavusi tenai iki mumijos parengimo, ir tiktai po Ozirio teismo besusitikdavusi su savo savininku ir sugrįždavusi į jį.

Iš visų minėtųjų žmogaus esmės dalių svarbiausią vaidmenį žmogui mirus vaidinę jo antrininkas Ka, širdis ir siela Ba. Šioms dalims ir būdavo daroma mumija, nes tiktai išsilaikius tam gyvojo žmogaus panašumui, jo dvasia ir siela galėdavusi atlankyti žemę. Realistas aigiptietis perdaug mylėjo žemiškąjį gyvenimą ir savo saulėtąjį Aigiptą, kad pasitenkintų abstrakčiomis dangaus ir dausų sąvokomis. Nors jis ir perkėlė ten savo Nilą ir kviečių laukus, bet vis dėlto savo namai buvo malonesni. Ka ir siela ilgisi jų. Nors Ka ir eterinė būtybė, bet vis dėlto ir ji reikalinga tam tikro maisto ir maitinimo. Ji mitusi valgių kvapsniais, todėl žmogui mirus ir buvo aukojami kvapsniai. Vadinasi, tokia auka buvo reikalinga ir buvo aukojama ne mumijai, bet Ka.

Daugelyje atvaizdų mes matome, kaip sakalas su žmo-

gaus galva skraido ant mumijos ar glaudžiasi prie jos širdies, arba jos prieglobstyj joja į dangų ant karvės, paskirtos dangaus deivei Hator. Tai sielos atvaizdai. Žavingas vaikiškas naiviškumas dvelkia nuo visų šio pomirtinį žmogaus gyvenimą vaizduojančių paveikslų.

Vėlė galinti būti visokiais pavidalais: ji galinti tapti lotoso žiedu, įsikūnyti paukščiu, žmogumi, vabalu. Bet tai ne indusų sielų įsikūnijimas, ne sielos apsivalymas nuo nuodėmių, bet tik mirusiojo noro įvykdymas. Taip karštai mylėdamas gyvenimą, aigiptietis norėjo ir po mirties dar gyventi visapusišku žemiškojo gyvenimo pasireiškimu. Tai rodo, kad mumija buvo daroma ne šiaip sau ritualinėms apeigoms arba dėl mirusiojo noro, bet kad mirusiojo Ka ir Ba galėtų vėl lankyti žemę.

Mumija buvo daroma tam tikru, griežtai nustatytu ritualu. Kaip matėme iš legendų, pirmutinė buvo padaryta dievo Ozirio mumija, kurią padaryti išmokė patsai išminties dievas Tot. Mumijos būdavo taip gerai padarytos, jog daugybė jų nesugedusių pasiekė net mūsų laikus. Daug padėdavo čia sausas ir karštas Aigipto klimatas. Apie Tebų miestą buvo įrengtos didelės dirbtuvės, kurios buvo užėmusios ištisą mirusiųjų miesto kvartalą. Numirėlį nunešdavo į mirusiųjų miestą, kur buvo dirbtuvės numirėliams preparuoti, ir tenai „parašitas" titnago peiliu perskrosdavo jam pilvą ir pabėgdavo, mirusiojo giminių mušamas, lydimas jų šauksmais[27]. Vidurius išimdavo ir sudėdavo į tam tikrus indus, „kanopus" (jų būdavo paprastai keturi, dažnai su šventųjų žvėrių galvomis). Tai visa buvo skiriama konservuoti, nes to reikėjo visybei išlaikyti. Ypatingai buvo žiūrima į gyvybės šaltinio — širdies konservavimą ir išlaikymą. Iš Maspero perskaityto papiruso mums žinomi įvairūs tos šventos „mumijos rengimo" apeigos aktai. Per vi-

[27] Parašitai tai tam tikra kasta, tam tikras luomas. Tų žmonių pareiga buvo tik perskrosti titnaginiu peiliu numirėlio pilvą. Tie žmonės buvo visų niekinami, nes jie suardydavę žmogaus asmenybės visumą. Šiaip žmogus visuomet turėjo vengti parašitų. Jį palietęs arba su juo susitikęs žmogus jau būdavo laikomas susitepusiu, ir tik tam tikros apeigos ir aukos tegalėjusios jį nuvalyti. Titnago peilis — tai akmeninės Aigipto epochos atbalsis.

sas tas apeigas žyniai sakydavo tam tikrų burtų, kerėjimų žodžių, pav.: „O, padaryk, kad mirusiojo galva galėtų kvėpuoti požemio šalyje, kad ji galėtų požemio pasaulyje matyti savo akimis, girdėti savo ausimis, kvėpuoti savo nosimi, paliesti savo lūpomis ir kalbėti savo kalba“. Kad mirusysis galėtų laisvai judėti ir vaikščioti, jam „auksindavo nagus“, tardami: „O Oziri, tu įsigijai aukso nagus... savo kojom tu keliauji į amžinybės šalį, į amžinatvės namus tu su savim pasiėmei savo rankas“. Dažniausiai išimtosios širdies vieton dėdavo iš įvairių akmenų padarytus skarabėjus su užrašais: „O mano motinos man duotoji širdie, neliudyk prieš mane“. Jei dar papildysime, jog visi šitie magiškieji burtai buvo kalbami žynių, pomirtinio pasaulio dievų Anubio, Horo, Toto kaukėmis apsirengusių, tai visiškai galėsime įsivaizduoti tas keistas ir niaurias aplinkybes, kuriomis buvo rengiamos mumijos. Pagaliau, kai pagal visas šventąsias taisykles mumija buvo parengta, į jos vidurių vietą buvo dedama įvairių gėlių ir visokių kitų kvepiančių daiktų. Prie mumijos pridėdavo visokių amuletų, lazdą apsiginti nuo gyvačių ir priešų ir t. t. Patį lavoną apvyniodavo plonučiais audekliniais visokių magiškų formulių prirašytais raiščiais, ir tuomet mumija būdavo panaši į kažkokį kokoną ar lėliukę. Paskui ją įdėdavo į sarkofagą, arba kelis sarkofagus (Tut-Anch-Amono mumija rasta 4 sarkofaguose, vienas iš jų iš gryno aukso — sveria 200 kilogr.); sarkokofago dangtis turėdavo mirusiojo pavidalą[28]. Ir tuomet kūnas jau būdavęs pasirengęs keliauti į vakarų šalį. Jį veždavo jaučiais užkinkytomis rogėmis, ir lydėdavo raudotojos savo raudomis. Kartu su mumija nešdavo ir mirusiojo daiktus, visus jo namų baldus, o jei tai būdavo karalius ar turtingas didžiūnas, tai ir daug brangenybių nunešdavo į amžinojo poilsio vietą. Prie Nilo rogės sustodavo. Čia laukdavo laivas. Plaukiant dažnai vykdavo mirusiojo kovos su priešais scenos: laivą su mumija užpuldavę mirusiojo priešai, kuriems vadovaudavęs dievas Sethas (ši scena buvo vaizduojama pabrėžti mirusiojo analogijai su Oziriu). Bet mirusiojo šalininkai, ži-

[28] Toks dangtis iš kedro medžio su puikiu jo savininkės dangaus deivės žynės Udžovenės paveikslu yra mano kolekcijoj. Ant jo puikiai išsilaikė ieroglifų tekstas iš Mirusiųjų knygos.

noma, priešus nugalėdavę, ir laivas pasiekdavo vakarų krantą. Iš čia vėl rogėmis palengva artindavosi prie kapo. Prie jo durų mumija atsisveikindavo su gyvaisiais, ir įvykdavo pati svarbiausioji apeiga — mumijos lūpos būdavo paliečiamos įvairiais instrumentais. Tuo ji tartum būdavo keliama iš numirusių, ir jos lūpos parengiamos kalbėti. Tai buvo pati svarbioji apeiga: atidaryti burną, kad mumija galėtų ištarti įvairius magiškuosius žodžius. Tada jau mumiją užmūrydavo amžinojo poilsio namuose, ir jai atminti iškeldavo puotą. Puotoje dainuodavo dainas, kurioms pritardavo arfos akompanimentas.

Aukojimo rūpesčiai tekdavo daugiausia mirusiojo vaikams, ir todėl būti bevaikiu Aigipte buvo laikoma didžiausia nelaime. Iš to, kas jau buvo sakyta apie turtuolių balzamavimą ir laidotuves, matome, kokios iškilmingos turėjo būti jų laidotuvės ir turtingos aukos. Žinoma, paprastus žmones laidodavo daug paprasčiau: jų mumijos buvo įkišamos į maišus ir užkasamos smėlyj. Tų vargšų mumijų ir šiandien yra pilna Aigipto žemė, ir kol archeologinė komisija nebuvo ėmusi rūpintis mumijomis, jas beduinai tempdavo iš smėlio ir degindavo vietoj malkų. Ir dabar daugybė mumijų žūsta tuo būdu, nes labai sunku prižiūrėti visi tie mumijų ieškotojai.

Daug aukų būdavo sudedama mirusiems turtingiesiems. Neturtingieji rūpinosi kiek galėdami pagelbėti saviesiems aname pasaulyj: būdavo nesigailima paskutinio kąsnio paaukoti mirusiajam. Bet ilgainiui nuo tų gausių aukų aigiptiečius išgelbėjo magija. Užtekdavo užrašyti ant karsto arba ant raiščių „Tūkstantį kepalų (duonos), tūkstantį žąsų, tūkstantį jaučių, tūkstantį alaus“ ir t. t. arba nupiešti ant karsto įvairių aukų atvaizdus. Juos regėdama eterinė būtybė Kâ būsianti jau soti. Bet labiausiai, kaip jau sakyta, aigiptiečiai rūpinosi, kad gyvieji minėtų jų vardą. Todėl ant kapų skaitome karštus, jaudinamus maldavimus, kreipiamus gyviesiems: „O jūs, mylintieji gyvybę ir neapkenčiantieji mirties, žyniai ir visi, kurie einate pro šalį, pasakykite: karališkosios velionims skiriamos dovanos iš tūkstančio kvepalų, alaus, jaučių, žąsų, visokių gerų, tyrų ir saldžių daiktų, kuriais gyvena dievai, sielai vardą tariu“. Mirusysis žada atsilyginti tiems, kurie minės jo vardą; jiems visuomet gera būsią gyventi. Vėlesniais laikais randame

šitokį mirusiųjų šauksmą į gyvuosius: „Lūpų dvelkimas tai yra skaitymas, naudingas velioniui, jame nėra nuovargio (skaitančiam); man nieko iš jų nereikia, tik lūpų dvelkimo, nes mirusieji gyvena tik minint jų vardus. Juk tai tiktai skaitymas: jis nereikalingas išlaidų. Jis neturi nei prakeikimo, nei piktžodžiavimo. Tai malonus žodis, kuris teikia malonumo. Širdis nepasotinamai jo klausosi. Nėra reikalo dėl to bėgti arba vargti. Palaima bus, jeigu jūs taip padarysite“[29].

Turėdami galvoje visa tai, kas aukščiau sakyta, galime sakyti drauge su didžiuoju aigiptologu Turajevu: „Aigiptietis nusprendė nemirti, nors ir buvo mirtis“. Ir iš tikrųjų, aigiptiečiai tą posakį pateisino. Jie turėjo tikslą nugalėti mirtį ir nesigailėjo nei lėšų, nei darbo kovai su visais dievais, su mirtimi, kol pagaliau, jų manymu, mirtis buvusi įveikta. Bet čia laimėjimas ne galutinis. Tai tik kompromisas tarp dangaus ir žemės: Kâ ir siela žmogui mirus negalinčios pasilikti žemėje, bet jos galinčios tenai lankytis, jeigu liksiąs žemėje jųjų panašumas. Ir štai mumijose įsikūnijusi didžiausioji visos žmonijos ir visų amžių svajonės—gyventi amžinai. Jos nedaro lavono įspūdžio. Jose nėra šlykštaus mirties vaizdo. Tai išdžiovinti kūnai—puikiai išliko veido bruožai. Kai kurios jų mūsų laikais atrodo slėpiningos, neišsprendžiamų klausimų apgaubtos ir turinčios kažkokią nežinomą, magišką jėgą. Todėl ir šiandien kilo ištisi fantastiniai padavimai apie jas, jų kerštą už amžinosios ramybės suardymą. Tai ypač ryškiai pasirodė Tut-Anch-Amono kapą atradus ir staiga jų atradėjui, Karnarvonui mirus. Reikia pasakyti, jog čia labai veikia mus ir Aigipto tradicijos, jų tikėjimas, kad kiekvieną mumiją lankanti mirusiojo vėlė.

Rūpestingai padaryta mumija turėjusi išlaikyti visumą per amžių amžius, kad mirusysis niekada nenutrauktų ryšių su žeme. Tam tikslui jau nuo senų seniausių laikų buvo įtaisomi ir įrengiami kapai, kuriuose mumija galėtų kuo ilgiausiai išsilaikyti. Tas rūpestis sukūrė didžiausius pasaulyje kapus — milžiniškas piramides.

---

[92] *Turajev*, Istorija drevniago vostoka, I tom., 200 pusl.

3

Menas ir literatūra

Aigipto menas glaudžiai yra susijęs su jo religija. Jau priešistorinėje epochoje randame aigiptiečių kapų, iš kurių galima matyti, jog jau tuomet Aigipte buvo stengiamasi įtaisyti patogi, tvirta ir amžina pomirtinė būstinė. Mat, aigiptiečių tikėjimu, vėlė gyvenanti amžinai ne tik dangiškose dausose, Jalu, bet ir čia, žemėje; vėlė ilgintis žemės, ir jai malonu lankytis joje. Tam tad tikslui ir buvo statomi kapai ir milžiniškieji statiniai — piramidės.

Randama padirbtų požeminių urvų, kurie kartais eina kelis sieksnius gilyn, kur veda dideli, masyviški laiptai. Kartais ant tokio kapo būdavo kurhano pavidalo pylimų arba, vėlesniais laikais, akmeninių keturkampių su praplatintu pamatu pastatų, vadinamųjų mastabų, arabų kalba — „suolus“. Senovės karalystės laikais mastabos vis didėjo ir didėjo; pagaliau virsdavo jos mirusiųjų šventove. Tačiau šitos mastabos būdavo statomos iš labai netvirtos medžiagos, iš saulėje išdžiovintų plytų, todėl, savaime aišku, jos negalėdavo ilgai išsilaikyti.

Kartais viršuj mastabos iškildavo dar vienas pristatymas, kuris sudarydavo tarytum antrą aukštą, o ant jo dar vienas, kuris sudarydavo jau trečią aukštą ir t. t.: iki III-sios dinastijos karaliaus Džosero vadinamosios „laiptų piramidės“ beliko jau tik vienas žingsnis. Spėjama, kad tos piramidės statytojas buvo karaliaus viziris išminčius Imhotepas. Nors ji buvo pastatyta iš plytų, tačiau jos įrengimas yra jau sudėtingesnis. Laiptais buvo galima leistis į vidų, kur buvo įrengta daug kambarių. Šitas kapas buvo pastatytas netoli Abidoso.

Be šitos piramidės, Džoseras netoli Memfiso pasistatė sau antrą, dar puikesnį kapą iš akmenų. Šita piramidė buvo 38 pėdų aukštumo, o platumo 227 pėdų. Vėliau jos pamatai buvo dar žymiai praplėsti, o aukštyn ji buvo pakelta pastatant ant jos penkis keturkampius priestatus. Net ir dabar jos aukštumas yra 190 pėdų. Šitame Džosero kape glūdi būsimosios piramidės plano užuomazga, ir ji yra seniausias akmens statinys.

Įdomus savo struktūra Snofraus kapas, kuris yra panašus į pirmiau aprašytąjį, tik skirias tuo, kad jo septynių aukštų tarpai yra užpilti, ir todėl pasidarė ištisos lygios sienos. Kita Snofraus piramidė, pasižyminti savo didumu, buvo netoli Dašūro. Vienas jos neseniai paskaitytas parašas liudija, kad tam faraonui buvo aukojamos aukos dar 300 metų jam mirus. Betgi didžiausios piramidės Gize, arti dabartinio Kairo, statytojas buvo IV-sios dinastijos faraonas Chufu, kurį graikai pavadino Cheopsu. Išaiškinta, kad jo piramidei pastatyti sunaudota 2.300.000 akmens gabalų, kurių kiekvienas svėrė apie 250 kilogramų. Pasak Herodoto atpasakotojo padavimo, jos statymo darbą per dvidešimt metų dirbo 100.000 žmonių. Reikalingų tai statybai akmenų Nilo potvynio metu veždavo iš akmenų laužyklų, buvusių rytinėj upės pakrantėj, į pietus nuo Kairo. Tiems akmenims pargabenti nuo Nilo iki statybos vietos buvo įrengtas specialus kelias, kurio įtaisymas pagal Herodotą, užtrukęs ištisą 10-tį metų.

Ši piramidė turi 481 pėdas aukščio. Didžiuliai akmens gabalai taip glaudžiai sutampa su vienas kitu, jog tarpai tarp jų yra ne didesni kaip 0,0001 colio. Jų paviršius taip lygiai nušlifuotas, kaip tik įgudusio optiko ranka gali nušlifuoti stiklą. Statybai imtoji medžiaga yra kalkiniai akmens. Viršutinė piramidės dalis, kaip aiškiai matyti, buvo daroma paskubomis ir ne taip rūpestingai pabaigta. Įėjimas į piramidę buvo labai gudriai padarytas ir sumaniai uždengtas dideliais granito gabalais. Iš viršaus piramidė buvo apdengta lyg kokia makštim iš glaudžiai trikampiškai sujungtų kalkinių akmenų. Bet šitas aprengimas nesulaukė mūsų laikų: jis, tikriausia, buvo sugadintas ieškant įėjimo į piramidę. Šis įėjimas buvo 18-os akmenų eilės aukštyje. Nuo jo keliomis kryptimis ėjo koridoriai, kurie vedė į piramidės vidurį. Beveik pačiame piramidės viduryj aukščiau nei pamatas buvo mumijai skirtas rūsys; jis visas rausvas, puikiai poliruotu granitu išklotas. Kartais būdavo keletas tokių rūsių, ir jų vienas būdavo paslėptas giliau, požemyj, tiesiai po piramidės viršūne. Greta centralinio rūsio buvo keli maži kambariai. Kai kurių piramidžių, pavyzdžiui Sakkaro piramidės, kambarių sienos buvo papuoštos gyvenimo ir pomirtinio pasaulio scenas vaizduojančiais

piešiniais ir, be to, išmargintos daugybės maldų ir magiškųjų formulių užrašais. Ligi šiol dar neištirta, kokiu būdu tie piešiniai buvo taip puikiai tamsoje nupiešti. Šviesai neveikiant, šitie paveikslai kuo puikiausiai išsilaikė iki pat mūsų dienų. V-sios ir VI-sios dinastijos piramidžių vidaus sienos buvo išrašytos vadinamaisiais „piramidžių tekstais", apie kuriuos jau esame kalbėję. Čia pat būdavo kažkas panašu į koplytėles, kuriose buvo statoma mirusiojo statula ir ant aukuro, tur būt, dar prieš užmūrijant mumiją, buvo dedamos aukos. Nuo piramidės paviršiaus centro link ėjo siauri kanalai — plyšiai orui į ją įeiti, kad pasaulio kvapai galėtų pasiekti mumiją lankančią Kâ. Viršum centrinio rūsio, kurio apačioje buvo rūsys su mumija, yra penkios erdvios be durų salės. Galimas daiktas, kad jos buvo įrengtos sumažinti slėgimui. Iš trijų piramidės šonų vienas žiūri stačiai į pietus, o kiti du į rytus ir į vakarus. Netoli nuo Chufu piramidės yra likusios dar trys jo šeimos narių piramidės, kurios čia užima ištisą lauką. Be to, čia yra daug šventovių rūmų, kapu griuvėsių. Šiandien čia aigiptiečių ir amerikiečių mokslininkai energingai tebedaro archeologinius kasinėjimus. Jie atkasa vis naujų ir naujų aigiptiečių didžiūnų ir turtuolių kapų, kurie kasė ir rengė sau kapus netoli žymiųjų faraono piramidžių. Kai kurie jų kapai iškloti alebastru, ir juose randama dar daug įdomių daiktų[30]. Prie piramidės buvo kalkakmeniais išgrįstas kiemas. Priešais jos rytinį šoną, kuriame paprastai buvo daromas įėjimas, stovėjo šventovė. Ji buvo skiriama laikyti pamaldoms už mirusiuosius. Iš tos šventovės teišliko tik puikios grindys. Be to, dar iki šiol išliko į šventovę ėjusio kelio ženklai ir likučiai akmeninės sienos, kuri, gal, buvo pastatyta aplink čia buvusią Chufu sostinę.

Jau vien iš to, ką mes kalbėjome apie Chufu piramidę, yra aišku, kiek lėšų ir tautos jėgų reikėdavo išeikvoti tos rūšies statybai ir į kokį ekonominį skurdą varė ji visą šalį. Šitokie anų laikų kapai liudija apie aukščiausią valstybės ekonominių jėgų išplitimą ir apie didžiulę jėgą to, kuriam pamojus tie kapai iškildavo. Vėlesnių laikų Aigiptas jau nebepajėgdavo statyti tokių kapų. Be to, juk reikia pažymėti, kad anais pira-

[30] *Rudzinskaitė-Arcimavičienė,* Kasinėjimai prie Gize piramidžių, „Naujoji Romuva", 1935, 7—8—9.

midžių laikais dar nebuvo žinoma techniškų darbą lengvinančių priemonių ir sunkiems akmens gabalams parvežti arklys dar nepavadavo žmogaus. Aigipte tuomet dar maža tebuvo gyvulių, o arkliai ten tik vėliau teatsirado. Ir šiandien dar visus sunkiuosius darbus, kuriuos lengvai galėtų atlikti gyvuliai (arkliai, jaučiai arba kupriai), dažniausiai dirba žmonės. Tai aiškiai kalba, jog tais laikais dar mažiau gyvulys pakeisdavo žmogų, kuris botago varginamas turėjo atlikti visus didžiausius ir sunkiausius darbus. Tuomet pavergtųjų žmonių būriai, botago verčiami ir svilinamųjų didžiojo dievo Râ spindulių deginami, dirbo netekdami jėgų, kad įvykdytų jo sūnaus — visagalio Aigipto valdovo valią ir parengtų jam amžiną būstinę. Todėl jei įsivaizduosime, kokiu būdu buvo kuriami šitie didingieji praeities paminklai, tai prislėgtųjų masių prakaitu, ašaromis ir krauju sukurtos piramidės taps mūsų akyse liūdnu senovės pasaulio vergovės paminklu.

Piramidžių uždavinys buvo apsaugoti faraonų mumijas. Visas piramidžių architektoriaus rūpestis buvo paslėpti piramidės labirinte faraono kapą. Tam tikslui įvairiausiose vietose buvo daromi maskuoti ir didžiuliais akmenų gabalais užversti perėjimai, koridoriai, šuliniai ir rūsiai, kuriais vidaus statybos darbus pabaigus buvo nuleidžiami darbininkai. Dėl tokių gudrybių Chufu kapas buvo atrastas tiktai kalifo Mamuno laikais, vadinasi, keliems tūkstančiams metų praslinkus po faraono mirties. Aigiptologas *Mariette* sakė, jog piramidėse dar esą taip gerai paslėptų karstų, jog niekuomet jų žmogaus akis nebeišvysianti.

Chufu įpėdinis faraonas Chafra taip pat pasistatė sau piramidę šalia Chufu piramidės, tačiau ji yra žymiai mažesnė. Ji buvo kadaise apklota granitu. Dar liko jos šventovės pėdsakų. Nuo šventovės einą kelias, kuris baigiasi puikiais granito vartais. Jų vidujinė pusė nupoliruota raudonu granitu ir išklota giedriu alebastru. Vienoje šio statinio salėje, giliame šulinyj *Mariette* rado visą septynetą karaliaus Chafros statulų. Ši šventovė yra netoli sfinkso, todėl ir tapo, žinoma, neteisingai, praminta „sfinkso šventove".

Žymiausios Aigipto piramidės buvo pastatytos IV-sios dinastijos faraonų. Graikai jas priskyrė prie septynių pasau-

lio stebuklų. Vėlesniųjų karalių kapai nebepasižymėjo nei tokiu didumu, nei grožiu, nei pagaliau turtingumu. Jie jau pastatyti iš plytų. Matyt, ar ekonominės šalies jėgos nusilpo, ar sumažėjo faraono galia. *Borchardas* savo veikale „die Pyramiden" duoda mums trijų Abusiro piramidžių rekonstrukciją. Prie kiekvienos piramidės buvo šventovė. Iš šių šventovių ėjo akmenimis dengtas kelias žemyn. Jis baigėsi didžiuliais akmeniniais rūmais, kurie reiškė vartus prie dykumų sienos. Prieš vartus buvo laiptai žemyn, prie vandens — nusileidžianti prieplauka. Potvynio metu čia galėdavo priplaukti laivai. Piramidės ir gretimi žynių-tarnautojų trobesiai buvo apsaugoti siena. „Pro šituos vartus, švenčių metu, šituo akmenimis dengtu keliu eidavo baltais rūbais aprengtos šventos procesijos į piramidės šventovę, o liaudis tikriausiai čia nebuvo prileidžiama ir tik iš tolo galėjo regėti didingus didžiųjų Aigipto valdovų kapus"[31].

Piramidės ir aigiptiečių kapai yra vakariniame dykumos pasieny, kur, pasak aigiptiečių, požemy prasidėdavo Ozirio mirusiųjų karalystė. Aplink kiekvieną piramidę buvo faraonų pagalbininkų kapai. Jie čia po mirties susitikdavę su savo viešpačiais. Kai kurių mastabų viduje buvo salės su žemės gyvenimo reginiais išpaišytomis sienomis. Čia mes matome visokius lauko darbų vaizdus, ganomąsias bandas, akmeniniams indams dirbti dirbtuves, laivelius, papėdžių (sandalijų) dirbtuves, įvairius papuošalus ir t. t. Žodžiu sakant, čia mes turime turtingiausią medžiagą, kuri padeda įsivaizduoti, kaip gyveno senovės aigiptiečiai. Čia visa yra gyvenimo džiaugsmo kupina, čia nėra nieko liūdna, nieko, kas primintų mirtį. Mastaboje taip pat randame į šulinio gilumą einančius rūsius, kur dažnai būdavo paslėptas sarkofagas. Netoli nuo sarkofago stovėjo indai su užbalzamuotais mirusiojo viduriais ir valgiais. Čia pat buvo sudėti visi tualeto įtaisai, magiškoji lazda apsiginti nuo gyvačių ir kitų pomirtinių priešų, ir daugybė kitų įvairiausių daiktų. Mastabas taip pat užmūrydavo, kaip ir piramides. Aukos mirusiems buvo dedamos koplyčioje, kur buvo į duris panašios angos. Ant jų

[31] *Breasted,* I tom., 76 pusl.

būdavo parašytas mirusiojo vardas ir nupieštas jo paveikslas. Mastaboje būdavo kambarys „Šerdab“, kur stovėjo mirusiojo statulos. Kartais iš koplyčios, į kurią būdavo nešamos aukos, ėjo siauri plyšiai į „Šerdabą“, kad pro juos aukojamųjų aukų kvapas sutiktų mirusiojo statulą lankantį Ka. Puikiai pagal Borchardą rekonstruotų piramidžių modelių šiandien galima matyti Berlyno muziejuje. Šitie didžiausi praeities paminklai taip stipriai mus veikia ir tokį didelį padaro įspūdį, jog ir šiandieninėje mūsų vaizduotėje Aigiptas yra neperskiriamai susijęs su piramidėmis. Nors tie didingi senovinio pasaulio paminklai yra taip banalizuoti, pasinaudojant jais gausingiems pasakojimams ir atvaizdams, pradedant nuo meno kūrinių ir baigiant piešiniais ant Aigipto pašto ženklų, ant papirosų dėžučių, kvailų romanų viršeliuose, tačiau kiekvienas, kuriam teks savo akimis pamatyti piramidę, nors jis būtų ir didžiausias meno ir istorijos srities profanas, pergyvens kažką nepaprasta.

Nors senovės karalystės skulptoriai, gal, ir nepasiekė tokios technikos, kokią vėliau turėjo graikai skulptūros mene, tačiau jau žymus ir jų didelis realizmas, ir meniškojo grožio nujautimas. Be to, aigiptiečių skulptūroje pastebima tai, ko nerandama graikų skulptūroje: t. y. individuali veido išraiška. Tai, žinoma, pasireiškė todėl, kad graikų skulptūra turėjo tikslą sudaryti tam tikrą žiūrėtojų pasigrožėjimo nuotaiką. Religiniai tikslai čia neturėjo didelės reikšmės. Tuo tarpu aigiptiečiams religinis motyvas buvo pagrindinis skulptūros kūryboje. Graikai kūrė savo statulas pasigėrėjimo tikslams, o aigiptiečio kūrybai daugiausia svėrė religinis momentas. Jau aukščiau matėme, kad į piramides greta mumijų aigiptiečiai dėdavo ir mirusiojo atvaizdus-statulas. Mirusiojo Kâ čia turėjo pavaduoti mumiją, tačiau Kâ galėjo apsigyventi ne tiktai mumijoje, bet ir kiekvienoje čia esančioje mirusiojo statuloje. Tuo būdu, jeigu kartais mumija žūdavo, mirusiojo atvaizdas-statula galėjo ją pavaduoti. Todėl buvo dirbama ne viena statula, bet daug, ir buvo stengiamasi jos padaryti kuo panašesnės į mirusįjį. Dėl to šiandien visuose kapuose randama statulų įvairiausiomis pozomis, įvairiausio dydžio, grupėmis arba pavieniui. Berlyno muziejuje senovės

karalystės skyriuje yra puikiai išlikusių medinių statulų. Kai kurios jų žiūrėtoją tiesiog stebina savo realistiškumu. Tokiu pat nepaprastu realistiškumu pasižymi ir garsioji Louvro muziejaus scribos (raštininko) statula. Į ją žiūrint nenoromis vaizduotė nuneša į galingo faraono rūmus, kur scriba prie to dieviškojo valdovo sosto užrašinėdavo svarbiausius valstybės įstatymus, paliepimus, įsakymus, kurie ėjo iš galingo senovės karalystės Aigipto viešpaties lūpų. Tačiau šalia šito neriboto monarcho scriba ne nusižeminęs vergas. Jis toks pat galingas, toks pat gudrus, kaip ir patsai išminties dievas Tot. Štai jis savo magišku teptuku priverčia bežadžius papiruso lapus, kietus akmenis prabilti ir nupasakoti ateinančiosioms kartoms ne tiktai valdovo norus ir liepimus, bet ir jo išmintį ir sumanumą. Jis iš tamsiai raudono akmens iškaltas, nuogas (turi tiktai trumpas, baltas, karštam klimatui tinkamas kelnaites). Iš jo veido matyti, jog jis gudrus, išmintingas, pasitiki savimi ir pažįsta savo vertę, o didelės, juodos visa žinančios akys žvelgia drąsiai ir atvirai. Joks geriausias portretininkas ar fotografas neįstengs pagauti visų tų jausmų, kurie kyla nuo šitos šaltos, akmeninės scribos figūros. Ir ne tiktai šita, bet ir visos kitos sėdinčios ir stovinčios statulos turi kažkokių bendrų bruožų; tie bendri bruožai — didingumas, ramumas. Jų lūpose spindi laimingas šypsulys, o žvilgsnis paskendęs kažkur neribotose tobulybėse. Ir rodosi, jog jos visos tarytum dalyvauja kokiame nors iškilmingame posėdyje ar iškilmingoj procesijoj. Šitoks bendras statulų tipas aiškinamas tuo, kad menininkas norėjo sukurti ne žmogų, bet dievą, nes kiekvienas mirusysis tapdavęs Oziriu. Tačiau nepaisant panašumo bruožų, kiek viena Ozirio figūra iš senovės karalystės laikų išlaiko savo charakterį, savo veidą ir kitas charakteringesnes žymes!

Įdomios yra mažutės, mumijos pavidalo statulėlės, kurios irgi buvo skiriamos Kâ įsikūnijimui. Ypačiai daug jų yra vėlesniuose kapuose. Visos vaizduoja dievą Ozirį. Greta visų minėtųjų statulų statulėlių, „įsikūnijusių numirėlių“, iš vidurinių amžių karalystės yra išlikusių kiek kitokio pobūdžio statulėlių „ūšebti“, kurios vaizduoja žmonės su visokiais įrankiais arba daiktais. Šitos statulėlės vėlesniais laikais turi kartais ant pečių maišus su kviečiais. Jos buvo skiriamos būti mirusiojo

tarnais: dirbti jo laukus, ruošti reikalingus daiktus. Kadangi rojus, aigiptiečių manymu, buvo tik žemiškojo gyvenimo kopija, tai aigiptietis jokiu būdu negalėjo įsivaizduoti jo be vergų: pasiimdavo juos drauge su savimi į kapus.

Mirusiųjų statulos dažniausiai buvo daromos iš kokio nors kieto akmens, kad galėtų išlaikyti mirusiojo išvaizdą per amžių amžius. Bet tenka rasti ir molinių arba medinių statulų. Tos medinės statulos puikiai išliko Aigipte dėka jo ypatingai sauso klimato. Ypačiai nuostabus aigiptiečio menininko gabumas įveikti kietą dioritą. Kadangi, kiekviena statula buvo skiriama apsigyventi mirusiojo Kâ, tai ji buvo taip pat laikoma šventa, kaip ir mumija, ir jos sudaužymas arba sunaikinimas buvo toks pat nusikaltimas, kaip ir sunaikinimas pačios mirusiojo mumijos. Kartais tokiai nelaimei išvengti būdavo daroma labai daug statulų. Kai kurių garsesniųjų Aigipto faraonų statulų, ypač iš vidurinės ir naujosios karalystės laikų, surandama šimtais. Todėl vienas keliautojas, aplankęs Aigiptą ir sako: „Ramzesas čia, Ramzesas ten, prie pilono Ramzesas, prie stulpo Ramzesas, tarp stulpų ir paliai sienas vėl Ramzesai".

Taigi, aigiptietis gyveno savo žemiškąjį gyvenimą ir po mirties. „Kai Graikija", sako Jodko, „džiaugiasi gyvenimu, gėrisi grožiu, Aigiptas nuo savo gimimo dienos mąsto vien tik apie mirtį. Jo menas tai būsimojo gyvenimo manifestacija. Jis gyvena vien karstuose"[32]. Beveik visuose veikaluose apie aigiptiečių religiją labiausiai pabrėžiamas saulės kultas ir mirties kultas. Mirties kultu dvelkia nuo visų Aigipto šventovių. Tačiau juo labiau aš įsigilinu betyrinėdama Aigipto literatūros paminklus, juo labiau man krinta į akis faktai, kurie kalba ne apie mirties kultą, bet apie gyvenimo kultą Aigipte. Tiesa, didelė dalis mus pasiekusių dokumentų kalba apie pomirtinį gyvenimą; betgi įsigilinus į jų turinį, galima iš jų girdėti galingas gyvenimui himnas. Ant kapų paminklų tas noras amžinai gyventi išreikštas užrašais, šaukiančiais gyvuosius atsiminti mirusiųjų vardus, kad jie nors tuo būdu galėtų gyventi žemėje tarp gyvųjų. Pati mumija yra didžiausias protestas prieš mirtį ir pagal senovės aigiptiečių nuomonę ji amžinai gyva.

[32] *Jodko*, Zarys dziejów malarstw, 112 pusl.

Kaip aigiptiečiai vadino sfinksą, mes nežinome. Pats sfinksas tai originali statula, žmogaus veidu, gyvulio kūnu. Sfinksais tas statulas pavadino graikai, kurie negalėjo atspėti jų esmės ir tikslo ir jų pavyzdžiu kūrė savo sfinksus, pusiau moteries, pusiau žvėries pavidalo. Ilgainiui, veikiami Aigipto tradicijų, pagal kurias visa, kas yra iš praeities ir kas susiję su praeitimi, yra šventa, graikai pradėjo Aigipto paminkluose ieškoti kažkokių paslapčių, simbolių. Sfinksas graikams atrodė slėpiningos žmogaus prigimties įsikūnijimu; jame jie matė esant įsikūnijus žmogaus gėrio ir piktybės mišinį, junginį aukštų žmogaus sielos ypatybių ir jo gyvuliškų instinktų.

Aigiptiečiai sfinksus statydavo prie šventovių angų, prie karstų. Tenai randamų parašų tekstai kalba apie juos kaip apie sargus ir globėjus. Pav.: „Aš sergiu tavo kapą, aš veju nuo jo priešus, aš žudau priešus jų pačių ginklais“. (Babilonijoj ir Graikijoj būdavo ir sparnuotų sfinksų, bet jie tenai vaidino ne religinį, o tik dekoratyvinį vaidmenį). Gyvieji sfinksai, pasak aigiptiečių, gyvenę kažkur dykumose, ir pats dievas Râ mielai juose įsikūnydavęs, kad galėtų rymoti prie savo ištikimųjų karsto ir saugoti juos nuo priešų. Izis kartais virsdavusi sfinksu, kuris saugodavęs Ozirio kapą. Kai kurie Aigipto sfinksai atvaizduoti avinų galvomis, pavyzdžiui, garsūs ilgosios Karnako sfinksų alėjos sfinksai arba dievui Amonui skirti Tebų sfinksai. Tačiau daugumas Aigipto sfinksų yra liūto pavidalo su žmogaus galva. Daugelis turi faraonų veidus ir faraonų galvų aptaisus. Iš jų letenose ar krūtinėj likusių parašų sužinome, jog tai yra simboliški faraonų vaizdai. Berlyno muziejuje yra sfinksas, kuris vaizduoja dievui aukojančią Psametiko I-jo žmoną. Taip pat yra ten ir neseniai atgabentas iš Aigipto puikus didžiulis faraonės Hatšepsut sfinksas. Žinomieji Petrapilio sfinksai, kurie buvo 1832 m. čia atgabenti iš Aigipto ir pastatyti ant Nevos kranto, buvo padaryti VIII-tos dinastijos faraono Amenhotepo III įsakymu. Padėtas prie to sfinkso parašas šiaip pasako to faraono titulą ir vardą: „Gyvenąs Horus, jautelis, gavęs iš Maato faraono vainiką, jungiąs abi žemes, nustatąs įstatymus, valdąs Aigiptą, aukso Horus, faraonų jautis, nugalįs laukinius žmones, aukštutinio ir žemutinio Aigipto fa-

raonas, abiejų žemių viešpats, faraonas Amenhotepas, Râ pavidalas".

Didžiausiu Aigipto sfinksu yra laikomas sfinksas prie piramidžių Gize, arti Chafro piramidės. Jis padarytas iš akmeninės uolos ir yra 20 metrų aukštumo ir 57 m. ilgumo. Ausys ir nosis didumo sulig žmogumi. Šis sfinksas, dar senovės karalystės laikų pradžioje pastatytas, skiriamas faraonui Chafrui, nes arti jo yra to paties faraono piramidė. Dar iki šio laiko lieka klausimas galutinai neišspręstas, kieno rankomis ir kuriam tikslui buvo padaryta ši keista, tyrų pasienyje stovinti statula. Šituo klausimu prof. Wiedemannas[33] taip kalba: „Sfinksas jau nuo nebeatmenamų laikų stūksojo tyruose ir saugojo aigiptiečių kapus nuo piktadarių šėtonų. Jo akys atgręžtos į tekančią saulę. Tarp jo letenų yra šventovė saulei. Čia likęs parašas liudija, jog smėlys ne kartą jį apiberdavo, tačiau faraonai — Tutmozis IV, Ramzes II jį vis atkasdavo". Tačiau ši Wiedemanno nuomonė šiandien jau paseno. Greičiausia milžiniškas sfinksas ne kapų sargas ir ne šventovė saulei, bet, tur būt, paveikslas kurio nors seniausio faraono, kuris amžinai paliko kartoms savo veidą, tik, deja, jo vardo tame paminkle neliko. Kelis kartus smėlio užpiltas, sfinksas nepasiliko sveikas. Prie Ptolemajų ir Cezarių buvo restauruota jo krūtinė ir letenos. Išlikusi yra bendra liūto figūra. Atkritusi tik apatinė galvos aptaiso dalis, nuo ko kaklas dabar atrodo neproporcingai plonas. 1378 metais fanatikai mameliukai, bešaudydami į sfinkso veidą, numušė nosį ir barzdą. Ilgainiui dingo jo veido gaivinamoji raudona spalva, tačiau ir toks apardytas jis kupinas didybės ir galios. Jo giliai susimąsčiusios akys žiūri kažkur į neribotus tolius, jo akmeninėse lūpose spindi laiminga Aigipto dievų šypsena, o jo veide žiba ramybė ir susikaupimas. Daug žmonių jį matė ir mažai teatsirasdavo tokių, kuriems tas jo, nors ir sudarkytas, veidas ir gilios, susikaupusios akys nesujudindavo sielos gelmių.

Visas Aigipto menas ir mokslas buvo vien tik praktiško pobūdžio. Kiekvienas meno dalykas buvo skiriamas arba kasdien vartoti, arba kokioms nors religinėms apeigoms. Apskritai kalbant apie architektūrą, skulptūrą, tapybą, literatūrą,

[33] *Wiedemann,* Aegiptische Religion, psl. 103.

muziką bei šokius, reikia pažymėti, jog tos visos meno šakos yra glaudžiai susijusios su aigiptiečių tikyba. Galima tuo klausimu net daugiau pasakyti: visas aigiptiškas menas yra išaugęs iš gilios religinės dvasios.

Senovės Aigipto architektūra, be piramidžių ir kapų, taip pat pasireiškė ir šventovių bei faraonų ir kitų didžiūnų rūmų statyba. Tik gaila, kad nedaug iš jų iki mūsų laikų telikę. Nebėra likę jokių senovės karalystės faraonų ir didžiūnų rūmų pėdsakų. Tur būt, šitie statiniai buvo pastatyti ne iš tokios stiprios medžiagos, kaip piramidės. Labai dažnai senovės šventovių griuvėsiai eidavo naujoms šventovėms statyti, nes kiekvienas faraonas stengėsi nusipelnyti dievų malonės, pastatydamas jiems šventovę, kurioje visuomet užrašydavo savo vardą. Nuo V dinastijos visų dievų vyriausiuoju lieka Râ. Jis daros valstybiniu dievu, ir faraonai aplink savo sostinę Memfisą, netoli nuo šių dienų Kairo, stato jam puikiausių šventovių. Vienos tokios šventovės Abusire rekonstrukciją mums duoda Borchardtas[34]. „Didelis pryšakinis rūmas, prie kurio iš kairės ir dešinės prieina kulto kambariai, kur stovėjo ir aukuras; gilumoje aukštai iškyla obeliskas[35]. Šis Saulės dievo simbolis stovėjo po atviru dangumi ir todėl nebuvo šventųjų šventoji (manyta, kad obeliskas ir gretimoji statybos dalis buvo tas pat, kaip ir šventųjų šventieji). Sienos iš vidaus buvo papuoštos gyvenimo vaizdais, scenomis upėje, balose, laukuose ir tyruose ir valstybės gyvenimo bei tikybos apeigų vaizdais; iš abiejų oro pusių šventovė buvo išpuošta faraono karo veiksmų reljefais. Iš vienos ir kitos šventovės pusės ant plytų pagrindo stovėjo du laivai, kuriuos vaizdavo dvi saulės dievo dangaus valtys, kuriomis jis iš rytų į vakarus plaukia padangėmis. Šventovė buvo gausiai aprūpinta, ir joje tarnybą ėjo etatiniai įvairių laipsnių žyniai, „prievaizdos“, kurie prižiūrėdavo šventovės turtą[36].

---

[34] *Borchardt,* Ausgrabungen des Totentempels Königs Sahure bei Abusir, 1807—8 m.

[35] Obeliskas tai plonas, aukštas, į viršų smailėjąs keturkampis akmeninis stulpas.

[36] Seniausios Aigipto šventovės griuvėsiai tai neseniai atkastos apie Kairo faraono Džosero (III din.) šventovės griuvėsiai su graikų tipo kolonomis.

Tų laikų kolonos buvo šventojo lotoso, papiruso stuobrių ir pumpurų bei palmių stuobrių pavidalo. Apie tų laikų aigiptiečių architektūros stilių galima spręsti ir iš piešinių, pasitaikančių ant kietų, tvirtai sumūrytų sienų, nors didelis laiko tarpas ir baisiai juos padildė. Daugumas tų piešinių vaizduoja prabangiškas turtuolių vilas. Kiekvieną jų siautė sodas, — tai kiekvieno aukštos kilmės žmogaus rojus, kur jo gyvenimas smaginamas dainomis, šokiais, žaidimais. Tų namų viduryj būdavo judamos sienos, lygiai kaip dabar mes matome pas japonus. Grindys buvo dengiamos kilimais, ant kurių Rytų papročiu sėdėdavo moterys. Tačiau Aigipte buvo ir kėdžių, ir krėslų, lovų, kurių dabar pilni europiečių muziejai.

Beturčių namai, gal būti, buvo tokio pat tipo, kaip ir šiandien felachų namai: tamsios, neaukštos, troškios ir vargingos, iš molio nudrėbtos landynės. Be to, mes turime didelių miestų darbininkų butų atvaizdų. Tai begalinės eilės kambarių, kurie nuo vienas kito atskirti praėjimais. Savaime suprantama, jog gyvenimas šituose paniuriuose barakuose ne labai tebuvo sveikas.

Aigipto tapytojas nežinojo perspektyvos, ir kai jam tekdavo piešti tolimesni daiktai, jis pažymėdavo juos ant paveikslo viršaus, nė kiek jų nemažindamas; pav., atvaizduotos kareivių eilės, kurios nupieštos viena viršum kitos ir nė kiek nesumažintu pavidalu. Tuo pačiu būdu būdavo piešiamas už namų esantis sodas, laukas, miestas. Taip pat savotiškai traktuoja Aigipto menininkai žmogaus kūną: visai nenatūrali ir negalima poza — veidas ir kojos profiliu, o viršutinė liemens dalis *en face*. Veido profilyje nupieštos pailgos akys. Nepaisant visų šitų keistumų, šios figūros, kaip ir Aigipto statulos — sfinksai ir dievai žvėrių galvomis, dėl menininkų mokėjimo laikytis tikslios proporcijos ir derinti įvairaus pavidalo elementus į vieną pabaigtą vienetą, nedaro karikatūros įspūdžio. Apskritai Aigipto tapyba sudaro kontrastą su sunkiaformėmis Babilonijos ir Asirijos tapybos ir skulptūros figūromis. Puiki Aigipto tapybos linijų ir spalvų harmonija stebina ir žavi šių dienų menininką.

Norint teisingai spręsti apie Aigipto meną, lygiai taip pat ir apie jo tikybą, kultūrą ir mokslą, reikia turėti galvoje istorinė

perspektyva, t. y., toji gadynė, technika, būdas, pažiūros ir siekimai. Be to, kalbant apie Aigipto tapybą, tenka paminėti ir menininkų vartoti dažai. Iki šio laiko puikiai išsilaikė dažai piramidėse ir kapuose, kur jie negavo šviesos. Tačiau ir nubalę dažai vis dėlto išlaikė savo ypatybes. Daugiausia sutinkame žalių, plytą primenančių raudonų, geltonų ir žydrių spalvų derinamų su maža juodų ir baltų spalvų priemaiša. Violetinės spalvos niekur nerandame: ji kažkodėl senovės aigiptiečių visiškai nebuvo vartojama.

Kaip ir mene, senovės karalystės aigiptiečių literatūroje vyrauja religijos motyvai. Iš tų laikų turime beveik tik religinio turinio literatūros. Piramidžių tekstai supažindina mus su mitais apie dievus, su himnais jiems, su aigiptiečių pomirtinio pasaulio supratimu. Prie senovės karalystės priklauso taip pat ir *Mirusiųjų knygos* pradžia. Bet yra, nors maža, ir pasaulinio turinio knygų, pav., Aigipto analai. Iš tos rūšies literatūros mums jau yra žinomas Palermo akmuo, kuris siekia iki V dinastijos ir išvardija visus faraonus, nuo pat priešistorinių laikų. Yra bylų dokumentų, o taip pat ir pasakų, pav., pasaka apie V dinastijos atsiradimą.

Iš daugelio tų laikų himnų galime spręsti, jog jie buvo arba recituojami, arba, greičiausia, giedami. Žinoma, tuomet muzika buvo vartojama procesijų ir iškilmingųjų pamaldų metu. Turint muzikos instrumentus, kuriuos vartojo senovės aigiptiečiai, galima truputį numanyti ir apie patį muzikos pobūdį. Iš tų instrumentų dažniausiai minimas „sistrum“, arba „kemkem“, kurį, pasak aigiptiečių padavimų, išradusi pati deivė Izis ir išmokiusi aigiptiečius juo griežti. Paskiau minimos lyra, lutnia, arfa ir t. t. Neabejojamai turėjo būti ir pučiamųjų instrumentų. Įvairių apeigų metu su šita muzika būdavo suderinami įvairūs tikybinio pobūdžio šokiai, kuriuos atlikdavo tam tikros skirtos dievams jaunos mergaitės. Iki šiol yra likę keletas tokių šokančių šokėjų atvaizdų, iš kurių matyti, jog tuose religiniuose aigiptiečių šokiuose stipriai žymus plastiškųjų judesių vaidmuo.

IV

Vidurinių amžių karalystė ir Hiksai

(IX—XVII din., 2160—1580)

1

Valstybė ir visuomenė

Katastrofiškai pasibaigė senovės karalystės gadynė: faraono valdžia susilpnėjo, valstybėje prasidėjo netvarka, ir galima manyti, kad tuo pasinaudojo žemesnieji luomai, kurių būklė senovės karalystės laikais buvo, kaip jau esame matę, labai sunki. Iš dokumentų galima spręsti, kad valstybėje kilo socialinė revoliucija. Ją aprašo išminčius Ipuveras: „Žemė apversta, tartum ant puodų dirbamųjų staklių; piktieji apsikrovę turtais... Garbingieji vargsta, niekingieji džiaugiasi... Sumenkėjo žmonės, visur išdavikai. Mes sunaikinti, priešai iš oro eina prieš aigiptiečius. Žmonių nėra. Auksas, lapis-lazuli, malachitas — ant vergių kaklo, o kilmingosios moterys sako: „O, kad mes galėtume pavalgyti.". Jos nuliūdusios, nes vaikščioja skarmaluotos. Nei Elefantina, nei Tinis, nei Pietūs nemoka duoklės, — kam gi yra iždinė? Kilmingo asmens sūnus neskiriamas nuo paprastos kilmės žmogaus... Visos vergės nesivaržo kalbėdamos, o kada kalba jų ponios, tai joms nepatinka. Kunigaikščiai alksta ir kenčia, o tarnai laiko tarnus. Javai žuvę visur. Žmonės netekę drabužių, varpų, aliejaus. Nieko nėra... Teismo įstatymai sumindžioti, juos trempia, juos laužo gatvėse elgetos; elgetos pasidarę lyg dievai. Susektos trijų dešimčių tarybos bylos. Didžiojoje teismo salėje minia, juoduomenė vaikščioja šen ir ten po didžiuosius rūmus, o kunigaikščių vaikai išmesti į gatvę... Niekingų, nusikaltėliškų žmonių atimta kraštui karalystė... Neriboto krašto pa-

slaptys atskleistos, rūmai viena akimirka sugriauti. Iškeltos aikštėn karalių paslaptys... Sinklitas išvaikytas, išvarytas iš karaliaus namų... Kurie turėjo rūbus — apdriskę, nesusiaudę sau — dėvi vissonu. Nesidirbęs sau valties — laivų savininkas, o tas, kurio jie buvo, žiūri į juos, bet jie jau nebe jo...[1]

Šį liūdną Aigipto istorijos periodą paskutinių metų tyrinėjimai skiria senajai karalystei, VI dinastijos pabaigai.[2] Iš tikro, VI dinastijos pabaigoje faraono valdžia susilpnėjo ir iškilo visa eilė didikų iš dvariškių, aukštesniųjų valdininkų. Charakteringa ir tai, kad vietoj vieno iždininko, antspaudo globėjo, dabar atsirado visa eilė žmonių su tokiu titulu, o viziriu buvo jau ne koks nors faraono giminaitis, kaip tai buvo iki šiol, bet kas nors iš nomarchų. Laikas tarp VI ir IX dinastijos yra pereinamasis laikas tarp senovės karalystės ir vidurinių amžių. Nuo to laiko mažai telikę paminklų. Kiekvieno iš tų faraonų valdymas buvo trumpas; reikia manyti, kad faraonų sostas tais laikais nebebuvo paveldimas, ir ėjo didelė kova dėl jo. Pagal Manetoną, VII dinastijoje buvę 70 faraonų, ir jie valdę tik 70 dienų; gal, tuo metu pagrobė valdžią oligarchai. Neilgas taip pat buvo ir VIII dinastijos viešpatavimas—18 faraonų valdė 146 metus. Turino papirusas, Abidoso faraonų sąrašas ir kiti dokumentai patvirtina tą faktą. Visi tie faraonai praėjo kaip šešėliai; neliko po jų jokių kapų, paminklų. Tai neramus, gal visokių sumišimų laikas Aigipte. IX ir X dinastijų faraonų sostinė buvo miestas Herakleopolis, šiauriniame Aigipte, ir jam priklausė visa Fajumo oazės teritorija. Pagal Manetoną, IX dinastijos grindėjas buvo faraonas Achotoi (Cheti I), labai žiaurus. Savo žiaurumą jis, reikia manyti, parodė kovodamas su savo priešu — sosto pretendentu.

Įdomus faktas, kad IX ir X dinastijos faraonų nėra likę kapų, o turime puikiausius jų laikų nomarchų kapus. Tai yra Siuto nomarchų kapai (jie iškalti Siuto uolose). Tų kapų užrašuose gyrėsi nomarchai, kad tuo laiku, kada visur Aigipte nebuvo tvarkos, jų apskrityj „kiekvienas valdininkas ėjo savo pareigas, niekas nenužudė ne tik suaugusio, bet ir

[1] *Turajev,* Drevnij Egipet, I tom. 247 pusl.

[2] *Erman,* Die Mahnssprüche eines ägypt. Weisen in Die Literatur der Aegypten, 1923 m.; *V. Vikentjev,* Revoliucija v drevnem Egipte, „Novyj Vostok", 1 Nr.

vaiko..., niekas nedarė pikto darbo; kada ateidavo naktis, kiekvienas miegantis ant kelio gerbė mane, nes jis jautėsi ten, kaip ir namie, dėl to, kad mano kareivių (visur) labai bijojo".[3] Taip pat tų nomarchų galybę rodo ir vienas paveikslas, kuriame atvaizduota nomarchų statulos pervežimo scena. Tą milžinišką statulą vežė visa žmonių armija, išrikiuota keturiomis eilėmis. Kiekvienas faraonas stengėsi palaikyti gerus santykius su galingais Siuto didikais, priartinti juos prie savo rūmų ir pavesti jiems atsakingas valdininkų vietas. Siuto nomarchas Achtoi buvo išauklėtas faraono rūmuose ir gavo vidurinio Aigipto viršininko titulą. Achtoi savo kapų užrašuose giriasi, kad jis kasęs kanalus, sumažinęs mokesčius, padidinęs žemės derlingumą, pagerinęs gyvulių ūkį, sutvarkęs laivyną ir kariuomenę. „Siutas buvo patenkintas mano valdymu, o Herakleopolis dėkojo dievams". Nomarchas Achtoi II, faraono Merikaros amžininkas, buvo vyriausias viso krašto kariuomenės vadas. Jis apgynė faraoną nuo jo priešų, nugalėjo juos ir su savo laivynu palydėjo faraoną iki pat jo sostinės. Įdomūs užrašai nomarcho Achtojo II kapuose liudija, koks didelis jis buvo kariautojas. Tuo būdu Siuto nomarchai gynė faraoną nuo priešų, o tie priešai buvo galingi Hermopolio kunigaikščiai. Jie jau buvo labai turtingi IV dinastijos laikais; turėjo alebastro akmens laužyklas. To alebastro jie siųsdavo faraonui, ne mokesčiams, bet tik kaip dovanų. Hermopolio kunigaikščiai laikosi beveik kaip nepriklausomi ir naudojasi tokiu dideliu valstybiniu turtu, jog stato šventoves dievui Totui. Tie kunigaikščiai mini savo kapų užrašuose, kad jie „išgelbėjo savo miestą didžiųjų plėšimų ir siaubų laikais". Nomarchas Necheri vadino save „dievo Toto sūnumi", kaip kad faraonai vadino save „dievo Râ sūnumis". Jo valdiniai prisiekdavo jo vardu. Ierakonpolio (pietuose) nomarchai buvo toki pat galingi, kaip ir Siutų nomarchai. Faraonai jautė jų galybę ir stengėsi pasigerinti ir Ierakonpolio nomarchams, duodami jiems visokių lengvatų.

Nors Siuto nomarchai buvo galingi, o Ierakonpolio ir galingi, ir turtingi, ir ne kartą sukildavo prieš faraoną, bet ne jie pagaliau pašalino nuo sosto silpną Herakleopolitų dinastiją ir

[3] *Breasted,* ibid, I, 157 pusl.

vėl savo globoje sujungė visą Aigiptą. Tai padarė pietų Aigipto nomarchai — Tebų nomarchai. Aigipto pietuose, kur Nilas arčiausia prieina prie Raudonosios jūros, ir šiandien yra likę grandioziški naujos Aigipto valstybės sostinės Tebų griuvėsiai. Vidurinių amžių pradžioje tas miestas buvo dar tik mažas miestelis, o greta jo buvo galingų nomarchų sostinė — miestas Hermout; tačiau vidurinių amžių viduryje iškilo Tebų miestas, ir jo nomarchams teko pirmoji vieta pietuose. Nomarchas Iniotefas, turėjęs jau pietų krašto gynėjo titulą, sujungė visą pietų Aigiptą, sukūrė didžiausią armiją ir pradėjo kovą už sostą su Herakleopolio faraonu. Iniotefas laimėjo, ir jo įpėdinis Iniotefas Didysis įsigijo aukštutinio ir žemutinio Aigipto faraono titulą; įkūrė Karnako šventovę ir buvo palaidotas Tebuose. Bet faraonas Iniotefas II valdė toli ne visą Aigiptą. Iniotefo II įpėdiniai prijungė prie savo valstybės Siuto, ir Denderos nomarchų žemes.

Daug Tebų dinastijos faraonų vadino save Mentuhotepų vardu. Pats tas vardas pareina nuo karo dievo „Montu“ vardo ir rodo, kad tai buvo faraonai kariautojai. Jie pamažu sujungė visą valstybę. Mentuhotep IV jau turėjo visą Aigipto faraonų titulatūrą ir valdė visą Aigiptą. Nuo Mentuhotepo IV ir prasideda naujas Aigipto istorijos periodas — vidurinių amžių valstybės gadynė, apie 2200 pr. Kr. Mentuhotepas IV ne tik valdė visą Aigiptą, bet ir pradėjo jau galvoti apie užkariavimą kitų kraštų, ypač Nubijos. Jis ir Aigipto statybą atgaivino: prie uolų papėdės pastatydino terasišką šventovę; kai kurie mokslininkai mano, kad ta šventovė buvo paskum pavyzdžiu garsiajai faraonės Hatšepsut šventovei Deir-El-Bahri. Mentuhotepo šventovė, neseniai atkasta, — pomirtinio faraonų kulto šventovė; ant jos sienų nupieštos scenos, vaizduojančios, kaip kitos tautos moka duoklę faraonui. Mentuhotepas IV valdė 46 metus ir buvo Tebų dinastijos pirmatakas. Mentuhotepas V padarė ekspediciją į Hammamatų akmens laužyklą; buvo nusiųstas laivas ir į Punto žemę. Yra likusi smulki tos ekspedicijos apyskaita. Visą laiką pakeliui į Raudonąją jūrą buvo kasami šuliniai apsirūpinti vandeniu dykumoje. Štai tos ekspedicijos vado Chenu pranešimas: „8 metais (Mentuhotepui V valdant) antspaudo saugotojas, prižiūrėtojas visa to,

kas yra ir ko nėra, prižiūrėtojas šventovių, aruodų ir baltųjų rūmų, pietų vartų saugotojas, pietinių namų valdymo galva, iždininkas, numalšinęs Chauinebu, kuriam prieidamos lenkiasi abi žemės“ (tai Cheno titulai). Chenu sako: „Mano viešpats (Mentuhotepas V) nusiuntė mane surengti laivo į Puntą, kad atgabentų jam naujų kvepalų iš Raudonosios žemės valdovų. Aš keliavau nuo Kopto miesto, kur buvo man nurodyta jo malonybės. Aš turėjau didelę armiją... aš turėjau 3000 kareivių, kiekvienam buvo duodama po 2 indus vandens ir po 20 kepalėlių kiekvieną dieną. Asilai buvo apkrauti sandaliais. Aš iškasiau 20 šulinių ir 2 šulinius Idechtyje 20 ir 31 kub. masto. Prisiartinęs prie Raudonosios jūros, aš pastatydinau laivą ir nusiunčiau jį... Paskiau, grįždamas iš jūros, aš įvykdžiau, kas buvo didybės pavesta, ir atvežiau jam dovanų, kurias aš radau dievo žemėje. Aš sugrįžau per Hammamat žemę ir atnešiau jam lūženų statulai šventovėje“.[4]

Tas pranešimas charakteringas ir tuo atžvilgiu, kad jo pradžioje sužymėti visi aukščiausi faraono rūmų valdininkų titulai. Chenu vadinamas prižiūrėtoju visa to, kas yra ir ko nėra — senas pavadinimas kiekvieno iždininko; baltųjų rūmų prižiūrėtojas, tai šiaurės Aigipto iždininkas; pietų vartų saugotojas, tai pietų sienų gynėjas: Chauinebu malšintojas — priverčiąs klausyti aigiejiečius (Aigiejų jūros gyventojus). Su tolimu kraštu Puntu senovės karalystės laikų Aigiptas turėjo prekybos santykius, ir Chenu stengėsi atnaujinti tuos santykius. Vėl Aigipto faraonai, kaip ir senovės karalystės laikais, rūpinosi atgabenti statybai medžiagos, ir dėl to buvo įrengta ekspedicija per dykumą į Hammamatų akmens laužyklą. Ta sunki kelionė nuo Kopto miesto iki Raudonosios jūros ir šiandien tebėra karavanų kelionė.

Apie 2000 m. pr. Kr. pradėjo valdyti Aigiptą XII dinastija; nuo to laiko daugumas mokslininkų pradeda Aigipto viduriniu amžių istoriją. XII dinastijos gadynės reikšmė viduriniu amžių Aigipto istorijai yra tokia pat, kaip ir IV dinastijos reikšmė senovės karalystei. Tai materialinio ir dvasinio pakilimo, žydėjimo gadynė. Vėl sustiprėjo karaliaus valdžia, nors ji buvo kito charakterio, negu senovės karalystės laikais. Fa-

[4] *Turajev*, I, 223 pusl.

raonų valdžia buvo dabar apribota ne tiek tradicijų, pažiūrų, kiek didikų; nors jie buvo jau priversti klausyti faraono, ir nors jau buvo pabaigta kova dėl sosto, bet faraonas turėjo dar paisyti jų galybės ir pataikauti jiems, duodamas geriausias vietas valstybėje ir rūmuose; o kai kurie faktai rodo, kad tie nomarchai būdavo kai kada pavojingi faraonams. Tų laikų faraonų veikimo sritis gana plati. Faraonas buvo ir karo vadas, ir visos valstybės tvarkytojas.

Amenhetas I buvo pirmas XII-tos dinastijos faraonas, rodos, uzurpatorius. Mat, faraono Mentuhotepo viziris taip pat buvo vardu Amenhet. Gal, Amenhetas I buvo koks nors didikas ir aukštas valdininkas ir pasinaudojo savo galybe, kad pašalintų nuo sosto paskutinį XI dinastijos faraoną ir paimtų jo vietą. Kad jam teko užkariauti sostas, liudija užrašas vieno jo amžininko ir kovos bendrininko Chneuhotepo, kuris padėjo Amenhetui I nugalėti priešus ir už tat gavo puikų Benihasano nomą. Bet užėmęs sostą, Amenhetas dar turėjo priversti klausyti savęs visą kraštą ir nugalėti visą eilę nenorinčių jo pripažinti didelių nomarchų. Iš įvairių dokumentų aišku, kad Amenhetas buvo geras politikas ir veikė gudriai. Su dideliais nomarchais, kurie stengėsi apsaugoti savo savarankiškumą, jis kovojo padedamas žemesniųjų žmonių, miestelėnų, kurie buvo jam klusnūs, ir jiems duodavo didelių nomarchų žemes. Tuo būdu jis sutvarkė visą kraštą. Apie tai rašo Antilopo nomo nomarchas, kuris taip pat gavo savo nomą iš Amenheto I rankos. „Jis (Amenhetas) pastatė pietų pasienio ženklą ir padidino šiaurinį. Jis privertė miestą žinoti, kur jo sienos, pastatė jų ženklus, kaip jie kad buvo senovėje, nes jis taip stipriai pamilo teisingumą“.[5]

Svarbiausias Amenheto I darbas buvo sutvarkymas valstybės, kad nomarchai klausytų faraono valdžios. Kad sustiprintų savo valdžią, jis pats paskyrė sostą savo sūnui, kuris pasidarė jo valdymo bendrininku. Amenhetui I teko kovoti su nomarchais visą gyvenimą. Sunki buvo kova, ir jis vos nežuvo nuo sąmokslo, padaryto jo rūmuose. Ta ilga faraono kova su savo nomarchais atsispindi labai įdomiame dokumente, Amen-

[5] *Breasted,* ibid. I t, 163 pusl.

heto I pamokyme savo sūnui: „Klausyk, ką aš kalbėsiu tau, kad galėtum tu būti žemės viešpačiu, kad galėtum tu būti kraštų valdovu, kad galėtum tu didinti gera. Būk šiurkštus visiems valdiniams, — žmonės vengia tik tų, kurių turi bijoti: nesiartink prie jų vienas. Nepavesk savo širdies broliams, nepažink draugų, neturėk patikimų asmenų,—tai neturi jokios prasmės. Kada tu miegi, būk pats atsargus, nes neatsiranda žmonių piktą dieną. Aš šelpiau elgetą, aš penėjau našlaitį. Aš buvau prieinamas prastuoliui, kaip lygiai ir žmogui su turtu. Betgi valgantieji mano duoną sukilo prieš mane, ir tie, kuriems aš spaudžiau ranką, sukilo prieš mane“.[6]

Amenhetas I sustiprino savo krašto sienas rytuose, kur visada buvo pavojų iš azijiečių: pastatė tvirtovę ir įkurdino aigiptiečių įgulą. Taip pat sustiprintos buvo sienos pietuose. 29-ais jo valdymo metais Aigipto kariuomenė, jo sūnaus vedama, nuvyko į Nubiją. Amenhetas rūpinosi savo krašto gerove. Jis pats apie save sako: „Aš padauginau kviečius ir mylėjau miežių dievą. Nilas buvo man palankus. Prie manęs nebuvo nei alkano, nei trokštančio. Žmonės gyveno taikingai dėka mano darbų. Visa, ką aš tik įsakiau, buvo gera“.[7]

Amenhetui mirus, Aigipto sostas teko jo sūnui Senusertui I. Nomarchus jo tėvui nuraminus, jis beveik visą savo gyvenimą kovojo su savo kaimynais. Daug miestų buvo užkariauta Nubijoje, kuri aigiptiškai vadinosi „Kuš“, kuri ir tuomet, kaip ir senovės karalystės laikais, buvo faraonams valdžios parama. Vidurinių amžių laikais Aigipto faraonai turėjo daug mažiau žemių, negu anksčiau, ir dėl to taip svarbu rados vėl užkariautos žemės priskirti prie faraono žemių. Tų žemių pajamomis jis galėjo naudotis savo reikalams. Nubija, dėka savo aukso kasyklų, Aigiptui visada buvo neišsenkamas pajamų šaltinis. Iš ten faraonas taip pat rinkdavo ir kareivių savo kariuomenei. Aukso gaudavo Aigiptas ir iš kitų vietų. Taip pat Senusertas I pradėjo oazių užkariavimą, kaip liudija jo plyta su užrašu, pastatyta Abidose. Šie užkariavimai XII dinastijos faraonams buvo didelė atrama besiekiant centralizacijos. Įdomu, kad Senusertas I

---

[6] *Breasted,* I t., 188 pusl.
[7] *Turajev,* I t., 225 pusl.

dar 3 metais prieš savo mirtį paskyrė savo sūnų Amenhetą II savo bendravaldžiu. Jis padarė taip, kaip buvo padaręs ir jo tėvas su juo, norėdamas tuo sustiprinti savo sūnaus sostą po savo mirties, pašalindamas visokius kitus sosto pretendentus. Amenhetas II ir jo įpėdinis Senusertas II stengėsi taip pat praplėsti Aigipto sienas, kasė kasyklas, rengė medžiagą statybai (tam tikslui surengė ekspediciją į Sinajų) ir palaikė prekybos santykius su tolimais kraštais prie Raudonosios jūros, su Punto žeme. Ant vieno bareljefo Benihasane atvaizduotos 37 semitų figūros — pirklių pasiuntiniai.

Iš XII dinastijos faraonų žymiausi — Senusertas III ir Amenhetas III. Senusertas III vienintėlis iš XII dinastijos faraonų nebuvo dar gyvo tėvo bendradarbis. Jis pabaigė savo pirmatakų pradėtus darbus, plėsdamas toliau ir stiprindamas

Dalys scenos iš Benihasano nomarcho kapo. Atvykimas į Aigiptą pirklių - sirijiečių.

valstybės sienas. Tai buvo faraonas užkariautojas ir gabus organizatorius. Jis rūpinosi susisiekimu vandeniu pietuose. Buvo iškastas Nilo kanalas aukščiau I slenksčiu. Tas kanalas jau buvo iškastas prie VI dinastijos, bet paskiau jį buvo sugriovusi srovė, ir dabar teko iš naujo kasti. Tas darbas buvo nelengvas; vienoje vietoje reikėjo iškasti kieto granito apie 260 pėdų ilgio, 34 pėdų pločio ir 26 pėdas gylio. Jis gavo „Didingo Hekuro kelio" vardą (titulas, kurį gavo Senusertas, įžengęs į sostą). Tas darbas jau rodo, kaip aukštai buvo tais laikais pakilusi Aigipte technika. Naudingas rados kanalas ir karo reikalui: Senusertas III su karo laivynu ne kartą juo plaukė į kitą pusę Nilo. Kad sustiprintų sienas tarp Aigipto ir Nubijos, faraonas pastatė aukščiau II-jų Nilo slenksčių dvi tvirtoves — Kumme ir Semne. Jų griuvėsiai ir šiandien išlikę.

Ant sienos faraono čia įstatytos plytos su užrašu: „Pietų sienos, nustatytos žemutinio ir aukštutinio Aigipto valdovo Senuserto III aštuntais valdymo metais, kad kliudytų kiekvienam negrui pereiti sausuma arba vandeniu, laivais, arba kad kliudytų pereiti negrų įgulai, be tų negrų, kurie pereis ją (sieną) prekybos arba kokiu nors pavestu reikalu. Su tokiu žmogumi (pirkliu arba pasiuntiniu) bus gerai elgiamasi visokiais atžvilgiais, bet nė vienam negrų laivui amžinai nebus leista praeiti pro šalį Semne pavandeniu“ (tos plytos šiandien yra Berlyno muziejuje). Netoli tų plytų buvo dar pastatyta ir faraono statula. Ypač stipri tvirtovė buvo Semne, kur pastatė faraonas ir šventovę dievui Dedunui. Tiedvi tvirtovės saugojo ne tik Aigipto pietų sienas nuo Nubijos puolimų, bet ir prekybos kelius į Sudaną. Nors Senusertas III ir neužkariavo visos Nubijos, bet jis dar vieną kartą nuvyko ten su savo kariuomene ir pietuose nuo Semme ir Kumme pastatė kelias tvirtoves. Vėlesniais laikais, XVIII dinastijos laikais jį laiko Nubijos užkariautoju: tarp vietinių dievų atsirado ir Senuserto vardas. Pavyko taip pat Senusertui ir Sirijoje. Senuserto karo vadas Sebekchu rašo ant plytos, rastos Abidose, kad jis su savo faraonu padaręs ekspediciją laimingųjų Retenų kraštan (taip vadino aigiptiečiai Siriją).

XII dinastijos laikais Aigipto kalba buvo žinoma ir toli nuo Aigipto Retenų krašte (Sirijoje), kaip liudija apysaka „Sinuhet“. Aigiptietis, faraono rūmų didikas Sinuhet emigravo į Siriją. Čia kunigaikščio rūmuose jis galėjo susikalbėti aigiptiškai. Prekyba ėjo ir su Sirija, ir su Palestina, ir su Babilonija, ir su Sudanu, ir su Aigiejų pajūrio tauta „Chauinebu“. Galima konstatuoti aukštos tų laikų Aigiejų kultūros įtaka Aigiptui, ypač meno srityje. Daugelyje vietų rasta Aigipte Aigiejų indų, su spyruokliškais raižiniais. Tokių spyruoklių galima rasti ir aigiptiečių piešiniuose.

Senusertas III valdė apie 40 metų. Jo milžiniška užkariautojo figūra darė tokį didelį įspūdį amžininkams, jog apie jį liko labai daug legendų; kartais jį tapdindavo su karinguoju Ramzesu II, priskirdami jam Ramzeso žygdarbius. Taip rašo apie jį ir Herodotas. Graikai iškreipė jo vardą ir vadino jį Sezostrisu. Jis pakėlė Aigipto faraono autoritetą ne tik savo

krašte, bet ir Azija pradėjo justi jo galybę ir stengėsi palaikyti su juo gerus santykius.

Jo sutaupytomis materialinėmis valstybės jėgomis pasinaudojo jo sūnus ir įpėdinis žymusis Amenhetas III, kuris pirmiausia rūpinosi užkariautųjų kraštų organizavimu ir valstybės gerove. Jis sutvarkė gausingas kasyklas, paskyrė visoms prižiūrėtojus, kurių vardu jas pavadino, pagerino kelius į jas per dykumą, iškasdamas šulinius. Dėl to seniau pavojingos ekspedicijos į tuos kraštus, kada keleiviai mirte mirdavo nuo karščio ir troškulio, pasidarė lengvos. Kasyklose buvo ir vandens, ir lengvai galima buvo pristatyti maisto. Tad tos kasyklos dabar galėjo būti nuolat sistemingai ekspluatuojamos. Daug turtingų kasyklų buvo Sinajuje. Čia išaugo puikiai parengta darbui stotis Sarbut-El-Chadem, kur uoloje buvo iškalta didelė cisterna. Ir ši dykuma dabar virto puikiai aprūpinta Aigipto kolonija, kuri teikė savo metropolijai gausingų turtų ir jos kapams bei paminklinei statybai reikalingos medžiagos. Kasmet šias kasyklas lankė faraono valdininkai, kurie ir pristatydavo reikalingus medžiagos kiekius į Aigiptą. Tos kolonijos nuo beduinų puolimo buvo saugojamas nuolatinės Aigipto įgulos.

Amenhetas pasižymėjo statyba. Legenda pasakoja, kad jis Fajumo oazėje iškasė didžiausią Merido ežerą, kuris turėjo būti lyg ir atsarginiu rezervuaru. Iš Nilo prakastu kanalu potvynio metu turėjo čia eiti vanduo, o uždarius kanalą, tas vanduo turėjo likti, ir juo galima buvo naudotis laukams drėkinti. Šiandie išaiškinta, kad Amenhetas neiškasė to ežero. Ežeras buvo natūralus, bet Amenhetas iškasė kanalą iš jo į Nilą, ir tuo būdu Nilo vanduo potvynio metu ateidavo į ežerą, ir tas ežeras iš tikrųjų pasidarė atsarginiu vandens rezervuaru. Aukščiausioje vietoje, to ežero pakrantėje, buvo pastatyta siena, kuri, kaip užtvanka, neleido vandeniui kilti toliau. Tuo būdu nusausinta 27000 akrų žemės.

Dabar išnykęs ir Merido ežeras, išnykęs ir kanalas, kuris jungė jį su Nilu. Legenda dar pasakoja, kad prie to ežero Amenhetas III buvo pasistatydinęs sau milžiniškus rūmus, kuriuos vėlesniais laikais graikai pavadino labirintu. Šiandien tų rūmų nėra likę nė griuvėsių, bet kai kurie jų pėdsakai įgalino mokslininkus padaryti tūlų išvadų. Jie mano, kad tas la-

birintas buvęs dinastijos sostinė Arsinoja, Fajumo miestas, kurio dievas Sobekas beveik prilygo Amonui. Čia turėję būti ne tik faraono rūmai, bet ir administracinis visų nomų centras; buvo šventovė, skirta dievui Sobekui (krokodilui), ir reikia manyti, kad čia prie šventovės tvenkiniuose buvo laikomi ir gyvi krokodilai, paskirti tam dievui. Jie, kaip rašo Herodotas, buvo prijaukinti ir išeidavo iš vandens ant kranto, kada atnešdavo jiems tešlainių, saldumynų. Strabonas, atsilankęs Aigipte, dar matė tuos labirinto rūmus ir taip apie juos rašo: „Nuostabus daiktas, kad kiekvieno kambario lubos buvo padarytos iš vieno akmens, o sienos iš didžiausių akmeninių gabalų, be medžio ir kitos kurios statybinės medžiagos“[8]. Graikų keliautojas stebisi tuo statybiniu milžinu, kuris buvo sudarytas iš tūkstančių atskirų kambarių ir įvairių supainiotų koridorių. Legendos apie tą Aigipto labirintą vėlesniais laikais susipynė su legendomis apie Krito labirintą.

Labirinto ir Senme bei Kumme tvirtovių pėdsakai yra vienintėliai iki šiol atrasti pasaulinio pobūdžio Aigipto statybos pėdsakai. Yra likę Amenheto Nilometro pėdsakai ant uolos. Juo buvo matuojamas Nilo vandens aukštumas. Įdomu, kad tuo metu Nilo vanduo pakildavo 25—30 pėdų aukščiau negu dabar, ir tuo būdu Nilo potvyniai teikdavo Aigiptui daug daugiau vandens ir derlingumo.

Amenhetas III valdė daugiau kaip 40 metų, ramus ir laimingas Aigiptui laikas. Apie tą faraoną daina dainuoja: „Jis dengia abi šalis žalumynais daugiau nei didysis Nilas. Jis abiem šalim teikia galią. Jis — gyvybė, gaivinanti nosį... Turtai, kuriuos jis duoda, yra maistas tiems, kurie eina paskui jį. Jis maitina tuos, kurie žengia jo keliais. Karalius — maistas, o jo lūpos — gausumas“[9].

Nepaisant to, kad XII dinastijos laikais sustiprėjo faraono valdžia, kad Senusertas III ir Amenhetas III turėjo autoritetą ne mažesnį už senovės karalystės laikų faraonų, vis dėlto greit po XII dinastijos faraono valdžia vėl pradėjo silpnėti ir nomarchų reikšmė vėl pakilo. Iki šiol nėra aiškios tų atmainų priežastys. Žymų vaidmenį čia vaidino ir tas faktas, kad Aigipte

[8] *Breasted* I, 203 pusl.
[9] *Breasted*, I, 204.

visada buvo stiprios iščentrinės jėgos, ir visada, nuo Aigipto istorijos pradžios iki pabaigos, matome atskirus nomus besistengiant atsiskirti nuo centro. Tos pastangos yra nuolatinis Aigipto istorijos veiksnys. Dėl to visada ėjo slapta kova tarp nomarchų ir faraonų. Tokiomis aplinkybėmis daug svėrė paties faraono asmuo, jo gabumai. Viešpataujant stipriai dinastijai, kokia kad buvo, pavyzdžiui, XII dinastija, toje kovoje laimėdavo faraonai, bet viešpataujant silpnoms dinastijoms, pav., XIII ir XIV, nomarchai imdavo viršų, ir Aigiptas, suskilęs į nomus, nejungiamas jokios valstybinės idėjos, kaip pamatysime toliau, nepajėgė atremti Azijos tautų ir pateko jų valdžiai.

Nomai paskutiniaisiais XII dinastijos laikais vėl išsiskyrė, ir visa eilė valdovų nomarchų valdė Aigiptą. Tai jau ne absoliutizmo, bet tikro feodalizmo laikas. Tais laikais kiekvienas nomas gyveno savo atskiru gyvenimu, kiekvieno nomarcho rūmai tapo faraono rūmų kopija, kiekvienas nomarchas turėjo savo atskirą teismą, administraciją, produktų sandėlius, iždą, savo miliciją. Nomarchai pasidarė paveldimi savo nomų valdovai, aukštesnieji žyniai bei teisėjai; jie rinko mokesčius; ypač svarbi ta aplinkybė, kad kiekvienas nomarchas galėjo, kaip norėjo, tvarkyti miliciją. Ta milicija buvo kiekvieno nomarcho karo jėga, ir jis galėjo ja ne tik gintis nuo savo priešų, bet kovoti ir su faraonu. Kai kurie nomarchai metus skaičiuodavo ne pagal faraono valdymą, bet pagal savo valdymą nome. Milicija rėmė nomarchai savo valdžią, ir visa eilė dokumentų liudija, jog ne kartą nomarchai kovojo su faraonais ir, juos nugalėję, užimdavo jų sostą. Su ta milicija nomarchai žygiuodavo į Nubiją, į Vadi-Chamato kasyklas, tuo būdu didindami savo lėšas ir stiprindami savo galią. Tokie nomarchai tik nominaliai tepriklausė faraono. Jie tam tikromis sąlygomis už tarnybą turėjo žemės iš faraono (per-hatio — kunigaikščių namas) ir dar savo tėvų žemės (per-itef — tėvo namas), kurios niekas negalėjo jiems atimti. Nomarchų žemes — ir „kunigaikščių“, ir „tėvų“ — dirbo valstiečiai. Jie buvo „priklausą laukui“ ir visiškai savo šeimininko valdžioje.

Tuo būdu ir Aigipte, kaip ir Europoje viduriniais amžiais, turime šiokių tokių feodalizmo formų: tokie pat feodalai dvarininkai, valstiečių darbo eksploatatoriai, toks pat valstybės su-

skaldymas, taip pat stambieji dvarininkai ir stambieji nomarchai turi savo kariuomenę, turi valstybinių žemių ir tėviškės žemių. Tačiau senovės istorijoje nebuvo sudėtingos feodalų savitarpio santykių sistemos, vadinamosios feodalinės jierarchijos, senjorų ir vasalų.

Nomarchų galybę liudija visa eilė puikiai išpuoštų jų kapų. Ypač pažymėtini Hermopolio, Assuano, Siuto ir Benihasano (aukštutiniam Aigipte) kapai. Kai kurie jų parašai labai įdomūs istorikui. Ant Siuto nomo kunigaikščio Chepsefi sarkofago yra parašyta dešimt jo susitarimų su Siuto šventovės žyniais. Chepsefi išvardija visas savo aukas šventovei, o žyniai už tai pasižada po jo mirties aukoti jo kapui aukas. Iš tų dokumentų sužinome, kokios rūšies buvo feodalų ūkis ir kokios buvo klasės tų laikų Aigipte — didikai, šiaip jau laisvieji žmonės ir valstiečiai. Sarkofagų užrašuose nomarchai giriasi, kad jie buvę geri krašto valdovai ir rūpinęsi savo valdinių gerove. Savo autobiografijose jie giriasi ne tik tuo, kaip beveik visada aukštieji valdininkai, o prieš tai ir nomarchai, kad juos mylėjęs faraonas, bet kad juos mylėjęs ir jų miestas, vietiniai dievai, kad jie, kaip tėvai, rūpinęsi savo valdiniais ir patys savo lėšomis (ne faraono padedami) teisingu būdu pasistatę sau kapą. Nomarchas Ameni rašo: „Nebuvo vargšo dukters, kurią aš būčiau nuskriaudęs, nebuvo našlės, kurią aš būčiau apsunkinęs, nebuvo badaujančio mano laikais".

XII dinastijos laikais faraonai sutramdė nomarchų valdžią. Turajevas sako:[10] „Galingi XII dinastijos faraonai mokėjo aukštai laikyti savo autoritetą, palikdami tam tikrų teisių ir vietos valdytojams. Dėl to Aigipto gerovė kilo: iš vienos pusės, daugybė kultūrinių centrų valdytojų rūpinosi savo kraštais, iš kitos, stipri centrinė jėga neleido išaugti išcentrinėms jėgoms ir separatiškiems siekimams"[11]. Tačiau, nors tas nomarchų veikimo rungtyniavimas gerai veikė ekonominį krašto gyvenimą, vis dėlto nomai niekada nebuvo sudarę vienos federacinės valstybės, neturėjo politinio centro, ir dėl to silpnų faraonų laikais jie negalėjo apginti krašto nei nuo savitarpio karų, nei nuo svetimšalių puolimo. Faraonai dažnai

[10] Istorija drevniago Vostoka, t. I, 229 pusl.
[11] Ibid. 230 pusl.

stengdavosi išauklėti savo rūmuose klusnių nomarchų arba skyrė juos iš žemesniųjų žmonių tarpo. Sirenpovetas, Senuserto I-jo amžininkas, dėl savo pakėlimo rašo: „Jo didybė išaukštino mane, aš buvau pažymėtas tarp nomų kunigaikščių. Aš apverčiau senovės papročius — buvo įsakyta, kad aš viena akimirka pasiekčiau dangų... Aš buvau antras iš dviejų ir trečias iš trijų šioje žemėje. Aš smarkiai lenkiausi, kol gerklė sustodavo alsavus. Aš džiūgavau, kad mane pakėlė į dangų ir mano galva praėjo pro kietovę. Aš liečiau žvaigždes, pats atrodžiau žvaigždė; šokau, tartum planetos. Mano miestas džiūgavo, mano kariuomenė džiūgavo dėl to, ką girdėjau... Seniai drauge su vaikais džiaugėsi. Dievai, kurie Elefantinoj, tegausinie dėl manęs jo didybės metus, teduodie jam naują gimimą, kad jis dėl manęs galėtų kartoti milijonus jubiliejų".

Akylesni faraonai ne tik stengėsi visada turėti atsidavusių klusnių nomarchų, bet provincijoj visur jie, be to, dar turėjo savo prižiūrėtojų. Tokie faraono prižiūrėtojai provincijoj buvo „pietų didikai". Jų buvo iš viso 30. Viziris, kaip ir senovės laikais, buvo pirmas asmuo valstybėje, bet faktiškai iždininkas buvo už jį aukštesnis. Vyriausias teismas veikė faraono sostinėj, jam pirmininkavo viziris. Ypač svarbus buvo jo vaidmuo viduramžių karalystės laikais. Jis tuomet buvo vyriausias sostinės viršininkas ir svarbiausias asmuo po faraono. Įdomi instrukcija viziriui. —

„Faraono audiencijų salėje surinkta kolegija „Kenbet". Pašaukė vizirį, kuris ką tik dar buvo paskirtas. Jo didybė tarė jam: „Prižiūrėk vizirio tarnybos vietą, būk akylas visa kam, kas ten vyksta: nuo to pareina tvarka visame krašte. Vizirio pareigos nėra iš maloniųjų. Jos — karčios nuo pat pradžios. Jos — varis, kuriuo apgaubiamas auksas... Jos reikalauja nekreipti dėmesio nei į kunigaikščius, nei į aukštuosius valdininkus; jos neleidžia versti vergais jokių žmonių. Kada ateis prašytojas iš Aukštutinio arba Žemutinio Aigipto, apskritai iš visos žemės, pasirūpink, kad visais atvejais būtų pasielgta pagal įstatymus, kad būtų padaryta visa kaip reikiant ir (kiekvienam) būtų parodytas teisingumas. Juk kunigaikštį visi mato — vanduo ir vėjas paskelbia visa, ką jis daro. Juk niekad nelieka nežinoma, ką jis yra padaręs. Spręsda-

mas (prašytojo) bylą, jis neturi pasikliauti valdinio žodžiais, o turi teisti pasiremdamas savo protavimu... Po sprendimo prašytojas neturi sakyti: „Man neparodyta teisingumo..." Neužmiršk spręsti teisingai. Dievas nekenčia šališkumo. Tai — mokslas. Elkis štai kaip. — Su pažįstamu elkis taip pat, kaip ir su nepažįstamu, su tuo, kuris artimas faraonui, elkis taip pat, kaip ir su tuo, kuris tolimas nuo (jo namų). Kunigaikštis, kuris taip elgiasi, tvirtai laikysis savo vietoje. Neatstumk prašytojo neišklausęs. Jeigu yra prašytojas, kuris nori kreiptis į tave su prašymu, bet jis ne tas, kuo dedasi, tai tu atsakyk jam, paaiškinęs atsakymo priežastį. Juk yra sakoma: „Prašytojui yra malonesnis susidomėjimas jo žodžiais, nekaip įvykdymas to, ko jis atėjo. Neširsk ant ko nors be pagrindo. Būk rūstus tik dėl to, kas sukelia (teisingą) rūstybę. Apsiausk save baime, kad tavęs bijotų; kunigaikštis — tai kunigaikštis, kurio bijosi, betgi kunigaikštį gerbia, jeigu jis kuria tiesą. Bet jeigu kas perdaug dažnai veikia baime, tai žmonių akyse jis ne visiškai teisus, ir jie nesakys apie jį: „tai žmogus"... Niekados nedelsk su teisingu sprendimu, jeigu bylos įstatymas tau žinomas. Įžūlus pasižymi tuo, kad karalius labiau myli drovų ir kuklų, negu įžūlų. Tad elkis pagal šituos tau duotus (nurodymus), — juk tuo būdu galima pasiekti laimė, ir atkreipk dėmesį į žemės sklypus, sutvarkydamas juos"...[12]

Faraono žemes tvarkė ir prižiūrėjo atskiri didikai, „didieji rūmų valdytojai". XII dinastijos faraonas turėjo jau armiją klusnių didikų, nomarchų, kurie mokėjo mokesčius valstybės iždui. Dar didesnė parama faraonui rados vidurinio luomo žmonės, daugiausia miestų amatininkai. Miestelėnams faraonai duodavo visokių privilegijų — o jie palaikė faraonus kovoje su nomarchais. Tas luomas išaugo tik vidurinių amžių laikais. Tik iš vidurinių amžių tėra likę jų sarkofagų su užrašais. Abidose ant gražių kedrinių sarkofagų randame tokių parašų: „miesto gyventoja", „miesto gyventojas"; tai paprastų miestiečių sarkofagai. Ant kitų skaitome: „sandalių meisteris", „indų meisteris" ir t. t.[13]

[12] *Turajev*, I t., 233 pusl.

[13] Tik jokių valstiečių kapų pėdsakų Aigipte nerasta. Neturėjo kapų tie amžini vargšai. Jų mumijas dėdavo į maišus ir laidodavo dykumos smėlyje, kur jie puikiai išsilaikė iki mūsų laikų.

Į tą naują buržuazijos klasę paniekinamai žiūrėjo valdininkai. Duau pamokymas savo sūnui rodo tų laikų pažiūras į įvairias profesijas. Veikalo autorius puikiai charakterizuoja kiekvieną profesiją: „Pamokymų pradžia... Achtojo Duau sūnaus savo sūnui Piopi, kada jis plaukė į pietus, į rūmus, kad atiduotų jį į rašto mokomuosius namus, kad jis nepasiliktų užpakalyj aukštuomenės sūnų, kurie rūmuose. Jis tarė jam: „Aš esu matęs smūgius. Aš esu matęs smūgius. Kreipk savo širdį į knygas. Aš esu stebėjęs laisvą nuo darbų. Iš tiesų, nieko nėra aukščiau už knygas. Kaip vandenyj, plaukiok knygose, — tu rasi jose nurodymą: jeigu raštininkas yra rūmuose, jis juose nebus elgeta, bet bus sotas. Aš nežinau kitos tarnybos, kuri duotų progos tokiam posakiui, dėl to teigiu tau mylėti knygas, kaip tikrąją motiną, ir išdėstau tau visus privalumus (tų, kurie jas žino). Jos aukščiau už visas kitas tarnybas: nieko nėra žemėje aukščiau už jas". Po tokios įsakmios ir atviros pratarmės tėvas, susirūpinęs savo sūnaus karjera, dėsto jam kitų profesijų nepatogumus. „Aš nesu matęs kalvio pasiuntiniu nei auksakalio pasiųstuoju, betgi esu matęs kalvį bedirbantį prie žaizdro. Jo pirštai buvo panašūs į krokodilo odą, jis kvepėjo blogiau nei supuvę ikrai. Kiekvienas amatininkas, dirbąs raižytuvu, pavargsta daugiau už žemdirbį. Jo laukas — medis, jo įnagis — metalas. O naktį ar jis laisvas? Jis dirba daugiau, nei kad gali padaryti jo rankos, dėl to naktį jis žiebia žiburį. Žemdirbio amžini drabužiai (švaraus aigiptiečio piktinimasis!). Jo sveikata — kaip žmogaus, gulinčio po liūtu... Vos tik sugrįžo jis namo, ir vėl jam reikia eiti... Audėjas dirbtuvėj silpnesnis už moterį. Jo kojos pilve, jis neįkvepia oro. Jeigu jis dieną nepadarys, kiek jam paskirta, jį muša, tartum lotosą liūne. Jis duoda duonos sargams, kad pamatytų šviesą... Kurjeris, vykdamas į užsienį, užrašo palikimą vaikams, bijodamas liūtų ir azijiečių... Kai jis išeina, plyta (t. y. dantiraščio dokumentas ant molio) už jo juostos"... Tokiu pat tonu apibūdinama ir daug kitų profesijų (pav., skulptoriaus, skutėjo, smulkaus savininko, mūrininko, sodininko, ginklų dirbėjo ir kt.). Pabaigoje sakoma: „Tai aš darau, plaukdamas į pietus, į rūmus, mylėdamas tave. Tau viena diena mokykloje naudingesnė už

amžinybę... Tu daugelį siuntinėsi, jeigu klausysi vyresniųjų žodžių... Nėra raštininko, kuris negautų maisto iš karališkųjų namų turtų. Gimimo deivė teikia gausumo raštininkui, stato jį teismo pryšakyje. Dėkoja dievui jo tėvas ir motina, — jis pakreiptas gyvenimo keliu. Ir štai aš kreipiu į tai tavo vaikų dėmesį"[14].

2

Religija

Vidurinių amžių aigiptiečių religijoj, palygindami ją su senosios karalystės religija, pastebime didelę evoliuciją. Kinta kai kurių dievų reikšmė. Dievas Oziris, senojoj karalystėj daugiausia žinomas kaip vaisingumo dievas, dabar virsta tiktai pomirtinio gyvenimo dievu, mirusiųjų teisėju. Jo garbinimo centras buvo garsus pietų Aigipto miestas Abidosas. Čia vieno I dinastijos faraono Chento kapas buvo laikomas dievo Ozirio kapu. Dėl to visi karaliai ir didikai rūpinosi būti palaidoti čia, netoli nuo tariamojo dievo Ozirio kapo. Dėl to dažnai randama po du faraonų kapus, kurių vienas būtinai Abidoso mieste; didikai padėdavo čia bent savo antkapių plytas, ir Abidosas virto didžiuliu nekropoliu. Čia Ozirio garbei buvo vaidinamos misterijos, įsigijusios tiek daug reikšmės, jog dažnai randama maldų, kad mirusieji galėtų palikti savo kapus ir dalyvauti šiose kulto ceremonijose. Nuo to laiko, kai ligi tol nežinomas Abidoso miestas virto Ozirio garbinimo centru, ten iš viso Aigipto ėmė keliauti maldininkai nešini aukomis, plaukti daug turtų, Abidoso kunigai įsigijo nepaprastos reikšmės.

Vidurinių amžių Aigipto religijos evoliucija taip pat pasireiškia Ozirio kulto demokratėjimu. Senosios karalystės laikais tik karalius numiręs susijungdavęs su dievu Oziriu, ir ant visų kapų matome užrašus: „Oziris toks ir toks" (mirusiojo vardas). Dabar Oziris teisia kiekvieną numirėlį žengiantį į pomirtinį gyvenimą: dievo akivaizdoj sveriama numirėlio širdis, ir jis atliekąs negatyvišką išpažintį. Dievas reikalauja iš žmogaus gerų darbų ir už juos atlygina mirusiam.

Naujas pomirtinio gyvenimo vaizdavimas atsispindi „Dviejų kelių knygoje". Čia mes randame pomirtinio pasau-

[14] Ibid, 231 p.

lio geografiją. Mirusysis turi pažinti pomirtinį pasaulį, kad keliaudamas po jį nepaklystų. Jis turi kalbėti įvairias magiškas formules, kad nepakliūtų į demonų pinkles ir išvengtų pavojaus vaikščioti aukštyn kojom, žemyn galva. Kitos formulės turėjo įgalinti mirusįjį pasirodyti žemėje, išeiti dienos metu, pavirstant pagal norą gėle, paukščiu, dievu. Bet tai ne indiškas vėlių persikėlimas, ne dievų paskyrimas: kiekvienas mirusysis gali įgyti savo noru pasirinktąjį pavidalą. Atskiroj Mirusiųjų knygos dalyj sakoma, kad mirusysis galįs laikyti save bet kokiu dievu, netgi dievu Râ. Tik optimistai aigiptiečiai tegalėjo sukurti tokį pomirtinio gyvenimo vaizdą. Jų svajonės ir noras drąsūs — jiems nėra nieko negalima. Bet daugelis raštų kalba ir apie baisumus, laukiančius keleivio prie įėjimo į pomirtinį pasaulį. Apie nuožmias pomirtinio pasaulio baisybes kalbama ir senosios karalystės raštuose, bet čia joms skiriamas kitas vaidmuo — jos yra lyg budeliai, kurie vykdo bausmes neišteisintoms vėlėms. Senojoj karalystėj jos tik gąsdindavusios, o dabar jau ryjančios pasmerktąsias vėles. Skaičius mirusiojo priešų dabar padidėjo, jų bausmės pasidarė įvairesnės. Tie priešai galį paversti vandenį ugnimi, galį priversti, kad numirėlis rytų savo kūno atmatas, galį pavogti mirusiojo burną, širdį, galvą. Mirusieji kenčią badą, troškulį. Tai bandymai, skaistykla, per kurią einančios mirusiųjų vėlės. Vienintelis įnagis kovoti su baisybėmis — magija. Išplečiama Ozirio teismo sąvoka. Iškyla jo teismo idėja. Visi žmonės dabar tampa po mirties Oziriais, visi moka taisyklingai ištarti formules. Bet kam mirusiajam įvairios dovanos pomirtiniame gyvenime? Kam magija, jei viską išsprendžia širdies svoris? Vėl sąvokos supainiojimas, — aigiptiečių konservatizmo padarinys: senieji supratimai, užuot nykę, susigyvena su naujaisiais.

Pakitėjo ir vidurinių amžių karalystės dievai. Senasis dievas Râ sutapo su naująja dievybe Amonu ir buvo pavadintas Amon-Râ. Šis naujasis dievas Amonas — Tebų dievas, miesto globėjas, teikiąs faraonams laimėjimus; jis iškilo ir pasidarė viso Aigipto dievu tada, kai Tebų miestas patapo viso Aigipto sostine. Bet senasis vyriausis Aigipto dievas Râ negalėjo būti užmirštas; sutapo jis su naujosios sostinės Tebu dievu ir sujungė

savimi šių abiejų dievų ypatybes. Pirmiausia jis valstybės globėjas, „laikąs jos priešus pamynęs sandaliais“, bet greta to jis ir kosmiškasis dievas, saulės dievas. Jo charakterį geriausiai vaizduoja jam skirti himnai. Kai kurie jų — ištisa eilė dievybę šlovinančių epitetų ir labai primena mūsų litanijas.

„Garbė tau, garbė tau, Amon-Râ. Mes aukštinam tavo dvasią, mes garbinam tavo vaizdą. Tu spindulingasis, daugiaveidis, daugiaspalvis. Širdys nepasisotina meilės tau. Amžinasis, sukūręs dangų ir leidęs žemę, leidęs jūras ir kalnus, pasaulio kūrėjau, — tu žemę tamsybėse apšvietei, sušvitęs chaose. Žmonės ir dievai rados tik po tavęs. Visagalis, daugiavardis, nežinomasis, jis tolimas žvilgsniui, bet girdėti arti, jėgos valdovas, tvirtu delnu, galingas tą valandą, sutriuškinąs siaubus. Naikinąs savo priešus. Nuolankusis, gailestingasis, meilingasis, geraširdis, klausąs maldų, atvykstąs šaukiamas. Pagimdęs žmones, sukūręs jiems visa ko reikią, vienintelis, turįs galią atgaivinti, nepavargstąs... Jis — vaisingoji drėgmė, auginanti augalus, ir javai išauga, kildami iš jo kūno. Jis įgalina tą, kas šlovina jo dvasia, ir aukština abu jo diskus[15]; jis sunaikina tą, kas nusikreipia nuo jo, nesuprasdamas, kad jis yra tiesa. Kaip gera minėti tavo gerumą, o dievų valdove! Širdis veržiasi skelbti tau garbę. Žmonės džiaugsmingai šlovina didį tavo vardą, skelbdami tau garbę tavo lūpomis. Ateik, ateik tu, gyvasis, nenykstamasis dieve, amžinai jaunas, neapimamasis... Tavo dvasia danguje, bet tavo vaizdas žemėje, veidus apšviečia tavo (šviesa), širdys kupinos tavęs. Ateik, ateik, Amon-Râ, pradėtasis naktį, pagimdytasis dieną, pasirodęs kūdikiu, amžinai jaunas. Dievų būtį pažymi jo švytėjimas horizonte, ir žmonių amžius pažįstamas iš jo spindulių šviesos. Metai skaitomi pagal jo pasirodymą, — ir visą, kas yra, tegalime suskaityti tik dėka tavo buvimo. Tu nugalėtojas, dievų valdovas. Tavo priešai... (2 puslapiai pàpiruso sunaikinti). ...Ateik, ateik, Amon-Râ, sukūręs abidvi žemes, sutvirtinęs abi karalystes, visą pasaulį leidęs pagal savo širdies mintis, pranašaująs ateitį amžių pabaigoje, — amžinybė jo akivaizdoje lyg vakarykščia diena. Mūsų šlovinamųjų žodžių kūrėjau, — tu įdėjai juos į mūsų širdis, leisdamas mus. Mes šlovinam tave, kada tu švieti ho-

[15] Saulę ir mėnulį.

rizonte; kai tu iš naujo pasirodai, abidvi žemės džiūgauja. Tu ateini, kada šaukiasi tavęs (tavo) gailestingumo valandą. Dievai skelbia: „Mes šlovinam tėvą“. Žmonės (taria): „Mes šlovinam savo kūrėją jo vardu, — tą, kuris mus leido“. Šis dievas — teisingumo valdovas, — jis juo tesidžiaugia, — ... sumanymų šaltinis, gausingų lėmimų versmė. Likimas jo klauso, (žmonių) amžius — jo rankose, likimo deivės. Leidęs žmones ir pagimdęs dievus, žmonėms duodąs gyvybę ir teikiąs jiems visa, ko reikia, amžinasis, sukūręs Eneadą, — pasaulis atsirado, kada jis leido jį pagal savo širdies mintis. Viskas tevyksta jo nustatymu, jo numatyta visokia būtis. Dieviškasis, laikų pradžioje atėjęs iš nebūties, pats save sukūręs savo rankomis, šviečiąs, spindulingasis, geraširdis, daugiaveidis, maloningasis, nuolat atsinaujinąs, — jis amžinybių viešpats ir begalybių valdovas. Dangaus valdovas, žemės viešpats, — jis sukūrė abidvi žemes, įkūrė nomus ir įtvirtino dievų šventoves amžiniesiems laikams. Kaip gera garbinti tave, pasaulio įkūrėjau. Juk tu dievas, pagimdęs dievus, — tu visus juos leidai, — jų rankos kyla, garbindamos tave. Žmonės, mirtingieji, aukština tave, jie skelbia tavo šlovę, kada tu pakyli horizonte, ir krinta veidu prieš nuostabų tavo vaizdą. Meilė tau neišnyks per amžius. Tebai džiūgauja, Karnakas linksminas. Tavo Eneada džiaugiasi, kada neša tavo statulą. Tu keliauji savo laively savo pasirodymu, lygiai kaip tas, kurį šakalai traukia deivės Nut keliais. Tavo spinduliai šviečia kaip saulės diskas, atsispindėdami dangų ir žemėj. Į tave žvelgia visų akys, kada tu spindi, širdys džiūgauja, išvydusios tave, — kokios puikios abidvi Amono-Râ akys! Prieš tave amžinybė ir po tavęs amžinybė, — jis yra begalybė. Tu užteki Tebuose ir nusileidi Heliopolyje; Fenikso namai verti, kad priimtų tavo kūną. Tu apimi abudu amžinybės galus, nėra pabaigos tavo būčiai. Pas tave ateina visi, kas teikia gera. Garbė tau, visų valdovų valdove, dėl tavo meilės. Garbė tau, visų sukurtųjų valdove, dėl tavo šlovės. Garbė tau, pasaulio leidėjau, pagal tavo galios didybę. Garbė tau, galingasis savo vaizdu, pagal tavo malonės gausybę. Garbė tau, tu rūstusis, mes krintame veidu prieš tavo veidą. Garbė tau, pasirodęs kūdikiu. Garbė tau, žmonių giminės viešpatie; visi tavo leistieji šlovina tave.

Garbė tau, tu vieninteli, leidęs dievus ir žmones. Visi tavo kūriniai lenkiasi tau,... Jie šlovina tave už tavo darbus. Kas klauso tavęs, — tu įsakei — tebūnie tas ant žemės, ir nėra pražūties tau saugojant. Tavo būtis amžina, tavo metai be galo. Tavo sūnus Horas amžinai daugina tavo dovanas".[16]

Šitame himne mes turime charakteristiką universaliojo dievo, leidusio dangų ir žemę, ir visa, kas juose yra; dievo, kuris saugoja visa, ką yra leidęs. Mirusiųjų knygoje, 17 skyriuj, vienas svarbiausiųjų Aigipto dievų sako apie save: „Aš — Atum, būdamas vienintelis. Aš — Rā jo pirmuoju užtekėjimu. Aš — didysis, leidęs pats save, Eneados valdovas (9 vyriausi Aigipto dievai). Aš — vakar diena, aš žinau rytojaus dieną. Aš — Min."[17] Vadinasi, dievai Atum, Rā, Min ir gal būt, visi kiti yra vienintelis didysis Aigipto dievas.

3

Menas ir literatūra

Tų laikų architektūros beveik nieko nėra likę. Tik legendos tepasakoja mums apie nesuskaitomus Labirinto rūmus. Amenemheto III kapo šventovė, vėliau virtusi Aigipto dievų panteonu, pagal Strabono aprašymą buvusi pastatyta iš balto, kaip marmuras, akmens. Garsusis Meridos ežeras Fajume, turėjęs šiaip ir taip 40 kilometrų, šiandien išdžiūvęs. Buvę aplink jį derlingi slėniai šiandien virtę dykuma. Iš puikiųjų Heliopolio šventovių teturime tik Senuserto I-jo obeliską su išdidžiu užrašu: „Mano grožį minės šiuose namuose. Mano vardas obelisko viršūnė, ir mano vardas ežeras". Iš Tanos ir Bubastos šventovių tėra likusios tik akmenų krūvos. Bet iš rašytų dokumentų žinoma, kad XII dinastijos faraonai nuo Deltos iki Nubijos visur statė puošnių šventovių valstybiniam dievui Amonui-Rā, taip pat ir didelių vyriausybės rūmų. Karnake iki šių laikų išsilaikė didelė Amono šventovė, kuri buvo naujai pristatoma ir plečiama daugelio naujosios karalystės karalių. Visos tos

---

[16] *Frank Kameneckii* „Pamiatniki egipetskoj religii", pusl. 33—39. Iš rusų kalbos išvertė J. Žiugžda. (Šio himno originalas yra Berlyne — papirusas 3049).

[17] *Turajev*, I t., 239 pusl.

šventovės naujaisiais laikais buvo griaunamos ir verčiamos medžiaga naujiems trobesiams statyti.

Daug puikių antkapių ir maldyklų statė nomarchai. Kapai buvo nebe *mastabų* pavidalo statomi, bet iškertami uolose. Šie puošnūs nomarchų kapai vaizduoja feodalinę tų laikų valstybės santvarką ir tos gadynės gyvenimą. Ypač daug įdomios istoriškos ir meniškos medžiagos teikia kunigaikščių Mitri kapai Benichasane. Jie labai gerai išsilaikė. Įėjimą į juos puošia kolonos. Tuo tarpu faraonų kapai ryškiai sumenkėjo, palyginant su didingomis senosios karalystės piramidėmis. Menkos nedaugelio tų laikų piramidžių liekanos byloja mums apie karalių valdžios sumenkėjimą. Jos yra pastatytos iš plytų. Tik kai kurių jų išviršinė pusė iš akmenų. Jos taip pat mažesnės už senovines piramides. Tik išviršinė jų išvaizda išsiskiria šiokiu tokiu dailumu. Noras apsaugoti mumiją nuo žmonių akių čia dar labiau pasireiškia. Amenemheto I piramidės liekanos iš vidaus yra ištisas labirintas urvų, užverstų didžiausiais akmenimis. Tačiau ji rasta tuščia, nors viršutinis akmuo ir gulėjo prie įėjimo, — tuo grobikas norėjo paslėpti savo darbą. Iš visų vidurinės karalystės piramidžių tėra likę tik nežymių menkų liekanų.

Nykstant Aigipto žemėje piramidėms, vis dėlto neišnyko paprotys gamintis kuo daugiausia statulų.[18] Jos turėjo būti, kaip ir senosios karalystės laikais, vieta mirusiųjų vėlėms gyventi. Šios vidurinės karalystės statulos daugeliu atvejų žymiai skiriasi nuo senosios karalystės statulų. Sudemokratėjus Aigipto tikybinėms pažiūroms į pomirtinį gyvenimą, ne tik faraonai ir jų rinktiniai aristokratai dirbdinosi statulas, — kiekvienas paprastas pilietis miręs buvo lyginamas su Oziriu ir gaudavo į kapą kamuolėlį magiškų užkeikimų ir savo atvaizdą. Dėl didelių paklausų statulas dabar dažniausiai gamindavo dirbtuvės. Talentingus senosios karalystės menininkus pakeitė amatininkai. Pavyzdžiu gali būti nesuskaitomos kolekcijos „ušebti“[19] dabarti-

[18] Rasta 10 Amenemheto I statulų, ir visos jos viena į kitą panašios, lyg būtų nulietos viena forma.

[19] Ozirio pavidalo mažos statulėlės.

niuose muziejuose. Visur šablonas pakeitė senovinių statulų originalumą. Kanonas naikino gyvumą, tikrumą. Statulų užsakytojai, net karaliai ir kunigai, rūpinosi ne grožiu ir atvaizdo panašumu, o tik žiūrėjo, kad būtų padaryta tiksliai pagal kanono taisykles. Dėl to visur šių statulų pozose, veidų išraiškoje pastebime dirbtinumą, rūpinimąsi smulkmenų tikslumu. Tokios vidurinės karalystės statulos pavyzdžiu gali būti laikoma Chertichotepo statula. Bet ir ta Chertichotepo, ir nesuskaitoma daugybė kitų į ją panašių statulų, nepaisant jų negyvumo ir nerealumo, turi vis dėlto ką nauja, rodo pažangos, palyginant su praeitimi: kiek vidurinės karalystės statulos neteko gyvumo, tiek jos įgijo sielos išraiškos, dvasiškumo, — jos dvelkia dieviška didybe. Be to, yra ir kitokių statulų. — Senoviniu realizmu dvelkia didinga Amenemheto III statula, nepaprastą pagarbos jausmą sukelia Amenemheto sfinksai. Jie didingi ir paslaptingi. Jų plačiai atvertos akys žiūri didžiojo Aigipto valdovo žvilgsniu, ir drauge su tuo reiškiasi gilus nusijautimas karališko vertingumo. Jų lūpose klajoja šypsnys ir spinduliuoja senovinis ne šio pasaulio ramumas.

Iš Mertiseno skulptūros, Mentuthotepo V laikų, pasiekė mus antkapio lenta, kur menininkas kalba: „Aš buvau gabus menininkas. Aš žinojau savo meną, mokėjau vaizduoti figūras įeinant ir išeinant, kad kiekvienas sąnarys būtų savo vietoje. Aš mokėjaus juos (žmones?) vaizduoti, vaikščiojantį vyriškį ir moteriškės vežimą, rankos padėjimą, hipopotamų medžioklę, kautynes“.[20] Čia menininkas naivia forma pareiškia savo pažiūras į skulptoriaus uždavinius. Jis stengiasi ne tik taisyklingai atvaizduoti kiekvieną figūrą, bet ir rūpinasi parodyti ją gyvą, jos judesius. Menininkų realizmą gražiai vaizduoja reljefai. Jie buvo dažyti, ir tai teikdavo jiems ypatingo gyvumo. Ypač gerai išsilaikę dažai sienose vieno sarkofago, kuris dabar yra Berlyne. Čia matome gyvulius tokiomis laisvomis pozomis, jog šie pavekslėliai atrodo kaip vykusiai pagautos gamtos nuotraukos. Perspektyvos, žinoma, Aigipto menas niekur nežino. Bet užtai visur pastebima nepaprastas menininko jautrumas spalvoms. Tačiau daugumas vaizdų kapuose yra tolimi nuo gamtos ir vaiz-

[20] *Turajev*, I t., 237 pusl.

duoja ne gyvenimo džiaugsmo paveikslus, bet niūrias ir siaubingas pomirtinio pasaulio šalis. Čia visokios baisybės laukia nelaimingo aigiptiečio vėlės, o Ozirio teisme laukia jos ir baisus hipopotamas, visuomet pasirengęs praryti nusidėjėlio vėlę, jeigu jos neišgelbės magiški užkeikimai arba geri jos darbai.

Ši gadynė garsi savo auksakalių kūriniais. Vidurinės karalystės auksakaliai puikiai išreikšdavo visas detales, smulkmenas, visus darbo niuansus. Visi rastieji tos rūšies daiktai yra auksakalių meno šedevrai. Ypatingo dėmesio verti auksiniai daiktai: labai kruopštaus darbo diademos, du sfinksai su lapis-lazulio papuošalais, emaliuotas durklas su Apio galva, aukso siūlų karoliai, lapis-lazuliu papuošta apyrankė, aukso kirvelis, auksinė simboliška valtis plaukioti pomirtinio pasaulio vandenimis.

Aukštai buvo iškilusi ir vidurinės karalystės pramonė. Piešiniuose amatininkų rankose matome tokių pat įrankių, kokiais naudojasi ir šių laikų Aigipto amatininkai.

Taip vidurinės karalystės literatūra, taip ir jos menas yra jau daugiau pasaulietiško pobūdžio. Greta šventovių matome ir valstybės reikalams skirtų trobesių, kokios kad yra, pav., Kumme ir Semne tvirtovės ir, gal būti, iš dalies Labirintas; o Amenemheto III ir Senuserto III statulų galimą rasti ne tik jų kapuose, bet ir Nubijos uolose, kur jos turėjusios saugoti nuo priešų pietines Aigipto sienas.

Kiekviena senojo Aigipto gadynė savotiškai graži. Kiekviena jų atskleidžia vis naujų ir naujų jo originalaus veido grožybių, su nepaprastai drąsiais bruožais, ir visa tai įamžinta savotiškais literatūros, religijos, ir meno paminklais. Senovės karalystės palikti kūriniai kupini jaunos tautos jėgos, jie spindi naiviai realistišku pirmykštės sielos susižavėjimu. Vidurinė karalystė sukūrė realistiškų ir fantastiškų apysakų, pasakų, žavinčių kūrėjų artimumu su gamta, paliko gyvenimu nusivylusių poetų dainų ir giesmių ir religija nusivylusių išminčių pamokymų. Aigipto vidurinės karalystės laikai yra jo literatūros žydėjimo laikai. Šiai gadynei kaip tik priklauso jo geriausi veikalai taip turinio, taip ir kalbos atžvilgiu. Tai klasiškasis Aigipto literatūros periodas. Toje gadynėje sukurta nemaža veikalų,

pasižyminčių minties gilumu ir meniškumu. Jų pavyzdžiu gali būti garsioji istorinė apysaka Sinuhet[21]. Ta apysaka taip gyvai parašyta, taip gerai vaizduoja rašančiojo sielos būvį ir duoda tokį realų paveikslą, jog Turajevas tą apysaką lygina su mūsų šių dienų apysaka. Antra vertus, tas veikalas yra įdomus ir brangus, nes aiškina Aigipto politiką, faraono ir jo valdinių būvį, tai, kuo buvo tais laikais faraono sostinė. Tame veikale turime gyvą atvaizdavimą aigiptiečių tikėjimo, jų rūpesčių apie mumijas ir kapus, gilų išreiškimą patriotinių jausmų aigiptiečio tremtinio, kuris priverstas gyventi svetur ir, ilgėdamasis savo krašto, karštai meldžiasi dievams, kad jie grąžintų jį į jo mylimąją žemę, „kur gyveno jo širdis".

Štai viena tų laikų daina, kurią Breastedas vadina „filosofijos traktatu". Pesimistas aigiptietis kalbasi su savo siela, įkalbinėdamas ją nusižudyti, nes viskas jam šiame pasaulyj įkyrėję, ir jo paties vardas jam dvokiąs, ir mirtis prieš jį stovinti, kaip pasveikimas prieš ligonį. Jis sako: „Mano vardas labiau dvokia negu paukščio išmatos dieną, kada dangus kaitina. Mano vardas labiau dvokia negu žuvų pintis žvejojamąją dieną, kada dangus kaitina. Mano vardas labiau dvokia negu krokodilas, daugiau negu buvimas krokodilų tarpe. Mano vardas labiau dvokia negu vardas žmonos, kuri sumelavo savo vyrui. Mano vardas labiau dvokia negu sukilėlių miesto pavadinimas. Aš sakau: ar yra nūdien kas nors. — Broliai negeri, draugai nebemyli. Aš sakau: ar yra nūdien kas nors. — Širdys negeros, kiekvienas grobia savo artimą. Šiandien prieš mane stovi mirtis, kaip pasveikimas prieš ligonį, kaip pasivaikščiojimas po ligos, kaip miros kvapsnys, kaip irklavimas audringą dieną, kaip lotoso gėlės kvapas... kaip kelionė lietaus metu" (reikia būti Aigipte, kad suprastum kelionės malonumą, kai lyja lietus karštos dienos kaitrumoj), „kaip sugrįžimas į tėviškę karo laivu, kaip troškimas pamatyti savo namus po ilgo buvimo nelaisvėj".[22]

Iškilmių dainų iki šiol tėra vienintelė arfininko daina laidotuvėse. Ji buvo parašyta ant faraono Iniotefo kapo šventovės sienos ir padėta po piešiniu, vaizduojančiu dainininką, kuris skam-

[21] Mano vertimas iš ieroglifų, „Švietimo darbas", 1922 m. Nr. 3—6.
[22] *Turajev,* Ist. drevn. Vost. I t. 243 pusl.

bina arfa. Šita daina tai daina nusiminimo, netekimo vilties dievais ir būsimuoju gyvenimu; tad jeigu to nesą, tai naudokimės šiuo gyvenimu, kol dar tebesam gyvi. Šita daina taip artima mums savo turiniu, jog sunkiai tetikime, kad ji būtų kilusi iš Aigipto vidurinių amžių laikų, apie 4000 m. prieš mūsų amžių. Štai jos žodžiai: „Kūnai miršta ir žūsta, ir juos pavaduoja kiti (ir taip dedasi nuo senolių laikų). Tie, kurie buvo dievai, nūdien ilsisi piramidėse, taip pat mumijos ir vėlės palaidotos savo kapuose. Nuo tų, kurie pastatė namus, nepaliko net vietos. Žiūrėk, kas atsitiko jiems. Aš girdėjau Imchoto ir Chardidifo[23] žodžius. Jų kalba yra puiki. O jų vietos?.. Jų sienos sugriautos, jų vietų nebėr. Tartum jų niekados nebūta. Niekas iš ten nebeateina, kad papasakotų apie savo būseną, kad sustiprintų mūsų širdis, kol ir mes nukeliausim į tas vietas, kur jie nukeliavo. Liepk savo širdžiai susirūpinti tuo, kas jai malonu. Patenkink savo norus, kol esi gyvas. Pasipuošk plonais drabužiais. Ištepk savo galvą mira, trinkis tikra ir geriausia alyva, vis didink savo prabangą, neleisk savo širdžiai liūdėti — eik paskui jos norų balsą ir atsiduok pasismaginimams. Tvarkyk savo reikalus žemėje, kad jie sutiktų su tavo širdies prabanga, ir neliūdėk, kol sulauksi raudų dienos. Neklauso tik tas, kieno širdis netvaksi (tai yra dievas Oziris). ... Apraudojimas nieko negrąžina iš kapų. Taigi iškilmingai švęsk džiaugsmo dieną. Neliūdėk, nes niekas su savim nenusineša savo turto. Tie, kas nukeliavo, niekas jų nebegrįžo atgal".

Išminčiaus Ptahhotpu patarimai, aigiptiškai *Sebait* (protingumas), moko, kaip reikia elgtis draugijoje, svečiuose. Atsilankius pas bičiulį, išminčius pataria vengti susitikimo su moterimis, nes jų esamoji vieta — negera. „Tūkstančiai žmonių brangiai užmokėjo už trumpą valandą". Valdiniams išminčius pataria būti geriems ir meiliems, o santykiuose su vyresniais, viršininkais — „lenk sprandą prieš vyresnį, — ir tavo namuose bus tvarka, tavo alga bus tau išmokėta. Sunku gyventi tiems, kurie nesiklauso vyresniųjų, ir gera tiems, kuriems jie būva geri". Šit vėl galvočiaus Ipuvero pranašavimai kažkokiam faraonui, kuriam, vadindamas jį „viso

[23] Aigipto išminčiai.

pasaulio valdžia", jis pranašauja būsimąją Aigipto nelaimę, kad jį paimsią priešai ir pakeisią visą valstybės tvarką. Gale galvočius kalba apie tą, kuris ateisiąs ir visą šalį išgelbėsiąs. „Jis kaitroj teikia vėsumą. Apie jį pasakoja, kad jis esąs viso pasaulio piemuo. Jis savo širdy neturi pikto. Jeigu jo banda pakrinka, jis pasiruošęs visą dieną jos ieškoti."[24]

Kaip jau aukščiau pažymėta, Aigipto literatūroj laikėsi realistiška ir fantastiška apysaka. Fantastiškos apysakos požymis yra pasakojimas apie nuotykius žmogaus, kuris buvęs išgelbėtas skęstant laivui vandenyne. (Tos apysakos papirusas iš vidurinių amžių Aigipto laikų yra Leningrado ermitaže). Keliauninkas buvęs jūros bangų išmestas į krantą salos, priklausančios karalaitei Gyvatei. „Čia tris dienas aš buvau vienų vienas, turėdamas sau draugą tik savo širdį. Užmigau keruose, ir mane pridengė šešėliai. Pirmiausia ištiesiau savo kojas (tai yra atsistojau), kad patirčiau, ką turiu daryti su savo lūpomis. Radau figų, vynuogių, įvairių gerų šaknų, agurkų, žuvų ir paukščių. Nieko ten nestigo". Toliau keliauninkas pasakoja karalaitės Gyvatės atvykimą: „Medžiai braškėjo, žemė drebėjo. Atskleidžiau savo veidą ir pamačiau einančią Gyvatę, trijų dešimtų uolekčių ilgio, su barzda, didesne negu dvi uolektys. Ji atvėrė savo nasrus, o aš puoliau ant pilvo prieš ją" (taip paprastai sakoma apie didelę pagarbą). Pasakojimas baigiasi tuo, kad toji Gyvatė, apdovanojusi jį salos turtu, leidžianti jam grįžti į tėvynę, „kad apglobtų vaikus, pabučiuotų žmoną ir pamatytų savo namus. Juk tai gražiau už viską pasaulyj", — sako karalaitė Gyvatė[25]. Šiandien ištirta, kad ta pasakiška sala buvo Punto žemė — kvepalų, mirtų, miros žemė.

Beveik visi aukščiau minėti kūriniai priklauso viduramžiui — klasinės Aigipto literatūros epochai. Naujųjų Aigipto laikų kūriniai daug menkesni. Jų kalba turi daug barbarizmų, o turinys neoriginalus. Pavyzdžiui, vadinamosios dainos širdies pasismaginimui — meilės dainos toli atsilikusios nuo aukštos senų laikų poezijos.

---

[24] *Turajev,* ibid. I, 141—142 pusl.

[25] *Turajev,* I t., 257 pusl. *Erman,* Die Literatur der Ägypter, 1923 m. *Turajev,* Drevne-egipetskaja literatura, 1920 m.

4

Hiksai

XII dinastijai pasibaigus, Aigipto istorijai vėl labai mažai teturime paminklų. Nors XIII—XIV dinastijos labai daug yra likę faraonų vardų, bet apie juos beveik nėra jokių žinių. Dėl to *Meyeris* ir *Breastedas* mano, kad tų faraonų valdymas buvęs labai trumpas. *Manetonas* rašo, kad XII dinastijai pasibaigus, valdė XIII ir XIV dinastijos, ir mini 361 tų dinastijų faraonų vardą. Turino papirusas mini 80 tų laikų faraonų vardų ir pažymi, kad kai kurie jų yra valdę iki 13 metų, o kiti tik kelerius metus. Tarp tų karalių vardų kiti visiškai nepanašūs į Aigipto faraonų vardus, pavyzdžiui, Nechsi.

XIII ir XIV dinastijos karaliai vėl susilpnėjo, ir vėl ėjo smarki kova dėl valdžios tarp nomarchų. Ta kova antrusyk suskaldė Aigiptą į eilę mažų valstybėlių. Susilpnėjo kraštas ir ekonominiu atžvilgiu. Tuo viso krašto nusilpnėjimu pasinaudojo Aigipto kaimynai. Iš Azijos atvyko į Aigiptą ligi šiol istorikams nepažįstama tauta — hiksai. *Manetonas* rašo: „Nežinau, kodėl supyko ant mūsų dievas, ir iš Rytų atvyko nežinomi mums žmonės; jie užkariavo Aigiptą, sunaikino jo miestus, šventoves. Jie išmušė mūsų kunigaikščius su jų žmonomis ir vaikais, o paskiau jų karalius, vardu Salitis, atvyko į Memfisą, apkrovė žmones mokesčiais, pastatė patogiausiose vietose savo kariuomenės įgulas. Daugiausia sustiprino (Salitis) rytų sieną, nes bijojo, kad neužpultų Aigipto tuomet galingi asiriečiai. Sotroito nomuose, Deltoje, buvo miestas Avaris. Jis ten įkurdino daug gyventojų, sustiprino patį miestą ir pastatė ten įgulą — 240.000 karių, sunkiai ginkluotų. Čia jis atvykdavo vasarą, iš dalies mokėti algos, iš dalies lavinti kareivių, rengdamas juos išoriniams pavojams atremti. Jis valdė 19 metų ir mirė. Po jo valdė karalius Buom 44 metus, Apachon 36 m., Apopis 61 m., Jaan 50 m., Assin 49 m.“ Hiksų karaliai stengėsi kuo daugiau pavergti aigiptiečius, kurie vadino hiksus karaliais piemenimis (Hyk — karalius, sos piemuo), vadinasi klajojančių tautų karaliais. Kiti sako, kad jie buvę arabai arba finikiečiai. Jie valdė Aigiptą 511 metų. Kitoje vietoje *Manetonas* pavadino hiksus „pavergtais piemenimis“. Pagal Manetoną hiksai pagaliau buvę išvaryti iš Aigipto.

Manetono originalaus teksto apie hiksus neturime, o visa tai papasakojo mums žydų istorikas Juozapas Flavijus, kuris stengėsi įrodyti, kad hiksai turėję santykių su žydais ir gal jie patys buvę žydai, kurie tuo laiku nugalėję Aigiptą, o Mozės laikais iš jo išėję. Įdomu, kad Manetono kronika apie visokius įvykius kalba labai trumpai, sausai, o čia apie hiksų atsiradimą Aigipte pasakojama plačiai.

Hiksų vardas minimas dar kai kuriuose Aigipto dokumentuose. Vienas XVIII dinastijos karo vadas Jahmosas pasakoja, kaip aigiptiečiai apsiautę ir paėmę hiksų sostinę Avarį ir kaip, paėmę tą miestą, aigiptiečiai kovoję toliau su hiksais Palestinoje. Faraonė Hatšepsutė, XVIII dinastijos, mini savo užrašuose, Del-El-Bahri šventovės sienose, kad ji atstačiusi hiksų sugriautas šventoves, kad jų sostinė buvusi Avaris (Deltoje), kad hiksų tauta nepripažinusi dievo Rą. Papiruse Sallier skaitome, kad Avario karalius Apopis, kuriam visas kraštas mokėjęs duoklę ir kuris garbinęs dievą Sutechą, nusiuntęs pasiuntinius pas Tebaidos kunigaikščius, kad jie padarytų su juo sutartį; tačiau to pasakojimo tęsinys dingęs. Reikia manyti, kad kai kurie hiksų karaliai viešpatavę visame Aigipte ir dar Azijoj. Tai patvirtina ir tas faktas, kad visur Aigipte esama jų pėdsakų — įvairių paminklų. Iš hiksų karalių daugiausia pasižymėjo Chianas. Jo titulas buvo „šalių valdovas“. Jo paminklų yra Aigipte ir Azijoj. Jo statula rasta Krėtos saloje ir Bubastyje (šiaurės Aigipte) ir užrašai Džebeletene (pietiniame Aigipte). Bagdade rasta liūto statula su jo vardu. Krėtos saloje, kada iškasinėjo Knoso pilį, buvo rastas alebastrinis indų dangtelis su Chiano vardu. Nuo kitų hiksų karalių yra išlikę daug įvairių skarabėjų ir smulkių daiktų. Kai kurie skarabėjai rasti Palestinoje. Tie faktai rodo, kad hiksų karaliai viešpatavo Azijoj, Aigipte ir turėjo prekybos santykių su Krėta. Jų valstybė buvo didelė pasaulinė imperija. Dažnai hiksų karaliai vadino save „Hik-Hasut“ — šalių valdovas. Nuo to Hik-Hasut, galimas daiktas, ir visa tauta pavadinta hiksais.

Kada hiksai atėjo į Aigiptą ir kas jie toki buvo? Tas klausimas sukėlė be galo daug įvairių hipotezių. Daugumas mokslininkų yra linkę manyti, kad hiksai buvę semitai. Betgi

kuri semitų tauta tada buvo tokia galinga? Ar amorėjai, ar kasitai, o gal tai buvo hetai? Žydų, krikščionių ir mahometonų padavimai sako, kad tai buvusi žydų tauta. Bet žydai tais laikais tebuvo tik nežymi tautelė. Galimas daiktas, kad tarp kitų tautų, dalyvavusių tame žygyje į Aigiptą, buvę ir žydų (maždaug tais laikais atvykęs į Aigiptą Juozapas ir Jokūbas su savo šeima). Tačiau daug istorikų mano, kad hiksų pryšakyje buvusi ne semitiška tauta ir kad daugumą užkariautojų sudarę Kanaano (amorėjų kilmės) semitai, kurie tuo metu klaidžiojė Sirijoj ir dalimi įėję į vėliau susidariusią Mitanijos valstybę. Galima, kad tų nomadų tautų atsibastymas į Aigiptą įvyko ne iš karto, bet atskiros Azijos nomadų grupės galėjo persikelti pamažu, traukiamos Aigipto krašto derlingumo.

Pagal Manetono kroniką hiksų karaliai nebuvo likę gyventi Aigipte, o tik ten pastatė Aigipto miestuose savo įgulas ir retkarčiais siųsdavo ten valdininkus imti duoklės. Hiksų sostinė buvo Aigipto šiaurės miestas Avaris. Reikia manyti, kad ilgainiui hiksų karaliai sujungė savo valdžia visą Aigiptą ir nugalėjo nomarchus, gi tų nomarchų santykiai su hiksų karaliais buvo toki, kaip tarp vasalų ir siuzerenų. Nomarchų valdžia tuo laiku buvo sumažėjusi ir dėl to nėra likę jų kapų.

Legenda pasakoja, kaip hiksai buvo išvaryti iš Aigipto. „Tai buvo tada, kada Aigipto žemę valdė raupsuotieji (hiksai). Nebuvo Aigipte didžiųjų faraonų, bet Tebuose valdė Sekenniras (Aigipto mažas karalius, arba nomarchas). Hiksų karalius Apopi gyveno Avario mieste, visos šalys turėjo jam mokėti duoklę. Apopi pasirinko savo dievu Sutechą ir nepripažino nė vieno Aigipto dievo. Jis pastatė Sutechui brangią šventovę ir anksti rytą aukodavo jam aukas. Ir visi didikai tada būdavo pasipuošę gėlėmis". Toliau parašyta, kad karalius Apopi siuntė pasakyti Sekennirui į Tebu miestą, kad hipopotamai darą tokį triukšmą Deltoje, jog jis negalįs miegoti. Jis reikalavo, kad Sekenniras tuoj hipopotanus nuramintų. Bet Sekenniras nieko neatsakė. Apopi antrą kartą siuntė pasiuntinius ir pažadėjo, jeigu hipopotamai bus nuraminti, priimti dievo Rą kultą. Vėl nebuvo atsakymo. Tada jis sušaukė išmintingesniuosius žmones. Jie nežinojo, ką jam patarti. Karalius išsiuntęs naujus pasiuntinius. Čia papirusas baigiasi. Ta legenda reikia taip

suprasti: Aigipto pietuose — Tebuose valdė Aigipto faraonas Sekenniras. Jis buvo hiksų karaliaus vasalas, ir dėl to tasai prašė jo pagalbos prieš Aigipto valdovą Deltoje. Ten, tur būt, ėjo visą laiką smarki kova tarp hiksų ir aigiptiečių. Kaip buvo hiksai išvaryti iš Aigipto, tai pasakoja ir Juozapas Flavijus. „Po 511 hiksų valdymo metų Tebaidos ir kiti Aigipto faraonai sukilo prieš piemenų karalių, ir prasidėjo tarp jų ilga kova. Viešpataujant faraonui Misfragmufosiui, piemens buvo nugalėti, išvaryti iš viso Aigipto ir uždaryti vietoje, kurios siena turėjo 10000 arur ilgio. Tos vietos vardas Avaris. Piemens aptvėrė ją didele ir stipria siena, kad apsaugotų visą savo turtą ir grobį. Misfragmufosio sūnus su 480.000 kariuomenės puolė tą miestą ir norėjo jį paimti jėga. Bet negalėjo jis paimti miesto. Susitarė tad su priešais, kad jie išeitų iš Aigipto, ir jiems nieko bloga nebūsią padaryta. Hiksai sutiko ir su savo šeimomis ir turtais, iš viso 240.000 žmonių, išėjo iš Aigipto per dykumą į Siriją. Gintis nuo asiriečių jie pastatė Judėjoje Jeruzalės miestą“[26].

Iš tos legendos aišku, kad sunki buvo kova su hiksais ir kad, nors hiksai buvo išvaryti iš kai kurių Aigipto sričių, Avario miesto aigiptiečiai ilgai negalėjo paimti. Įdomu pažymėti, kad legendoje sumaišyti įvairūs istorijos faktai. Vėlesnių laikų Tutmozio karai su Avario miestu, Jeruzalės įkūrimas ir pavadinimas hiksų „raupsuotais“ — tai vėlesnių laikų versijos, kurios vėl sumaišė hiksus su žydais. Aigiptiečiai, ypač *Ptolemajaus* laikais, nekentė žydų, ir dėl to jie tuo laiku čia pavadinti raupsuotais[27]. Yra ir dar vienas svarbus dokumentas apie hiksų išvarymą iš Aigipto — karo vado Jahmoso autobiografija, parašyta ant jo sarkofago. Tas karo vadas gyveno Aigipto faraono Jahmoso, XVIII dinastijos įkūrėjo, laikais. Savo autobiografijoj jis pasakoja, kad ne vieną kartą kovojo aigiptiečiai su Avario miestu ir buvo apsiautę hiksų miestą Šaruchen (Palestinos pietuose). Dar ir kitas faraono Jahmoso karo vadas, kuris taip pat vadinosi Jahmos, rašo, kaip pagaliau buvęs paimtas miestas Šaruchen, kad jis su faraonu kariavęs ir Džechijoje, t. y. Finikijoje ir Sirijoje, ir kad jo tėvas

---

[26] *Turajev,* Istorija drevniago Vostoka, I t., 268 psl.
[27] *Struve,* Izrael v Egipte.

kovojęs su hiksais dar prieš faraonui Jahmosui valdant, dar faraono Sekenniro III laikais.

Taigi, Aigiptui ne iš karto pasisekė išvaryti hiksai, o tik po ilgos kovos. Tur būt, kai kurie Aigipto kunigaikščiai sustiprėjo Aigipto pietuose — nuo čia hiksai buvo toli, nes jų sostinė, kada jie jau gyveno Aigipte, buvo šiaurėje, Deltoje, Avario miestas. Tebų faraonai, arba nomarchai, galutinai ir nugalėjo priešą. Kaip žymesnieji XII dinastijos faraonai buvo kilę iš Tebų miesto, taip lygiai ir dabar žymesnioji „naujosios Aigipto karalystės" XVIII dinastija kilo iš to pat Tebų miesto. Sunkus svetimšalių jungas turėjo daug įtakos tolimesnei Aigipto istorijai. Ilga kova sujungė Aigiptą — visi nomai suprato, kad visų jų priešas hiksai ir tik bendra kova su jais tegali išgelbėti kraštą. Amžina nomarchų kova dėl valdžios pasibaigė tuo laiku, kada hiksai įvedė krašte centralizaciją, ir visi nomarchai liko lygūs jų vasalai. Tad hiksų valdymo gadynė Aigipte buvo ir jo feodalizmo galas, ir tas valdymas iš vieno centro — Avario miesto vėl parengė dirvą absoliutizmo valdžiai Aigipte.

Ilga kova aigiptiečių su priešais padarė tai, kad aigiptiečiai, ligi tol visiškai nekaringa tauta, dabar išmoko kariauti ne tik su artimiausiais priešais ir ėmė ne tik gintis, bet pradėjo kariauti ir su tolimesniais Azijos kraštais, kad praplėstų savo valstybės sienas. Karo mokslą jie išėjo kovose su hiksais ir iš jų pasisavino karo priemones—įvedė raitininkų kariuomenę. Ligi to laiko arklys Aigipte buvo nežinomas, ir, kaip galima matyti ir iš tų metų Aigipto piešinių, Aigiptas teturėjo tik pėstininkų kariuomenę. Taip pat tuomet buvo įvestas karo vežimas, ir tik nuo hiksų laikų pasirodo Aigipto paminkluose užkariautojai faraonai karo vežimuose, pakinkytuose puikiai papuoštais arkliais.

Nors Aigipte labai maža teliko paminklų iš hiksų laikų, bet negalima iš tų faktų spręsti, kad hiksai būtų buvusi nekultūringa tauta. Priežasčių tam yra kitokių. Hiksų karaliai turėjo savo sostinę Avario mieste, Deltoj. Čia mažai teišliko paminklų dėl geografiško miesto padėjimo — tarp Afrikos ir Azijos, kur visuomet keliaudavo ir keldavosi visokios tautos, naikindamos viską savo kelyje. Kita priežastis yra ta, kad patys aigiptiečiai nemėgo hiksų ir, reikia manyti, naikino Ai-

gipte visokius jų buvimo pėdsakus. Visa eilė faktų rodo, kad hiksai turėję aukštą kultūrą. Jų didelė imperija ėjo nuo Eufrato, ir į jų valdomąsias sritis įėjo ir Sirija, ir Palestina. Apie tai galime spręsti ir iš jau minėtojo karo vado Jahmoso aprašymo. Karalius Jahmos kovojo su hiksais ir Aigipte (Avaris), ir Palestinoj (Šaruheno miestas), ir Finikijoj bei Sirijoj. Visose tose vietose rasta hiksų valdymo pėdsakų, o dar jų rasta, kaip jau minėta, Krėtos saloje. Tad tokia didelė imperija, apėmusi tokias kultūringas rytų šalis, negalėjo pati būti barbariška. Aukštą tų laikų meno kultūrą rodo ir tie negausingi paminklai, kurie yra likę nuo hiksų laikų: skarabėjai, statulos ir ypač sfinksai, be to — Apopio laikų papirusai (Pap. Rind., British Mus.) ir garsus Vestcar papirusas (pasakų rinkinys).

Hiksų karalius Apopi stato šventoves dievui Sutechui. Gal tas Sutechu buvo Aigipto dievas Set, gal babiloniečių Baalas,— to mes nežinome; bet hiksai, kaip sako Manetonas ir faraonės Hatšepsut parašai, nepripažino dievo Râ. Hatšepsut rašo: „Aš atstačiau visas tas dievo Râ šventoves, kurias hiksai buvo sugriovę". Kaip galima suprasti tie karalienės Hatšepsut žodžiai, — ar hiksai naikino visas Aigipto šventoves ir statė šventoves savo dievams ir persekiojo tuos, kurie garbino dievą Râ, ar jie vertė aigiptiečius garbinti hiksų dievus? Nėra jokios medžiagos atsakyti į tą klausimą, betgi aišku, kad hiksai tikybiniu atžvilgiu nespaudė aigiptiečių ir nevertė jų garbinti svetimų dievų; jeigu būtų buvę kitaip, tai kokių nors žinių būtų palikęs kad ir Manetonas. Kita vertus, mes žinome, kad hiksai nesikišo į privatiškus užkariautųjų reikalus. Jie, įsikūrę Avaryje, Azijos pasienyje, arba sugrįžę į Aziją ir palikę savo įgulas drausmei palaikyti šalyje, savo valdininkus ten tesiuntė tik duoklės rinkti. Tuo būdu hiksai nelaužė nei aigiptiečių tradicijų, nei papročių, nei tikėjimų ir patys iš dalies aigiptėjo.. Tai rodo jų titulai, aigiptiško stiliaus jų statulos, taip pat ir skarabėjai bei sfinksai, jų pasisavinti iš Aigipto. Tad kaip gi vis dėl to reikia suprasti faraonės Hatšepsut užrašas apie hiksų sugriautų šventovių atstatymą? Manau, kad tos šventovės galėjo būti sugriautos bekariaujant aigiptiečiams su hiksais arba, gal, kai kurios Aigipto šventovės buvo paverstos Sutecho šventovėmis.

V

Naujoji karalystė

(1580 — 525 pr. Kr.)

1

XVIII ir XIX dinastija. Hetai

Hiksų valstybė buvo pirmutinė iš tų didžiųjų Rytų imperijų, kurios ir Aigiptą, ir Azijos sritis sujungė į vieną vienetą. Hiksų pramintu keliu ir naujoji Aigipto karalystė tebesilaikė užkariaujamos politikos, kuria ypačiai pasižymėjo XVIII, XIX ir XX dinastijos.

XVIII, grynai aigiptiška dinastija, buvo kilusi iš Tebų. Mat, hiksai labiausiai įsitvirtino šiaurėje, Deltoje, ir visas pietų Aigiptas, ypač Tebai, naudojosi tam tikru nepriklausomumu. Tebai jau antrą kartą suvaidino svarbų istorišką vaidmenį: jie buvo Aigipto jungimosi centru ir viešpataujant XI ir XII dinastijoms. Jau pats Tebų padėjimas netoli nuo Raudonosios jūros ir prie kelio į Vadi-Hammamato akmenų laužyklas ir į Vadi-Faachiro geležies rūdos kasyklas darė juos svarbiu politiniu ir ekonominiu punktu. Dėl visa to Tebai išaugo, ir hiksų laikais, kaip sako legenda, užrašyta Salje papiruse, Tebų faraonai pradėjo kovoti su hiksų karaliumi Apopi. Iš karto jiems teko kariauti dviem frontais: su hiksais Deltoje ir su smulkiaisiais Aigipto karaliukais. Tebaidos faraonai paėmė Deltos sostinę Avarį, išstūmė hiksus į Aziją, kur su jais ir tebekovojo. Ši Tebaidos valdovų kova su hiksais ir su smulkiaisiais Aigipto karaliukais, kad sugrąžintų Aigiptui jo senąją galybę, iškėlė Tebų faraonus kaip didvyrius, išvadavusius Aigiptą nuo svetimo jungo, padidino jų autoritetą ir padėjo jiems paimti į savo rankas viso Aigipto valdžią. Sėkmingą Tebų valdovų kova su hiksais panaikino Aigipte ir feodalizmą, nes visa tauta

pritarė ir palaikė Tebų faraonų pastangas sujungti savitarpio kovų varginamą šalį, ir smulkieji karaliukai turėjo užleisti savo vietas didžiojo faraono valdininkams. Tie valdininkai dažniausiai buvo žemo kilimo, faraono išaukštinti ir jam atsidavę tarnai.

Antrojoje Tebų karalystėje matome naują faraono užkariautojo tipą. Paveiksluose tas faraonas dažniausiai vaizduojamas arkliais pakinkytame karo vežime. Mat, kaip jau aukščiau pažymėta, ligi to laiko Aigipte nebuvo arklių, ir jie atsirado iš Azijos tiktai po hiksų valdymo. Taip pat ir Aigipto kariuomenę ligi to laiko tesudarė tik pėstininkai. Dabar jau matom naują Aigipto kariuomenę, kurią galėtum pavadinti kavalerija. Tačiau ta Aigipto kavalerija nebuvo panaši į mūsų kavaleriją, nes ji turėjo ne tik arklius, bet ir vežimus. Stovėdami šiuose vežimuose, Aigipto kariai žaibo greitumu veržd avosi į priešus ir drąsiai juos puldavo, leisdami į juos iš lankų mirtingąsias strėles. Jau vien tik nepaprastas daugelio vežimų keliamas triukšmas ir drąsus karių puolimas turėdavo sukelti paniką priešų eilėse, ir nė viena pėstininkų kariuomenė negalėjo atsilaikyti prieš naują Aigipto karo jėgą. Be to, Aigipto kariuomenė pasidarė nuolatinė, ir ją sudarė kareiviai profesionalai. Ta kariuomenė buvo padalinta į dvi dalis, — viena šiaurės Aigipto, kita pietų Aigipto. Ši naujoji kariuomenė skyrėsi nuo senosios ir tuo, kad ji buvo gerai išmokyta, puikiai disciplinuota ir ginkluota. Paveikslėliuose mes tą kariuomenę matome einančią griežta taisyklinga rikiuote, ginkluotą lankais, strėlėmis arba ietimis, durklais ir karo kirviais. Apsiginti kareiviai turėjo skydus, o kartais ir šarvus iš odos arba metalinių plokštelių.

Nekaringame Aigipte išaugo naujas luomas — raitelių, karių, kurie gaudavo iš valstybės atlyginimą už savo tarnybą. Aigipto kariuomenę sudarė tie žmonės, kurie per karą buvo netekę savo ūkio, taip pat ir samdyti kareiviai iš kitų kraštų. Jie mielai ėjo tarnauti Aigipto faraonui, kadangi jis jiems gerai mokėjo. To meto paveiksluose be vietinių Aigipto karių mes matome ir samdinių pėsčių kareivių: aitiopų, Libijos gyventojų, įvairių azijiečių ir europiečių šardų (reikia manyti, kad tai buvo Sardinijos gyventojai, kurie savo vardu

pavadino tą salą). Šie samdiniai buvo ginkluoti metaliniais šarvais, raguotais šalmais, ilgais kalavijais ir apskritais skydais. Jie sudarė sunkiai ginkluotą pėstininkų kariuomenę, kuri kaudamosi ėjo glaudžiomis eilėmis[1]. „Tuo metu Aigiptas, rašo *Viperis*[2], darosi plati rinka samdinių, susirenkančių iš visų kraštų, o Aigipto faraonas — vyriausias labai margos ir gausingos kariuomenės vadas". Svetimšalių kariuomenė ilgainiui pasidarė valstybei pavojinga. Pavyzdžiui, vėliau Libijos samdiniai pagrobia valdžią ir kurį laiką lieka Aigipto valdovai.

Taigi, XVIII dinastijos viešpatavimas — Aigipto militarizmo laikotarpis. Tačiau faraonas savo kariuomenei turi mokėti. Savo veteranams jis duoda žemės, dėl to stengiasi ir dabar kuo daugiau žemės pagrobti. Kur tik galėjo, ten faraonas ir didino valstybės teritoriją. Jis taip pat turėjo dalyti dovanų savo sąjungininkams dvasininkams, kurie laimino jo karo žygius, duodami jiems savo sankciją. Iki šiandien yra likę šventovių sienose užrašų apie tų laikų karus. Ten yra parašyta, kad pats dievas Amon-Râ, valstybės globėjas, įsakęs karaliui pradėti karą, nurodęs jam smulkų karo planą ir jo naudą. Tuose pat šventovių sienų paveiksluose mes matome puikių kautynių vaizdų, tvirtovių apsiautimą, matom, kaip žūva galingojo faraono priešai, kaip pats faraonas iškilmingai žygiuoja; paskui jį vedami jo belaisviai priešų kunigaikščiai ir gabenamas turtingas karo grobis. Po tais vaizdais smulkiai aprašomi faraono žygdarbiai ir jo triumfas, kur pasireiškia tikrai kanibališki jausmai. Grįžtant faraonui į Tebus, ant jo laivo stiebo pakardavo žemyn galva nugalėtųjų vadų lavonus. Faraono žygio bendrininkai jo narsumą skelbia tokiais posakiais: „viešpats buvo kaip bulius, kaip pantera. Jis pirmu šūviu iš lanko pataikė niekšiškam sukilėlių vadui...", arba: „viešpats padarė dideles skerdynes ir atvedė nesuskaitomą daugybę belaisvių iš nukariautųjų šalių".

Aigipto faraonai dabar jau valdė Azijoje visą provinciją. Kokie buvo santykiai tarp Aigipto ir jo provincijos Azijoje, ga-

---

[1] Žiūr. Ramzeso II karių paveikslus *Ermano* veikale Aegypten und ägyptisches Leben, IV t. 652—655 pusl.

[2] *Viper,* Drevnij Vostok ir Egeiskaja kultūra, 94 pusl.

lime spręsti iš Tel-Amarnos laiškų, iš kurių žinome, kad faraonas neturėjo ten savo administracijos, o visur buvo palikęs vietinę valdžią, tereikalaudamas tik duoklės. Tik vienas faraono valdininkas gyveno provincijoje ir turėjo prižiūrėti tuos vietinius valdininkus. Jis turėjo šiaurės žemės viršininko titulą. Bet dažnai faraonai auklėdavo savo rūmuose azijiečių valdininkų vaikus, kaip tai darydavo ir XII dinastijos faraonai. Faraono autoritetą provincijoj palaikė stiprios tvirtovės. Kaip vėliau romėnų imperatorius, taip lygiai ir Aigipto faraonas statydino provincijoje šventoves savo dievams. Tačiau faraono valdžios autoritetas ir jo rūstybės baimė provincijoj ne kartą būdavo paremiama ir baudžiamomis ekspedicijomis. Duoklė, tur būt, buvo mokama natūra: vaisiai, kedro medžiai, audiniai, indai, vynas — tai produktai, dažniausiai provincijos pristatomi Aigiptui.

Tais laikais Aigiptas prekiavo su visu žinomuoju pasauliu, su Europa, su Aigieja. Tai liudijā įvairių šalių prekių pėdsakai, randami Aigipto kapuose, pavyzdžiui, daugybė Aigiejos pramonės daiktų. Tada kaip tik buvo Aigiejos kultūros žydėjimo gadynė ir aigiptiečiai kartais pamėgdžiodavo, dirbdindami aigiejiško stiliaus indus. Paplitę šalyje kitų kraštų turtai tų laikų Aigipto rūmų ir aukštesniųjų luomų gyvenimui suteikė kažkokį internacionalinį charakterį. Kostiumus, apystatą veikia Sirijos mados. Faraonai giminiuojasi su kitų kraštų valdovais, ypač su mesopotamiškąja Mitanijos karalių dinastija; į savo haremus parsigabena azijiečių moterų. Į aigiptiečių kalbą gausiai įsiveržia semitiški žodžiai, ir drauge su Azijos prekėmis Nilo slėnyje iškyla tarptautinė pryšakinės Azijos kalba — babiloniečių kalba (kaip mūsų laikais prancūzų), o taip pat pasirodo Aigipte Azijos rytams charakteringas dantiraštis[3].

Nors apie socialinius senosios karalystės santykius mes žinome labai mažai, matome betgi aiškiai išsiskiriant žemvaldžių aristokratiją ir tarnybinę biurokratiją. Dvasininkų luomas dar nebuvo kaip reikiant susiformavęs, nes ir pasauliečiai galėjo būti žyniais. Žemesnieji luomai, kaip jau esame

[3] Ibid 96.

matę, buvo labai prispausti, o laisvas amatininkų luomas vos bepradėjo reikštis. Senosios karalystės pabaigoje, besilpnėjant faraono valdžiai, iškilo žynių luomas ir žemvaldžių diduomenė. Vidurinės karalystės laikais ši stambioji žemvaldžių aristokratija visiškai pagrobė valstybės valdžią į savo rankas, ir Aigipte prasidėjo feodalizmo gadynė. Naujosios karalystės Aigipte valdantįjį stambiųjų dvarininkų luomą panaikino visagalis faraonas, kuris konfiskavo dvarininkų žemes ir padarė jas savo nuosavybe. Nuo to laiko faraonas buvo vienintelis visų žemių savininkas Aigipte. Jis tas žemes dalijo naudotis savo giminėms ir valdininkams, kariams ir šventovėms, tik nuosavybės teisę sau tepasilikdamas. Netgi visi gyvuliai buvo pripažinti faraono nuosavybe, kuria atskiri asmens tegalėjo tik naudotis[4].

Naujojoj karalystėj, kaip ir senojoj, vėl sustiprėjo biurokratija; nomai pavirto paprastomis valdymo apskritimis. Faraono padėjėjais dabar buvo gausingi jo vieno teklausą valdininkai. Stambesnieji valdininkai buvo atlyginami žeme, tačiau gavęs žemės valdininkas naudojosi tik jos pajamomis; jis galėjo ją perduoti kitiems, galėjo palikti savo įpėdiniams, bet vis dėlto tikras tos žemės savininkas liko faraonas. Smulkesni valdininkai buvo atlyginami natūra. Yra likę sąrašų, kur pažymėta, kiek tam ar kitam valdininkui duota duonos, sviesto ir t. t. Vadinasi, vietoj senosios žemvaldžių aristokratijos naujojoje karalystėje mes matome gausingą luomą valdininkų ir karių, kurie naudojasi faraono žeme. Trečias buvo žynių luomas. Žyniai atsidėję palaikė faraoną, kuris jiems nesigailėjo dovanų. Todėl žynių reikšmė valstybėje ilgainiui taip sustiprėjo, jog jie kuriam laikui paėmė valdžią į savo rankas. Ketvirtas buvo vidurinis luomas, kuris teišaugo tik vidurinėj karalystėj. Dabar šis luomas palaikė faraoną kovoje su žemvaldžių aristokratija, ir už tai jam liko atviras kelias į valdininkų tarnybą. Kaimo gyventojų būklė, perėjus žemei į faraono rankas, žymiai pablogėjo, ir jie virto baudžiauninkais. Mat, karas davė dabar daug belaisvių, kurie galėjo pavaduoti kiekvieną žemės darbininką. Dėl to daugumas kaimo žmonių ir pakliuvo į baudžiavą. Vergų Aigipte visuomet būdavo,

[4] *Chvostov,* Istorija drevniago Vostoka, 132 pusl.

o dėl nuolatinių karų jų skaičius turėjo žymiai padidėti. Tačiau ne visi vergai gyveno blogai. Kai kurie faraono vergai eidavo ir aukštų valdininkų pareigas. Pavyzdžiui gali būti Biblijos Juozapas, kuris pasidarė vyriausiu faraono padėjėju, jo galingu viziriu.

Nors pats faraonas kišosi į visas valstybinio gyvenimo sritis, bet jam vienam buvo sunku visa kas tvarkyti. Kadane-kada jisai pats važinėja po visą šalį, jis pats yra vyriausias teisėjas, kariuomenės vadas, bažnyčios galva. Bet visa to perdaug rados vieno žmogaus jėgoms; įsigalėjo tad faraono padėjėjai — viziriai — vienas pietų, kitas šiaurės Aigiptui. 1819 m. buvo surastas Tutmozio III vizirio Rechmiro kapas[5]. Ant jo smulkiai paveikslais atvaizduotas ir aprašytas vizirio veikimas. Jis visur turėjo pavaduoti faraoną, kuris negalėjo įsigilinti į visas valdymo smulkmenas. Viziris prižiūrėjo visus valdininkus, visas tas faraono žemes, kurių pajamos ėjo tiesiog į faraono iždą. Jis kasdien lankėsi pas faraoną, o po audiencijos iždininkas duodavo jam einamųjų reikalų apyskaitą. Jis buvo vyriausias teisėjas. Teismo reikalai tuo metu Aigipte buvo jau taip susitvarkę, kaip ir paskutiniais Aigipto gyvavimo metais, viešpataujant Ptolemajams. Buvo „šeši didieji namai“ ir „trisdešimt pietų didikų“ ir daug kitų teismo kolegijų, bet visos jos klausė vizirio rūmų, aukščiausiojo teismo. Centralizacijos principas buvo išplėstas iki kraštutinumo. Tai matyti kad ir iš to, kad nė vienas testamentas negalėjo būti pripažintas tikru, jeigu jo originalas nebuvo užregistruotas vizirio rūmuose. Viziris pavadavo faraoną net kulto reikaluose; sukoncentravo savo rankose visas dabartinių mūsų ministerių pareigas. Iš dviejų vizirių svarbesnį vaidmenį vaidino pietų Aigipto viziris, būdamas arčiau faraono.

Visi valdininkai turėjo mokėti mokesčius, tik ne natūra, bet metalais — auksu ir sidabru. Toliau buvo imamos rinkliavos natūra iš visų gyventojų, ir tam reikalui periodiškai buvo surašinėjami gyventojai. Reikia pastebėti, kad šis paprotys tebesilaiko nuo senosios karalystės laikų. Faraonas dar gau-

---

[5] *Sethe*, Die Entsetzung des Veziers unter d. 18 Dynastie, Leipzig, 1909.

davo pajamų iš akmenų skaldyklų, rūdos kasyklų ir duoklę iš nukariautųjų Nubijos ir pryšakinės Azijos tautų.

Taigi, nuo 1580 m., pradėjus viešpatauti XVIII dinastijai, Aigiptas įžengia į naujų užkariavimų kelią, ir to laiko jo istorija yra karų istorija. Iki to laiko visiškai nekaringas, Aigiptas ūmai pasidaro karingas ir, išsivadavęs iš svetimšalių jungo, stengiasi apsisaugoti save nuo Azijos, kur dabar buvo nustumti hiksai ir iš kur Aigiptui visada grėsė visoki nomadai. Apsisaugoti nuo Azijos reikėjo užkariauti kai kurie atramos punktai pačioje Azijoje. Atlikęs tai, Aigiptas netikėtai susidūrė su naujai išaugusia galinga hetų valstybe, ir prasidėjo ilga kova tarp šitų valstybių, besistengiančių viešpatauti visiems tų metų Rytams. Šių karų pobūdis buvo visai kitoks, negu anksčiau. Iki to laiko Aigipto faraonai kariaudavo be jokio plano, jų karo žygiai būdavo trumpi ir daromi daugiausia dėl noro pasiplėšti grobio. O dabar Aigipto karo žygiai daromi sistemingai, pagal iš anksto griežtai nustatytą planą, politiniais tikslais.

Įžymiąją XVIII dinastiją pradėjo Tebų faraonas Jahmos, hiksų išvarymo didvyris. Jam pavyko paimti hiksų sostinė Avaris. Besivydamas į Aziją bėgančius hiksus, Jahmos buvo įsiveržęs į Palestiną ir į Siriją. Be to, pasistengė jis sustiprinti Aigipto sienas pietuose ir vėl prijungti Nubiją, kurios Aigiptas buvo netekęs XIII—XVII dinastijų laikais. Šis kraštas, su turtingomis aukso ir sidabro kasyklomis, dabar, kada nuolatiniams karams reikėjo daug lėšų, Aigiptui buvo ypačiai naudingas. Iš ten, taip pat nuo senų laikų, Aigiptui būdavo pristatoma ir pėstininkų kariuomenė. Jahmos išvadavo Aigiptą iš ilgo svetimšalių jungo; jo nuopelnus jo amžininkai taip aukštai vertino, jog numiręs jis ir jo žmona Nefertit buvo pripažinti Aigipto dievais, ir jiems buvo aukojamos aukos. Jahmos palaidotas Tebu nekropolyj, karalių slėnyje.

Jahmoso I įpėdiniai varė toliau užkariaujamąją jo politiką. Jo sūnus Amenhotepas I padarė žygį į Nubiją. Jam mirus, prasidėjo gana ilgai trukusi kova dėl Aigipto sosto, kadangi nebuvo likę nei jo vaikų, nei brolių, o tik sesuo, Jahmos. Vadinasi, tik ji viena, didžiojo Aigipto išvaduotojo faraono Jahmoso duktė, teturėjo teisių Aigipto sostui. Ji ištekėjo

už Tutmozio, kuris taip pat buvo Jahmoso sūnus, tačiau ne jo pirmosios žmonos, neturėjo tad jokių teisių sostui. Betgi iš tikrųjų jis Aigiptą ir valdė, pasinaudojęs žmonos teisėmis ir pasiskelbęs save faraonu Tutmoziu I. Jis pagarsėjo savo karais, užkariavo Nubiją iki 3-jų slenksčių ir pavertė ją Aigipto provincija, kurią valdė atskiras faraono vietininkas, vadinęsis „pietų kraštų karalaičiu“. Bet ypač Tutmozis I pasižymėjo savo užkariavimais Azijoje, pirmas iš Aigipto faraonų pasiekė Eufratą.

Kai mirė Tutmozio I žmona Jahmos, jis nebeteko teisių sostui ir žyniai faraonu paskelbė jo sūnų Tutmozį III. Kadangi Tutmoziui III sostas taip pat nepriklausė[6], jį sutuokė su Tutmozio I žmonos Jahmos dukterimi Hatšepsute. Hatšepsutė nebuvo panaši į savo motiną, vyrui pavedusią visą savo valdžią: pati siekė valdžios. Ją palaikė Aigipto šviesuomenė, vyriausiasis architektorius ir žynys. Bet nemaža žynių ir kariuomenė rėmė jos vyrą, o kiti jos tėvą Tutmozį I, kuris drauge su savo antrosios žmonos sūnumi Tutmoziu II paėmė į savo rankas valdžią. Tuo būdu Hatšepsutė, norėdama atgauti sostą, turėjo įveikti tris Tutmozius, kurių vienas buvo jos tėvas, kitas — pusbrolis, o trečiasis — pusbrolis ir kartu vyras. Kova baigėsi visišku jos laimėjimu. Tėvui mirus, ji sugebėjo nustumti nuo valdžios Tutmozį II ir su savo vyru Tutmoziu III pasiskelbė valdovais. Tačiau paties valstybės vairo savo vyrui ji nebuvo pavedusi ir pati valdė iki savo mirties. Nenuostabu tad, kad Tutmozis III, susilaukęs pagaliau sosto ištisus 20 metų po žmonos mirties keršijo jai, visur paminkluose įsakė jos vardą nutrinti, pakeisdamas jį savo vardu, tuo pačiu pasisavindamas ir jos veikimą. Metraščiai sako, kad Tutmozis III galingai valdė, pagarsėjo valstybine veikla ir ypatingai karo žygiais.

Faraonės Hatšepsutės veikimą galime įvertinti iš to, kas yra likę pomirtinėj jos šventovėj Dêr-el-Bahri, Aigipto pietuose, netoli dabartinio Luksoro. Šita šventovė savo originališku įrengimu yra vienintelė Aigipte. Iš tolo iškyla grandioziški pastatai. Kelios eilės kolonų, ant iškaltos uolose tera-

[6] Tutmozis I turėjo kelias žmonas. Tutmozis III nebuvo Jahmos sūnus, tad ir neturėjo teisės sostui.

sos, sudaro milžinišką kiemą prieš šventovę, kuri paslėpta žemės gelmėse. Įmantrios formos uolų ir simetriškų kolonų — gamtos ir meno — suderinimas sudaro fantastišką ir harmoningą visumą. Tos kalnų šventovės vidaus sienos — tikra paveikslų galerija, o kartu ir Hatšepsutės valdymo metraštis. Šiuose paveiksluose ir įrašuose faraonė stengiasi įtikinti žiūrovą, kad jai priklausiusios teisės sostui.

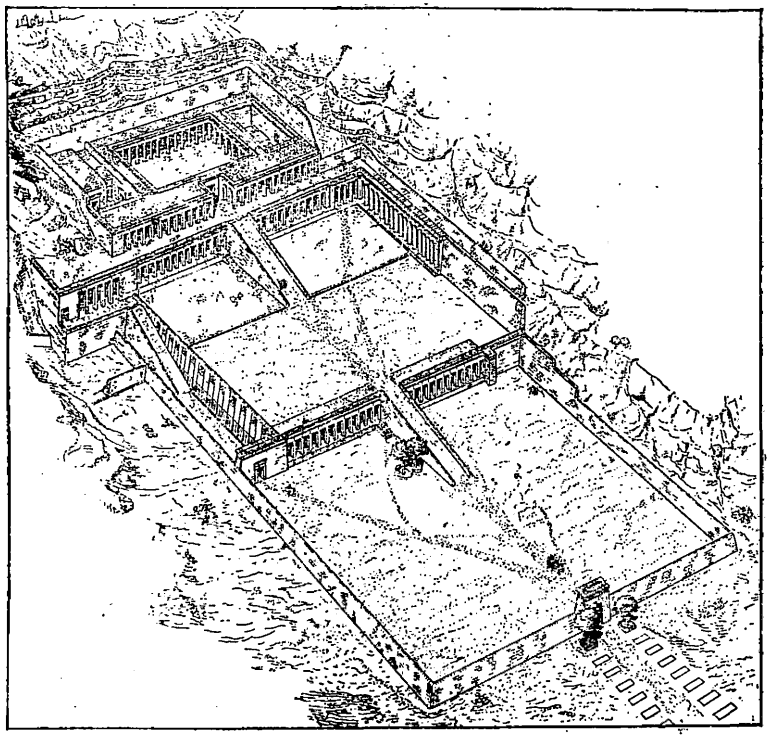

Der-el-Bahri šventovės rekonstrukcija.

Jau iš to, kad šventovės sienose prireikė atvaizduoti tradicinė jos, kaip karalienės, nuo saulės dievo Amono Râ pareinančios, kilmės legenda, matyti, kad Hatšepsutė turėjo nemaža priešų. Šventovės sienose yra daugybė reljefų, kurių vienas vaizduoja jos motiną saulės dievo glėbyje; dievas atsisveikindamas jai sako: „Hatšepsutė turi būti mano dukters (kuri gimsianti) vardas... Ji bus puiki viso šio krašto valdovė“. Toliau matome jau gimusį kūdikį, tik ne

mergaitę, bet berniuką su tradicine karališka barzdele. Net drąsioji Hatšepsut, pamindama šventą pagal Aigipto tradiciją sosto paveldėjimo tvarką, niekuomet neišdrįso pasirodyti mo-

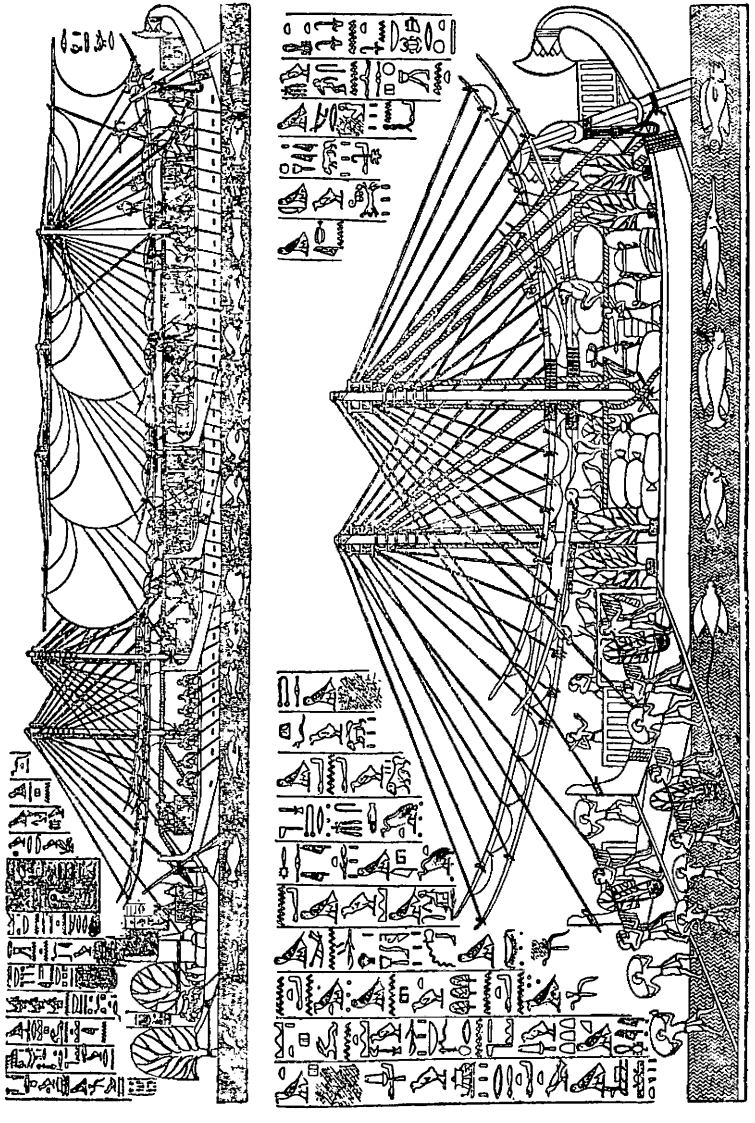

Faraonės Hatšepsutės ekspedicijos laivyno sugrįžimas iš Punto

terimi karališkajame soste. Kuone visi jos paveikslai — viešosios statulos — vaizduoja ją vyriškai apsitaisiusią ir su tradicine Aigipto faraonų barzdele. Kituose paveiksluose

vaizduojama, kaip ji, dvariškiams (faraono rūmų žmonėms) susirinkus, dievų vainikuojama ir Tutmozio I pripažįstama karaliene. Po to parašyta, kaip Tutmozis I, kreipdamasis į susirinkusius, sako: „Jūs skelbsite jos žodį, jūs būsite klusnūs jos norams. Tas, kuris iš nedorumo blogai atsilieps apie jos didybę, mirs“. Karnako šventovėj, ant jo paties pastatydinto pilono, atvaizduotas Tutmozis I besimeldžiąs dievams už laimingą savo dukters valdymą. Kiti paveikslai vaizduoja Hatšepsutę soste, įsakančią karaliaus rūmų tarnautojams vykti į tolimą, nežinomą kvapsnių šalį Puntą, kad iš ten jie atvežtų kvapiųjų medžių jos tėvui Amonui Rā ir pasodintų jam sodą, kur jis galėtų maloniai pasivaikščioti, nes pats jis pageidavęs, „kad ji įrengtų jam Puntą jo namuose“. Panašiai kaip kad kalnuotoje Punto šalyje, įsako ji uolose pastatydinti jam šventovę su terasomis, o terasas apsodinti Punto mirtų medžiais. Štai paveikslai vaizduoja atplaukiantį į Puntą laivyną. Įteikus dovanas Punto vadui, prasideda prekių mainai, ir į aigiptiečių laivus kraunama „visokių gardžiakvapių medžių, mirtų medžių dervo ir šviežių mirtų medžių luitų, juodojo medžio ir grynų dramblio kaulų, gryno aukso, smilkalo akims trinti, pavijonų, beždžionių, šunų, šiaurinių panterų kailių, čiabuvių su jų vaikais“. Štai laivynas grįžta į Aigiptą. Gabenama visos retenybės į faraono dvarą. Visa atvežta apžiūrėjusi, faraonė dievui savo tėvui aukoja 31 gyvą mirtos medį, didelių aukso gabalų, sulietų su sidabru, daug juodojo medžio, dramblio ilčių, gyvą šiaurės panterą, specialiai faraonui sugautą, daugybę panterų kailių ir 3500 smulkiųjų galvijų. Faraonės favoritui prižiūrint, buvo atsverti dideli, dukart už žmogų aukštesni, miro luitai ir 10 pėdų aukštumo ant svarstyklių uždėti didžiuliai aukso žiedai. Po to fa-

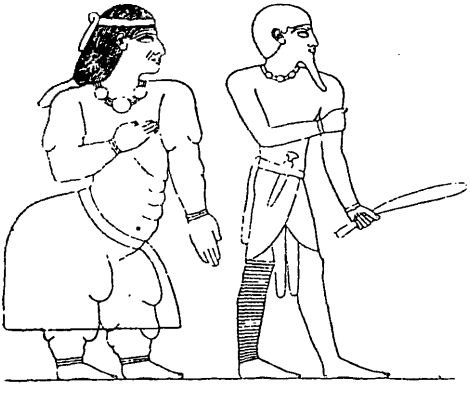

Punto valdovas su savo žmona.

raonė sušaukia visus savo rūmų žmones. Faraonė vaizduojama soste, o prie jos kojų, pačioj garbingiausiojoj vietoj — jos favoritas Senmut ir vyriausiasis iždininkas Nechsi, kurių buvo surengta ekspedicija.

Iš paveikslinio Hatšepsutės metraščio matyti jos rūpinimasis valstybės gerove. Ji statydino grandioziškų šventovių[9] ir, siųsdama ekspediciją toms šventovėms kvepalų atvežti, atnaujino prekybos santykius su tolimaisiais kraštais, o iš plačių valdomųjų sričių rinko duoklę. „Pietinės mano valstybės sienos siekia Puntą, rytinės — Azijos klampynes, ir azijiečiai mano valdžioje. Vakarinės mano valstybės sienos traukiasi iki Mapų kalnų. Mano garbė nepaliaujamai auga tarp smėlynų gyventojų. Iš Techeno (Libijos) atsiuntė man duoklę, susidedančią iš drambilo kaulų ir 700 ilčių, daugybės panterų kailių 5 pėdų ilgumo, skaitant išilgai nugaros, ir 4 pėdų platumo". Taip išdidžiai kalba faraonė apie savo valdomąsias sritis. Jos pirmatakai bei įpėdiniai beveik be paliovos kariavo, bet jai valdant, per 20 metų, nebuvo karo, nes niekur metraščiuose neminima, kad tada kuris nors iš daugybės priklausomųjų kraštų būtų rengęsis sukilti prieš Aigiptą. Vadinasi, nors Aigipto soste tuomet nesėdėjo galingas faraonas karžygys, bet moteris, tačiau nė viena Aigipto provincija neišdrįso prieš ją sukilti. Todėl toli buvo pasklidęs garsas apie energingąją faraonę Hatšepsut, ir visos jos valdomos šalys labai bijojo jos galybės. Tutmozio I architektorius Imeni, Hatšepsutės tėvo ir vyro vardą vos tepaminėjęs, apie ją rašo: „Jo (Tutmozio III) sesuo, dieviškoji žmona Hatšepsutė sutvarkė abiejų kraštų reikalus pagal savo planus. Aigiptas, nulenkęs galvą, turėjo dirbti jai, dieviškajai sėklai, kilusiai iš jo (dievo)", t. y. jai, Hatšepsutei, dievo Amono dukteriai[10].

Svarbiausias Tutmozio III uždavinys, gal, ilgų metų svajonė, buvo padaryti Aigipto valstybę stipriausia, plačiausia pirmaeile pasaulio imperija. Per ilgą ramaus Hatšepsutės valdymo laiką sutaupytos materialinės valstybės jėgos padėjo jam

[9] Der-el-Bahri šventovės sienose Hatšepsut mini, kad ji atstačiusi hiksų sugriautas šventoves.

[10] *Sethe,* Hatschepsuth, 1932 m. *Rudzinskaitė-Arcimavičienė,* Moters būklė senovės Aigipte, (Pirmoji moteris soste — faraonė Hatšepsut) 1932 m., Dievų ir kvepalų žemė, 1936 m.

įvykdyti šį uždavinį. Savo užkariavimus Tutmozis visą laiką vykdė ne atsitiktinai, bet gerai apgalvotu planu. Palaikydamas ir toliau užkariaujamąją savo pirmatakų Amenhotepo I ir Tutmozio I politiką, jis nukreipė visą savo dėmesį į Aziją, iš kur Aigiptą buvo užplūdę užkariautojai hiksai ir kur, Mažojoj Azijoj, pradėjo augti nauja stipri, Aigiptui pavojinga Hetų valstybė. Yra likę Tutmozio III karų aprašymai, kur smulkiai nupasakojami jo žygiai[11].

Nuo šiaurinės Judėjos ligi Eufrato aukštupio pelkių Aigipto vasalai pradėjo piktintis jo didybe Tutmoziu III. Visi mažieji Sirijos karaliukai ir Palestina, ir Mitani (Tigro ir Eufrato aukštupy) susijungė prieš Aigiptą. Tos didelės koalicijos pryšaky buvo Kadešo (aramėjų) karalius. Galimas daiktas, kad jis buvo tų mažųjų Sirijos ir Palestinos karaliukų siuzerenas. Mitanija visuomet palaikė Kadešo karalius prieš Aigiptą. Mat, Mitanijos žemes nuo Aigipto skyrė Kadešo žemės, ir Mitanija norėjo, kad ta valstybė, kuri ją skyrė nuo Aigipto, būtų stipri valstybė. Palestina, ypač pietų Palestina, pradžioj nenorėjo dėtis į tą koaliciją. Ji dar gerai atminė savo nelaimingus karus su Aigiptu, bet pagaliau turėjo įstoti į sąjungą. Azijos žemės, kurios neseniai buvo prie Aigipto prijungtos ir mokėjo jam duoklę, „ilgo ir ramaus karalienės Hatšepsutės valdymo metu ilgai nemačiusios Aigipto kareivių“, dabar sumanė iškovoti sau visišką nepriklausomybę ir, matyti, nustojo mokėjusios duoklę. Tutmozis III, antrą kartą įžengęs į sostą savo žmonai mirus, tuojau paskubėjo surinkti kariuomenę ir pasileido su ja į baudžiamąją ekspediciją.

Ties Megidos tvirtove Tutmozis sumušė priešų kariuomenę, o paskui paėmė ir pačią tvirtovę. Milžinišką grobį paėmė jis iš Megidos ir jos apylinkių: 924 kariškus vežimus, 2238 arklius, 200 ginklų, apie 2000 stambiųjų galvijų ir 22500 smulkiųjų, daug aukso, auksinių ir dramblio kaulo Kadešo karaliaus statulų. Grįždama atgal, Tutmozio kariuomenė nuvalė javus nuo aplinkinių laukų ir surinko daugiau kaip 113000 puspūrių grūdų. Tuo būdu šis užplūdimas apiplėšė visą šalį ir sunaikino jos turtus. Nuo Megidos Tutmozis patraukė į šiaurę, kur trys miestai (pietinėj Libano pašlaitėj) buvo sudarę

[11] *Breasted,* Battle of Kadesh.

prieš jį koaliciją. Bet šie miestai greit pasidavė, o Tutmozis strategiškai gerame kalnų kelio punkte pastatė tvirtovę, kurią pavadino „Tutmozis, rišąs barbarus“. Nukariautajam kraštui buvo suteikta autonomija, bet jis turėjo reguliariai mokėti Aigipto faraonui nustatyto didumo duoklę. Kad būtų laiduotas tinkamas duoklės mokėjimas, Tutmozis, grįždamas į Aigiptą, pasiėmė su savim vyresniuosius Sirijos karaliukų sūnus. Jie buvo auklėjami Tebų pily, kur jiems buvo skiepijama ištikimybė faraonui. Mirus tėvams, jie visuomet buvo sodinami į jų vietas. Aigipto faraono rankose atsidūrė visa Palestina ligi Libano kalnų, taip pat Sirija su Damasku. Grįždamas į Aigiptą, faraonas pakeliui paėmė iš daugelio miestų, dalyvavusių sukilimuose, duoklę auksiniais žiedais, kurie rytuose buvo vartojami kaip pinigai, iš viso buvo apie 426 svarus žiedų.

Su didžiausiu grobiu, atlikęs tokią sunkią ir tolimą kelionę, apvainikuotas garbe daugelio laimėjimų per tokį trumpą laiką, grįžo faraonas į Tebus ir per ištisas penkiolika dienų iškilmingai šventė savo triumfą. Neužmiršo Tutmozis III, buvęs Amono žynys, atsidėkoti savo dievui už suteiktus laimėjimus ir surengė jam „Opet dieną“ (tai didžiausia to dievo šventė). Buvo paaukota jam daug dovanų ir trys miestai, Tutmozio užkariauti Libano kalnų pietuose, be to, daug žemių aukštutiniame ir žemutiniame Aigipte ir visi Azijoj paimtieji vergai. Taigi Tutmozio dėka neapsakomai išaugo Amono šventovės turtai. Taip atsidėkojo dievui Amonui žynys Tutmozis, tokių pat žynių įkeltas į sostą, ir padėjo tvirtą pagrindą žynių galybei Aigipte.

Neilgai ilsėjosi Tutmozis III po šių pirmutinių laimėjimų ir greit atliko dar dvi ekspedicijas į Aziją. Būdamas gabus politikas, jis puikiai suprato, kad visi Aigipto laimėjimai Azijoj nebus tvirti tol, kol bus nenugalėtas svarbiausias Azijoje Aigipto priešas Kadešo karalius. Kadešo tvirtovė buvo daug didesnė už Megidos tvirtovę ir stipriausia iš visų Sirijos tvirtovių. Nors Kadešas stovėjo slėny (ant Oronto upės kranto), bet jį iš visų pusių siautė vanduo; čia pat buvo tos upės intakas, o iš trečio šono buvo prakastas gilus griovis. Po ilgo apsiautimo miestas buvo betgi paimtas; užėjus lie-

tingam metų laikui, Tutmozis grįžo į Aigiptą, pakeliui Sirijoj paimdamas Sirijos karaliukų sūnus, kad savo dvare juos išauklėtų ateity klusniais vasalais. Apie gausingus Tutmozio III karo žygius kalba jo kronikos, surašytos jo pastatytų Karnako šventovių sienose. Šie metraščiai[12] pakankamai aiškiai vaizduoja tuos uždavinius, kuriuos Tutmozis buvo pasiskyręs. Visi jo karai buvo vykdomi pagal tam tikrą planą ir turėjo tikslą galutinai užkirsti kelią hiksams. Iš Mažosios Azijos miestų, iš aukštutinio Aigipto, iš Europos salų, iš Babilono valstybės, iš tolimos Libijos krantų ir Saharos oazių, iš Somalio plokštakalnio ir iš aukštutinių Nilo slenksčių, kunigaikščiai siųsdavo duoklę Aigiptui. Tutmozis III „sukūrė pirmą tikrąją imperiją, ir dėl to yra pirmoji pasaulinė asmenybė, pirmasis pasaulinis herojus“[13].

Šio faraono žygio garbė ryškiai pavaizduota jo žynių parašytame jam himne, kuris yra Amono-Râ, Tebų valdovo, kalba: „Tu atėjai pas mane, tu džiūgauji, matydamas mano grožį, mano sūnau, mano keršytojau, Mencheperai, amžinai gyvenąs. Aš žėriu dėl meilės tau, mano širdis džiaugiasi dėl tavo dailaus atkeliavimo į mano šventovę. Mano rankos tave apgaubia... Aš suteikiau tau jėgos visoms šalims nugalėti; aš tavo šlovę išplatinau visur; bijoma tavęs iki keturių dangų palaikančių šulų... Aš rišau tau nubijiečius dešimtimis tūkstančių, azijiečius šimtais tūkstančių ir parbloškiau po tavo sandalėmis tavo priešininkus... Žemė, kiek ji ilga ir plati, į vakarus ir rytus tau priklauso... Tu perėjai didžiojo Mesopotamijos užlinkimo vandenį su laimėjimu ir jėga. Aš leidau jiems išgirsti tavo šauksmą, ir jie pasislėpė į urvus, ir aš paveržiau iš jų šnervių gyvybės dvelkimą. Aš įsėjau baimės į jų širdis prieš tavo didybę. Tavo karūnos gyvatė triuškina juos, ima į nelaisvę Kodi gyventojus, ryja balų gyventojus savo liepsna. Nuimtos azijiečių galvos, niekas iš jų neišliko, pavergti jų ku-

---

[12] Smulkūs karo aprašymai — kiekvienos dienos įvykiai buvo užrašomi į odos rutulį. Deja, jie žuvo, bet iš kitų dokumentų sužinome visą karo eigą, tų laikų miestų apsiautimo būdą, abiejų pusių strategines klaidas. Įdomi legenda apie Jaffos miesto paėmimą — prototipas legendos apie Trojos paėmimą.

[13] *Breasted*, t. I, 335 pusl.

nigaikščių vaikai. Aš leidau tavo laimėjimams pereiti per visas šalis... Aš padariau bejėgius įsibraujančius — jų širdys dega, o sąnariai purtos. Aš pasirodžiau ir leidau tau nugalėti Foinikijos kunigaikščius, aš parbloškiau juos po tavo kojomis jų aukštumose. Aš leidau jiems tave pamatyti, kaip žėrėjimo valdovą; tu apšvietei jų veidus panašiai į mano paveikslą. Aš atvykau ir leidau tau pavergti azijiečius, aš leidau jiems tave pamatyti visą apginkluotą, kai ginklus tu griebi karo vežime... Aš atvykau ir leidau tau rytus pavergti; tu pavergei Dieviškosios Žemės gyventojus. Aš leidau jiems regėti tavo šviesybę, panašią į žvaigždę, pranašaujančią audrą, kai ji leidžia liepsną ir lietų. Aš atvykau ir leidau tau pavergti vakarus. Keftiu ir Kipras baimėje. Aš leidau jiems pamatyti tavo šviesybę, panašią į jauną veršį, kieta širdimi, tvirtais ragais ir neprieinamą. Aš atvykau ir leidau tau pavergti balų gyventojus; Mitanija dreba iš baimės. Aš leidau jiems išvysti tavo didybę, panašią į krokodilą, baimės vandeny kaltininką, prie kurio pavojinga artintis. Aš atvykau ir leidau tau nugalėti salų gyventojus; gyvenę prie Viduržemio jūros tavo džiūgavimo įtakoje; aš leidau jiems išvysti tavo kilnybę, kaip atkeršytoją. Aš pastačiau tave karalium, mano numylėtasis sūnau, galingasis verši, Tebuose žibąs, mano pagimdytas, Tutmozi, amžinai"[14].

Tutmoziui III mirus, sostan įžengė karingas jo sūnus Amenhotepas II. Tuo metu sukilus buvo prieš Aigiptą šiaurės Palestina ir Sirija. Bematant numalšino Amenhotepas šitą sukilimą ir su dideliu grobiu grįžo Aigiptan. Auksiniame vežime įvažiuota jo miestan, paskui jį eita 500 Sirijos didikų su savo žmonomis, vesta 210 puikių žirgų ir 300 vežimų. Į Amono šventovę atplaukė nepaprastai papuoštas faraono laivas, prie kurio pririšti buvo žemyn galvomis 7 karaliai — faraono dovana dievui Amonui. Azija nutilo. Amenhotepas II sustiprino ir pietinę savo valstybės sieną. Peržengti ją tegalėjo dabar tik pirklių karavanai.

Amenhotepo II įpėdinis Tutmozis IV atgaivino žygius Azijon — kariavo su Mitanija, laimėjo ir, gal politiniais sumetimais, vedė mitanietę. Numalšino sukilimą Nubijoje. Maža

[14] *Turajev*, I t., 282 pusl.

jis tepaliko paminklų, bet jo 105½ pd. obeliskas šiandien puošia vieną Romos aikštę. Išliko legenda, kad didžiulis sfinksas prisisapnavęs ir liepęs jam atkasti jį iš po smėlio. Faraonas išpildęs jo įsakymą ir apie tą įvykį parašęs ant lentelės, kuri ligi šiol matoma ant sfinkso krūtinės.

Amenhotepas III pasižymėjo savo statyba, kurios pėdsakų ir šiandien dar daug tebėra Karnake. Kas nėra girdėjęs legendų apie stebuklingąsias Memnono statulas, kurios saulei tekant ir leidžiantis giedančios himnus? Šiandien šios didžiulės statulos, vaizduojančios patį faraoną Amenhotepą, tebestovi vienos vidury laukų, — aplink jas dirbami laukų darbai, kasinėjasi mažyčiai žmonės. Ir nesupranta jie, dėl ko ir kam čia stovi tie milžinai. Tyrinėjimai parodė, kad šios statulos kadaise stovėjusios prie pomirtinės Amenhotepo šventovės angos. Šventovės seniai išnyko, tačiau didingosios faraono figūros, čia pastatytos amžiniems laikams, iki šiol sveikos išlikusios.

Aukštą tų laikų meno laipsnį liudija ir Amenhotepo III salė Karnako šventovėje, su puikiomis papiruso formos kolonomis. Puikūs ir alebastriniai jo žmonos Tijos kapo kanopai. Įdomūs didžiuliai skarabėjai (dabar Kairo muziejuje), kaip dabar kad daromi medaliai, Amenhotepo III ir Tijos vestuvėms atminti. Parašas ant jų skelbia, kad Tija buvusi aukštos kilmės. Iš tikrųjų buvo kaip tik atvirkščiai, — jos tėvas Juja ir motina Tuja yra kilę iš žemesniųjų sluoksnių, iš Mitanijos. Tijai pagerbti buvo iškastas tvenkinys 3700 uolekčių ilgumo. Didingieji sfinksai su Amenhotepo III galvomis jau nuo seniai puošia Nevos krantą Leningrade. Yra rasta ir Amenhotepo III architektoriaus, irgi Amenhotepo, statula. Joje išrašyta to architektoriaus karjera. Jis buvo pagarsėjęs ir kaip išminčius, o vėliau buvo gerbiamas kaip dievybė.

Amenhotepas III beveik nekariavo, bet valdė ramiai, statydindamas naujas ir puošdamas senąsias šventoves. Aigiptas tuo metu buvo plati galinga imperija, ir į faraono rūmus dovanos buvo siunčiamos iš visų kraštų, o Azijos valdovai rašė Amenhotepui III ir Amenhotepui IV pataikaujamus laiškus. Tie laiškai aiškina mums, kokie buvo tada Azijos santykiai su Aigiptu. Surasti jie 1888 m. Tel-Amarnos griuvėsiuose. Jie

(iš viso apie 300 laiškų) rašyti ant molinių plytelių dantiraščiais ir šiandien yra Kairo, Londono ir Berlyno muziejuose.

Esam jau matę, kad XVIII dinastija, nuvertusi svetimą, ilgus metus šalį slėgusį, hiksų jungą, vėl sujungė Aigiptą į vieną galingą valstybę ir pavergė jam daug svetimų tautų. Faraono bijojo Azijos žemės ir Nubija; iš visur siunčiami buvo pasiuntiniai turtingomis dovanomis pagerbti pašaulio valdovo. Tuo tarpu šalies vidaus gyvenime brendo didelės reformos.

Tebų kunigai ypač iškilo vidurinės karalystės gadynėje, kai Tebai buvo vyriausiojo dievo Amono sostinė, ir viešpataujant svetimai hiksų dinastijai, kada visi buvo įpratę kunigus laikyti vieninteliais Aigipto dievų, šventosios Aigipto tradicijos atstovais. XVIII dinastija, nugalėjusi priešus, buvo taip pat kilusi iš šventojo Tebų miesto ir, tardamasi laimėjusi dėl dievų pagalbos, gausiai apdovanojo Amono šventovę. Visa tai iškėlė Tebų kunigus, kurie kartais aiškiai rodydavo norą kištis į valstybės politiką ir net ją lemti. Žinoma, faraonai nenorėjo nusileisti kunigams ir atkakliai jiems priešinosi. Amenhotepui IV viešpataujant, ta ilga slapta kova dėl valdžios staiga pavirto tikra revoliucija. Vyriausiąjį kunigą pakeitė pats faraonas, pasidaręs naujos, savo skelbiamos tikybos atstovu. Mirus Amenhotepui III, į faraono sostą įžengė jo 18 metų sūnus Amenhotepas IV. Jis nebuvo panašus nei į savo tėvą, blaivų ramų politiką, nei į bet kurį pirmesniųjų ar paskesniųjų Aigipto faraonų, kurie visada saugojo senąsias Aigipto tradicijas. Kai tik pradėjo valdyti kraštą, šis jaunas svajotojas numojo ranka į visus valstybinius reikalus ir pradėjo su nepalaužiama energija vykdyti, gal būt, jau anksčiau sumanytą religinių reformų planą. Valdovas „eretikas“ drąsiai nuvertė visus nuo senų senovės garbinamus dievus ir net išdrįso panaikinti šventovėse didžiojo saulės dievo Rą, valstybės saugotojo Amono Rą ir pomirtinio pasaulio valdovo Ozirio vardus. Iš karto sugriuvo senasis Aigipto Olimpas, taip glaudžiai susijęs su visu atskirų asmenų ir valstybės gyvenimu. Visa literatūra, menas, net didžiosios piramidės nebeteko gilios savo prasmės ir teliko tik praeities paminklai. Tačiau valdovas eretikas ne tiktai griovė, bet ir kūrė. Nuvertęs visą senųjų dievų — pusiau žmonių, pusiau žvėrių — panteoną, jis jų vietoje įkūrė šventovę vienintelei, jam vienam težinomai abstrak-

tiškai Būtybei — Atonui. Pranašas, garsiai paskelbęs savojo dievo vardą, ir savo vardą Amenhotep pakeitė vardu Anch—Aton (Echnaton), t. y., „Atono gyvenimas“. Šio naujojo dievo garbinimo centru ir savo sostine faraonas padarė naujai įkurtą miestą, pavadintą Jacht-Aton (Atono šviesa); dabar jis žinomas arabišku Tel-Amarnos vardu.

Piešiniai ant Jacht-Atono rūmų sienų ir grindų gražiai nušviečia tos religijos charakterį ir jos kūrėjo asmenybę: — ryškios spalvos, gyvos gėlės, linksmai beskraidą paukščiai, himnas kūrybinei gamtos jėgai, kurios įasmeninimas ir buvo pats didysis vienintelis dievas Atonas. Jam apibūdinti Tel-Amarnos archyvuose rasta labai vertingos medžiagos. Štai himnas Atonui, paties faraono poeto parašytas.

„Puikiai tu spindi dangaus horizonte, o gyvasis Atone, nuo pradžių pradžios gyvenąs. Kai tu užteki rytų horizonte, kiekvieną tu žemę pripildai savo grožybės. Tu esi šviesus ir didis, spindįs ir aukštas viršum visų žemių, tavo spinduliai apima žemes lig visa tai, ką tu esi įkūręs. Tu esi Râ ir pasiekī jų (žemių) kraštą, tu jas tramdai savo mylimajam sūnui. Kad tu ir toli, bet tavo spinduliai yra žemėje, ir tu esi prieš akis..., tavo žengimas. Kai tu nusileidi vakarų horizonte, žemė randas tamsi, lyg būtų numirus. Jie (žmonės) miega butuose, susisukę galvas, akis nemato akies. Kad kas išvogtų visą jų turtą jiems iš po galvų, jie to nepastebėtų. Visi liūtai išeina iš savo urvų, visos gyvatės gelia. Tamsybė šalta, žemė tylėdama guli, nes tas, kurs ją įkūrė, savo horizonte nužengė ramybėn. Šviesi randas žemė, kai tu horizonte užteki. Kai tu sušvinti dieną kaip Atonas, nuslenka tamsybė, o kai tu leidi savo spindulius žemyn, abidvi žemės yra džiaugsmo kupinos. Jie (žmonės) subunda ir stojasi ant kojų, nes tu juos pakeli. Jie plaunasi savo sąnarius ir rengiasi rūbais, jų rankos garbindamos lenkiasi, nes tu spindi, ir visoj žemėje jie imasi savo darbo. Visi gyvuliai džiaugiasi savo ėdalu, medžiai ir žolės žaliuoja. Paukščiai skridinėja savo lizduose, jų sparnai garbindami kilojasi prieš tavo Ka. Visi ėriukai šokinėja aplinkui, paukščiai ir, kas tik skraido, viskas gyvena, nes tu jiems esī užtekėjęs. Laivai plaukioja pasroviui ir prieš srovę, visi keliaī yra laisvi, nes tu švieti. Žuvys upėje šokinėja prieš tave, ir tavo spinduliai pasiekia vandenyno gilumas. Tu duodi sėklaī

moteryje atžalas leisti, tu peni kūdikį jo motinos įsčiose, tu jį nutildai, jog jis nebeverkia, o auklė motinos įsčiose. Tu duodi kvapą, idant kiekvieną, kurį tu esi padaręs, gyvą išlaikytum. Kada jis išeina iš įsčių... savo gimimo dieną, tu atidarai jam burną... ir teiki jam, ko jis reikalingas. Kada vištelis čiepsi kevale, tu jam duodi tenai oro, kad jį gyvą išlaikytum. Tu jam esi jėgų suteikęs, idant kevalą pradaužtų, ir taip išrieda jis iš kevalo, kad čiepsėtų..., ir jisai nubėga savoms kojoms, ligi tik iš jo išrieda. Koks tavo padarų įvairumas! Jie paslėpti prieš veidą, o vienintelis dieve, sau lygaus neturįs. Tu esi įkūręs žemę pagal savo norą, o vienų vienas, su žmonėmis, dideliais ir mažais žvėrimis, jog viskas žemėje kojomis vaikščioja ir padangėje savo sparnais skrajoja. Žemėse Sirijos, Nubijos ir žemėje Aigipto tu kiekvieną žmogų savo vietoj sodini. Tu teiki, ko jie reikalingi. Kiekvienas turi savo maistą, apskaitytas yra jo gyvenimo laikas. Liežuviai yra kalbomis atskirti, o taip pat ir paveikslai, nes odos spalva yra nevienoda. Tu atskyrei tautas. Tu įkūrei Nilą požemio pasaulyje ir iškėlei jį viršum pagal savo norą, idant gaivintų žmones, o jų visų viešpatie, su jais nepailstamai vargstąs. O viešpatie visų žemių, joms užtekąs, o dienos Atone, visų galingasai, tu visoms tolimosioms žemėms duodi gyventi. Tu esi Nilą danguje įkūręs, idant jis jiems nusileistų ir bangas plaktų į kalnus, tarytum vandenynas, kad jų laukus pagirdytų tuo, ko jie reikalingi. Kas tavo minčių kilnus puikumas, o amžinybės viešpatie! Nilą danguje skiri tu svetimšaliams ir tyrų žvėrims, savo kojomis bėgiojantiems, o Nilą, iš požemio pasaulio einantį, Aigipto žemei. Tavo spinduliai žindo visus laukus. Kai tu užteki, jie gyvena ir auga tau. Tu įkūrei metų laikus, idant viskas atsinaujintų, ką tu esi įkūręs; žiemą, idant juos vėsintų, ir kaitrą, idant jie tave patirtų. Dangų tu esi toli įkūręs, idant jame tekėtum ir viską regėtum, ką esi įkūręs, o vienų vienas, savo pavidale kaip gyvasai Atonas tekėdamas, spindėdamas, šviesdamas, tolindamasis ir vėl artindamasis. Tu esi milijonus pavidalų iš savęs vieno įkūręs, miestus ir kaimus, dirvas, kelius ir vandenis. Visos akys tave regi prieš save, nes tu esi dienos Atonas... tavo akis... tu įkūrei dėl jų... Tu esi mano širdyje. Nėra kito, kurs tave žinotų, be tavo sūnaus Nefer-cheperu-Re, Ua-en-Re. Duok, idant jisai žinotų tavo

mintis ir tavo jėgas. Per tavo ženklą pasaulis tapo, kokį tu jį esi įkūręs; kai tu pakyli, jis gyvena, kai tu nusileidi, jis miršta. Tu patsai esi gyvenimo laikas, gyvena kas tik per tave. Akys žiūri į tavo grožybę, ligi tu nusileidi; visi darbai baigiami, kai tu nuskęsti vakaruose... Nuo to meto, kai tu įkūrei žemę, tu ją iškėlei savo sūnui, kurs iš tavęs paties išėjo, karaliui Aukštutinio ir Žemutinio Aigipto, kurs tiesoj gyvena, viešpačiui abiejų žemių Nefer-cheperu-Re, Ua-en-Re[15], sūnui Re, kurs tiesoj gyvena, viešpačiui karūnų, Anch-Atonui, didelio amžiaus, — ir jo mylimajai, didžiajai karaliaus žmonai, valdovei abiejų žemių Nefer-nefru-Aton[16], Nefretetei, kuri tegyvenie ir tejaunaujie per amžių amžius".

Taigi, Atonas esąs vienintelis dievas, universalus: iš šalių, kuriomis jis rūpinąsis, Aigiptas paminėtas himne tik pabaigoje, paskutinis. Tai negirdėtas dalykas. Iki tol Aigiptas buvęs pirmiausias kraštas, ir tik juo tesirūpinę visi dievai, o ypačiai vyriausiasis dievas Amonas-Râ. Atonas — universalus, kosmopolitiškas Aigipto pasaulinės imperijos dievas, ir tokiam dievui kiekvienas galėjo melstis. Antras didelis skirtumas tarp Amono-Râ ir Atono yra tas, kad Amonas-Râ buvo visiškai realus, visiems matomas dievas, pati saulė. O Atonas, nors saulės diskas buvo ir jo simbolis, buvo nematomas dievas, abstraktinė sąvoka, saulės ir gamtos jėga.

Atonas nebaisus dievas, jis kankinasi už žmonių nuodėmes. Jis skelbia meilę ir pats myli viską, ką jis yra leidęs, rūpinasi kiekvienu savo kūriniu. — „Tu duodi kvapą, kad kiekvieną, kurį tu esi padaręs, gyvą išlaikytum". Jis, pasaulio kūrėjas, džiaugsmo pripildo pasaulį: „Tu toli esi, bet Tavo spinduliai žemėje. Visi gyvuliai džiaugiasi savo ėdalu, medžiai ir žolės žaliuoja. Paukščiai skridinėja savo lizduose. Visi ėriukai šokinėja aplinkui".

Ar tas monoteizmas buvo sugalvotas drąsiojo reformatoriaus, ar turėjo šaknų senojoj Aigipto religijoj? Į šitą klausimą atsako senovės Aigipto himnai, teologų kūriniai. Ir juose dievams Râ, Oziriui, Pta dažnai taikomas epitetas „vienintelis". Senovės mituose apie Râ glūdi monoteizmo sėkla. Nuo pat pradžios Aigipto religija veržėsi monoteizmo link. Tai

[15] Faraono titulas.
[16] Faraonės titulas.

rodo gausingos teologiškos sistemos, sukūrusios eilę vietinių dievų, pryšakyje su „vieninteliu“ didžiuoju dievu, kuris leido pasaulį ir žmones. Vadinasi, vienintelio dievo sąvoka teologiškai minčiai ir šviesuomenei nebuvo svetima, bet slepiama buvo nuo liaudies. Tik vienintelis faraonas reformatorius teišdrįso paskelbti šią paslaptį visiems, atskleisti ją ir neapšviestoms masėms. Pats dievo vardas, jo vaizdas ir kultas, gal būt, sugalvoti paties reformatoriaus. Tačiau, sukurdamas naują abstraktišką dievą, Amenhotepas IV vis dėlto pasidavė senosios Aigipto tradicijos įtakai: jo dievybės forma yra ne kas kita, kaip pakeista senojo Saulės dievo — dievo Rą — forma. Daugelyje jo rūmų paveikslų, naujojoj jo sostinėj, dievas Atonas vaizduojamas spinduliuotu saulės disku, kur kiekvienas spindulys baigiasi ranka, laikančia simbolišką gyvybės ženklą ☥. Galimas daiktas, kad šiuo vaizdu faraonas norėjo pabrėžti svarbiausią Atono ypatybę: Atonas — gyvybės kūrėjas, leidęs visa, kas gyvena. Ir visur prieš šį Atono vaizdą stovi pats pranašas, o už jo visa jo šeima, visi iškėlę į viršų rankas, tiesdami jas į krintančius spindulius. Už jų besimeldžianti liaudies minia, — Aigipte nematytas reginys. Vainikuotasis revoliucionierius, jeigu ir nebuvo demokratas mūsiška to žodžio prasme, neabejojamai betgi turėjo demokratiškų palinkimų.

Nors išnyko ir Atono vardas, ir Echnatono vardas, monoteizmo srovė liko ir vėlesniais laikais. Tai matoma iš vėlesnių laikų himnų. Monoteizmas Aigipte paliko kaip didžiausia ezoterizmo paslaptis, kaip išrinktųjų, tai yra, žynių ir šviesuomenės religija. Atonas — svetimas Aigiptui, kosmopolitiškas, abstraktiškas dievas — išnyko, bet „vieno dievo“ idėja neišnyko, nepaisant to, kad Aigiptas grįžo prie politeizmo.

Atonas — pasaulio dievas, tų laikų Aigipto dievas, kada Aigiptas buvo didžiausia pasaulinė imperija. Tokia imperija turėjo pripažinti vieną dievą, kuris sujungęs visas tautas. Bet Atono religija buvo priešinga visai senajai Aigipto religijai. Ji neigė visus kitus dievus. Ji nesirūpino pomirtiniu gyvenimu. Nematoma saulės jėga buvo nesuprantama, svetima visam Aigiptui. Aukšta rafinuota religija tebuvo suprantama tik šviesuomenei, dėl to ji turėjo žūti. Liaudis nieko nesuprato, tesuprato tik tai, kad nebegalima jau garbinti senųjų

dievų, ir slaptai jiems meldėsi. Tuo būdu Echnatonui priešinosi tauta ir stipri žynių partija. Tie žyniai turėjo daug turtų, susijusių su senųjų dievų kultu. Dabar turtai buvo žyniams atimti, kaip ir iždininko funkcijos. Echnatono priešai buvo dar ir Tutmozio III veteranai, kurie matė, kad jų užkariautoji Azija Echnatono laikais atsiskyrė nuo Aigipto.

Žodžiu, senųjų tradicijų Aigiptas tik ir laukė Echnatono mirties, ir jam mirus įvyko didžiausia reakcija. Grįžo atgal Amonas-Râ, Oziris, magijos dievas Tothas ir visi dievai ir maži dievukai, su kuriais taip artimai buvo susigyvenę aigiptiečiai. Žyniai Echnatono vardą visur panaikino; paminkluose jis visur vadinamas „priešas iš Jacht-Atono" (jo sostinės vardas). Reikia stebėtis, kad per visą savo gyvenimą Echnatonas galėjo laikytis savo reformos ir ją vykdyti, vienas prieš tūkstančius metų tradicijų.

Echnatonas buvo trigubas reformatorius: religijos, meno ir gyvenimo būdo. Jo laikų menininkai mokėjo menu sučiupti gamtos gyvenimą, žvėrių bėgimą, paukščių skridimą. Jų meno jėga, tiesumas, realizmas kartais pasireiškia tiesiog karikatūriškomis formomis. Tai charakteringi Tel-Amarnos laikų bruožai. Paveikslai Echnatono rūmų sienose ir ant grindų rodo tokį pat artimumą su gamta, kaip ir poeto faraono sukurtasis himnas Atonui. Skrendą paukščiai, bėgą žvėrys, šviesių spalvų gėlės — visa sudaro džiaugsmo nuotaiką. Dalis tų paveikslų galima šiandien matyti Berlyno muziejuose. Realistiškas ir to meto skulptūros stilius. Tos skulptūros pavyzdys galima matyti Berlyno muziejuje. Tai nepaprastai gražus, spalvotas Echnatono žmonos Nefertetės biustas. Šiandien, atgimstant Aigipto tautai ir valstybei, Kairo muziejus pareikalavo, kad Aigiptui būtų grąžinta gražuolės faraonės galvutė, savotiškas meno šedevras. Ilgai ėjo derybos tarp Berlyno ir Kairo muziejų. Kairo muziejus už tą vieną galvutę siūlė tris brangias statulas; tačiau vokiečių mokslininkai vis dėlto mokėjo apginti šį vertingą paminklą, ir mes šiandien, nė nevykdami į tolimąjį Aigiptą, galime Berlyne susipažinti su Tel-Amarnos meno šedevru. Berlyno muziejuje taip pat yra įdomūs paties Echnatono ir jo motinos Tijos biustai. Ten pat galime pamatyti ir puikių Echnatono Tel-Amarnos rūmų rekonstrukciją, kurios modelis padarytas profesoriaus *Bor-*

chardto. Paskutiniais laikais, 1934 — 1935 m., intensyviai kasinėjami Echnatono sostinės Jacht-Atono griuvėsiai. Rasta gatvių, šventovių, administracinių įstaigų, plačių rezidencijų ir net paprastų piliečių bei varguomenės trobesių liekanų. Aigipte tai yra tuo tarpu vieninteliai tos rūšies atkasimai — pirmą kartą rastos senovės miesto liekanos, įgalinančios pažinti Aigipto miesto gyvenimą prieš 14 amžių iki mūsų eros. Ir tai yra keista, kad šiuos senovės Aigipto miesto pėdsakus yra palikęs ne kuris nors tūkstančius metų gyvavęs miestas, kaip kad Memfisas ar Tebai, bet efemeriškas, neilgai tegyvavęs Echnatono sostinės miestas. Daug gražių sfinksų su Echnatono galva dar yra išsilaikę pačiame Aigipte.

Tas nepaprastas žmogus ir keistas faraonas, pirmas reformatorius, revoliucino ir tradicinį faraono gyvenimą. Visi faraonai retai tepasirodydavo žmonėms; kaip dievai, slėpė nuo valdinių savo asmenybę ir privatų savo gyvenimą. Echnatonas visur vaizduojamas su savo dukterimis (sūnaus jis neturėjo), motina ir gražuole žmona. Jis visą savo gyvenimą nebijojo pasirodyti viešai, ir, kaip sako kronikininkas, „jo gyvenimo mokslas tai teisybės ir laisvo gyvenimo mokslas". Pats Echnatonas „Tikėjimo pamokyme" sako savo viziriui: „Tie žodžiai tai mano dievo žodžiai, — pats dievas juos man mano širdyje pareiškė".

Babilonijos, Mitanijos ir net Hetų valdovai savo laiškais sveikino sostan įžengusį Amenhotepą IV. Bet netrukus susirašinėjimas pasidarė konkretesnis. Babilonijos karalius Burraburnašas sakosi nepatenkintas esąs, kad Aigipto valdovas nesilaikąs diplomatiško mandagumo. Jis, faraonas, atsikalbėdamas tolumu ir kelio sunkumu, neatsiuntęs pasiuntinių pasiteirauti apie jo, Burraburnašo, sveikatą, kada jis sirgęs. Burraburnašas klausia: „Argi mano brolio krašte yra visa ko, ir jam daugiau nieko nereikia, ir argi ir aš turiu visa ko, ir man nieko nereikia". Jis taip nemanąs ir siunčiąs į Aigiptą dovanų — 4 minas lazurinio akmens ir penkiems pakinkymams arklių — ir prašąs atsiųsti jam aukso, pasverto paties faraono akivaizdoje, nes valdininkais esą negalima pasitikėti. Antrame laiške Burraburnašas skundžiasi, kad jau tris kartus buvo atvykę brolio (Amenhotepo IV) pasiuntiniai su tuščiomis rankomis. Trečiame laiške Burraburnašas rašo gavęs pagaliau

iš faraono 20 minų aukso, tačiau patikrinus pasirodę, kad nebuvę nė penkių minų. — „Jeigu tu negali būti toks dosnus, kaip tavo tėvas, tai atsiųsk bent pusę“. Ketvirtame laiške Burraburnašas piktinasi, kad Amenhotepas IV Babilonijos karalaitės palydėti į Aigiptą atsiuntęs tik penkis vežimus. „Penki vežimai! — Ką pasakys kaimynai valdovai: didžiojo valdovo dukterį telydi penki vežimai. Kai mano tėvas siuntė mano seserį tavo tėvui, ją lydėjo trys tūkstančiai žmonių“. Penktame laiške Burraburnašas prikiša faraonui, kad jis garbingai priėmęs jo vasalo Asirijos karaliaus pasiuntinius. — „Jeigu tu myli mane, jie nieko neturi pelnyti: paleisk juos tuščiomis“. Toliau jis skundžiasi, kad jo pasiuntiniai apiplėšti Sirijoje, kuri lig tol bijojusi Aigipto, o jo pirklius Chanaane nužudę. „Chanaanas tavo žemė; jos valdovai tavo tarnai. Aš įžeistas tavo šalyje. Nubausk juos, sugrąžink pinigus, kuriuos jie pavogė; nubausk mirtimi žmones, kurie nužudė mano tarnus... Jeigu tu nenužudysi tų žmonių, jie dar kartą sunaikins mano vilkstines, o gal nužudys ir tavo pasiuntinius, ir tarp mūsų bus nutrauktas susisiekimas, ir tavo žmonės nuo tavęs atsitrauks“. Šie grasymai pagaliau, tur būt, paveikė Amenhotepą IV, nes yra sąrašas dovanų, nusiųstų Babilonijos karaliui. Tačiau Aigipto ir Babilonijos valdovų draugiškumas jau buvo netvirtas; netrukus faraono priešų skaičiuje mes matome ir Babilonijos karalių.

Mitanijos karalius Tušratta savo laiškuose prikaišiojo Amenhotepui IV, kad faraonas atsiuntęs jam ne tuos aukso indus ir statulas, kuriuos jo tėvas jau seniai buvo paskyręs Mitanijai, o atsiųstasis auksas neturėjęs reikiamo svorio, ir atsiųstosios aukso statulos pasirodžiusios tik paauksuotos. Ateityje ir Mitanijos karaliai pasidarė faraono priešai ir projektavo atplėšti nuo Aigipto Foinikiją.

Esama laiškų Amenhotepui IV iš Kipro salos. Iš jų aiškėja Aigipto santykiai su Kipru. Iš Kipro į Aigiptą buvo gabenamas medus, medžiai, dramblio kaulas, o iš Aigipto į Kiprą auksas ir sidabras. Kipro karalius piktinosi faraonu, kad jisai areštavęs jo pirklius ir sulaikęs jo laivus, esą bausdamas už tai, kad Likijos plėšikai, tarp kurių buvę ir Kipro gyventojų, apiplėšdavę Aigipto laivus. Kuo šis reikalas pasibaigė, nežinoma. Bet politinei to meto Aigipto būklei ypač charak-

teringi jo vasalų laiškai iš Sirijos ir Palestinos. Tais laiškais ištikimi Aigipto vasalai maldauja faraono pagalbos prieš besiveržiančius iš šiaurės, iš Mažosios Azijos, hetus ir kitas tautas. Iš tikro, mažieji pryšakinės Azijos karaliukai jau seniai žvairom žiūrėjo į Aigiptą. Laikinai numalšino juos Amenhotepas III. Šiam mirus, naudodamiesi tuo, kad naujasis valdovas buvo blogas diplomatas ir buvo užsivertęs vien tik valstybės vidaus reikalais, jie pradėjo puldinėti jo ištikimuosius vasalus. Tam juos dar kurstė Hetai, Babilonija ir Mitanija. Nesusipratimai prasidėjo išdavikiškais Amorėjos karaliuko Aziro ir Sirijos karaliuko Itakomo žygiais. Jų padedami, hetai pirmą kartą pralaužė Aigipto sienas ir nukariavo sau lygumą Oronto žemupy. Trys ištikimi Aigipto vasalai mėgino sugrąžinti tas žemes, bet veltui. Hetai leidosi toliau į pietus. Ištikimieji Aigipto vasalai šaukėsi faraono pagalbos. Tunino miestas rašė Amenhotepui IV: „Kas seniau būtų galėjęs apiplėšti Tuniną, nebūdamas sunaikintas Manichbirijo (Tutmozio III?)... O vis dėlto dabar mes jau nebepriklausome daugiau mūsų valdovui Aigipto karaliui. Jeigu jo kariai ir vežimai atvyks perdaug vėlai, tai Aziras pasielgs su šiuo miestu taip, kaip pasielgė su miestu Nin (tą miestą Aziras jau buvo paėmęs). Jeigu jau tenka mums aimanuoti, tai ir Aigipto valdovui teks aimanuoti dėl to, ką padarys Aziras, nes jis nukreips savo rankas prieš mūsų valdovą... Štai Tuninas, tavo miestas, verkia, ir jo ašaros teka, ir nėra mums pagalbos. Dvidešimt metų mes siuntėme (laiškus) mūsų valdovui karaliui, Aigipto karaliui, bet negavome nė žodžio, nė vienintelio“. Aziras paėmė Tuniną.

Amenhotepas IV visiškai nemokėjo įsigilinti į politikos klausimus ir atskirti ištikimų savo tarnų nuo klastininkų ir šmeižikų. Tuo būdu Amenhotepo IV viešpatavimo pabaigoje ir Sirijos, ir Palestinos Aigiptas buvo jau nebetekęs. Betgi tose šalyse neišnyko dar gyvi atsiminimai apie nenugalimas faraono armijas, ir jų karaliukai kada-ne-kada siųsdavo Amenhotepui IV laiškus, įtikinėdami jį, kad jie esą jam visiškai atsidavę. Šita aplinkybė, Breasted'o manymu, „faraono vaizduotėje palaikė iliuziją, kad jis, kaip ir pirmiau, esąs Azijos valdovas. Naujoje didingoje sostinėje Jacht-Atone puošni Atono šventovė skambėjo himnais naujojo imperijos dievo garbei tuo metu, kada tos imperijos iš tikrųjų jau nebebuvo“.

Echnatonui mirus, Aigipto sostą paeiliui užima visa eilė menkų asmenybių. Apie jo pirmą žentą Sokarą beveik nieko nežinome. Tur būti, jis labai neilgai ir tevaldė. Po jo sostas teko antram Echnatono žentui — Tut-Anch-Amonui, kuris atgaivino senąją Aigipto tikybą. Vėl iškilo žynių partija ir privertė silpną faraoną grąžinti Amonui šventovių turtus. Galima manyti, kad Tut-Anch-Amonas buvęs slaptas Atono garbintojas; tai liudija rastas jo kapuose sostas, kuriame jo vardas parašytas dvejopai: Tut-Anch-Amon ir Tut-Anch-Aton (t. y., gyvojo Atono paveikslas). Bet oficialiai jis meldėsi dievui Amonui.

Tut-Anch-Amono auksinė kaukė

Didelė ir galinga atrodė Tut-Anch-Amono imperija. Ji ėjo nuo Deltos iki ketvirtųjų slenksčių. Tuo metu „suaigiptėjo“ Nubija, kur visi aukštesniojo luomo žmonės dėvėjo aigiptiškai. Nubija ir Sirija siuntė Aigiptui duoklę. Kai kurie istorikai mano, kad Tut-Anch-Amonas kariavęs Azijoj ir kai kuriuos miestus vėl privertęs mokėti Aigiptui duoklę. Istorikai ligi šiol apie Tut-Anch-Amoną labai mažai teturėjo žinių. Bet tasai istoriniu atžvilgiu visiškai neįdomus, menkas faraonas mūsų laikais taip pagarsėjo, jog šiandien nėra nė vienos kultūringos valstybės, kurios laikraščiai prieš kurį laiką nebūtų apie jį rašę. 1922 m. buvo rastas Aigipto pietuose, karalių slėnyje, jo kapas; rastas visai nepaliestas, kai jame Tut-Anch-Amono mumija ramiai buvo išgulėjusi 3272 metus (nuo 1350 pr. Kr. iki 1922 m. po Kr. gim.). Tas kapas — Echna-

tono laikų, Aigipto žydėjimo gadynės atbalsis — rodo aukštą, rafinuotą to laiko Aigipto kultūrą. Jis patvirtino istorikų hipotezes apie Aigipto faraonų laidotuvių papročius. Pagal to kapo duomenis galima ne tik smulkiai išsiaiškinti visos laidotuvių apeigos, bet galima matyti ir gyvas tų apeigų paveikslas ir įsitikinti, kiek daug lėšų buvo aukojama faraonų laidotuvėms.

Daug dalykų rasta iš viso tik pirmą kartą: auksinis sarkofagas, kuris sveria 200 klg., žvakių, drabužių skalbinių, pirštinių, gėlių ir — pirmą kartą — visiškai nepaliesta mumija[17]. Dėl visa to tas radinys aigiptologijos srityje padarė tikrą perversmą, pradėjo visai naują gadynę.

Tut-Anch-Amono įpėdinis Eje valdė tik 3 metus, ir juo baigėsi XVIII dinastija. Manetonas šiai dinastijai skiria dar ir Haremhebą, bet šių dienų mokslininkai jį laiko jau XIX dinastijos faraonu. Jis buvo ne faraonų kilmės, Echnatono laikais turėjo titulą: „didžiausias tarp didžiųjų, galingas tarp galingųjų, aukštesnysis tautos vadas, faraono atstovas abiejose žemėse, pietų ir šiaurės armijos vadas." Niekas iš faraono valdininkų iki šiol nebuvo turėjęs tokių aukštų titulų. Savo autobiografijoj Haremhebas rašo: „..mano laikais buvo didelė baimė visur Aigipte ir Azijoj". Taigi jis turėjo karaliaus valdžią, tetrūko jam tik titulo. Ir žyniai Haremhebą, kaip kadaise Tutmozį III, šventovėje paskelbė faraonu.

Kai kurie mokslininkai mano, kad Haremhebas pašalinęs iš sosto jauną Tut-Anch-Amoną (jis mirė 18 metų), kuris miręs ne savo mirtimi. Bet galima manyti, kad Haremhebas buvo labai artimas faraonui, kada tasai dar tebebuvo gyvas, ir jam mirus lengvai galėjo gauti sostą. Jis, rodos, jau būdamas faraonu, vedė seną princesę Nefer-Nefru-Aton (Echnatono žmonos gražuolės Nefretetės seserį). Tuo norėjo susigiminiuoti su legalia faraonų dinastija. Nefer-Nefru-Abu buvo Amono šventovės Tebuose žynė, tad valdė Tebų šventovės turtus.

Haremhebas, kurį istorikai vadina „reakcijos faraonu", visai pasidavė žynių įtakai: gyveno Tebuose, restauravo Amono šventoves, įsakė padaryti tūkstantį tūkstančių dievo Amono statulų. Jis grąžino žemes Amono šventovėms, aukojo joms vis daugiau ir daugiau turtų. Šventovėje pastatydino milži-

[17] *Rudzinskaitė-Arcimavičienė* Tut-Anch-Amono kapas, 1934 m.

nišką savo ir savo žmonos statulą. Ta jo statula yra labai įdomi: ant jos jis parašydino, kuriuo būdu jis, faraono valdininkas, tapęs faraonu. Atono vardą jis visur naikino. Atono šventovė Karnake buvo sugriauta, ir iš jos medžiagos buvo pastatyti pilonai Amono šventovėj. Echnatono kapas buvo sugriautas. Vietoje himno Atonui atsirado himnų Amonui.

Haremhebas atgaivino Aigipto tradicijas. Rūpinosi sustiprinti valdžią, apsaugoti tvarką ir kad valdininkai neskriaustų liaudies. Daug žiaurių bausmių paskyrė jis nusikaltėliams valdininkams. — „Jei valdininkas neteisingai ėmė mokesčius, tai jam turi būti nupiauta nosis, ir jis pats turi būti ištremtas į miestą Džaru“ (dykumos pakraštyje). Taip pat buvo paskirta bausmė kareiviams, kurie pasisavintų valstybės turtą (pav., jaučio, ožkos kailį); už tai nusikaltėlis turėjo būti baudžiamas 100 rykščių, nuo kurių turėjo likti 5 žaizdos, ir turėjo sugrąžinti paimtuosius kailius. Pats faraonas važinėdavo visur po kraštą, revizuodavo valdininkus. Apie savo vizirius, kurių dabar turėjo būti du, jis rašo, kad jie turi duoti pavyzdį visiems valdininkams. Teisėjus atleido faraonas nuo mokesčių, kad neimtų kyšių. Visur Aigipte buvo nustatyta vietinė savivaldybė. Kad valdininkai būtų teisingi ir neskriaustų žmonių, faraonas jiems brangiai mokėjo ir kviesdavosi į savo rūmus, o pasižymėjusiems duodavo dovanų. Haremhebas rūpinosi žemesniaisiais luomais ir tvarkė valstybinį gyvenimą taip, kad valdininkai negalėtų skriausti valstiečių ir neimtų iš jų kyšių. Ar kariavo Haremhebas, nežinia. Jis pats gyrėsi kariavęs Azijoje. Tikra, kad jis surengė ekspediciją į Puntą prekybos tikslais.

Haremhebas valdė 35 metus. Jam mirus, sostas teko Ramzesui I, kuris jau tada buvo senas ir valdė tik dvejus metus (1315—1313). Jis paskyrė savo padėjėju ir įpėdiniu sūnų, Setį I, kuris (1313—1292) išgarsėjo karais Azijoje, ypač Palestinoje. Sirijoje paėmė jis Sidono miestą ir pradėjo kariauti su Hetais, kuriuos ir atstūmė.

Didis kariautojas buvo Ramzesas II. Aigiptas seniai jau laukė tokio faraono. Beveik visa Azija, Tutmozio užkariauta, buvo atsiskyrusi. Seti I karai mažai reikšmės teturėjo, o Azijoj išaugo ir naujas stiprus priešas Hetai (Hetitai). Jie užėmė visą Siriją, ir Aigiptas, norėdamas grąžinti ją sau, turėjo su Hetais

kariauti. Jų rankose buvo Kadešas, kurį valdė Hetų karalius Metella. Visi jo vasalai turėjo jam karo metu siųsti kariuomenės. Metella ilgai rengėsi kariauti su Aigiptu. Jis sutvarkė visą savo kariuomenę ir dar pasisamdė kariuomenės iš Mažosios Azijos ir Vidužemio jūros salų; surinko tokią didelę kariuomenę, kokios dar nebuvo matęs Aigiptas. Rengėsi kariauti ir Ramzesas, samdė kariuomenę. Buvo čia ir Nubijos kareivių, ir sardinų.

Ramzesas, kaip ir Tutmozis III, iš pradžios stengėsi užkariauti pajūrio žemes. Jis padalijo savo kariuomenę į 4 dalis: 1) avangardinę Amono armiją, 2) Rā, 3) Pta ir 4) Sutecho armijas. Amono armijai vadovavo pats Ramzesas. Pavertęs gynimosi baze kai kurias jau užkariautas Sirijos pajūrio žemes, jis nuėjo tiesiog į Kadešą ir vienos dienos kelio atstumu nuo jo sustojo, norėdamas gal pasilsėti, o gal sutvarkyti kariuomenę. Gegužės 29 d., anksti iš ryto, jis armijos pryšaky ėjo Kadešo link. Niekur nebuvo matyti priešų. Bet štai į Ramzeso stovyklą atbėgo du beduinai, kurie sakėsi pabėgę iš priešų stovyklos, kuri esanti ne Kadeše, bet toli nuo jo šiaurėje. Ramzesas patikėjo išdavikų žodžiais ir kuo greičiausiai leidosi priekin, norėdamas skubiai apsiausti Kadešą. Jis ėjo taip greitai, jog trys armijos, taip pat ir didesnė avangardo dalis atsiliko toli nuo jo, — vien tik su savo gvardija priėjo jis prie Kadešo. Metella džiūgavo ir rengėsi pagauti Ramzesą pats nepastebėtas. Jis leido Ramzesui prisiartinti prie Kadešo o pats pasislėpė už miesto; iš tolo žiūrėjo ir laukė patogesnio momento. Ramzesas priėjo prie pat miesto tik su Amono armijos dalimi ir sustojo čia. Kitos armijos buvo dar toli. Aplink stovyklą buvo padarytos barikados iš skydų. Nuvargusi armija laukė pietų ir ramiai ilsėjosi. Tuo tarpu buvo sugauti azijiečių šnipai, kurie kankinami prisipažino, kad Metellos kariuomenė pasislėpusi už miesto. Jaunas faraonas tuojau surinko vadų tarybą; išbarė juos už tat, kad jų žvalgai veikią blogai. Bet laikas bėgo. Faraonas įsakė kuo greičiausiai pašaukti Pta ir Sutecho armijas. Jis nežinojo tada, kad ir Amono armija buvo toli nuo jo; nesuprato, koks pavojus jam grėsė, ir ramiai laukė savo armijų, plūsdamas savo generolus.

O tuo metu Metella perėjo per Oronto upę ir užklupo Rā armiją, kuri jau artinosi, bet visai nebuvo pasirengusi kovoti.

Neišlaikė ji priešų puolimo. Ją tesudarė pėstininkai, o Metella turėjo karo vežimus, kavaleriją. Râ armija buvo sumušta, ir tik maža jos dalis tepabėgo; visa amunicija pateko priešams. Pasprukėliai, jų tarpe ir du Ramzeso sūnūs, atbėgo į jo stovyklą, kurią, juos persekiodami, užpuolė priešai. Ramzeso gvardija šiek tiek atstūmė priešus nuo tos vietos, kur buvo pats faraonas. Bet čia atvyko 2.500 azijiečių vežimų. Amono armija jau artėjo, bet buvo nesutvarkyta ir ilgos kelionės nuvarginta. Ramzesas bėgo nuo priešų, kurie jį persekiojo iš visų pusių. Jis suprato, kad jo kariuomenė toli ir negali jo išgelbėti; nusprendė tad prasikauti pro priešus, kad galėtų susijungti su savo kariuomene. Tas drąsus ir visai netikėtas jo žingsnis vienam momentui sustabdė priešus.

Bet pamatė Ramzesas, kiek daug priešų vežimų puolė mažą jo gvardiją; pažvelgė aplink ir nuūžė, kur mažiau buvo priešų: norėjo čia prasikauti. Beviltiškai ryžtingai kovėsi faraonas, ir jo drąsumas paveikė azijiečius: buvo jie nustumti į upę. Metella matė, kaip jo brolis ir sūnus įkrito į upę. Vos buvo išgelbėtas iš upės ištrauktas Alepo karalius. Tačiau tuo tarpu azijiečiai paėmė Ramzeso stovyklą, ir tai netikėtai jį išgelbėjo. Azijiečiams stovyklą beplėšiant, atvyko į pagalbą Ramzeso samdiniai. Vėl galėjo Ramzesas kautis ir laukti savo armijų. Tris valandas kautynės truko. Netoli jau buvo vakaras, kai sulaukė pagaliau Ramzesas Pta armijos. Jis privertė pasitraukti hetų vežimus į miestą. Atėjo naktis. Priešai užsidarė mieste. Ramzesas buvo išgelbėtas. Jis surinko savo palydovus ir parodė jiems paimtuosius belaisvius. Visus juos jis pats buvo paėmęs. Legenda sako, kad kitą dieną Metella prašęs Ramzesą taikos. Tikrai žinoma tik tat, kad Ramzesas grįžo į Aigiptą, o Kadešo nepaėmė.

Labai didžiavosi Ramzesas tuo karu. To karo scenas liepė atvaizduoti šventovių sienose Abu-Simbele, Ramesume, Luksore. Čia smulkiai aprašyti visi to karo epizodai. Ramzeso II laimėjimas atvaizduotas ir oficiališkame epe, kurio nuorašas, parašytas raštininko Pentauro, pasiekė mus.

Čia, vadinamojoje Kadešo poemoje, nuostabiai gyvai atvaizduotos ir pačios kautynės, ir narsiojo faraono asmenybė, ir kaip stebuklingai padėjęs jam Amonas, valstybės globėjas, dievas, į kurį Ramzesas kreipėsi pavojingiausią valandą, pri-

mindamas savo nuopelnus jam. „Ramzesas, apsiaustas priešų, klausia: Kas yra tau, mano tėve Amone? Argi tėvas užmirš savo sūnų? Argi aš ką dariau prieš tavo valią? Ar aš nevykdžiau visada tavo valios? Aš niekad nenusikaltau tavo įstatymams. Aš niekada negrioviau tavo planų. Tu, didysis Aigipto valdove, nuvaryk azijiečius nuo Aigipto kelio. Tegu Amonas sugėdys tuos, kurie jo nepažįsta. Argi tau nepastatydinau paminklų iš baltojo akmens? Argi tavo šventovė nebuvo pilna belaisvių? Argi nepastatydinau tau šventovių, kurios laikysis milijonus metų? Aš daviau tau didelį turtą. Aš įteikiau tau dovanodamas visą žemę, kuri duotų aukų tavo altoriui. Nudūriau tau milijardus jaučių. Aš atgabenau tau obeliskų iš Elefantinos. Aš valkiojau tau laivus vandenyne, gabendamas tau šalių dovanas. Aš šaukiuos į tave, mano tėve Amone! Kur tu esi? Mano kariuomenė toli nuo manęs. Jeigu aš šauksiu, niekas neateis. Ir aš suprantu, kad Amonas man dabar naudingesnis už milijoną kareivių[18].

Kadešo kautynės padarė didelį įspūdį Azijai, kur dar trejus metus kariavo Ramzesas. Jis pavergė Palestiną. Hetai padėjo Palestinoje žydams prieš Ramzesą, bet Sen-Taboro miestas buvo paimtas Ramzeso. Jis su savo sūnumis kovojo ten ir pastatė obeliską su savo vardu.

Po Metellos mirties naujas Hetų karalius Hetusoras atsiuntė į Aigiptą savo pasirašytą taikos sutartį. Ta sutartis buvo parašyta ant sidabrinių lentelių, su paveikslais ir antspaudais. Iš viso yra 18 straipsnių. Svarbiausi jų šie: 1. Hetų karalius ir Ramzesas pasižada nebekariauti. 2. Kaip brolis broliui, taip tie du valdovai turi padėti vienas antram, jeigu tektų kariauti su kokiu nors priešu kaimynu. 3. Nei Hetų karalius, nei Aigipto faraonas neturi priimti emigrantų. Liudytojais paminėti 100 hetų ir 100 Aigipto dievų. Sutartis baigiasi žodžiais: „Tebūnie laimingas tas, kuris laikysis šios sutarties, ir prakeiktas tas, kuris ją sulaužys“. Po trylikos metų, 1259 m., Hetų valdovas pats atvyko į Aigiptą dalyvauti savo dukters ir Ramzeso vestuvėse; jo duktė dabar gavo aigiptišką vardą Maat-Nefru-Râ, t. y., matanti Râ grožybę. Tie giminystės ryšiai dar labiau sustiprino abiejų valstybių draugiškumą. Yra žinių, kad ir ateityje tarp abiejų valdovų tebebuvo

[18] *Turajev*, I tom. 364 pusl.

palaikomi geri santykiai, ir Ramzesas dažnai gaudavo dovanų iš savo uošvio.

Daug didingų šventovių, milžiniškų statulų, obeliskų (du didžiausi puošia dabar Romos ir Paryžiaus aikštes) ir kitų paminklų pastatydino Ramzesas. Daugely savo pirmatakų pastatytųjų liepė panaikinti jų vardus ir įrašyti savo. Garsi jo šventovė Rameseum Tebuose. Visa ji iškalta uolose, jos fasadą gražina milžiniškos paties faraono statulos. Paminėtina Ramzeso Karnako šventovėje kolonų salė, kur ant kai kurių kolonų tebėra dar akmeninio stogo liekanų, didžiausių, po 500 tonų, akmenų, Abidose jis pabaigė statydinti šventovę, kurią pradėjo statyti Seti I. Nubijoje jis pastatė 6 šventoves su savo ir savo žmonos statulomis. Tokių statulų nemaža išliko visiems turistams žinomose Abu Simbelės, netoli Luksoro, ir paties Luksoro šventovėse.

2

Aigipto nykimo gadynė

Nors ir daug kariavo Ramzesas II, tačiau jis tik tegynė imperiją nuo Azijos ir jokių naujų žemių prie Aigipto neprijungė. Mirė jis turėdamas 90 metų, ir jo sūnus Mernepta jau senas gavo sostą.

Kad palaikytų gerus santykius su hetais, Mernepta siųsdavo jiems laivus kviečių. Vadinasi, jau ne Azija mokėjo duoklę Aigiptui, bet Aigiptas Azijai. Vos tik treji metai tepraėjo nuo Merneptos įsikaraliavimo, kaip sukilo prieš jį „jūros tautos“ (europiečiai) ir visa Palestina. Slapti to sukilimo įkvėpėjai buvo hetai. Mernepta numalšino sukilimą, žiauriai nubaudė ir Palestiną. Tarp sukilėlių buvo ir izraelitai, kurie XVIII dinastijos laikais pasirodė Palestinoje.

Merneptai mirus, prasidėjo ilga kova dėl sosto, kurį pagaliau užėmė uzurpatorius Seti II. Tačiau jam priešinosi žyniai, svetimšaliai, didikai; jie visi susijungę ir jį nuvertė. Iš Harriso papiruso, parašyto jau vėliau, Ramzeso III laikais, sužinome, kad kelerius metus Aigipte siautė anarchija ir badas, kad Sirijos kunigaikščiai tuo pasinaudojo ir privertė Aigiptą mokėti jiems duoklę, o Libija užpuolė Aigiptą. Kraštą išgelbėjo Setnachtas, Ramzeso II giminė. Jis sutvarkė visą kraštą, sukilėlių vadus sumušė, restauravo šventoves ir pradėjo

XX dinastiją. Valdė jis neilgai (1200—1198) ir neturėjo laiko kapui pasirengti: palaidotas svetimame Sipto kape.

Setnachtas pradėjo XX dinastiją. Jis išgelbėjo Aigiptą ir paliko jį savo sūnui Ramzesui III, kuris sutvarkė kariuomenę. Svarbiausia kariuomenės dalis dabar pasidarė samdytoji kariuomenė. Tik ką įžengęs sostan, Ramzesas III padarė karo žygį į Libiją ir nuramino „jūros tautas". Tos „jūros tautos" Ramzeso III laikais didelėmis grupėmis keliavo iš Europos į Aziją, norėdamos čia apsigyventi. Tokiu būdu nemaža jų su savo vežimais, jaučiais pakinkytais, atvyko ir į Siriją. Ramzesas III toms persikeliančioms tautoms pastojo kelią Sirijoje, norėdamas sustabdyti jų slinkimą tolyn. Kautynes jis laimėjo. Vėliau kariavo jis dar su Libija ir hetais, nuramino Aziją. Aigiptas vėl ėmė prekiauti ne tik su artimesniais kraštais, bet ir su tolimu Puntu. Nenuostabu, kad Ramzesas III galėjo pagarsinti savo vardą naujais pastatais, ypačiai gražia Medinet-Abu šventove — netoli Luksoro. Tačiau tų laikų menas nebeduoda nieko originalaus, nieko nauja, tik senuosius motyvus tepakartoja.

Kiek iš esmės nusilpus buvo faraono galia, rodo rengiamieji prieš Ramzesą III sąmokslai. Reikėjo jam kovoti su savo viziriu, prieš jį sukilusiu. Vėliau, kai Ramzesas III paseno, sukilo prieš jį ir jo haremas. Tame sąmoksle dalyvavo faraono žmona Tija ir keli aukšti faraono rūmų valdininkai. Sąmokslas buvo rengiamas ilgai ir atsargiai. Bet faraono partija visa susekė, ir faraonas įsakė teisėjams ištirti reikalą ir nubausti kaltininkus.

Ramzeso III laikais žynių valdžia nepaprastai sustiprėjo. Po kiekvieno sėkmingo karo žyniai gaudavo daug aukų, skiriamų Amonui. Viename Ramzeso III laikų papiruse[19] surašyti šventovių turtai. Iš to dokumento galima matyti, kad šventovėms tuomet priklausė 103.175 baudžiauninkai, 88 laivai, 2.961 kv. km. žemės. Vadinasi, jų rankose buvo penkiolikta dalis visos derlingosios Aigipto žemės. Sirijoj ir Nubijoj Amonui priklausė ištisi miestai. Žyniai turėjo net savo laivyną, kad galėtų atsigabenti iš Punto ir Azijos visokių reikmenų šventovėms.

Perkėlus sostinę iš Tebų į šiaurės Aigiptą, Tebai liko žy-

[19] Harriso papirusas, 133 pėdų ilgumo.

nių sostine, kaip kad viduriniais amžiais Roma. Nuolat besikeičiant faraonams, jų silpnumais naudojosi žyniai, kurių reikšmė vis didėjo. Dar Ramzesui II tebevaldant, labai išaugo svarbiausiojo (Tebų) žynio reikšmė. Tie Aigipto „popiežiai", faraonų padedami, savo vietą padarė paveldimą. Tuo būdu dvasininkų luomas virto kasta. Vyriausiąjį žynį skirdavo dievas (orakulas), ir faraonas tik tvirtindavo jį. Vyresnieji žyniai tuo laiku tarėsi esą lygūs faraonui. Po Ramzeso XII pati

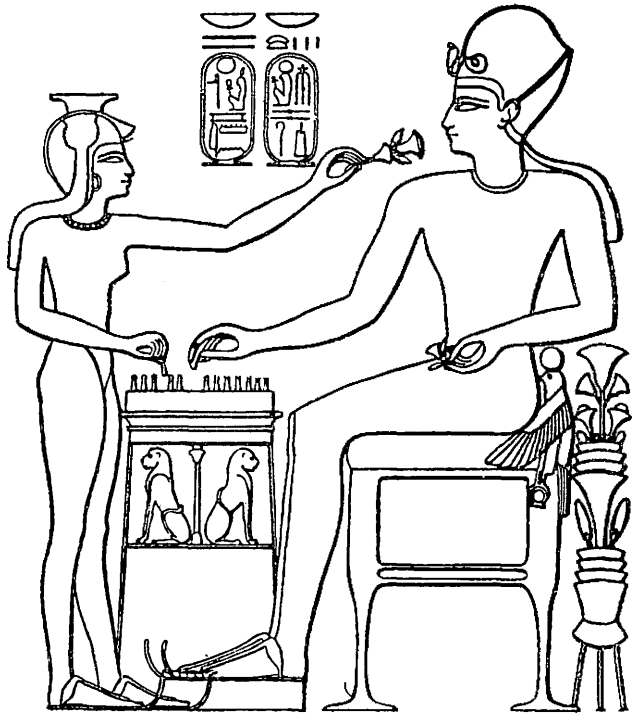

Ramzesas III su viena savo haremo moterim lošia šachmatais

faraono valdžia teko žyniui Herihorui. Herihoras ne iš karto tapo faraonu. Iš pradžių paminkluose žynio Herihoro figūrą visur matome šalia faraono Ramzeso XII. O jau paskiau paminkluose ir jo paties įkurtos šventovės sienose Herihorą matome su faraono titulu. Herihoras buvo jau nebejaunas, kai užėmė faraono sostą, ir valdė jis neilgai. Jam mirus, valdė jo sūnus, ir taip prasidėjo Aigipte XXI žynių dinastija.

Tuo būdu dar XX dinastijos laikais, kada žyniai stengėsi paimti valdžią į savo rankas, Aigiptas ėmė nykti. Viskas jau riedėjo link teokratijos. Vyresnysis Amono žynys anksčiau ar vėliau turėjo pats pasiskelbti faraonu. Ramzesas IV jau buvo žynių rankose. Jis statė šventoves ir rengė ekspedicijas atgabenti medžiagos toms šventovėms. Nuo Ramzeso III mirties ligi Ramzeso IX praėjo 25 metai. Per tuos metus Tebuose valdė tas pats žynys, o tuo tarpu pasikeitė 6 faraonai Ramzeso vardu. Ramzesas IX aukojo Amonui daug žemių ir apie Amono vyresnįjį žynį taip jis kalba, jog rodos, kad ne jis faraonas, bet tas žynys. Ramzeso XII pasiuntinys Unu-Amon važiavo į Biblą atgabenti kedrų šventovių statybai; vyko be palydovų vienu jūrų laivu, be lėšų, su žynio Herihoro duotąja dievo Amono statula, kad ją apsaugotų; ne faraono, bet Herihoro laišką su savim turėjo ir keliaudamas daug nelaimių patyrė. Biblo kunigaikštis nenorėjo jo nė priimti, — taip tuo metu jau buvo kritęs Aigipto autoritetas kitose šalyse. Ir nelaimingasis Unu-Amonas tegavo kedrų tiktai tada, kai nusiuntė savo žmones į Aigiptą, o tie atvežė Biblo kunigaikščiui aukso. Nors Unu-Amonas grįždamas namo nežuvo, bet audra sudaužė jo laivą, ir jis pateko į Kipro salą, kur buvo apiplėštas.

Aigipto faraonai nesuskaitomus turtus aukojo šventovėms ir kapams, bet tie, kurių rankomis visi tie didingi paminklai buvo statomi, kentė didžiausią vargą ir skurdą. XIX dinastijos laikų dokumentai vaizduoja Tebų nekropolio darbininkų padėjimą, kvalifikuotų darbininkų (jie turėjo hieratiškuosius rankraščius kapams perrašinėti ieroglifiškai[20]). Viename dokumente skaitome: „Sąrašas visa to, ką iš manęs pavogė Nechtemuti (vagio vardas). Įsibrovė į mano namus ir pavogė mano duonos kepalus. Išliejo mano aliejų. Išlaužė mano durų užraktą ir pavogė tris didelius duonos kepalus, aštuonis pyragus, išnešė visus kailius su alumi ir išgėrė jį, kada buvau nuėjęs į savo tėvo namus“. Vagių tikrai per daug atsirado. British Museumo papirusas (Salt) rodo, kad valstybėj nebebuvo tvarkos, ir vagių gaujos užpuldinėjo net faraono kapus. Vienas vagis pavogė net iš kapų visą Seti II

[20] *Lieblein,* Deux papyrus de Turin, 1891 m.

baldakimą, išnešė iš ten kolonas ir akmenis, kad iš jų pasistatytų sau kapus.

Ramzeso III laikais nekropolio darbininkai sukilo dėl to, kad valdininkai pasilikdavo sau dalį jų algos. Turino papirusas rašo: „29 metais 10 mechiro (liepos mėn.) darbininkai išgriovė penkias nekropolio sienas, šaukdami: Jau aštuonioliktą dieną mes badaujam. — Visi jie susėdo šalia Tutmozio III šventovės sienos. Tada atėjo kalėjimo sekretoriai, du darbininkų viršininkai, ir suriko: — Išsiskirstykite. — Po to jie prisiekdinėjo, kad nekropoly esama grūdų, kurių darbininkai gausią". Darbininkai išsiskirstė, bet tur būt buvo apgauti, nes toliau papiruse parašyta, kad kitą dieną darbininkai vėl įsibrovę į Seti II šventovę. Iš kitų papirusų aiškėja, kad trečią dieną atėjo tie patys viršininkai ir, be to, karių atstovai, bet darbininkai nenorėję su jais kalbėti. Buvę pakviesti žyniai. Jiems darbininkai pareiškę: „Mes visa tai darėm būdami alkani ir ištroškę. Mes neturim drabužių, aliejaus, žuvų, apskritai maisto. Praneškite visa tai faraonui, kad mes galėtume gyventi". Valdininkai išsigando, bijodami, kad darbininkai nesikreiptų į faraoną, ir atidavė jiems visą algą, kurią buvo pasilikę už praeitą mėnesį. Tačiau neramumai tuo nepasibaigė. Kitą dieną prasidėjo maištas nekropolio tvirtovėje. Darbininkų vadas Pechor kreipėsi į darbininkus: „Išeikite, pasiimkite su savim įrankius, išlaužkite šventovės duris, pasiimkite savo žmonas ir vaikus. Aš nueisiu su jumis į Tutmozio III šventovę ir susodinsiu jus ten". Kuo visa tai pasibaigė, nežinia. Betgi po mėnesio kronika vėl rašo: „Išlaužtos nekropolio sienos, ir vėl prasidėjo streikas. Atvyko pas darbininkus trys karininkai, o darbininkas Mesu jiems sakė: — Faraono ir dievo Amono vardu prisiekiu jums, kad šiandien manęs nepriversite dirbti. — Tada valdininkai ėmė kalbėti: — Jis nebaustinas, nes prisiekė faraono vardu. — Ir valdininkai nieko negalėjo jiems padaryti, o darbininkai juokėsi iš jų". Tuo metu Tebų miesto viršininkas buvo faraono rūmuose pas faraoną Ramzesą III. Sužinojęs apie streiką, jis parašė savo valdininkams: „Aš neatėjau pas jus, nes neturiu nieko jums atnešti. Aš nekaltas. Net aruodai tušti. Ir aš tuo nekaltas. Bet vis dėlto duosiu tai, ką rasiu". Ir iš tikrųjų, darbininkams buvo duota pusė jų davinio už vieną mėnesį; jie aprimo, bet neilgam. Netrukus

vėl ėmė jie burtis ir plėšti faraonų kapus ir brangias mumijas. Viename dokumente užrašyta, jog kaltininkai prisipažįstą, kad jie rasdavę faraonų mumijas su didžiausiais turtais: „Paėmėme visą auksą, papuošalus ir amuletus“. Tie kaltininkai buvo uždaryti kalėjime ir laukė faraono sprendimo. Dėl tų plėšimų kartkartėmis būdavo apžiūrinėjami visi faraonų kapai ir, radus neapiplėštus, būdavo surašomas protokolas: — „Apžiūrėtas tada ir tada, nepaliestas“. Bet tie patikrinimai ne visada būdavo daromi sąžiningai: dažnai valdininkai iš vagių paimdavo kyšių. Buvo net toks atsitikimas, kad valdininkas buvo padėtas į kalėjimą, o vagys paleisti. Vogė ir žymūs žmonės, pav., dievo Sobeko žynys. Pats Ramzesas II davė pavyzdį plėšikams: iš Snofru piramidės paėmė akmenų savo statybai. Panašiai elgėsi su savo pirmatakų kapais ir kiti faraonai.

Silpnėjant Aigiptui, kapų apvogimai nuolat didėjo ir didėjo, ir kiekvienas naujas faraonas stengėsi paslėpti apiplėštas savo pirmatakų mumijas, kad jos liktų sveikos. Tuo būdu XXI dinastijos laikais žymioje Der-el-Bahri šventovėje buvo surinktos ir užmūrytos 28 faraonų mumijos; jas ten 1821 metais rado *Maspero* ir atidavė Kairo muziejui.

Nuo pat XVIII dinastijos pradžios didelę dalį Aigipto kariuomenės sudarė svetimšaliai samdiniai, tarp kurių buvo libiečių. Jų viršininkai ypačiai įsigalėjo viešpataujant silpnai XXI žynių dinastijai. Libietis Bujuvava tos dinastijos viešpatavimo pradžioje apsigyveno Herakleopolyje, šiaurės Aigipte, ir jo sūnus Musenas pasidarė Herakleopolio šventovės žyniu ir miesto samdinių kareivių viršininku; šios dvi pareigos ir liko paveldimos jo šeimoje. Museno palikuonis Šešonkas buvo „vyriausias mašuašų (taip vadinosi viena iš Libijos padermių) vadas“, labai turtingas ir faraonui artimas žmogus. O jo vaikaitis Šešonkas jau pasiskelbė save Aigipto faraonu ir apsigyveno Bubaste. Tuo būdu Aigipte pradėjo viešpatauti XXII-oji svetimšalių libiečių dinastija (945—745), savo sostinės, Bubasto miesto, vardu Bubasto dinastija praminta. Ji garbino savo globėją deivę B a s t, su katės galva.

Kaip pasibaigė žynių dinastija ir kokiomis aplinkybėmis Šešonkas I pasiskelbė faraonu, žinių nėra. Kad savo valdžią sustiprintų, Šešonkas vedė faraono dukterį, o savo sūnų padarė Tebų žyniu. Nors ir buvo Aigiptui visiškai svetima, ta

dinastija greit suaigiptėjo, nes jos pirmatakai jau nuo seniai gyveno Aigipte; nelaužė Aigipto tradicijų.

Šešonkas I buvo karingas faraonas. Tuo metu Palestinoje viešpatavo Saliamonas. Šešonkas, norėdamas palaikyti su juo gerus santykius, išleido už jo savo dukterį ir dovanojo jam didelį miestą Gezep. Bet Saliamonui mirus, Šešonkas pasinaudojo Palestinoj kilusiais neramumais ir puolė ją. Biblija rašo: „Sasakinas su didžiausia kariuomene atėjo į Judėją, paėmė Jeruzalę; Saliamono šventovė buvo apiplėšta ir sugriauta, taip pat ir jo rūmai". Šešonkas tą savo laimėjimą atvaizdavo Karnako šventovės sienose, — deivė Mut ir dievas Amonas duoda faraonui virvę su surištais Palestinos miestų vardais; kiekvienas vardas apgaubtas apskritimu, o po juo semito galva ir liemuo. Vienas miestas pavadintas „Abraomo lauku". Tai yra seniausias istoriškas dokumentas, kur minimas legendinis izraelitų herojus. Tačiau tarp užkariautųjų miestų vardų nėra Jeruzalės vardo. Galimas daiktas, kad aigiptiečiai Jeruzalės nepavergė, o tik trumpą laiką tebuvo įsiveržę į ją ir apiplėšę.

Šešonkas grąžino Aigiptui Nubiją, ir vėl, kaip ir senaisiais laikais, nuo šiaurės Palestinos iki viršutinio Nilo ir nuo oazių iki Raudonosios jūros — iš visų Aigipto valdomųjų sričių ėjo jam mokesčiai ir duoklės. Turėdamas lėšų, faraonas galėjo vėl atgaivinti tradicinę statybą. Jis papuošė savo sostinę ir pradėjo plėsti Karnako šventovę Tebuose. Nors tas darbas ir nebuvo baigtas, Šešonko pastatytasis šventovės kiemas iki šių laikų yra didžiausias iš visų čia esamų šventovių kiemų. Ant vienos šios šventovės sienų galima dar matyti milžiniškas Šešonko reljefas, kur faraonas vaizduojamas žudąs azijiečius. Čia pat ir minėtieji Palestinos miestų vardai.

Tačiau ne visi XXII dinastijos faraonai buvo panašūs į energingą Šešonką I. Jo įpėdiniai jau nesugebėjo sulaikyti išcentrinių jėgų. Net ir patsai Šešonkas valdė ne visą Aigiptą: nors ir paskyrė savo sūnų vyriausiuoju Tebų žyniu, Tebų sritis buvo beveik nepriklausoma ir nemokėjo faraonui jokių mokesčių. Viešpataujant silpniems Šešonko įpėdiniams, nuolat kildavo suiručių, sukilo Tebai, vėl įsigalėjo feodalinė santvarka, vėl žyniai įkūrė Tebuose teokratiją, ir visas kraštas susiskirstė į daugybę nomų, kaip vidurinių amžių laikais. O tuo

tarpu istorijos scenoje pasirodė galingas Asirijos karalius Tiglat-Palasaras III ir, naikindamas viską savo kelyje, ėmė artintis prie Aigipto sienų (734—2 m. pr. Kr.). XXIII dinastijos karaliukai, įsivėlę į savitarpio kovas, negalėjo nieku padėti žydams. Tačiau Asirija dar nepuolė Aigipto, ir jame vėl iškilo nauja svetimšalių aitiopų dinastija — XXV-oji. Prieš jai iškylant, ėjo smarki kova dėl sosto. Varžėsi XXII libiečių dinastija, XXIII aigiptiečių dinastija ir aitiopai. Pastarieji laimėjo ir įkūrė Aigipte savo XXV dinastiją (712—663). Faraonų vardai — Šaboka, Šabotaka, Taharka — neaigiptiški. Ši aitiopų dinastija buvo kilusi iš Nubijos.

Nubija nuo Aigipto valstybinio gyvenimo pradžios (apie 3000 m. pr. Kr.) priklausė Aigiptui ir nuolankiai atidavinėjo jam savo gausingus sidabro ir aukso kasyklų turtus; suaigiptėjo, meldėsi Aigipto dievams ir drebėjo prieš Aigipto galybę. Kalbėjo betgi nubiečiai sava kalba ir buvo visai kitokios rasės; turėjo tad jausti savo atskirą tautybę ir trokšti nepriklausomybės. Kada-ne-kada Nubija sukildavo ir išslysdavo iš Aigipto faraonų rankų.

Jau esame minėję, kad Šešonkas I grąžino Nubiją Aigiptui. O viešpataujant Tokelotui II, 5-am libiečių dinastijos faraonui, Aigiptas, rodos, iš Nubijos gavęs aukso, ir, „galimas daiktas, kad slenksčių sritis vis dar tebepriklausė Aigiptui iki pat XXII dinastijos vidurio (apie 850 m. pr. Kr.)“[21]. Kada Nubija vėl atsiskyrė nuo Aigipto, nežinoma, bet jau viduryje VIII amžiaus pr. Kr. Nubija sudarė savarankišką valstybę su sostine Napata prie ketvirtųjų Nilo slenksčių. Napata buvo Aigipto pasienio stotis nuo Amenhotepo II laikų ir nuo senovės vaidino svarbų vaidmenį, nes buvo prekybos kelyje iš Sudano į Aigiptą. Naujai įkurtoje valstybėje viešpatavo aigiptiška religija, kultūra, tokia pat santvarka, ir ypač ją veikė stipri artimiausios šalies—Tebų valstybės įtaka. Mat, Nubija per kelis šimtus metų turėjo glaudžių santykių su Tebais ir su Amono šventove. Ten buvo „Amono aukso sritis“, ir nuo XIX dinastijos laikų ją valdė ypatingas gubernatorius. XX dinastijai besibaigiant, vyriausiasis Tebų Amono žynys pasidarė visos Nubijos valdytoju. Viešpataujant XXI dinastijai, tas pareigas ėjo Tebų princesė žynė. Tuo būdu Tebų žyniai, nuo to

[21] *Breasted,* History of Egypt, II t. 222 psl.

laiko, kai iškilo ir sustiprėjo jų valdžia, pasidarė Nubijos valdytojais ir gal būt dažnai, vykstant kovoms su aitiopų dinastija, ieškojo ten prieglaudos. Šie glaudūs ilgamečiai Tebų santykiai su Nubija turėjo įtakos politinei VIII a. įsikūrusios iš nauja valstybės santvarkai, kuri rados Tebų teokratijos kopija. Napatos faraonai žyniai statydino šventovių dievui Amonui ir jo vardu valdė šalį ir leido įsakymus.

Pirmas Napatos karalius buvo kažkoks Kašta. Jo sūnus Pianchi, tur būt, pradėjo užkariauti Aigiptą. 722—721 m. jis jau valdė didesnę dalį aukštutinio Aigipto ir laikė ten savo kariuomenę. 21 savo viešpatavimo metais, dėl smulkiųjų Aigipto karaliukų savitarpio kovų, jam pavyko užimti ir beveik visas žemutinis Aigiptas. Apie tai Pianchi vaizdingai rašo savo metraščiuose: „Visi Aigipto kunigaikščiai guli prie mano kojų, kaip šunes". Betgi iš tikrųjų ne taip lengva buvo nugalėti Aigiptas. Pianchiui dar ilgai priešinosi stipriausia Hermopolio sritis. Hermopolio miestą Pianchio kariuomenė laikė apsiautusį kelis mėnesius, negalėdama jo paimti. Pagaliau pats Pianchi atvyko ir nepaprastai energingai ėmėsi darbo, nuo aukštų kuorų ir kalvų nuolat leisdamas į miestą strėlių ir akmenų lietų. Nelaimingas Hermopolio karalius Nemaret buvo priverstas pasiduoti, nusiuntė į laimėtojų stovyklą savo žmoną su dovanomis. Ji atvykusi maldavo Pianchį dovanoti gyvybę miesto gyventojams. Pianchi išklausė jos prašymo ir tuojau pats nuvyko į miestą, kur aplankė Toto šventovę, faraono rūmus ir viską apžiūrėjo. Įėjęs į arklides, pamatė, kad arkliai buvo labai išbadėję. Jam pagailo jų, ir jis tarė: „Prisiekiu Amono vardu, man labai nemalonu, kad tie mano arkliai tokį liesi"; ir kreipėsi į Nemaretą, griežtai tardamas: „Tai didžiausias tavo nusikaltimas". Paskum tas aitiopų karalius paėmė iš faraono rūmų visas brangenybes

Prisiartinę prie Memfiso, Pianchi nusiuntė ten savo manifestą, kur buvo skelbiama: „Niekas nebus paliestas mieste, net nė vienas vaikas neverks". Tačiau miestas nepaklausė manifesto ir atkakliai gynėsi. Dėl to, kai pagaliau buvo paimtas, pats miestas ir gyventojai buvo žiauriai nubausti. Pianchi pasigailėjo tik šventovės ir senojo Memfiso miesto globėjui dievui Pta pats paaukojo aukų. Dabar visi šiaurinio Aigipto valdovai siuntė jam dovanų, daugiausia arklių. Pianchi

pagaliau nugalėjo visą Aigiptą, t. y., visas Aigiptas nominaliai pripažino jo valdžią. Jis pats čia nepasiliko, o sugrįžo į savo sostinę Napatą. Sugrįžęs Amono šventovėje įsakė įmūryti laimėjimo plytą su aprašymu visų jo žygių Aigipte. Šis užrašas parašytas ne sausa kalba, kaip kad paprastai būdavo rašomos tų laikų kronikos, bet vaizdingai pasakoja apie visus įvykius ir tuo atžvilgiu iš dalies primena garsiuosius Tutmozio III ir Ramzeso II karo žygių aprašymus.

Su Tebų žyniais Pianchi elgėsi kaip gabus politikas. Jis Tebuose perstatydino deivės Mut šventovę, kurios sienose buvo atvaizduotas triumfališkas grįžimas Nilu jo laivų iš šiaurės po atliktų ten žygdarbių. Tačiau, kad galėtų prieiti prie tenykštės Amono šventovės turtų, jis (kaip tai darė anksčiau ir Aigipto faraonai, bekovodami su išaugančia Tebų žynių valdžia) privertė Osorkino III dukterį Tebų žynę įdukrinti jo seserį.

Taip sunkiai užkariautas Aigiptas neliko Pianchiui ištikimas. Tefnachtas, galingas Saiso (vakarų Deltoje) valdovas, ilgiausiai gynė savo nepriklausomybę ir pagaliau tik nominaliai tepripažino Pianchio valdžią; vos tik Nubijos valdovas grįžo į savo sostinę, Tefnachtas vėl pradėjo kovoti su juo ir įkūrė Aigipte pietų karalystę, kur faraono titulu ir viešpatavo aštuonerius metus. Paskutiniai silpni XXIII Bubasto dinastijos valdovai, tur būt, ir buvo šios Tefnachto karalystės vasalai. Jo valdžia ilgainiui tiek sustiprėjo, jog jo sūnus ir įpėdinis Bokenranfas vėliau buvo laikomas XXIV dinastijos įkūrėju. Tačiau jis buvo vienintelis tos dinastijos faraonas.

Pianchiui pasitraukus iš Aigipto į Napatą, Tebuose dar kurį laiką viešpatavo XXIII dinastijos faraonai, kurie tebuvo tik Tebų valdovai. Tai buvo Osorkinas III ir Takelotas III, įstiprinęs ten teokratiją.

Neilgametė XXIV dinastija (718—712) buvo grynai aigiptiška, pasirodžiusi po ilgų ir atkaklių kovų tarp dviejų svetimšalių dinastijų — jau atgyvenusios savo laiką libiečių dinastijos ir aitiopų dinastijos, kuriai, kaip jau esame matę, ne iš karto pavyko paimti Aigipto sostas. Nuvargintas Aigiptas visomis jėgomis gynė savo tautinę nepriklausomybę.

XXIV dinastiją įsteigė Bokenranfas, pagal Manefoną Bokhor. Šis faraonas, graikiškosios gadynės pirmatakas, buvo žymus įstatymų leidėjas. Jis rūpinosi, kad Aigipte nebūtų

neteisybės ir skurdo. Legenda vaizduoja jį panašų į išmintingąjį Saliamoną. Jis esąs ir kodifikavęs Aigipto įstatymus. Deja, tasai kodeksas neišliko, ir apie jį tesužinome tik iš Diodoro Siciliečio pasakojimo. Bokenranfui skiriamasis kodeksas leidęs pasižadėti ir žodžiu, ir raštu. Pirmuoju atveju reikėję dar ir prisiekti. Ypač smulkiai kodekse buvę kalbama apie skolinimo teises. Buvę draudžiama imti procentų daugiau už pagrindinį kapitalą, taip pat neleidžiama buvę laisvo žmogaus už skolą padaryti vergu, nes kiekviena asmenybė priklausanti valstybei. Šis kodeksas svarbus ir todėl, kad ligi šiol Aigipte rasta labai maža juridinio turinio paminklų.

Sargono metraštis 715 m. pažymi, kad esą gauta dovanų iš Aigipto faraono. Galima manyti, kad čia kalbama apie faraoną Bokenranfą. Manefonas rašo, kad aitiopų karalius Šabaka, Pianchio sūnus, paėmęs Aigiptą, sudeginęs Bokenranfą gyvą. Tikrai žinoma, kad Šabaka, nukariavęs Aigiptą, iš tikrųjų pradėjo jame naują svetimšalių aitiopų dinastiją — XXV dinastiją.

Šabaka, norėdamas apsisaugoti nuo Asirijos — galingo konkurento ir pretendento į valdžią Aigipte, iš pat pradžių išsiuntinėjo savo agentus į Sirijos bei Palestinos žemes: į Filistinų žemę, Judėją, Moaviją ir Edomą. Visiems tiems Asirijos vasalams Aigipto valdovas žadėjo padėti, jeigu jie sukiltų prieš Asiriją. Karaliukai paklausė Aigipto ir sudarė prieš Asiriją koaliciją. Tačiau Asirijos karalius Senheribas iš karto suskaldė sąjungininkus: pirmiausia jis su savo kariuomene puolė Filistinų miestus, numalšino juos vieną po kito, nukariavo Askaloną ir nukreipė savo jėgas prieš Šabaką, kuris buvo surinkęs savo kariuomenę šiaurės Aigipte; greitai nugalėjęs jį, Senheribas apsiautė Jeruzalę ir apiplėšė Judėją. Bet Jeruzalė išsigelbėjo, — Senheribo kariuomenėj ėmė plisti maras, ir Asirijos karalius greitai sugrįžo namo. Neramusis Šabaka kiek vėliau vėl pradėjo kurstyti tuos pačius Asirijos vasalus. Tačiau niekas iš jų jau nebetikėjo Aigiptu, apie kurio bejėgiškumą Senheribo karininkai taip kalbėjo Jeruzalės pasiuntiniams: „Štai tu tariesi pasiremsiąs ant Aigipto, ant tos palaužtos rykštės, kuri įlįs į ranką ir pervers ją kiekvienam, kas tik į ją atsirems. Toks yra faraonas, Aigipto karalius, visiems, kurie pasitiki juo“.

Šabakai mirus, Aigipto sostą paėmė mums nežinomas uzurpatorius Šabataka (700—688). Manefonas sako, kad jis buvęs Šabakos sūnus. Be abejonės buvo jis aitiopas ir karaliavo menkai, nes vėl įsigalėjo Aigipto karaliukai. Jo vardas Aigipto paminkluose retai tepasitaiko. Rodos, jį bus nuvertęs didžiojo Pianchio sūnus Taharka. Anot Manefono, Taharka su didele kariuomene atvykęs iš Nubijos į Aigiptą ir nužudęs Šabataką. Pasidaręs Aigipto faraonu, Taharka apsigyveno Tane, rytinėj Deltos dalyje, kur yra likę jo viešpatavimo paminklų. Šis energingas faraonas, tur būt, buvo dar gyvo savo tėvo padėjėju. Jis vadovavo ir tai kariuomenei, kurią sunaikino Senheribas.

Nežinia, kodėl Senheribas daugiau nebepuolė Aigipto. Jam mirus, jo sūnus ir įpėdinis Asarhadonas, sutvarkęs savo valstybę, 674 m. su didele kariuomene pasirodė Deltoje. Bet Taharka, talentingas ir energingas karo vadas, sugebėjo atremti priešus, — tai galime spręsti iš Asarhadono kronikos. Tačiau galinga Asirija negalėjo palikti neatkeršijusi Aigiptui už savo pažeminimą. Asirijos kariuomenė netrukus vėl leidosi į vakarus. Taharka buvo sudaręs sąjungą su Tiro karalium Baalu. Asarhadonui pasisekė sumušti sąjungininkus atskirai. Pirmiau jis paėmė Tirą, o paskui tiesiog per tyrus traukė į Deltą. Kelias buvo sunkus, tačiau Asarhadonui padėjo beduinai, savo kupranugariais atveždami jo kariuomenei vandens. Likęs be sąjungininko, Taharka buvo nugalėtas ir jo kariuomenė išblaškyta. Besivydamas bėgantį priešą, Asarhadonas pasiekė Memfisą ir paėmė jį. Miesto turtai buvo išplėšti. Taharka bėgo į pietus, į savo gimtąjį miestą Napatą. Žemutinis Aigiptas jau buvo paverstas Asirijos provincija, o Deltos karaliukai skubėjo pareikšti Asarhadonui savo nuolankumą. Asarhadonas savo metraščiuose giriasi, kad 20 Deltos karalių prisiekę būti jam ištikimi. Tarp jų žymiausias buvo Saiso ir Memfiso valdovas Nechao, Tefnochto palikuonis. Minimas taip pat ir Tebų valdovas.

Asarhadonas įamžino savo laimėjimus Nar-El-Kelbe uolose, greta su Ramzeso II siena: čia atvaizduoti jo didieji žygdarbiai. Ypač charakteringa jo pastatydinta siena Asirijoj. Ant jos atvaizduota milžiniška karaliaus Asarhadono figūra; Asarhadonas virve laiko du liliputus: vienas jų jo nugalėtasis

Tiro karalius Baalas; o kitas su negro bruožais, dar mažesnis, keliaklupsčias, didysis Aigipto faraonas Taharka.

Asirija neilgai tevaldė Aigiptą. Vos tik Asarhadonas pasitraukė iš Aigipto, ten vėl sugrįžo Taharka. Asarhadonas surengė prieš jį naują žygį, bet kelyje mirė. Jo sūnus Asurbanipalas vykdė toliau šią karo ekspediciją ir sumušė Taharkos kariuomenę netoli Memfiso. Taharka bėgo į pietus, į Tebus, tačiau Asirijos kariuomenė jį ir iš ten išvijo. Tada Taharka įsistiprino dar toliau į pietus nuo Tebų ir netrukus iš čia savo valdžią išplėtė visame žemutiniame Aigipte. Aigipto karaliukai, kurie nekentė asiriečių, neilgai trukus, pasiuntė Taharkai laišką, siūlydami visiškai išvaryti asiriečius iš Aigipto. Tą laišką sugavo asiriečiai ir suėmė karalių Nechao, kurį laikė sukilimo šalininku. Nechao buvo atvežtas į Nineviją. Asirijos karalius, galingas ir gudrus Asurbanipalas, suprato, kad Aigipto negalima priversti tylėti, negalima pavergti, kad norint įsiviešpatauti Aigipte, reikia ten turėti palanki sau partiją. Tad maloniai pasielgė jis su Nechao, apdovanojo jį ir grąžino į Saisą.

Tuo tarpu, pasenusiam Taharkai pasitraukus į Napatą, jo bendravaldis Tanuatamonas vėl užėmė visą Aigiptą, paėmė Memfisą ir jame apsigyveno. Bekovodamas su Tanuatamonu, žuvo Nechao. Deltos valdovai, bijodami asiriečių, priešinosi aitiopams. Tuo pasinaudojo Asirija, ir 661 m. Asirijos kariuomenė galutinai išvijo aitiopų valdovą iš žemutinio Aigipto. Tada asiriečiai apiplėšė ir garsiąją, turtingąją sostinę Tebus. Be ko kita, „du milžiniški spindinčio sidabro obeliskai, svėrę 2500 talantų ir puošę šventovės angą“, buvo išvežti į Nineviją. Žinia apie išgriovimą puošniosios Aigipto sostinės greitai paplito po visą kraštą ir siaubu apėmė širdis visų gyventojų, kentėjusių nuo asiriečių jungo žiaurumo.

Aitiopų karalystė, taip pagarsėjusi paskutinėmis Aigipto dienomis, greitai sunyko. Aitiopų karaliai negalėjo ilgai išsilaikyti Aigipte, buvo jam svetimi ir nerado vietinių valdovų paramos. Nepalankiai į juos žiūrėjo ir žyniai. Nors nuo senų laikų Nubija pristatinėdavo Aigiptui kareivių, bet aitiopų faraonai, be Taharkos, pasirodė visai neturį gabumų karo reikalams ir negalėjo sėkmingai varžytis su asiriečiais.

„Atplėšta nuo Aigipto, Nubija pasidarė barbariška. Ai-

giptiečių kalba ir raštas išnyko, o vietinis to meto Nubijos raštas mokslininkams mažai težinomas. Dvasininkų reikšmė čia vis labiau ir labiau kilo: ne vieną kartą žynių liepiamas valdovas turėjo nusižudyti, kad užleistų vietą dievų išrinktajam"[22]. Šeštame amžiuje sostinė perkelta buvo iš Napatos toliau į pietus, į miestą, kurį graikai vadino Meroe ir kurį saugojo Nilo slenksčiai. Pasitraukusi į pietus, Nubija rados atskirta nuo kultūringųjų kraštų. Tolimąją Aitiopiją apgaubė legendų miražai, todėl graikų istorijoje ji ir išgarsėjo kaip stebuklų šalis ir kaip Aigipto civilizacijos tėvynė. Romėnams pasivergus Aigiptą, šiaurinės Nubijos dalį užgrobė laukinės blemijų giminės, atvykusios iš šiaurės, o pietuose ketvirtajame amžiuje Kr. gim. įsikūrė Abisinijos karalystė.

Iš Deltos miesto Saiso, kurio nomarchai nuo senų laikų skynė sau kelią į sostą, iškilo paskutinė Aigipto dinastija, žinoma Saiso dinastijos vardu. Ją įsteigė Psametikas I (663—609 pr. Kr.).

Kai Nechao žuvo bekovodamas su aitiopų karaliumi Tanuatamonu, jo sūnus Psametikas bėgo į asiriečius, ir Asurbanipalas atsilygino jam už ištikimybę, padarė jį Saiso ir Memfiso kunigaikščiu. Gudrus Psametikas rodė Asirijos valdovui reikiamo nuolankumo ir dėl to pagaliau išsilaisvino iš Asirijos valdininkų priežiūros, o vėliau pamažu, žingsnis po žingsnio, didino savo valdomąsias žemes, naudodamasis tuo, kad Asurbanipalas buvo įsitraukęs į nuolatinius karus su sukilusiu Babilonu, Elamu, Arabijos padermėmis, kimeriečiais. Kai pagaliau Asurbanipalas laimingai pabaigė savo karus, Psametikas jau buvo taip įsistiprinęs Aigipte ir tokį ten didelį vaidino vaidmenį, jog Asirijos valdovas, tur būt, jau nuvargintas karų, paliko jį ramybėje.

Herodotas yra užrašęs graikų legendą, pasakojančią apie tai, kaip Psametikas pasidarė Aigipto valdovu. Jis ten buvęs vienas iš dvylikos karalių, kurie buvę pasidaliję visą šalį tarp savęs, valdę kiekvienas savo sritį ir tarp savęs gyvenę didžiausioje santaikoje. Vieną kartą orakulas paskelbęs, jog tas iš jų, kuris paaukosiąs dievams iš bronzinės taurės, gausiąs valdyti visą Aigiptą. Netrukus po to jie visi vieną kartą turėję šventovėje aukoti dievams iš auksinių taurių. Pa-

[22] *Breasted,* History of Egypt, II t. 245 ir 246 psl.

sirodę, kad žynys užmiršęs atnešti reikiamą kiekį ir vienos aukso taurės trūkę. Tada Psametikas nusiėmęs nuo galvos bronzinį šalmą ir juo pasinaudojęs vietoj taurės. Atsimindami orakulo pranašavimą, jo bendrininkai išviję jį į Deltos balas. Bet ir čia orakulas jam pranašavęs, kad iš jūros ateisią bronziniai žmonės ir padėsią jam įsigyti Aigipto sostą. Ir tikrai, netrukus Deltą užpuolę Karijos ir Jonijos samdiniai, ginkluoti bronziniais ginklais. Psametikas, susitaręs su jais; jie padėję pašalinti jam visus Aigipto karalius ir pačiam pasidaryti vieninteliu valdovu. Šioje legendoje esama šių tikrų faktų. 12 karalių tai samdytosios kariuomenės viršininkai, kurie iš tikrųjų tada valdė Deltą; o atvykę ten Karijos ir Jonijos pulkai, kaip sako Asirijos metraščiai, buvę atsiųsti Lidijos karaliaus Gilo, kuris, susijungęs su Aigiptu, norėjo pradėti gynimosi veiksmus prieš Asiriją. Psametikas pasinaudojo tais samdiniais savo tikslams. Apie 654 m. jam pasisekę užimti Tebus ir vyriausiąją žynę, Taharkos dukterį Šepenopetę[23], priversti, kad ji įdukrintų jo dukterį Nitokridą.

Yra likęs smulkus aprašymas, vaizdingai piešiąs to įdukrinimo iškilmes. „9 metai, I mėnuo, 28 diena. Išėjimas iš rūmų jo vyresniosios dukters, apsisiautusios visonu, papuoštu malachitu... Su ja daug jos tarnų... Pradėtas puikus kelias į pietus, į Tebus. Su ja daugybė laivų; jūrininkai — stipruoliai. Laivai prikrauti gerų daiktų iš rūmų. Čia pristatytas karininkas... didysis uosto viršininkas... Į pietus plaukė pasiuntiniai, kad prieš ją pagerintų aukojimus. Visi nomarchai... visokiais puikiais daiktais: duona, alum, buliais, žąsimis, finikais, žole, visokiais gerais daiktais. Ją perdavinėjo vienas kitam, kol ji atvyko į Tebus.“ „9 metai, 2 mėnuo, 14 diena. Priplaukimas prie Tebų, dievų miesto. Priėmimas jos tenai. Sutiko ją Tebuose minia vyrų ir moterų, stovėjusių ir šukteriančių jai prisiartinant, apsiautusių (ją) buliais, žąsimis, didelėmis gausingomis dovanomis. Jie kalba, jie šaukia: Eina karalaitė Nitokrida į Amono namus, kad jis ją priimtų ir būtų patenkintas. Eina karalaitė Neitikerlė į Karnaką, kad dievai, kurie jame yra, pagerbtų ją... Paskum priėjo ji prie karalaitės Šepenopet. Toji pažiūrėjo į ją ir buvo ja patenkinta. Pamilo ją daugiau už viską. Pavedė jai turtą, kurį jai buvo pa-

[23] Puiki sfinkso pavidalo jos statula Berlyno muziejuje.

vedęs tėvas ir motina..."[24] Toliau eina begalinis sąrašas „dievo žmonos" valdomų sričių visame Aigipte.

Norėdamas valdyti visą Aigiptą, Psametikas stengėsi sudrausti ir priversti klausyti samdytosios kariuomenės vadus ir vietinius karaliukus, ir tatai jam padaryti padėjo visi vietiniai gyventojai, kuriems buvo įkyrėjusi ilgametė anarchija. Bet vis dėlto tie karaliukai jam ne visiškai pavyko pašalinti. Tebuose buvo likęs kunigaikštis Mentusmehetas su pietų gubernatoriaus titulu; tiesa, jis turėjo mokėti didelę duoklę „didžiausios Amono žynės" iždui; be to, jo įpėdiniu turėjo būti ne jo sūnus, o asmuo, patinkamas Psametikui. Iš viso karaliukams, kurių negalėjo pašalinti, Psametikas atimdavo teisę palikti sostą vaikams.

Apsaugojęs save nuo Tebų pretenzijų ir nuo vietinių karaliukų, Psametikas visą savo dėmesį atkreipė į kariuomenę. Ji buvo svetimšališka. Žinoma, faraonas puikiai suprato visus nepatogumus, susijusius su tokia kariuomene; tačiau tais laikais nė vienas faraonas nepajėgė sukurti tautinės kariuomenės. Aigipto karo dvasia nuo hiksų išvarymo laikų užgeso, ir dirbtiniu būdu negalima buvo jos sužadinti. Svetimšalių kariuomenė — didelis blogumas — turėjo pasilikti, betgi Psametikui pavyko ji taip pertvarkyti, kad ji nebebūtų pavojinga valstybei. Valstybei pavojingiausia buvo didžiulė libiečių kariuomenė, sudariusi Deltoje ištisą karišką klasę. Libiečiai buvo blogi kariai, jų laikymas atsiėjo be galo brangiai, o jų viršininkai tiesė rankas į faraono vainiką ir, įsigiję valdžią gana ilgam laikui, sudarė kareivišką XXII dinastiją. Norėdamas susilpninti šią visada pavojingą kariuomenę, Psametikas iškėlė šiaurinę kariuomenę, žinoma, irgi svetimšališką, bet patikimesnę, sudarytą iš karijiečių ir graikų. Iš šios kariuomenės buvo sudarytos įgulos saugoti Deltai ir pietų kraštui, jeigu atsitiktų kokių nors priešvalstybinių pasikėsinimų valstybės viduje. Tuo būdu valstybėje tuomet buvo dvi armijos: šiaurinė, sudaryta iš graikų ir karijiečių, ir pietinė — libiečių. Nors faraonas savo valdžią norėjo paremti šiaurine armija, tačiau, nenorėdamas erzinti iki šiol visagalės libiečių armijos, į savo sargybos eiles priėmė ir libiečių.

---

[24] *Turajev*, Istorija drevniago vostoka, II t., 140 psl.

Tokia didelė kariuomenė buvo reikalinga valstybei tuo metu, kada ją iš visų pusių buvo apsiautę priešai, kariavę dėl jos ir tarp savęs. Betgi tokia kariuomenė rijo visas ekonomines šalies jėgas ir jau dėl to negalėjo būti tokia stipri, kaip pirmiau. O lėšų daugiausia sumokėdavo baudžiauninkai valstiečiai. Visa žemė, be nedidelių plotų, dar paliktų feodalams, priklausė faraonui, ir jis ėmė penktą dalį jos derliaus. Žyniai ir kariai mokesčių nemokėjo. Kad padidintų pajamas, faraonas stengėsi pagerinti drėkinimo sistemą ir palaikyti plačią prekybą su svetimšaliais. Energingasis Psametikas savo jėgas turėjo kreipti ne į tai, kad sukurtų ką nors nauja, apie tai neteko nė galvoti. Jam reikėjo tik rūpintis iš sudaužytų kadaise didžios valstybės atskalų sulipdyti vėl vienas sveikas vienetas. Ir tatai jam pavyko, betgi daugiausia padedant graikų kariuomenei.

Sujungęs savo valdžia visą Aigiptą, Psametikas pasijuto esąs toks galingas, jog mėgino pradėti karą Azijoje ir grąžinti sau Siriją ir Palestiną. Tam tikslui jis per kelerius metus kariavo filistinų šalyje, tačiau jo planai sugriuvo, kada šiaurėje staiga pasirodė nauji priešai—skitai. Jie, perėję visą Asiriją, prisiartino prie Aigipto. Herodotas pasakoja, kad Psametikui pavykę išgelbėti Aigiptą, patiekus priešui turtingų dovanų.

Nuo Psametiko I laikų, Aigipto istorija pasakojama ir graikų. Mat, nuo to laiko graikai veržiasi į Aigiptą, ir vėliau graikų veržimasis į Aigiptą buvo toks gausingas, jog Saiso dinastijos pabaigoje Aigipte susimaišo, susipina abi kultūros. Restauracijos gadynė tai prieštaravimų gadynė. Nors krašte buvo be galo daug svetimšalių, ypač graikų, kuriuos globojo pati vyriausybė, visi aigiptiečiai degė galinga tautiška dvasia, noru ne tik išlaikyti visus savo tradicinius papročius, bet ir atgaivinti visus dievus, visus kultus iš senovės karalystės didžiųjų faraonų laikų. Seniai jau išnykęs senovės karalystės laikotarpis, dar jaunos tautos laikotarpis, kada tauta galinga kūrybinių jėgų prasiveržimu kūrė tūkstančiams metų valstybę ir kultūrą, dabar pasenusių tos tautos palikuonių akyse tapo lyg šventa misterija. Pradedama garbinti senasis faraonas Cheopsas ir jo padėjėjai, kaip tautinės dievybės, ir jiems aukojamos gausingos aukos.

Po Psametiko I valdė jo sūnus karingasis Nechao (609—593 pr. Kr.). Jis sumanė sugrąžinti Aigiptui jo seniau valdytas žemes Azijoje. Aplinkybės buvo jam palankios, nes Asiriją buvo susilpninę skitų žygiai ir nevykusios kovos su Babilonija. Jau pirmaisiais savo valdymo metais Nechao įkūrė laivyną Vidužemio jūroje ir Raudonojoje jūroje ir pradėjo sėkmingai kariauti filistinų krašte. Nukariavęs čia kelis miestus, jis leidosi į Judėją ir Megido lygumoje, taip pagarsėjusioje Tutmozio III karo laimėjimais, sumušė Judėjos karaliaus Osijo kariuomenę; paskum patraukė į šiaurę ir, nesutikęs jokio Asirijos pasipriešinimo, atėjo iki Eufrato; tiktai pabijojo pulti Nineviją ir vėl pasuko į pietus, kur jam pasisekė užkariauti visa Sirija. Po tokių laimėjimų, grąžinusių Aigiptui jo pirmiau turėtas provincijas Azijoje, faraonas triumfališkai sugrįžo į Aigiptą ir iš čia per savo pasiuntinius išsprendė Judėjos likimą. Jo nuveiktojo karaliaus Osijo sūnus buvo nuverstas nuo sosto ir sukaustytas atgabentas į Aigiptą, kur ir mirė. Jo brolis Eliakima buvo paskirtas Judėjos karaliumi ir pasižadėjo mokėti faraonui didelę duoklę.

Tolimesnis Nechao valdomų Azijos žemių likimas buvo liūdnas. Babilonija, susijungusi su Midija, galutinai užkariavo Asiriją ir pasidalijo jos žemes, — visa šiaurė teko Midijai, o pietinė dalis Babilonijai. Drauge ir visa Sirija perėjo į Babilonijos rankas. Nechao mėgino susigrąžinti atimtąsias sritis, bet prie Eufrato buvo sumuštas, ir jo kariuomenė skubiai grįžo per Palestiną. Apie tą gėdingą bėgimą su sarkazmu rašė pranašas Ieremija.

Laimėjusi Babilonijos kariuomenė, Nabuchodonosaro vadovaujama, vos neįsibrovė į Aigiptą; ją sustabdė tai, kad Nabuchodonosaras gavo žinią apie staigią savo tėvo Nabupalasaro mirtį ir, susitaikęs su Nechao, sugrįžo į Babiloniją; Sirija ir Palestina liko Babilonijos provincijos. Tuo ir baigėsi Nechao karai. Iš jo užkariautų didelių žemių nieko nebeliko; tačiau tą laivyną, kurį jis buvo pasistatydinęs karo reikalams, dabar jis sunaudojo prekybai su tolimais kraštais.

Herodotas pasakoja, kad Nechao prekybos tikslams pradėjęs milžinišką darbą — norėjęs atnaujinti senąjį kanalą tarp Raudonosios jūros ir Nilo (tas kanalas buvo dar Hatšepsutės laikais). Tačiau šis užsimojimas nebuvo įvykdytas. Pasak

Herodoto, bedirbant šį sunkų darbą žuvę 120.000 aigiptiečių (kiekis, tur būt, labai padidintas), ir orakului liepiant, darbai buvę nutraukti. O iš tikrųjų, kaip pasakoja Diodoras, Nechao ūmai sulaikęs darbus dėl to, kad jo inžinieriai paaiškinę, jog Raudonosios jūros vandens lygis esąs aukštesnis už Deltą, ir, Raudonąją jūrą Nilu sujungus su Vidužemio jūra, kraštui būtų grėsęs potvynio pavojus.

Sumanusis faraonas įsakė foinikiečiams jūrininkams apiplaukti Afriką, ir tie tą įsakymą išpildė per trejus metus. Savo kelią jie, tur būt, pradėjo jau žinomu keliu nuo Punto. Reikia manyti, kad faraonas turėjo galvoje šiuo naują jūrų keliu pasinaudoti prekybos konkurencijai su graikais, o gal ir pradėti prekybą su vakarų kraštais.

Nechao įpėdinis Psametikas II (593—588) nebemėgino kariauti su Azija, tik Nubiją stengėsi susigrąžinti. Jo kariuomenė buvo nuėjusi į Nubiją tik iki antrųjų slenksčių, — apie tai yra likęs užrašas Abu-Simbelės šventovės sienose.

Kaip jau esame matę, Saiso dinastija rėmėsi graikiška kariuomene ir kiekviena proga reiškė jai savo dėkingumą. Gerus Psametiko II santykius su graikais rodo ir Herodoto pasakojimas apie tai, kaip vieną kartą į Aigiptą atvykę graikų pasiuntiniai, kad sužinotų Psametiko nuomonę apie Olimpijos žaidimus. Šie artimi Saiso dinastijos Aigipto ir graikų santykiai ypač sustiprėjo viešpataujant įžymiajam faraonui Jahmosui II, kurį graikai pavadino Amazisu II.

Viešpataujant Psametiko II įpėdiniui Aprijui (Aprii) I, (588—569), Aigipto kraštas klestėjo, gaudamas duoklės iš vakarų ir iš Libijos oazių. Aprijus net mėgino įvykdyti amžinąjį Aigipto siekimą — pasiglemžti Aziją. Jis pasinaudojo tuo, kad Babilonijos valdymu buvo nepatenkinti ir žydai, ir Sidonas, ir Tiras, ir nusiuntė pasiuntinius į Judėjos karalių Sedekėjų, žadėdamas jam savo pagalbą, jei jisai sukiltų prieš Babiloniją. Tačiau Babilonijos karalius sugebėjo išskirti sąjungininkus, kurstydamas tarp jų nesantaiką; ir kada jie, tarp savęs bekovodami, pakankamai susilpnėjo, jis su didele kariuomene užpuolė Jeruzalę; miestas buvo paimtas, ir paimtoį nelaisvę Sedekėjaus akivaizdoje buvo žiauriai nužudytas jo sūnus, o jis pats apakintas numirė kalėjime. Buvo nubausti ir

Tiras bei Sidonas. Tuo būdu iš faraono pastangų sugrąžinti Aigiptui Aziją nieko neišėjo.

Apskritai Aprijo viešpatavimas buvo neramus, kariuomenė kėlė maištus, daugybė dezertyrų slapstėsi Nubijoje. Naujai graikų kolonija Kirenoje ilgainiui taip išaugo, jog pasidarė tartum „valstybė valstybėje“, ir ėmė grėsti pavojus Libijai. Aprijus nusiuntė Aigipto kariuomenę padėti libiečiams, tačiau graikai tą kariuomenę sumušė. Aigipto kariai ėmė prikaišioti Aprijui, kad jis tyčia juos nusiuntęs žūti į Kireną, ir sukilo. Sukilimą numalšinti Aprijus pavedė aukštam rūmų valdininkui Amazisui, anot Herodoto, tolimam Aprijaus giminaičiui. Gudrusis Amazis sumaniai pasinaudojo patogiu momentu ir didesnę dalį kariuomenės palenkė į savo pusę. Nurimus maištui, Aprijus, tur būt, kažkaip susitaikė su Amaziu, nes Amazis pasidarė Aprijaus bendravaldis (yra likęs paminklas, vaizduojąs abudu faraonus). Tačiau po kiek laiko juodu pradėjo tarp savęs kovoti. Toje kovoje graikiškoji kariuomenė palaikė Aprijų, o libietiškoji Amazį.

Kovoje Aprijus buvo nukautas, ir Amazis pasiliko Aigipto faraonu (Jahmosas II, 569—525). Įsistiprinęs Aigipto soste, jis vikriai laviravo tarp dviejų priešingų kariuomenės elementų. Kad savitarpio kovose su Aprijum graikai ir buvo prieš Amazį, jo simpatijos buvo betgi graikų pusėje. Būdamas faraonu, jis veikė kaip gudrus politikas, rodydamas, lyg jis varžytų graikus. Taip antai, jų pirkliams ir apskritai visiems graikams Aigipto teritorijoje tebuvo leidžiama gyventi tik vienam mieste, Naukratyje, kuris buvo prie Nilo žiočių vakarinės šakos. Tačiau šitas puikus, turtingas, su daugeliu gyventojų, miestas su savo privilegijomis buvo tartum valstybė valstybėje ir dėl to Amazio laikais virto Aigipto ir Vidužemio jūros prekybos centru. Čia buvo pastatyta puošni graikų šventovė, ir jai statyti visi graikų miestai siuntė daug turtų. Su visomis Vidužemio jūros salomis, kur gyveno graikai, Amazis palaikė prekybos santykius. Sudegintai Delfų šventovei atstatyti faraonas nusiuntė gausingas dovanas, o vieną kartą po savo laimėjimų savo šarvus padovanojo Spartai. Gera Amazio kariuomenė ir jo santykiai su graikais apsaugojo Aigiptą nuo puolimų iš vakarų.

Ar galvojo jis apie išplėtimą savo valdomųjų sričių Azi-

joje? Babilonija Nabuchodonosaro laikais buvo tokia stipri valstybė, jog apie tai negalima buvo nė galvoti. Jau mes matėme, kad 586 m., dar Aprijui viešpataujant, Babilonijos kariuomenė grasino pačiam Aigiptui, ir nors Aigiptas nebuvo nukariautas, bet abidvi valstybės, tur būt, susiprato esančios lygiajėgės ir susitaikė tarp savęs, laiduodamos ta taika kiekviena savo sienų neliečiamumą.

Negalėdamas plėsti savo teritorijų Rytuose, Jahmosas II atkreipė savo akis į vakarus ir daugiausia rūpinosi sudaryti karo laivyną, kuris ir įgalino jį palaikyti santykius Viduržemio jūroj. Jis sudarė draugišką sąjungą su Samoso Polikratu, plačiai varė prekybą su vakarų kraštais ir privertė klausyti Kiprą, padarydamas jį Aigipto provincija, mokančia Aigiptui didelę duoklę. Tuo būdu Amazis pradėjo naują Aigipto erą, pavertęs Aigiptą galinga jūrų valstybe, kuri vėliau, Ptolemajų laikais, vaidino svarbų vaidmenį Viduržemio jūroje. Jo laivynas buvo daugiausia foinikiečių laivynas. Dideliam laivynui laikyti reikėjo daug lėšų, ir Amazis sugebėjo jų gauti, nepabijojęs — Aigipte tai negirdėtas dalykas — konfiskuoti šventovių ir žynių turto. Tatai, žinoma, sukėlė reakciją, dvasininkų ir jų šalininkų opoziciją prieš faraoną, betgi faraonas buvo toks galingas, jog priešintis jam nebuvo galima.

Kad įtiktų senovinei Aigipto tradicijai, faraonas turėjo rūpintis ir šventovių statyba; tačiau tai jau nebebuvo senoviški milžiniški statiniai, — jis tik pristatydino naujas dalis prie šventovių Saise ir Memfise ir, be to, Saise pastatydino didingą koplyčią.

Jahmoso II viešpatavimo pabaigoje iš Azijos pasirodė naujas pavojingas priešas — persai, kurie pradėjo savo užkariavimus, vadovaujami garsiojo Kyro. Matydamas didelį pavojų Aigiptui iš persų pusės, Jahmosas II sudarė sąjungą su Babilonija ir Sirija, tačiau sąjungininkai vienas po kito buvo nugalėti, ir Jahmosas laukė persų įsiveržimo į Aigiptą. Tačiau persai tuo tarpu tvarkė savo reikalus Azijoje, ir dėl to Jahmosas ramiai pabaigė savo amžių Aigipto soste, kuriame jisai sėdėjo 44 metus.

Tai buvo vienas iš paskutinių įžymiųjų Aigipto faraonų. Jis pasižymėjo valstybininko talentu ir nepaprastu sumanumu. Ypačiai išgarsėjo Graikuose, kur net susidarė priežodis: „pro-

tingas, kaip Amazis". Tačiau šis paskutinis grynakraujis aigiptietis faraonas sava dvasia tik pusiau tepriklausė Aigiptui; jis gėrėjosi graikų kultūra, jo žmona buvo graikė ir meldėsi graikų dievams. Tai ne rytų faraono tipas, bet greičiau vakarietis. Jis nesilaikė rūmų etiketo ir nepaisė senovinių Aigipto tradicijų, mėgo linksmą graikų visuomenę.

Saiso dinastijos laikai — tai paskutinis beviltiškas mėginimas išlaikyti Aigiptą aigiptiečių faraonų rankose. Betgi šios dinastijos dirbtiniu būdu sulipdyta valstybė buvo ypač silpna dėl to, kad joje reiškėsi daugybė priešingų siekimų. Tauta norėjo visa kuo būti panaši į senovės karalystės Aigiptą, o valdovai visai nepanešėjo į senuosius faraonus, buvo naujos dvasios žmonės, rėmėsi graikiška kariuomene, nuo kurios ir parėjo visa jų valdžia. Jie ir atėmė valdžią iš atskirų karaliukų, daugiausia graikų armijos padedami. Buvo padaryta administracijos reforma ir grąžintas senasis Aigipto padalijimas į nomus, bet juos valdė ir tvarkė jau ne kunigaikščiai, tik klusnūs faraono valdininkai. Tose vietose, kur dar buvo likę kunigaikščių, faraonai susilpnino tą senovinę feodalinę aristokratiją, pav., Tebuose, atimdami iš jos giminės paveldėjimo teises. Žinoma, nei šita, faraonų pažeminta, nuskriausta aristokratija, nei žyniai, kurių valdžia ir turtai buvo dabar apkarpyti, negalėjo būti patenkinti ir telaukė tik patogios progos, kada galėtų sugrąžinti senąsias savo privilegijas ir tradicijas. Be ko kita, valstybė negalėjo būti stipri daugiausia ir dėl to, kad ji beveik neturėjo savos tautinės kariuomenės, o tarp dviejų samdytų svetimšalių armijų beveik visada buvo nesantaika, ir dėl to labai dažnai, kaip, pavyzdžiui, Apriejaus laikais, pasireikšdavo maišto dvasia ir sukilimai kariuomenės tarpe. Saiso dinastijos faraonai aigiptiečiai aplink save laikė daugiausia graikus, globojo juos, nesilaikė senųjų tradicijų ir dėl to buvo svetimi savo tautai.

Aigiptui svetima kariuomenė iš Libijos, Foinikijos ir Graikijos meldėsi savo dievams; tuo būdu prasidėjo Aigipte religinis sinkretizmas. O šalia to sinkretizmo restauruojama buvo ir senoji Aigipto religija, senosios šventovės, atgijo seniai mirusių faraonų kultai. Ypačiai imta idealizuoti senovės karalystė. Galingajam faraonui Cheopsui vėl aukojamos aukos. Atstatytas garsusis Džosero kapas; jo išminčius Imhotepas

tampa gydymo dievu, o Saiso miestas darosi medicinos centru. Senoji Deltos deivė Neit skelbiama dievo Râ motina ir tampa vyriausia valstybės globėja. Jai statomos puošnios šventovės naujojoje sostinėje Saise. Dabar jai tenka ta valstybės globėjos vieta ir tos pareigos, kurios vidurinės ir naujosios karalystės laikais buvo skiriamos dievui Amonui. Iš Aigipto panteono išvaromi dievai Setas ir Besas, atsiradę vėlesniais laikais iš Azijos, o ypačiai gerbiami Oziris ir Izis. Be to, sugrąžinamos ir visos senosios mažosios dievybės; plinta senasis gyvulių kultas, kaip tai liudija milžiniški puošnūs kapai, pastatyti Apiui, šventiesiems krokodilams, beždžionėms, katėms. Greta su aukšta dievybės sąvoka liaudyje vėl plinta prietarai. *Mirusiųjų knygos,* pasakojančios apie pomirtinį pasaulį ir turinčios savyje magiškų receptų, įgalinančių įsigyti visokių gerovių tame pasaulyje, dabar buvo pabaigtos. Visa tai, kas yra sena, atrodė šventa, tradicijonalizmas pasidarė vyriausiu tos gadynės kultūros sąjūdžio akstinu. Senieji ieroglifiškieji raštai, pakeisti demotika, vėl atgijo, jų mokėjimas žyniams tapo privalomas. Apsupti dabar svetimšalių, aigiptiečiai stipriai jautė savo tautinius skirtumus, jautė ryšį su savo istorine praeitimi ir stengėsi sugrąžinti visą senąją tautos kultūrą. Tačiau ši didžios reakcijos dvasia neturėjo kūrybos jėgų, gaivinamoji kultūra buvo tartum dirbtinė, negyva.

Menininkai, puošdami savo užsakytojų kapus, kopijuoja senovės karalystės kapų tapybos ir skulptūros pavyzdžius. Vienas aigiptietis, vardu Aba, gyvenęs Tebuose, nusiuntė meninkus netoli Siuto į vieną senosios karalystės kapą ir pavedė jiems nukopijuoti reljefą nuo kapo vieno jo bendravardžio, kuris taip pat vadinosi Aba; tą barelјefą jis užsakė savo būsimajam kapui. Antkapiai vėl puošiami gyvenimo scenomis — medžiokle, žuvų gaudymu. Bet šios senųjų kapų kopijos nebuvo tiesiog kopijos, — jose atsirado kažkas nauja. Tai nebebuvo jau senovinis „sustingęs menas". Jam dabar būdingas nepaprastas realizmas ir ryškumas. Susipažinimas su anatomija privertė kitaip traktuoti žmogaus kūną. Ir nors paveiksluose daug kas, ypač galva, tebepasilieka pagal senųjų kanonų dėsnius nupiešta, tačiau tarp statulų pasitaiko nuostabiai originališkų, su individualiais veido bruožais, kaip, pavyzdžiui, žinomoji „galva iš žaliojo bazalto" (dabar Berlyno

muziejuje). Savo technika stebina mus bronzinės statulos, padengtos auksu, sidabru. Nepalyginamai gerai vaizduojami gyvuliai, kaip tai liudija didžiulė ryški bronzinė ožio galva (Berlyno muziejuje). Apskritai Saiso menas skiriasi nuo senovinio tuo, kad jame pastebima didelė technikos pažanga ir daug daugiau drąsos ir laisvės traktuojant siužetą.

Saisas tuo metu buvo medicinos mokslo, taip pat ir meno centras. Ir nors Aigiptas stengėsi kelti savotišką savo senų laikų kultūrą, bet vis dėlto jo kultūrą veikė graikų įtaka. Tačiau čia tenka daugiau kalbėti apie abipusišką abiejų kultūrų savitarpio veikimą. Esama daugybės įrodymų, kad ir Saiso gadynės pradžioje, pradėjus artėti abiem tautom, ir vėliau, abiem tautom glaudžiai bendradarbiaujant, dažniausiai ne Aigiptas savinosi iš graikų kultūros, bet atvirkščiai. „Graikai gavo daug naudos susidūrę su Nilo civilizacija. Jie čia rasdavo ištobulintų ir pritaikytų technikos išradimų. Jie neabejojamai savinosi meno formas, ir nuo Nilo ateinančios įtakos pasireiškė Mikėnų kultūros centruose, pradedant ne vėliau kaip nuo XX dinastijos". Nors ir labai buvo išplitęs „frontiškumo dėsnis", bet kažin ar atsitiktinis buvo tas faktas, kad archaiškasis (kaip jį vadina) Apolonas visomis detalėmis vaizduoja stovimąją pozą, vyravusią Aigipte, drauge su charakteringai priekin atkišta kairiąja koja. Iš Saiso skulptorių ir tapytojų graikai daug galėjo pasimokyti visą laiką, iki pat aukščiausio jų meno tobulumo laikų. Intelektualinė įtaka susekti sunku; tačiau vis dėlto esama tiesos graikų padavime, kaip jie gavę savo filosofiją iš Aigipto. Filosofiškoji Aigipto žynių teologija turėjo savyje kūrybinių daigų, kurie, drauge su pradžių pradžios proto ir kuriamojo žodžio idėja, lengvai galėjo prasiskverbti į ankstyvąsias Jonijos sistemas"[25].

Graikai, o vėliau ir romėnai, pavergę Aigiptą savo ginklo jėga, gėrėjosi juo. Jis sužavėjo juos savo tūkstančiamečių paminklų didybe, savo dievų ir misterijų slėpiningumu. Jo sfinksai ir ieroglifai kurstė graikų smalsumą, o mumijos atrodė jiems lyg priemonės sugrįžti iš tolimųjų pomirtinio pasaulio kraštų vėl į žemę, ir visa tai žadino juos mėgdžioti ir sekti. Tiktai graikiškosios mumijos turi įstatytinius veidus — pa-

[25] *Breasted,* History of Egipt, II t., 264 psl.

veikslus ir iš jų žiūri ryškios nustebusios akys, deja, nebe aigiptiečių, bet graikų.

XXVI grynai aigiptiška dinastija paskutiniu beviltiškos kančios užsimojimu ištraukė Aigiptą iš aitiopų rankų, ir jos brangiai pirktas laimėjimas davė savo vaisių. XXVI dinastija viešpatavo gana ilgai, veikė išmintingai ir atsargiai. Tačiau tos dinastijos trūkumas buvo tas, kad ji nebemokėjo sukurti nieko nauja, nieko tvirta ir visą laiką tik stengėsi atgaivinti visa, kas sena. O istorijos rato negalima pasukti atgal, — ir visi kilnūs kilnių patriotų siekimai subyrėjo, susitikę su žiauria tikrove.

Tolimesnis faraonų krašto likimas yra liūdnas. Jis eina iš rankų į rankas. Persai, graikai, romėnai, arabai, anglai valdė jėgų nebetekusią tautą, čiulpdami į save jos kultūrą, ją savotiškai perdirbdami, naikindami nesuskaitomus istorinius jos paminklus, turtindami jais savo muziejus.

Praėjo tūkstančiai metų, ir atrodo, kad iš senovės Aigipto jau nieko nebeliko, be milžiniškų jo kapų ir šventovių griuvėsių. Tačiau didžios tautos nemiršta; Aigipto tauta, praėjus ilgiems užmiršimo ir svetimo jungo metams, šiandien vėl atbunda ir, kupina atnaujintų, ilgai buvusių paslėptų jėgų, žengia į naują kūrybos kelią.

Chronologinė faraonų lentelė

(pagal J. H. Breasted, Ancient Records of Egypt, I, 38—75).

Trečioji dinastija, 2980—2900 m. pr. Kr.

Nuo Džosero iki Snofru, 80 m.

Ketvirtoji dinastija, 2900—2750 m. pr. Kr.

Chufu	23 m.
Džedefra	8 m.
Chafra	? m.
— — —	? m.
— — —	18 m.
Šepseskaf	4 m.
— — —	2 m.
Iš viso	55(+2?) m. Nustatytasis minimumas — 57 m.

Penktoji dinastija, 2750—2625 m. pr. Kr.

Userkaf	7 m.
Sahura	12 m.
Neferirkara	? m.
Šepseskara	7 m.
Chanefera	? m.
Niusera	30(+?) m.
Menkuhor	8 m.
Dedkara-Asesa	28 m.
Unas	30 m.
Iš viso	122(+3?) m. Minimumas — 125 m.

Šeštoji dinastija, 2625—2475 m. pr. Kr.

Atoti II	? m.
Userkara	? m.
Piopi I	21 m.
Mernera I	4 m.
Piopi II	90(+?) m.
Mernera II	1 m.
Iš viso	116(+3?) m. Nustatytasis minimumas — 150 m.

Septintoji ir aštuntoji dinastijos, 2475—2445 m. pr. Kr.

Nustatytoji bendra suma — 30 m.

Devintoji ir dešimtoji dinastijos, 2445—2160 m. pr. Kr.

Aštuoniolika hierakleopoliečių, kurių visų viešpatavimo nustatyta 285 m.

Vienuoliktoji dinastija, 2160—2000 m. pr. Kr.

Hor Uaheneh-Iniotef I ..	50(+?) m.
Hor Nachtneb-Tepnefer-Iniotef II	? m.
Hor Senehibtone-Mentuhotep II	? m.
Nibchapetra - Mentuhotep II	? m.
Nibtonera-Mentuhotep III	2(+?) m.
Nibchepetra - Mentuhotep IV	46(+?) m.
Senehkara - Mentuhotep V	8(+?) m.
Iš viso	106(+4?) m. Nustatytoji bendra suma — 160 m.

Dvyliktoji dinastija, 2000—1788 m. pr. Kr.

Amenemhet I	30 m.,	2000 (+?) — 1970 (+?) m. pr. Kr.: 2000—1980 m. vienas, 1980—1970 m. drauge su savo sūnum.
Senusert I	45 m.,	1980 (+?) — 1935 (+?) m. pr. Kr.: 1980—1970 m. drauge su savo tėvu, 1970—1938 m. vienas, 1938—1935 m. drauge su savo sūnum.
Amenemhet II	35 m.,	1938 (+?) — 1903 (+?) m. pr. Kr.: 1938—1935 m. drauge su savo tėvu, 1935—1906 m. vienas, 1906—1903 m. drauge su savo sūnum.
Senusert II	19 m.,	1906 (?) — 1887 (?) m. pr. Kr.: 1906—1903 m. drauge su savo tėvu, 1903—1887 m. vienas.
Senusert III	38 m.,	1887 (?) — 1849 (?) m. pr. Kr.: Neapibrėžtą laiką drauge su savo sūnum.
Amenemhet III	48 m.,	1849 (?) — 1801 (?) m. pr. Kr.: Kurį laiką drauge su savo tėvu, Neapibrėžtą laiką drauge su savo sūnum.
Amenemhet IV	9 m.,	1801 (?) — 1792 (?) m. pr. Kr.: Neapibrėžtą laiką drauge su savo tėvu.
Sebeknefrura	4 m.,	1792 (?) — 1788 m. pr. Kr.
Iš viso	228 m.	
Galimas bendras valdymas	16 metų.	
Faktiškoji suma	212 m.	

Tryliktoji — septynioliktoji dinastija, 1788—1580 m. pr. Kr.
Įskaitant hiksus, 208 m.

Aštuonioliktoji dinastija, 1580—1350 m. pr. Kr.

Jahmos I	22 (?) m.,		1508—1501 m. pr. Kr.
Amenhotep I	10 (?) m.	56 m.,	1557—1501 m. pr. Kr.
Tutmos I	30 (?) m.		
Tutmos II*)	(?) m.		
Hatšepsut	20 m.		
Tutmos III			
(Įskaičius Tutmosį II ir Hatšepsut)			
Amenhotep II	26 (?) m.,		1448?—1420 m. pr. Kr.
Tutmos IV	8 (?) m.,		1420—1411 m. pr. Kr.
Amenhotep III	36 m.,		1411—1375 m. pr. Kr.
Amenhotep IV (arba Echnaton) 17 (?) m., 1375—1358 m. pr. Kr.		25 m.,	1375—1350 m. pr. Kr.
Sakara	(?) m.		
Tutanchamon	(?) m.		
Eje	3 (?) m.		
Iš viso	227 (+4?) m.	Minimumas — 230 m.	

Devynioliktoji dinastija, 1350—1205 m. pr. Kr.

Haremheb	34 (?) m.,		1350—1315 m. pr. Kr.
Ramzes I	2 m.,		1313—131 m. pr. Kr.
Seti I	21 (?) m.,		1313—1292 m. pr. Kr.
Ramzes II	67 m.,		1292—1225 m. pr. Kr.
Mernepta	10 (?) m.,		1225—1215 m. pr. Kr.
Amenmeses	(?) m.,		1215 m. pr. Kr.
Sipta	6 (?) m.,		1215—1209 m. pr. Kr.
Seti II	2 (?) m.,		1209—1205 m. pr. Kr.
Iš viso	142 (+6?) m.	Minimumas — 145 m.	

Tarpkaralis.
Anarchija ir Sirijos uzurpatoriaus valdymas 5(?) m., 1205—1200 m. pr. Kr.

Dvidešimtoji dinastija, 1200—1090 m. pr. Kr.

Setnacht	1 (?+) m.,	1200—1198 m. pr. Kr.
Ramzes III	31 m.,	1198—1167 m. pr. Kr.
Ramzes. IV	6 m.,	1167—1161 m. pr. Kr.
Ramzes V	4 (?+) m.,	1161—1157 m. pr. Kr.
Ramzes VI	(?) m.	

* Čia pakeičiau Breastedo chronologinę lentelę ir vietoj Tutmosio III įrašiau Tutmosį II ir vienintelę faraonę Hatšepsutę, kuri, gal dėl autoriaus simpatijų Tutmosiui III, įskirta į jo valdymo metus.

Ramzes VII	(?) m. 15 m.,	1157—1142 m. pr. Kr.
Ramzes VIII	(?) m.	
Ramzes IX	19 m.,	1142—1123 m. pr. Kr.
Ramzes X	1 (+?) m.,	1123—1121 m. pr. Kr.
Ramzes XI	(?) m.,	1121—1118 m. pr. Kr.
Ramzes XII	27 (+?) m.,	1118—1090 m. pr. Kr.
Iš viso	104 (+5?) m.	Minimumas — 110 m.

Dvidešimt pirmoji dinastija, 1090—945 m. pr. Kr.

Nesubanebded Herihor	(?) m.,	1090—1085 m. pr. Kr.
Psebhanen I	17 (+?) m.,	1085—1067 m. pr. Kr.
Pajuodžem	40 (+?) m.,	1067—1026 m. pr. Kr.
Amonemopet	49 (+?) m.,	1026— 976 m. pr. Kr.
Siamon	16 (+?) m.,	976— 958 m. pr. Kr.
Psebanen II	12 (+?) m.,	958— 945 m. pr. Kr.
Iš viso	134 (+6?) m.	Minimumas — 145 m.

Dvidešimt antroji dinastija, 945—745 m. pr. Kr.

Šešonk I	21 (+?) m.,	945— 924 m. pr. Kr.
Osorkin I	36 (+?) m.,	924— 895 m. pr. Kr.
Tekelot I	23 (+?) m.,	895— 874 m. pr. Kr.
Osorkin II	30 (+?) m.,	874— 853 m. pr. Kr.
Šešonk II	0 m.	(Mirė apie 877 pr. Kr., valdydamas bendrai su Osorkinu II).
Takelot II	25 (?) m.,	860— 834 m. pr. Kr. (7 m. valdė drauge su Osorkinu II).
Šešonk III	52 m.,	834— 784 m. pr. Kr.
Pimai	6 (?) m.,	784— 782 m. pr. Kr.
Šešonk IV	37 (+?) m.,	782— 745 m. pr. Kr.
Iš viso	230 (+7?) m.	Galimas bendras valdymas — 30 m.
Faktiškoji suma	— 200 (+7?) m.	Minimumas — 200 m.

Dvidešimt trečioji dinastija, 745—718 m. pr. Kr.

Petibast	23 (+?) m.	
Osorkon III	14 (+?) m.	
Takelot III	(?) m.	
Iš viso	37 (+3?) m.	Galimas bendras valdymas — 10 m.
Faktiškoji suma	— 27 (+3?) m.	Minimumas — 27 m.

Dvidešimt ketvirtoji dinastija, 718—712 m. pr. Kr.

Bakenrauf (Bokhor)	6 (?) m.,	718— 712 m. pr. Kr. Minimumas — 6 m.

Dvidešimt penktoji dinastija, 712—663 m. pr. Kr.

Šabaka	12 m.,	712— 700 m. pr. Kr.
Šabataka	12 m.,	700 (+?) — 688 m. pr. Kr.
Taharka	26 m.,	688— 663 m. pr. Kr.
Iš viso	50 m.	Minimumas — 50 m.

Dvidešimt šeštoji dinastija, 663—525 m. pr. Kr.

Psamtik I	54 m.,	663— 609 m. pr. Kr
Nechao	16 m.,	609— 593 m. pr. Kr.
Psamtik II	5 m.,	593— 588 m. pr. Kr.
Aprij (Chofra)	19 m.,	588— 569 m. pr. Kr.
Jahmos II	44 m.,	569— 525 m. pr. Kr.
Psamtik III	kelis mėnesius,	525 m. pr. Kr.
Iš viso	138 m.	

Aigiptą nukariauja persai (dvidešimt septintoji dinastija), 525 m. pr. Kr.

Aigiptas — Persijos provincija; kada-ne-kada valdžią paima trumpalaikės vietinės dinastijos (dvidešimt aštuntoji — trisdešimtoji dinastijos), 525—332 m. pr. Kr.

Aigiptą nukariauja Aleksandras Makedonietis, 332 m. pr. Kr.

Aigiptas valdomas Aleksandro ir jo įpėdinių, Ptolemajų, 332—30 m. pr. Kr.

Aigiptas — Romos provincija, 30 m. pr. Kr.

Bibliografija*)

I. BENDRIEJI VEIKALAI

*J. H. Breasted, History of the Ancient Egyptians. 2 tomai. Pagrindinis, puikiai iliustruotas veikalas. Yra rusų vertimas 1915 m. ir gražiai iliustruotas vokiečių vertimas (Phaidon Ausgabe) 1936 m.

*J. H. Breasted, Ancient Records of Egypt Historical, vol. I—V, Chicago 1906—07; vertingas Aigipto paminklinių užrašų ir raštų vertimų rinkinys.

*A. Erman, Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum, Tübingen, 1923 (4 tomai). Smulkiai nurodyta bibliografija.

*A. Erman, Die Welt am Nil, Leipzig 1936; gera Aigipto kultūros populiarizacija.

*A. Turajev, Istorija Drevniago Vostoka, Peterburg 1913 (2 tomai), Pagrindinis veikalas; nauja laida 1935.

*E. Meyer, Geschichte des Altertums, 3 Auflage, Stuttgart und Berlin, 1913.

*E. Meyer, Aegyptische Chronologie, Berlin 1904. Aigipto istorijos chronologijos pagrindai.

*G. Maspero, Histoire ancienne des peuples de l'Orient, Paris 1894—99. Pasenęs kiek, bet iki šiol labai vertingas darbas.

*K. Sethe, Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Aegyptens, Leipzig 1896.

*K. Sethe, Urkunden des Alten Reiches, Leipzig 1903.

*K. Sethe, Urkunden der XVIII Dynastie, Leipzig 1908.

*K. Sethe, Das Hatschepsut-Problem, Berlin 1932.

A. Moret, L'Egypte pharaonique, Paris 1932.

A. Moret, Au temps des Pharaons, 1923.

A. Moret, Le Nil et la Civilisation Egyptienne.

H. Kees, Aegypten (=Kulturgeschichte des alten Orients, erster Abschnitt), München 1933.

H. Kees, Beiträge zur altaegyptischen Provincialverwaltung und der Geschichte des Feodalismus, Berlin 1932.

J. Bissing, Kultur der alten Ägypter, Leipzig 1913/1923.

J. Bissing, Blütezeit des Pharaonenreiches, 1926.

A. Wiedemann, Das alte Ägypten, Heidelberg 1920.

G. Steindorf, Die Blütezeit des Pharaonenreiches 1900.

G. Steindorf, Urkunden des aegyptischen Altertums.

---

*) Paminėti tiktai svarbiausieji veikalai, liečią bendro pobūdžio klausimus. Žymiųjų aigiptologų darbai pažymėti žvaigždute.

G. Steindorf, Bädeckers Ägypten, 1928.
H. Schneider, Kultur und Denken der alten Ägypten, Leipzig 1909
W. Otto, Kulturgeschichte des Altertums, 1925.
W. Otto, Zwei Beiträge zur Geschichte der XVIII Dynastie, Leipzig 1930.
W. Wolf, Sesostris, Wien 1931.
Ch. Parain, La vie de Ramsès II, Paris 1930.
F. Bilabel, Die innere Entwicklung des aegyptischen alten Reiches, Bruxelles 1931.
V. Struve, Izrail v Egipte, Ptgr. 1920.
Montet, Les scènes de la vie privée dans les tombeaux de l'ancien empire, Strasbourg 1925.
R. Anthes, Lebensregeln und Lebensweisheit der alten Aegypter, Leipzig 1933.
J. Pirenne, Histoire des institutions et du droit privé de l'ancienne Egypte, 3 vol.
J. Pirenne, L'Egypte et la sociologie. „Sciences économiques et sociales". Paris, Librairie du recueil Sirey, 1935, pp. 365—373.
G. Dykmans, Histoire économique et sociale de l'ancienne Egypte, Paris 1936.
A. Weigall, Histoire de l'Egypte ancienne, Paris 1935.
A. Weigall, Le pharaon Akh-en-aton et son époque, Paris 1936.
W. Wreszinski, Atlas zur altägyptischen Kultur und Geschichte I, Leipzig 1923.
Rudzinskaitė-Arcimavičienė, Senovės Rytai: 1) Moters būklė senovės Egipte; 2) Faraonė Hatšepsut 1932; 3) Tut-Anch-Amono kapas ir Tebų paminklai 1934; 4) Wiperis kaip orientalistas, Švietimo Darbas 1923; 5) XVIII Pasaulinis Orientalistų kongresas Leidene, Naujoji Romuva 1932 Nr. 5; 6) XIX Pasaulinis kongresas Romoje, Naujoji Romuva 1935 Nr. 45.

II. SPECIALIEJI VEIKALAI

Religija

*A. Erman, Ägyptische Religion, 2 Auflage, Berlin 1909.
K. Sethe, Urgeschichte und älteste Religion der Aegypter, Leipzig 1930.
K. Sethe, Die Totenliteratur der alten Aegypter, Berlin 1931.
K. Sethe, Die altägyptischen Pyramidentexte, Band I—IV, Leipzig 1908—22.
K. Sethe, Dramatische Texte zu altägyptischen Mysterienspielen.
A. Moret, Du caractère religieux de la royauté pharaonique, Paris 1902.
A. Moret, Mystères égyptiens, Paris 1913.
A. Moret, La Magie dans l'Egypte ancienne, Paris 1906.
G. Steindorf, The Religion of the Ancient Egyptians N. Y.-Lond. 1905.
G. Roeder, Urkunden zur Religion des alten Ägypten, Jena 1915.
F. Lexa, La Magie dans l'Egypte, Paris 1925 (3 tomai).
H. Junker, Die Osirislegende 1917.
H. Junker, Die Mysterien des Osiris 1922.
H. P. Cooke, Osiris. Study in mythus, mysteries and religion, 1932.

A. Wiedemann, Die Religion der alten Ägypter, München 1890.
A. Wiedemann, Die Toten und ihre Reiche im Glauben der alten Ägypter, Leipzig 1902.
A. Wiedemann, Magie und Zauberei im alten Ägypten, Leipzig 1905.
A. Wiedemann, Die Amulette der alten Ägypter, Leipzig 1905.
A. Wiedemann, Der Tierkult der alten Ägypter, Leipzig 1912.
H. Gressman, Tod u. Auferstehung des Osiris nach Festbrauchen u. Umzügen 1923 (Alte Orient).
H. Schaefer, Mysterien des Osiris in Abydos, Leipzig 1904.
H. Schaefer, Amarna in Religion und Kunst, Leipzig 1931.
H. Kees, Totenglauben und Jenseitsvorstellungen der alten Ägypter, Leipzig 1926.
E. Bindel, Die ägyptischen Pyramiden als Zeugen vergangener Mysterienweisheit, Stutgart 1932.
A. Scharf, Aegyptische Sonnenlieder, Berlin 1922.
Selim Hassan, Chants au Soleil.
B. A. Turajev, Bog Tot.
Kociejovskij, Prizvanije Izidy i Neftidy, 1913.
Frank Kameneckij, Pamiatniki egipetskoj religiji v Fivanskij period, Moskva 1917.
H. Bohnet in Haas, Bilderatlas zur Religionsgeschichte, Heft 2—4, 1924.
E. Naville, Das ägyptische Totenbuch der XVIII bis XX Dynastie, I—II, Berlin 1886.
Rudzinskaitė - Arcimavičienė: 1) Egipto tikybos psichologija, Švietimo Darbas Nr. 7—8 1921; 2) Didysis Atonui himnas, Vairas Nr. 11 , 1923; 3) Vardo reikšmė Egipte, 1934.

MENAS

*J. Capart, Propos sur l'art égyptien, Bruxelles 1931.
*J. Capart, Thébes. La Gloire d'un Grand Passé.
*J. Capart, Memphis. A l'ombre des pyramides.
J. Capart, Documents pour servir à l'étude de l'art égyptien 1927—1931.
*H. Schaefer, Von ägyptischer Kunst, besonders der Zeichenkunst 2 B. Leipzig 1930.
H. Schaefer, Religion und Kunst von El Amarna, Berlin 1923.
G. Perrot et Ch. Chipier, Histoire de l'art dans l'antiquité, Paris 1882.
H. Kees, Aegyptische Kunst 1926.
F. W. Bissing, Denkmäler ägyptischer Sculptur, München 1914.
G. Steindorf, Kunst der Ägypten 1928.
H. Carter and Mace, The Tomb of Tut-Anch-Amun, I—III, 1923—1933.
M. Murray, Egyptian temples, London 1931.
L. Borchard, Die Pyramiden.
L. Borchardt, Kunstwerke aus dem ägyptischen Muzeum zu Kairo.
L. Borchardt, Statuen und Statuetten von Königen und Privatleuten, Berlin 1911.
L. Borchardt, Das Grabdenkmal des Königs Sahure, Leipzig 1910—13.

L. Borchardt, Die aegyptische Pflanzensäule, Berlin 1827.
L. Borchardt, Einiges zur dritten Bauperiode der grossen Pyramiden bei Gize, Berlin 1932.
L. Borchardt, Das altägyptische Wohnhaus in XIV Jahrhundert v. Chr., Berlin 1916.
M. Band, Les Dessins ébauchés de la Nécropole Thébaine 1936.
*A. Turajev, Statuji i statuetki Sobranija Goleniščeva, Petrograd 1917.
F. V. Ballod, Egipetskoje iskustvo vremen Amenofisa IV, Moskva 1914.
J. Lexova, Ancient Egyptian Dances, 1935.
Rudzinskaitė - Arcimavičienė, Tut-Anch-Amono kapas ir Tebų paminklai, 1934.

LITERATŪRA IR KALBA

*A. Erman, Die Literatur der Aegypter, Leipzig 1923.
*B. A. Turajev, Egipetskaja literatura, Moskva 1920.
*B. A. Turajev, Raskaz egiptianina Sinuheta, Moskva 1915.
B. M. Vikentjev, Drevne-egipetskaja poviest o dvuch bratjach, Moskva 1917.
A. Wiedemann, Die Unterhaltungsliteratur der alten Ägypter, Leipzig 1902.
*G. Maspero, Les Contes populaires de l'Egypte ancienne, Paris 1904.
A. Moret, Chants d'amour de la Vieille Egypte, Paris 1930.
*H. Schäfer, Die Lieder eines ägiptischen Bauern 1903.
M. Pieper, Das aegyptische Märchen, 1936.
G. Loukianoff, Poème héroïque sur la Bataille de Kadech, Caire 1930.
Rudzinskaitė - Arcimavičienė, Egipto apysaka Sinuhet, Švietimo Darbas Nr. 3—6 1922.
*A. Erman, Ägyptische Grammatik, 4 Auflage, Leipzig 1933.
*A. Erman, Kurzer Abriss der aegyptischen Grammatik, Berlin 1931.
*A. Erman, Aegyptische Chrestomatie, Berlin 1904.
*A. Erman, Aegyptisches Glossar, Berlin 1904.
*A. Erman-Grapov, Wörterbuch der ägyptischen Sprachen I—V, Leipzig 1926—31.
*K. Sethe, Aegyptische Lesenstücke zum Gebrauch in Akademischer Untersuchung zusammengestelt. Texte des Mittleren Reiches, Leipzig 1924—27.
*K. Sethe, Das Hieroglyphische Schriftsystem, 1935.
G. Roeder, Praktische Einführung in die Sprache mit Lesebuch und Wörterbuch, München 1913.
Rudzinskaitė-Arcimavičienė, Egipto ieroglifai. Kaunas, 1932.

ARCHEOLOGIJA

*G. Davies, The rock tombs of El Amarna, part I—VI, London 1903—8.
*G. Davies, The tomb of Antefoker, vizier of Sesostris I, London 1920.
*G. Davies, The mastabu of Ptahhetep and Akhethetep of Saggareh, part I and II, London 1901.
*G. Davies, The tomb of Ken-Amun of Thebes, 2 vols. 1931.
*G. Davies, The tomb of Nefer-Hotep at Thebes. 2 vols 1933.

*W. M. Petrie, Abydos I und II, London 1902 and 1903.
*W. M. Petrie, Tell el Amarna, London 1894.
*W. M. Petrie, Dendereh, London 1900.
*W. M. Petrie, Giseh and Rifeh, London 1907.
*W. M. Petrie, Medum, London 1909.
*W. M. Petrie and Quibell, Nagada and Bollos, London 1896.
*W. M. Petrie, The royal Tombs of the first Dynosty I, London 1900.
*W. M. Petrie, The royal Tombs of the earliest Dynasties II, London 1901.
*W. M. Petrie, Tarkhon II, London 1914.
H. Junker, Vorbericht über die zweite und dritte Grabungen bei den Pyramiden von Giseh, Wien 1914.
H. Junker, Bericht über Grabungen auf d. Friedhof des Alten Reiches bei den Pyramiden Gizeh, Wien 1929.
*G. A. Reizner, Mycerinus. The temples of the third pyramid of Giza, 1931.
*G. A. Reizner, The Developement of the Egyptian Tomb down to the Accession of Cheops. Cambridge, Harvard -- University Press. Oxford University Press, London 1936.
Mustapha Amer, Méadi Fouilles de l'Université égyptienne. Caire 1936.
Selim Hassan, Guizah Fouilles de l'Université égyptienne, Caire 1936.
V. L. Buzeskul, Otkrytija XIX i načala XX vieka v oblasti istoriji drevniago mira. I Vostok. 1923.
Rudzinskaitė-Arcimavičienė, 1) Tut-Anch-Amono kapo atradimas (XXV Vokiečių Orientalistų suvažiavimas Berlyne) Vairas Nr. 4, 1924; 2) Ekskursija į Rytus, Lietuva Nr. 147—170, 1924; 3) Naujos iškasenos apie piramides Gize, Lietuva Nr. Nr. 73—75; 4) Kasinėjimai prie Gize piramidžių, Naujoji Romuva Nr. Nr. 7—9, 1935.

PERIODINIAI LEIDINIAI

Bulletin de l'institut français d'archéologie orientale, Le Caire 1901 ff.
Journal of Egyptian Archeology, London 1914 ff.
Bulletin of the Metropolitan Muzeum of Art, Nev York 1903.
Bibliotheca Aegyptiaca. Gardiner Late-egyptian Stories, Bruxelles — 1931. Jeroglifų tekstai.
Urkunden des ägyptischen Altertums. Leipzig, 1917. Jeroglifų tekstai.
Zeitschrift für ägyptische Sprache- und Altertumskunde, Leipzig 1863 ff.
Chronique d'Egypte, bulletin périodique de la Fondation Egiptologique Reine Elisabeth, Bruxelles 1925 ff.
Archiv Orientalni, Praha.

PERIODINIAI LEIDŽIAMI KATALOGAI

L'Orient, Paris.
Ephemérides Bibliographigues, Paris,
Neuer Leipziger Bücherfreund, Leipzig.
Orientalia, Leipzig.

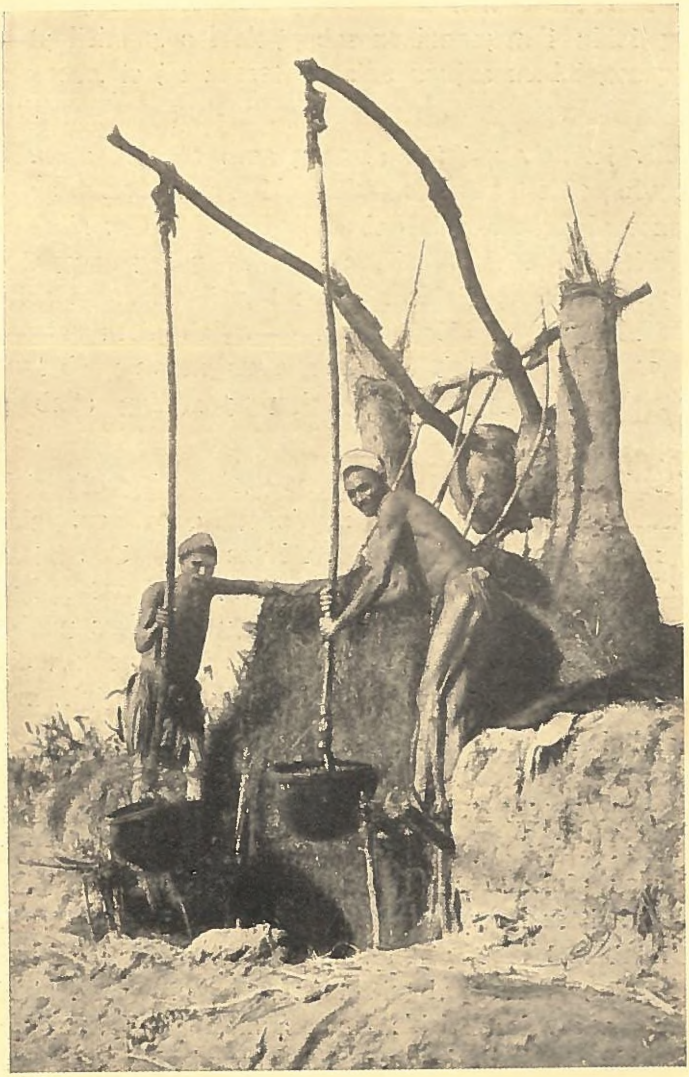

Šaduf. Prietaisai laukams drėkinti. Taip vargšai felachai (gryniausi senovės aigiptiečių ainiai) nuo ankstyvo ryto iki vėlyvo vakaro trūsia, laistydami laukus. (36 pusl.).

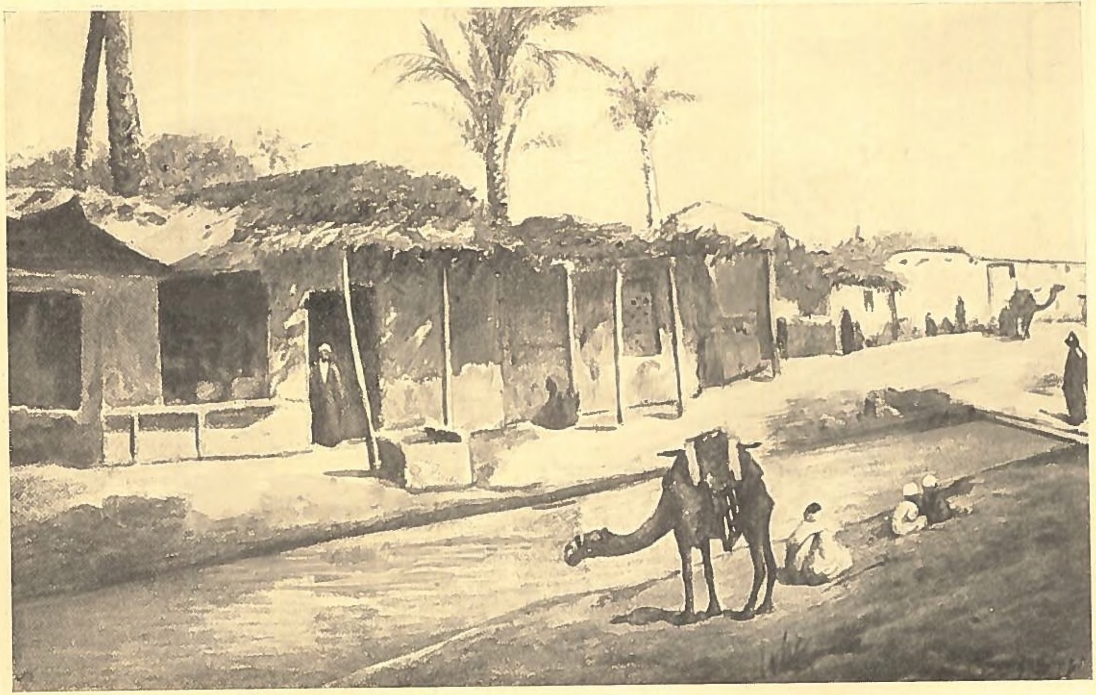

Šių dienų felachų molinių namelių kaimas. Visas gyvenimas spiečiasi ties kanalu. (36 pusl.)

Luksoro apylinkių vaizdai: kupranugariais gabenami kviečių pėdai. (39 pusl.).

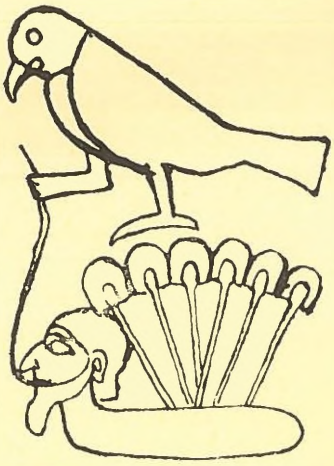

Sakalas (faraono herbas) ant virvės laiko galvą su barzda, o jos užpakalyje šeši lotoso lapeliai, kurių kiekvienas reiškia tūkstantį. To rebuso reikšmė: faraonas paėmė į nelaisvę 6.000 azijiečių. (50 pusl.)

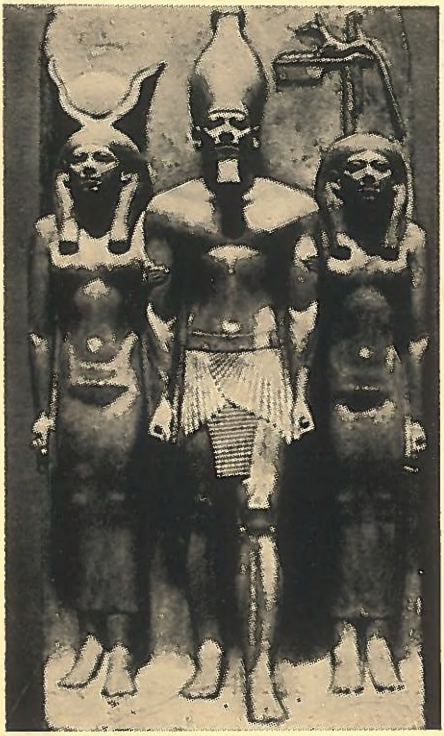

Faraonas Menkura (IV din.) tarp dviejų deivių. (57 pusl.).

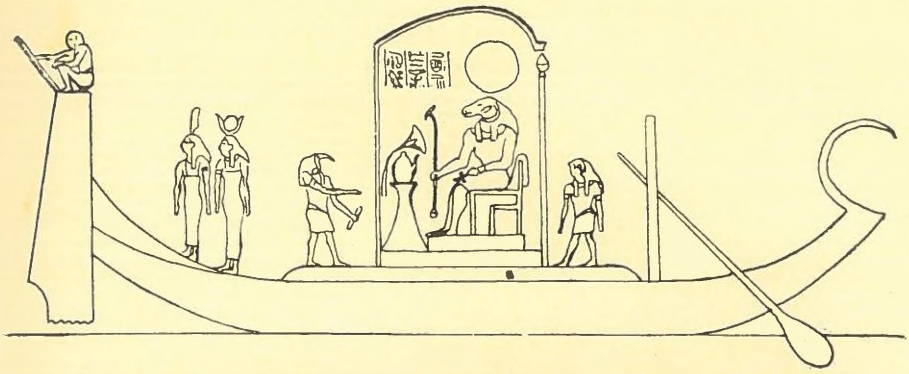

Saulės dievo Amon-Râ dangaus laivas. Avingalvis dievas Amon-Râ, apvainikuotas saulės skrituliu, sėdi soste. Prieš jį su paukščio ibiso galva stovi jo viziris, magijos dievas Tot. Už Amon-Râ dievas Horus su sakalo galva. Prieš Totą deivės: raguotoji Izis ir su plunksna ant galvos — teisybės deivė Maat. (62 pusl.).

Pasaulio įkūrimas. Dievas Heb ir deivė Nut buvę sujungti, bet oro dievas Šu juos išskyręs, pakeldamas Nut savo rankomis į viršų; o Heb, likęs vienas, iš sielvarto apalpęs, begulįs apačioje. Jis virtęs žeme, kuri apsidengusi visokiais augalais; o Nut pavirtusi dangumi, kuriame plauko saulė, mėnulis ir planetos savo laivuose. (64 pusl.).

Aigipto šokėja su kanklėmis. (79 pusl.).

Vėlės atvaizdas — sakalas su žmogaus galva. (85 pusl.).

Faraono Tut-Anch-Amono mumija. Auksinis įdėtas į medinį sarkofagas, apdengtas audiniu. Ant kaktos gėlių vainikas. (87 pusl.).

Burnos atidarymo scena. Žynys tam tikru įrankiu paliečia mumijos burną, kad mirusysis galėtų kalbėti kitame pasaulyje. Užpakalyje mumiją palaiko dievo Anubiso pavidalo žynys. (88 pusl.).

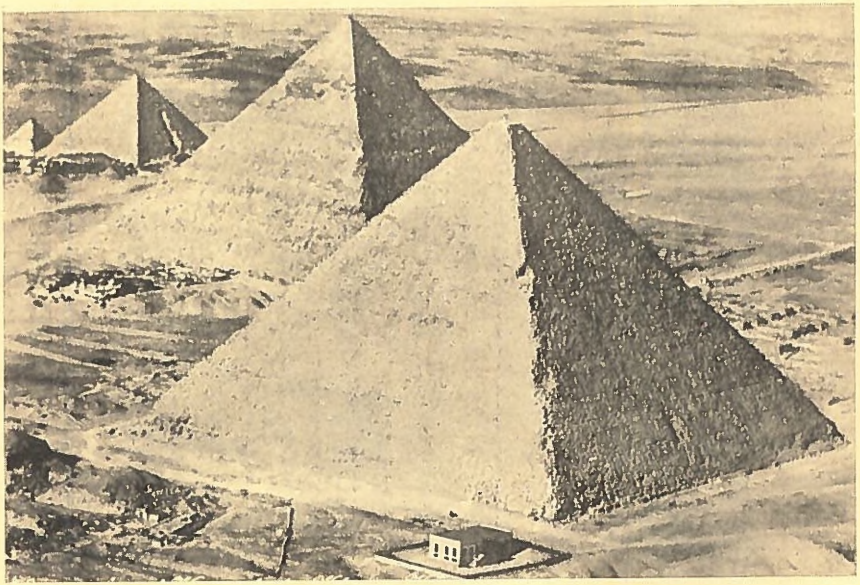

Piramidės Gizė (IV din.). (93 pusl.).

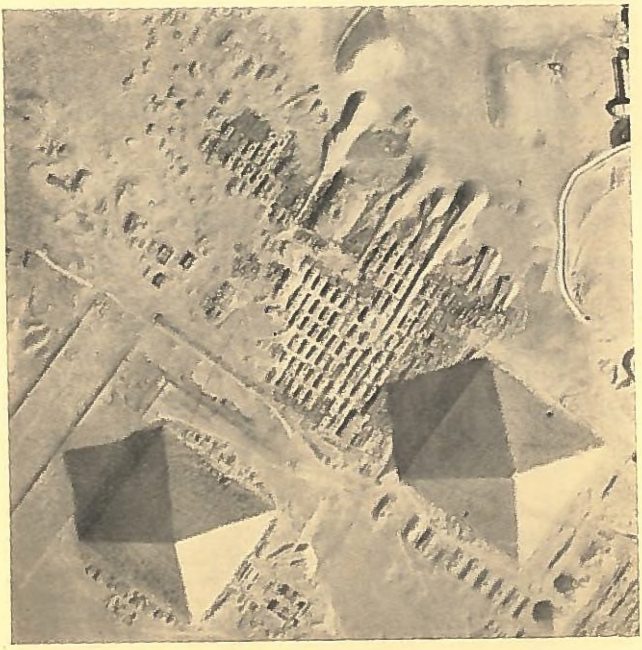

Bendras nekropolio vaizdas apie piramides Gize. (94 pusl.).

Didysis Sfinksas prie piramidžių Gize. (99 pusl.).

Dievo Ozirio akivaizdoj sveriama numirėlio širdis. Sveria dievas Anubis (su šakalo galva). Prie svarstyklių fantastiškas žvėris, kuris praris širdį, jei jos svoris nebus tinkamas. (119 pusl.).

Faraonė Hatšepsutė. (143 pusl.).

Luksoro šventovė (Amenhotepo III): neišsprogusiais pumpurais papiruso stiebų pavidalo kolonos; ant stogo monolitų liekanos. (152 pusl.).

Memnono kolosai — milžiniškos Amenhotepo III statulos; pagal legendą „kadaise jos giedojo himnus tekančiai saulei“. (152 pusl.).

Amenhotepo IV žmona Nefertetė. Berlyno muziejus. (158 pusl.).

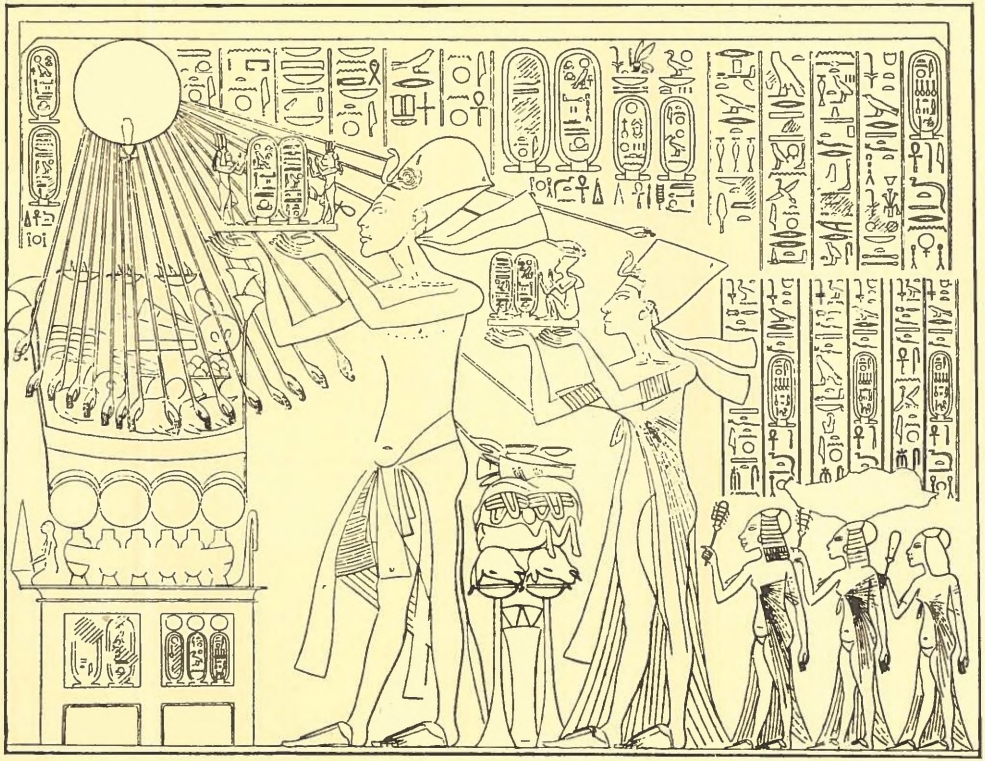

Echnatonas (Amenhotepas IV) su savo šeima aukoja saulei. (159 pusl.).

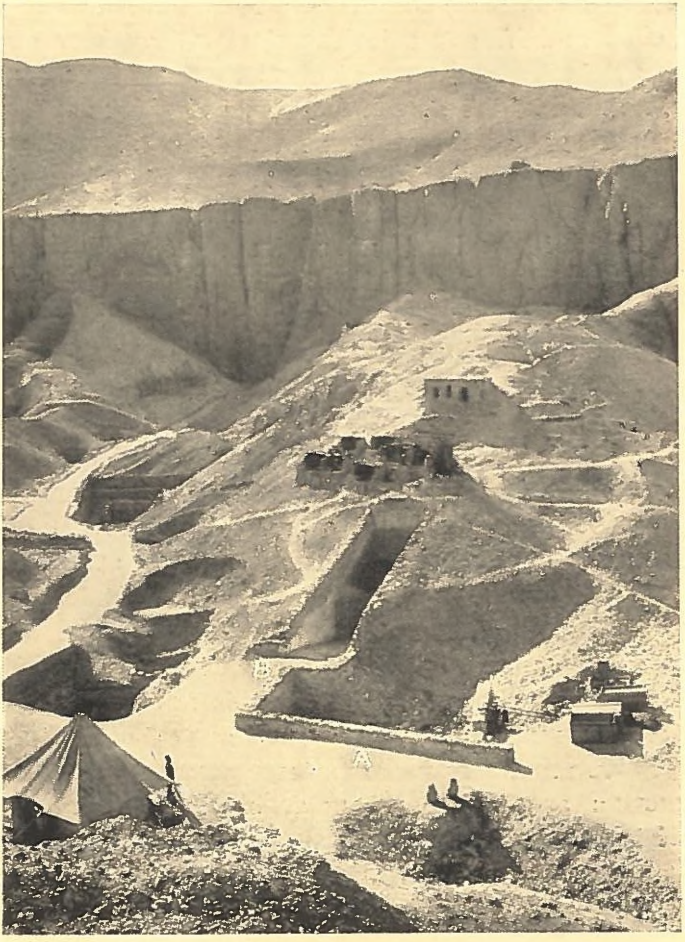

Biban-el-Moluk (Karalių slėnys). Nuo XVIII din. pradžios faraonų kapai. (162 pusl.).

Tut-Anch-Amono kapas. Prie kapo — sargybos palapinė.
(Arcimavičienės nuotrauka). (162 pusl.).

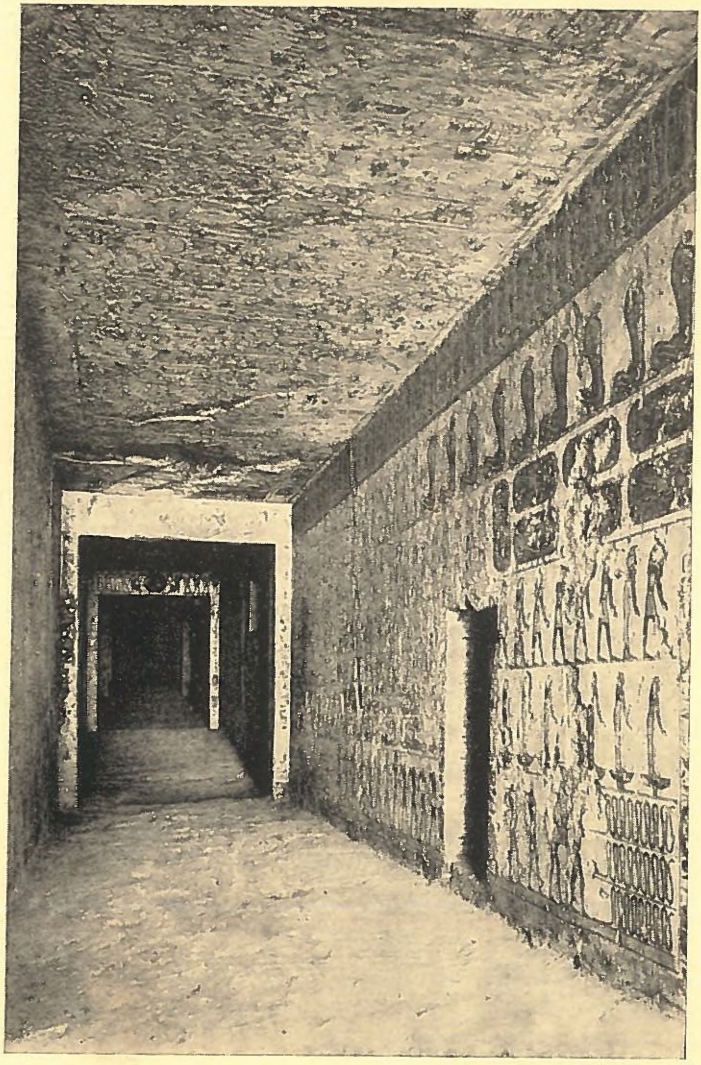

Biban-el-Moluk. Įėjimas į Ramzeso IX kapą. Aukštai ant sienos šventųjų gyvačių paveikslai. (162 pusl.).

Tut-Anch-Amono auksinė kaukė. (I sarkofagas). Ant kaktos faraono emblemos — gyvatės ir vanago galvos, aplink jas vainikas. Antakiai iš lapislazulio spalvos stiklo; vyzdžiai iš absidiano; akies obuoliai alebastriniai. (163 pusl.).

Alebastrinė lotoso pavidalo vaza. (163 pusl.).

Seti I aukoja dievams teisybės deivės statulėlę. Reljefas iš jo kapo Tebuose. (164 pusl.).

Faraonas Tut-Anch-Amonas ir jo žmona (brangakmeniška faraono sosto atramos inkrustacija). (163 pusl.).

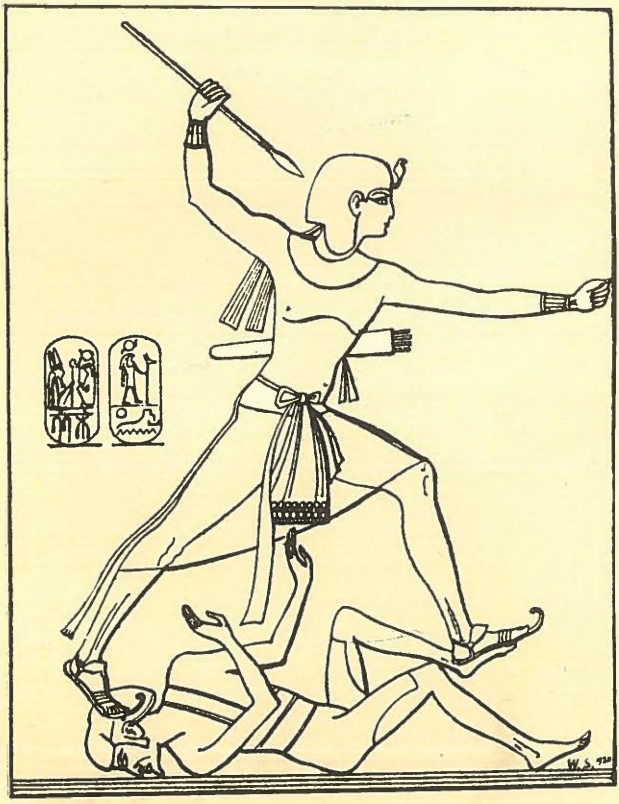

Ramzesas II — nugalėtojas (Abu Simbel).
(166 pusl.).

Luksoro šventovė: priešaky prasiskyrusios dvi sienos — pilonai, t. y. vartai į šventovę. Prieš pilonus obeliskas — kolona (saulės simbolis) ir faraono Ramzes'o II statulos. (168 pusl.).

Didžiosios salės nava Karnake (pagal Breastedą).
(168 pusl.).

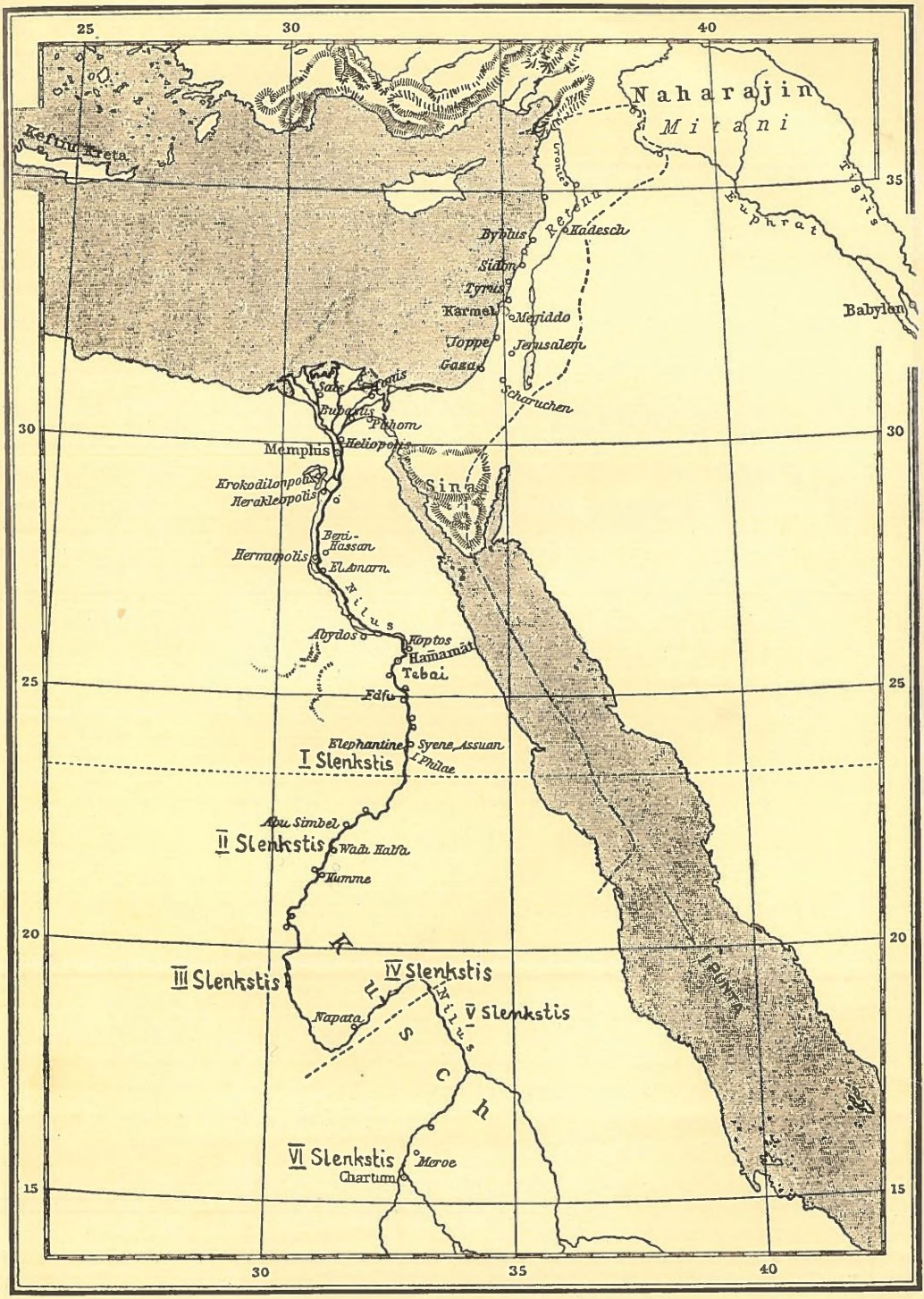

Naharajin
Mitani
Keftiu Kreta
Orontes
Retenu
Tigris
Euphrat
Babylon
Byblus
Kadesch
Sidon
Tyrus
Karmel
Megiddo
Joppe
Jerusalem
Gaza
Scharuchen
Sais
Tanis
Bubastis
Pithom
Memphis
Heliopolis
Krokodilonpolis
Herakleopolis
Sinai
Beni-Hassan
Hermopolis
El Amarn
Nilus
Abydos
Koptos
Hamamāt
Tebai
Edfu
Elephantine
Syene, Assuan
I Philae
I Slenkstis
Abu Simbel
II Slenkstis
Wadi Halfa
Kumme
III Slenkstis
IV Slenkstis
V Slenkstis
Napata
Nilus
Kusch
VI Slenkstis
Meroe
Chartum
Punta
25
30
40
35
30
25
20
15
30
35
40

TURINYS

I

Įvadas

1. Senovės Rytų kultūros įtaka Europos kultūrai . . 1—8
2. Senovės Rytų istorijos šaltiniai . . . . . 8—16
3. Senovės Rytų praeities tyrinėjimo istorija . . . . 16—24
4. Senovės Rytų istorijos chronologija . . . . . 24—26
5. Senovės Aigipto raštai . . . . . 26—35

II

Aigipto istorijos užuomazga

1. Geografinės Aigipto sąlygos . . . . . 36—40
2. Senovės Aigipto gyventojai ir jų kilmė . . . . 40—46
3. Priešistorinių laikų Aigiptas . . . . . 46—51

III

Senoji karalystė

1. Visuomeninė ir politinė santvarka . . . . . 52—58
2. Religija . . . . . 58—89
3. Menas ir literatūra . . . . . 90—102

IV

Vidurinių amžių karalystė ir Hiksai

1. Valstybė ir visuomenė . . . . . 103—119
2. Religija . . . . . 119—123
3. Menas ir literatūra . . . . . 123—129
4. Hiksai . . . . . 130—135

V

Naujoji karalystė

1. XVIII ir XIX dinastija. Hetai . . . . . 136—168
2. Aigipto nykimo gadynė. XXVI Saiso dinastija. . 168—192

Chronologinė faraonų lentelė . . . . . 193—197
Bibliografija . . . . . 199—203
Pasitaisytina 205

Pasitaisytina.

Pusl.	Eil.	Išspausdinta	Turi būti
11	9 iš virš.	Palestinoje	Mažojoje Azijoje
13	1 „ „	Benichasano	Benihasano
33	5 „ apač.	apas	lapas
34	31 išnašose	mumijos sarkofago	mumijų sarkofagų
50	7 iš virš.	Ierakonpolo	Hierakonpolio
50	8 „ apač.	Džero	Džosero
87	28 išnašose	Udžovenės	Udžerenės
96	14 iš apač.	išklimingoi	iškilmingoj
111	16 „ virš.	Semme	Semne
113	17 „ „	Semme	Semne
163	9 „ apač.	Nefer-Nefru Aton	Mutnodžmet
163	7 „ „	Nefer-Nefru-Abu	Mutnodžmet